

T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI

KIRIM HANLIĞI'NDA I. SELİM GİRAY HAN
DÖNEMİ (1671-1704)

DOKTORA TEZİ

MUHAMMET ŞEN

DANIŞMAN

Doç. Dr. Abdullah TEMİZKAN

İZMİR-2013

T.C.EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA
TEZ SAVUNMA TUTANAĞI

ÖĞRENCİNİN

Adı Soyadı : Muhammet ŞEN
Numarası : 92050002657
Anabilim Dalı : Genel Türk Tarihi
Tez Başlığı (Türkçe) : Kırım Hanlığı'nda I. Selim Giray Han Dönemi (1671-1704)
Tez Başlığı (İngilizce) : Selim Giray I's Era in Crimean Khanete (1671-1704)
Tez Savunma Tarihi : 30. 04. 2013

Tez Başlığı Değişikliği Varsa Yeni Başlık:

JÜRİ ÜYELERİ

Jüri Başkanı

Unvan, Adı, Soyadı : Doç.Dr. Abdullah TEMİZKAN
Karar : ☒ Başarılı ☐ Başarısız ☐ Düzeltme
İmza :

Jüri Üyesi (Tez İzleme Komitesi Üyesi)

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. Turan GÖKÇE
Karar : ☒ Başarılı ☐ Başarısız ☐ Düzeltme
İmza :

Jüri Üyesi (Tez İzleme Komitesi Üyesi)

Unvan, Adı, Soyadı : Doç.Dr. Osman KARATAY
Karar : ☒ Başarılı ☐ Başarısız ☐ Düzeltme
İmza :

Jüri Üyesi

Unvan, Adı, Soyadı : Doç.Dr. Muzaffer TEPEKAYA
Karar : ☒ Başarılı ☐ Başarısız ☐ Düzeltme
İmza :

Jüri Üyesi

Unvan, Adı, Soyadı : Yard. Doç.Dr. Yahya Kemal TAŞTAN
Karar : ☒ Başarılı ☐ Başarısız ☐ Düzeltme
İmza :

TEZ HAKKINDA JÜRİNİN GENEL GÖRÜŞÜ

(Jüri Başkanı Tarafından Doldurulacaktır)

Tez savunması sonucunda öğrenci tarafından hazırlanan çalışma:

Oybirliğiyle ☒
Oy çokluğuyla ☐

Başarılıdır

Düzeltilmelidir

Başarısızdır

X

- Bu tutanak üç (3) işgünü içerisinde jüri üyelerinin raporlarıyla beraber Anabilim Dalı Başkanlığı üst yazısıyla Enstitü Müdürlüğüne gönderilmelidir.
- Doktora programlarında düzeltme alan öğrencinin 6 (altı) ay içerisinde yeniden savunmaya girmesi zorunludur.

YEMİN METNİ

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne sunduğum “*Kırım Hanlığı’nda I. Selim Giray Han Dönemi 1671-1704*” adlı doktora tezinin tarafımdan bilimsel, ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

Muhammet ŞEN

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR.....	v
ÖNSÖZ.....	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM **SELİM GİRAY HAN**

A) Şeceresi.....	4
B) Çocukluk ve Gençlik yılları.....	9
C) Fiziksel Özellikleri ve Karakteri.....	13
D) İlmi, Edebi ve Dini Yönü.....	16
E) Devlet Adamlığı ve Osmanlı Devleti'nin Selim Giray'a Bakışı.....	23

İKİNCİ BÖLÜM **SELİM GİRAY'IN BİRİNCİ HANLIK DÖNEMİ (1671-1677)**

A) Selim Giray'ın Kırım Hanlığı'na Tayin Edilmesi.....	27
B) Selim Giray'ın Lehistan ve Rusya Cephelerindeki Faaliyetleri.....	31
1) Birinci Lehistan (Kamaniçe) Seferinde Selim Giray (1672).....	40
2) İkinci Lehistan (İzvançe) Seferinde Selim Giray (1676).....	48
3) İlk Osmanlı-Rusya Savaşı: I. Çehrin Seferinde Selim Giray (1677).....	55
C) Selim Giray'ın Rodos'a Sürgün Olarak Gönderilmesi.....	67

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SELİM GİRAY'IN İKİNCİ HANLIK DÖNEMİ 1684-1691

A) Selim Giray'ın İkinci Defa Kırım Hanı Olarak Tayin Edilmesi.....	73
B) Selim Giray'ın Lehistan ve Rusya Cephelerindeki Faaliyetleri.....	79
1) Lehistan'ın Kamaniçe Kalesini İşgal Teşebbüsü (1684).....	79
2) Lehistan'ın Boğdan'ı İşgal Teşebbüsü: Osmanlı ve Kırım Hanlığı Kuvvetleri'nin Bojan/Boyan Zaferi (1685).....	84
3) Rusya'nın Kırım'ı İşgal Teşebbüsleri Karşısında Kırım Hanlığı Kuvvetlerinin Perekop Zaferi (1689).....	89
C) Selim Giray'ın Avusturya Cephesindeki Faaliyetleri.....	97
1) Avusturya Üzerine Yapılacak Sefer için Selim Giray'ın Edirne'ye Davet Edilmesi(1687).....	97
2) Yeğen Osman Paşa Meselesinin Halledilmesinde Selim Giray'ın Etkisi.....	103
3) Avusturya Kuvvetleri Karşısında Selim Giray'ın Kaçanık Zaferi.....	108
4) Selim Giray'ın Edirne'ye Teşrifi ve Hanlıktan Ayrılarak Hacca Gitmesi.....	113

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
SELİM GİRAY'IN ÜÇÜNCÜ HANLIK DÖNEMİ (1692-1699)

- A) Selim Giray'ın Üçüncü Defa Kırım Hanı Olarak Tayin Edilmesi.....118
B) Selim Giray'ın Avusturya ve Rusya Cephelerindeki Faaliyetleri.....123
 1) Varadin (Petrovaradin Kuşatması (1694)).....123
 2) Sultan II. Mustafa'nın Avusturya Seferlerinde Selim Giray (1695-1697)..128
 3) Rusya'nın Azak'ı İşgali (1696).....143

BEŞİNCİ BÖLÜM
SELİM GİRAY'IN DÖRDÜNCÜ HANLIK DÖNEMİ (1702-17014)

- A) II. Devlet Giray'ın Hanlık Döneminde Kırım'da Zuhur Eden İç Karışıklıklar.169
B) Kırım Hanı II. Devlet Giray'ın İsyanı ve Selim Giray'ın Kırım Hanlığı'na Tayin edilmesi.....175

SONUÇ.....186
BİBLİYOGRAFYA.....188
ÖZGEÇMİŞ.....211
ÖZET.....212
ABSTRACT.....213

EKLER

- 1) Kırım Hanı, Orta Macar Kralı ve Kazak Atamanına Verilen Hilatin Envai, Mikdarı ve Kıymetlerini Mübeyyin Defter.
- 2) Taraf-ı Şahane'den Selim Giray Han için iştirâ ve Mübayaası Ferman Buyrulan Giran-baha Mücevheratın İnamına Dair Makbuz.
- 3) Sofya Sahrasına Gelen Selim Giray'ın Kendisi ve Oğullarına Verilen Hilatlar.
- 4) Selim Giray'a Gönderilecek Tabib Abdullah'ın Harcırah ve Levazımatı için Sadece 300 Kuruş Verilmesi Hususunda Buyruldu.
- 5) Edirne'de İkamet Ettiği Esnada Selim Giray Han'ın Mefruşat ve Masarifat-ı Sairesine Sarf edilen Meblağa Dair İrsaliye
- 6) Sultan II. Mustafa'nın Cülûsunu Selim Giray'a Bildirmesi
- 7) Selim Giray'ın Sultan II. Mustafa Tarafından II. Avusturya Seferine Davet Edilmesi
- 8) Selim Giray'ın Hanlık Dönemlerinde Adına Bastırdığı Paralar
- 9) Kırım Hanları'nın Listesi ve Hanlık Dönemleri
- 10) Kırım Yarımadası (Harita)

KISALTMALAR

A.{DVNS.MHM	: Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Mühimme
.d	Defterleri
A.{DVNS.NHM.	: Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Nâme-i Hümâyûn
d	Defterleri
AE	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Ali Emiri Tasnifi
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.g.t.	: Adı Geçen Tez
Bas. Haz.	: Basıma Hazırlayan
Bibl.	: Bibliyografya
Bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
C. AS	: BOA, Cevdet Askeriye
C. DH	: BOA, Cevdet, Dahiliye
C. DRB	: BOA, Cevdet, Darphane
C. HR	: BOA, Cevdet, Hariciye
C. ML	: BOA, Cevdet, Maliye
Çev.	: Çeviren
D.BŞM	: BOA, Bab-1 Defteri Başmuhasebe Kalemî
D.BŞM.MHF	: BOA, Bab-1 Defteri Başmuhasebe, Muhallefât Halifesi Kalemî
D.BŞM.TRE	: BOA, Bab-1 Defteri Başmuhasebe, Tersâne-i Amire Emini
D.EVM	: BOA, Bâb-1 Defteri Evâmîrî Maliye Kalemî
Der.	: Derleyen
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
D.MKF	: BOA, Defteri Mevkufât Kalemî
D.MKF.NZE	: BOA, Bâb-1 Defteri Mevkufât Kalemî Nüzûl

	Emini
DVY	: Diyanet Vakfı Yayınları
DGBİT	: Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi
DTCFD	: Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
İ.A.	: İslâm Ansiklopedisi
İE.	: BOA, İbnülemin Tasnifi
İE. ADL	: BOA, İE, Adliye
İE. AS	: BOA, İE, Askeriye
İE. DH	: BOA, İE, Dahiliye
İE. DRB	: BOA, İE, Darphane
İE. HR	: BOA, İE, Hariciye
İE. ML	: BOA, İE, Maliye
İ.K.S.A.	: İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi
K.K.d	: BOA, Kamil Kepeci Defteri
Ks.	: Kısmı
KTBY	: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları
Ktp.	: Kütüphane
MAD.d	: BOA, Maliyeden Müdevver Defterleri
Mad.	: Madde, maddesi
MEBY	: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
M.S.	: Milattan Sonra
Nr.	: Numara
Nşr.	: Neşreden
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
Sad.	: Sadeleştiren
TOEM	: Tarihi Osmani Encümeni Mecmuası
Trc.	: Tercüme
TSMA	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
TTKY	: Türk Tarih Kurumu Yayınları

ÖNSÖZ

Araştırma konumuz, Altın Orda Devleti'nin yıkılması ile Altın Orda Devleti'nin en büyük bakiyesi olarak ortaya çıkan ve 1475'te Osmanlı tabiliğine giren Kırım Hanlığı'nın en önemli hanlarından biri olan I. Selim Giray'ın hanlık dönemindeki askeri ve siyasi faaliyetleridir. Çalışmamızda I. Selim Giray'ın 1671-1704 tarihleri arasında dört defa Kırım Hanı olarak bulunduğu süre zarfındaki askeri ve siyasi faaliyetlerini bu kapsamda Kırım Hanlığı kuvvetlerinin Osmanlı sefer organizasyonlarındaki faaliyetlerini incelemeyi esas aldık. Altını çizerek tekrar belirtelim ki, bu yönü ile çalışmamız siyasi tarih karakterlidir.

Yaklaşık üç yüz yıl Osmanlı tabiliğinde bulunan, Osmanlı Devleti'nin sadece dâhili değil harici siyasetinde de etkili olan Kırım Hanlığı üzerine ülkemizde hâlihazırda yapılmış olan çalışmaların azlığı bizi Kırım Hanlığı tarihi üzerine böyle bir araştırma yapmaya sevk etti. Doktora ders aşamasında kendisinden ders alma şansına sahip olduğum Prof. Dr. Turan Gökçe'nin "17. Yüzyıl Kırım Hanlığı" üzerine hazırlamamı istediği ödev, Kırım Hanlığı'nın en önemli hanlarından biri olan I. Selim Giray'ı daha yakından tanımamda ve araştırma konusu olarak seçmemde etkili oldu. İnalcık'ın muhtelif makalelerinde I. Selim Giray'ı ile ilgili bölümlerde belirttiği, kendisiyle görüştüğüm ve büyük yardımlarını gördüğüm Prof. Dr. Hakan Kırımlı'nın da I. Selim Giray ile ilgili yapılacak bir çalışmanın son derece meşakkatli olacağı yönündeki tavsiyeleri, araştırma konusu olarak I. Selim Giray'ı seçmemdeki isteğimi bir kat daha perçinledi.

Selim Giray'ı henüz araştırma konumuz olarak belirlemeden önce hakkında yapmış olduğumuz ön çalışma neticesinde, Selim Giray ile ilgili olarak Ethem Çetiner tarafından Silahdâr ve Raşid tarihlerine dayalı olarak "Kırım Hanı Hacı Selim Giray'ın Hayatı 1632-1704" başlığı altında 1974 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde bitirme tezi olarak hazırlanan bir çalışma ve Abdullah Soysal tarafından "Hacı Selim Giray Han" başlığı altında üç bölüm halinde Emel Dergisi'nde 1966 yılında hazırlanmış bir makale bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti açısından Kırım Hanlığı'nın en önemli hanı olan Selim Giray gibi bir şahsın bu zamana kadar araştırma konusu yapılmamış olması, Selim Giray'ı çalışma konum olarak belirlememde ve

“Kırım Hanlığı’nda I. Selim Giray Dönemi 1671-1704” başlığı altında araştırma konusu edinmemde etkili olan bir diğer husus oldu.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Kırım Hanlığı tarihi üzerine ülkemizde yapılan çalışmalar az olmakla beraber Kırım Hanlarını konu edinen çalışmalar da oldukça sınırlıdır. Tarafımızca hazırlanmış olan bu çalışma haricinde, Kırım Hanları üzerine yapılmış çalışmalardan, İ. Hikmet Ertaylan tarafından özellikle şairlik yönü ağırlıklı tutularak “Gazi Giray Han, Hayatı ve Eserleri” adında Kırım Yardımlaşma Cemiyeti tarafından 1958’de neşredilmiş kitabı, Ö. Gökbilgin tarafından “Kaysunî-zâde Nidâî Remmâl Hoca’nın, Tarih-i Sâhib Giray Han 1532, Ankara 1973” adlı eseri ilim hayatımıza kazandırılmıştır. Bu yönü ile çalışmamızın Kırım Hanlığı Tarihi ve özellikle Selim Giray gibi Kırım Hanlığı’nın en önemli hanlarından birinin hayatını, askeri ve siyasi faaliyetlerini esas alması itibarıyla bir ilk arz ettiğini ve Kırım Hanlığı üzerine araştırma yapmayı düşünen araştırmacılara örnek olacağını düşünmekteyiz.

En başında belirttiğim üzere araştırmamız siyasi tarih karakterli olmasına rağmen bunu mazeret kabul etmeyerek araştırmamızın en büyük eksikliğinin, daha önce planladığımız fakat yaşadığım hayati derecedeki sağlık problemlerim nedeniyle Kırım Şer’iye sicillerinden hareketle I. Selim Giray Han Dönemi’nde Kırım’da sosyal ve ekonomik hayat adlı bölümün tamamlanamamış olduğunu belirtmek isterim. Ve çalışmamız eğer kitap olarak yayın aşamasına gelirse eksik olan bu kısmın tamamlanması ile yayınlanacağını yeri gelmişken belirtmek isterim.

Çalışmamızı beş bölüm halinde ele almaya çalıştık. Selim Giray’ın 1671-1677, 1684-1691, 1692-1699 ve 1702-1704 tarihleri arasında dört defa Kırım Hanlığı görevinde bulunması tez planlamamızda bize oldukça yardımcı oldu. Çalışmamızın birinci bölümünü oluşturan “Selim Giray Han” başlığı altında Selim Giray’ın şahsi bilgilerini değerlendirmeye çalıştık. İkinci bölümde, Selim Giray’ın 1671-1677 tarihleri arasındaki birinci hanlık döneminde, Lehistan ve Rusya cephelerindeki faaliyetlerini incelemeye çalıştık. Çalışmamızın üçüncü bölümü, Viyana bozgunu sonrası Osmanlı Devleti’nin Avusturya, Lehistan, Venedik ve Rusya ile dört cephede mücadele etmek zorunda kaldığı bir dönemde 1684-1692 tarihleri arasında Kırım Hanlığı’na ikinci defa tayin edilen Selim Giray’ın özellikle Lehistan, Avusturya ve Rusya cephelerindeki askeri ve siyasi faaliyetleri ile ilgilidir. Araştırmamızın dördüncü bölümünde, halefleri

Saadet ve Safa Giray tarafından yeri doldurulamayan Selim Giray'ın vassalı Osmanlı Devleti ile Avusturya ve Rusya'ya karşı vermiş olduğu mücadeleleri değerlendirmeye çalıştık. Çalışmamızın son bölümünde, Selim Giray'ın kendi iltimasıyla Kırım Hanı olarak tayin ettirdiği oğlu II. Devlet Giray'ın (1699-1702) Osmanlı Devleti'nin telkinlerine rağmen Karlofça Anlaşması'na mugayir davranarak hanlıktan azledilmesi sonrası 1702 tarihinden Selim Giray'ın vefatı olan 1704'e kadar olan süreci incelemeye çalıştık.

Çalışmamızda, Kırım Hanlığı tarihini esas alan Seyyid Mehmed Rıza'nın Es-Seb's Seyyar, 1756-1758 tarihler arasında Kırım Hanlığı görevinde bulunmuş Halim Giray'ın Gülbün-i Hnan, Abdulgaffar Kırımı'nın Umdet'l Ahbar, Mehmed Giray bin Mübarek Giray'ın Tarih-i Mehmed Giray Han eserlerinden istifade ettik. Ayrıca Osmanlı vakayinamelerinden, Silahdâr Tarihi, Silahdar'ın gene Nusretnamesi, Râşid Tarihi, Zübde-i Vekayiât, Abdurrahman Abdi Paşa Vekayinmesi, Hacı Ali'nin Tarih-i Kamnie, Nabi'nin Fetihnâme-i Kamnie adlı eseri, Sabit'in Zafernemesi, İsa-zade tarihi, Anonim Osmanlı Tarihi, Uşakkzade Tarihi istifade ettiğimiz kaynaklar arasındadır. Bunların yanı sıra Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan Mhmme Defterleri, Nâme-i Hümâyûn Defterleri, Düvel-i Ecnebye Defterleri, İbnü'l-Emin, Cevdet, Ali Emiri tasnifleri, istifade ettiğimiz arşiv belgelerindendir. Tarihçinin objektif olması gerektiği prensibinden hareketle araştırmamızda, özellikle Rusça kaynakların kullanılması zorunluluğu nedeniyle Prof. Dr. İsmail Aka'nın teşvikiyle Kazan Pedagoji niversite'sinde bir yıl süre ile Rusça dil öğrenimi gördüm ve araştırmamızda diğer Batılı kaynakları ziyadesiyle kullanmaya çalıştım.

“Kırım Hanlığı'nda I. Selim Giray Han Dönemi 1671-1704” adlı çalışmayı tez konusu olarak seçmemde bana yardımcı olan, her türlü yardım ve desteğini esirgemeyen bölüm başkanım Prof. Dr. Turan Gökçe'ye ve Prof. Dr. Hakan Kırımlı'ya, doktora çalışmamın bitmesini Rusça ğrenme koşuluna bağlayarak Rusça ğrenmeme ve Rus kaynaklarını çalışmamda kullanmama vesile olan Prof. Dr. İsmail Aka'ya, idaresiyle enstitümüzde bize rahat bir çalışma ortamı sağlayan enstitü müdürümüz Prof. Dr. Fikret Türkmen'e ve özellikle geçirdiğim hayati derecedeki sağlık problemlerim nedeniyle akademik hayatıma son vermeyi düşündüğüm dönemlerde bana danışmanlığın ötesinde ağabeylik yaparak her türlü destek ve yardımlarını esirgemeyen danışmanım Doç.Dr.

Abdullah Temizkan'a, rahatsızlığım nedeniyle üniversitemden uzak kaldığım dönemlerde öğrenciliğimle ilgili her türlü prosedürü adıma takip edip beni bilgilendiren oda arkadaşım Arş. Gör. Mertcan Akan'a, enstitümüzdeki tüm hocalarım ve mesai arkadaşlarıma ve özellikle her türlü cefamı çeken sevgilim eşim Selma Şen ve oğlum Yusuf Göktuğ Şen'e, adını saymak isteyipte sayamadığım tüm dostlarıma teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

BORNOVA 2013

GİRİŞ

İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmed, Amasra, Sinop ve Trabzon'u alarak Karadeniz'de hâkimiyet kurmuştu. Osmanlı Devleti adına Karadeniz ticaretini tam olarak güvenlik altına alabilmek için o sırada Altın Orda Devleti'nin en büyük bakiye ve mirasçısı olarak ortaya çıkmış olan Kırım Hanlığı'nın ele geçirilmesinin vakti gelmiş bulunuyordu. Bu sırada Kırım Hanlığı, bir taraftan tekrar kendisini hâkimiyeti altına almaya çalışan Altın Orda Devleti ve diğer taraftan yarımadada koloniler kurarak Kırım'ı ekonomik yönden kendisine bağlamaya çalışan Venedik ve Ceneviz'e karşı mücadele etmekteydi. Kırım Hanlığı'nın ilk kurucusu kabul edilen I. Hacı Giray'ın 1466 tarihindeki ölümünden sonra oğulları Nur Devlet ve Mengli Giray arasındaki taht kavgalarının neden olduğu karışıklık süreci, Osmanlı Devleti'ne beklediği fırsatı vermiş, Gedik Ahmed Paşa kumandasındaki Osmanlı donanmasının müdahalesiyle 1475'te Mengli Giray'ın Kırım tahtına oturtulması ve taraflar arasında yapılan anlaşma ile Kırım Hanlığı Osmanlı Devleti tabiliğine girmiştir. Bu suretle Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'in kuzeyi ile ilgili siyaseti Kırım eksenli başlamış ve Osmanlı Devleti bu siyasetini, Kırım Hanlığı aracılığı ile yürüteceği bir sürece girmiştir.

1478'de Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Devleti tabiliği ile neticelenen anlaşmanın en önemli maddelerinden biri olan Osmanlı Devleti'nin sefer organizasyonlarına Kırım Hanlığı kuvvetlerinin de iştirak etmesinin bir gereği olarak ilk defa II. Bâyezid döneminde Kırım Hanlığı kuvvetleri 1484 Akkerman seferine katılmıştır. 1484 Akkerman seferinden itibaren Kırım Hanlığı kuvvetleri Osmanlı sefer organizasyonlarının en önemli unsurlarından biri haline gelmiştir. Fakat Altın Orda Devleti'nin en büyük varisi sıfatıyla Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Devleti vassallığını henüz hazmedemeyişi ve müstakil bir Kırım Hanlığı oluşturma gayesi, Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı arasında birçok defalar kırılma noktaları yaşanmasına neden olmuştur. Özellikle I. Mengli Giray'ın oğlu I. Mehmed Giray (1514-1523) ile başlayan bu düşünce, kardeşleri I. Saadet Giray (1524-1532) ve I. Sahib Giray (1532-1551) ile devam etmişti.

17. yüzyılın ilk yarısı, Kırım Hanlığı üzerinde Osmanlı nüfuz ve otoritesinin ciddi bir imtihan geçirdiği dönem olmuştur. Bu dönemde yoğun şekilde Kırım Hanlığı dâhilinde I. Devlet Giray'ın oğulları ve torunları arasında iktidar mücadeleleri yaşanmış,

Osmanlı Devleti ile Kırım Hanlığı arasındaki ilişkiler kopma noktasına gelmiştir. 1578-1618 seneleri arasında Osmanlı Devleti, İran ve Avusturya ile uzun bir mücadeleye girip Kırım kuvvetlerine ziyadesiyle ihtiyaç duyduğu bir dönemde, I. Devlet Giray'ın oğlu Kırım Hanı II. Mehmed Giray (Semin Mehmed Giray/1577-1584) Osmanlı Devleti'nden Kefe'yi talep edecek kadar müstakil Kırım Hanlığı düşüncesini uygulamaya sokmaya cesaret etmişti. Bunda İran cephesinde Serdar Lala Mustafa Paşa'nın vekil tayin ettiği Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Han Mehmed Giray'a emrindeki bir komutan gibi muamele de bulunması etkili olmuştu.

II. Mehmed Giray'ın Osmanlı Devleti tarafından idam edilmesi Osmanlı Devleti-Kırım Hanlığı münasebetlerini düzeltmeye kâfi gelmemiş tam aksine I. Selim Giray'ın amcası III. İslam Giray iktidarına kadar (1644-1654) taraflar arasında her iki tarafı da yıpratıcı, zarara uğratan mücadelelerin yaşanmasına başlangıç teşkil etmişti. Babaları Saadet Giray ve dedeleri II. Mehmed Giray'ın intikamını almayı amaç edinen ve bu uğurda İran Hükümdarı Şah Abbas ile bile işbirliğinden çekinmeyen Mehmed ve Şahin Giray kardeşler mevcut Kırım Hanları'na tazyikte bulunup Kefe'yi işgal etmeye muvaffak olmuşlardı.

Yukarıda özetlemeye çalıştığımız üzere Kırım Hanlığı'nın, vassalı Osmanlı Devleti yaşadığı bu ihtilaflar, Kırım dâhilinde asayiş ve istikrarı bozmakla beraber Osmanlı Devleti'nin İran ve Avusturya ile mücadelelerinde beklediği neticeleri alamamasına neden olmaktaydı. Tüm bunlara birde Kırım Hanlığı merkezli, Osmanlı Devleti destekli Moskova Knezliği'nin Altın Orda boyunduruğundan kurtarılacak Kırım Hanlığı ve vassalı Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'in kuzeyi ile ilgili siyasetini tehdit eden müstakil bir devlet haline gelmesi eklenmişti. I. Sahip Giray sonrası teşekkül ettirdiği Kozak-Çerkes ittifakı ile Azak Kalesi'ni tazyike başlayan Rusya, II. Mehmed Giray ve torunları Şahin ve Mehmed Giray kardeşlerin neden olduğu karışıklık sürecinde bahsi geçen bu Kozak-Çerkes ittifakını Osmanlı Devleti'nin Karadeniz sahillerine saldırılarda bulunmaya teşvik etmekle tarihi emeli olan sıcak denizlere ulaşma politikasının bir nevi ön hazırlığını yapmaktaydı. 17. Yüzyıl başlarında Trabzon, Sinop hatta Sarıyer, Tarabya, Yeniköy'e yönelik saldırılarda bulunan Rusya destekli bu Kozak-Çerkes ittifakı, 1637'de Azak Kalesi'ni zapt etmeyi başarmıştı.

Kısacası Osmanlı Devleti, I. Selim Giray'ın hanlık dönemine kadar Kırım Hanlığı üzerinde uzun ve sağlam bir otorite kuramamıştır. Selefî Adil Giray'ın (1666-1671) yerine Selim Giray'ın Kırım Hanı olarak tayin edilmesinde de benzer nedenler bulunmaktaydı. Adil Giray, vassalı Osmanlı Devleti politikalarına aykırı davranarak Osmanlı Devleti himayesine giren Kozak Atamanı Doroşenko'ya karşı Potkalı Kozakları taifesinden Hanenko'yu desteklemesi neticesinde hanlıktan azledilmişti. Selim Giray'ın Han olması ile artık Kırım Hanlığı'nda, Selim Giray ve kendinden sonra Kırım Hanı olacak olan oğulları, II. Devlet Giray (1699-1702 /1709-1713), III. Gazi Giray (1704-1707), I. Kaplan Giray (1707-1708/1713-1715/1730-1736), IV. Saadet Giray (1717-1724), II. Mengli Giray (1724-1730/1737-1740), II. Selamet Giray (1740-1743) ile uzun süreli Selim Giray iktidarının yaşanacağı bir döneme girilmiş olunuyordu.

KIRIM HANLIĞI'NDA I. SELİM GİRAY HAN DÖNEMİ (1671-1704)

BİRİNCİ BÖLÜM

SELİM GİRAY HAN

A) Selim Giray'ın Şeceresi

Selim Giray, Cengiz Han oğlu, Cuci Han oğlu Togay Timur oğlu, Oran Timur oğlu, Sarıca oğlu, Tölek Timur oğlu Taş Timur oğlu, Gıyaseddin oğlu, I. Hacı Giray oğlu Mengli Giray oğlu Mübarek Giray oğlu Devlet Giray Han oğlu Selâmet Giray Han oğlu Bahadır Giray Han'ın oğludur¹. I. Devlet Giray (1551-1577), Selim Giray'ın büyük dedesi, I. Devlet Giray'ın en küçük oğlu Selâmet Giray ise Selim Giray'ın dedesidir.

Selâmet Giray, (1608-1610) tarihleri arasında Kırım Hanlığı görevinde bulunmuş olup Kırım Hanlığı'nın Rusya tarafından işgaline kadar (1783) Kırım tahtına geçen Kırım Hanları hep onun soyundan gelmektedir. Yedi oğlundan üçü, IV. Mehmed Giray (1641-1644/ 1654-1666), III. İslam Giray (1644-1654) ve Selim Giray'ın babası Rezmî Bahadır Giray (1637-1641), Kırım Hanlığı görevinde bulunmuştur. Selim Giray'ın Kırım Hanlığı görevini ifâ etmeyen diğer amcaları, Safa Giray, Kırım Giray, Adil Giray ve Mübarek Giraydır².

Selim Giray'ın babası Rezmî Bahadır Giray, İneyet Giray'ın (1635-1637) idam edilmesinden sonra Kırım Hanı olarak tayin edildi. Bahadır Giray, babası Selâmet Giray zamanında rehin olarak İstanbul'a gönderilmiş, daha sonra Yanbolu kasabasının hâs olarak kendisine tahsis edilmesi ile burada ikamet ettirilmişti. Rezmî Bahadır Giray, Kırım Hanı olduğunda (1637-1641) kardeşlerinden İslam Giray'ı (III. İslam Giray/

¹ Seyyid Muhammed Rıza, *Es-Seb'ü's-Seyyâr Fî Ahbâr-ı Mülûk ut Tatar*, Hazırlayan: Kazım Bek, Kazan, 1832, s. 181, Hasan Ortekin, *Kırım Hanları'nın Şeceresi*, İstanbul, 1938, (ek-1), Muzaffer Ürekli, *Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Osmanlı Himâyesinde Yükselişi (1441-1569)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1989, s. 1-7

² Haziran 1610 tarihinde (Rebiülevvel 1019), 52 yaşında vefat eden Selâmet Giray, 2 yıl 4 ay Kırım Hanlığı görevinde bulunmuştur. Алексей Гайворонский, *Созвездие Гераев*, Симферополь, 2003, s. 40, 41 (*Aleksey Gayvoronskiy, Sozvezdie Geraev, Simferopol, 2003, s. 40,41*), Halim Giray, *Gülbün-i Hânân*, (Osman Cûdi Neşri), İstanbul, 1327, s. 72-74

1644-1654) kalgay, Safa Giray'ı nureddin tayin etti. Bahadır Giray, 1637'de Kaptan-ı Derya Siyavuş Paşa ile Don Kozaklarından Azak Kalesi'ni geri almak için çıktığı sefer dönüşünde yakalanmış olduğu taun (veba) hastalığı nedeniyle Gözleve'de (Közleve) vefât etmiştir. 40 yaşında vefât eden Bahadır Giray, 4 yıl 6 ay hanlık görevinde bulunmuştur³.

Selim Giray'ın annesi Hanzâde Hanım, Kırım Hanları'nın en büyüklerinden biri olarak kabul edilen II. Gazi Giray'ın (Bora Gazi Giray / 1588 - 1596 / 1596 - 1607) kızıdır. Selim Giray'ın babası Rezmî Bahadır Giray, baba tarafından dedesi Selâmet Giray ve ayrıca anne tarafından dedesi II. Gazi Giray, Kırım Hanlığı görevinde bulunmuşlardır⁴.

Kırımî'ye göre Selim Giray'ın çocuklarının sayısı 75'tir⁵. Selim Giray'ın sahip olduğu 75 çocuğundan 13'ü erkek, 10'u kız olmak üzere 23 çocuğu hayatta kalabilmiş, diğerleri ise sebebini tam olarak tespit edemediğimiz nedenlerden dolayı ölmüştür. Bu nedenler arasında Kırım'da sıkça zuhur eden salgın hastalıklar ve savaş gibi etkenlerin amîl olduğunu düşünmekteyiz. Hansaray Camii Haziresi'nde Selim Giray'ın Mahmûd Giray adlı bir oğlunun türbesi bulunmakta olup kitabe metninde şu ibareler yer almaktadır.

Mâhmud Giray ibn- Selim Han-ı felek-cah
Nâzende o piraye-i iklîl-i necâbet
Bu teng-seradan sıkılıp can-ı 'azîzî
Pehnâ çemen-i hulda göçüp eyledi rihlet
Oldı mütevari nihân-hâne-i gayra
Ol mihr-i murassa'ınla matla-ı devlet

³ Bahadır Giray'ın hanlık döneminde iki önemli gelişme vuku bulmuştur. Bunlardan ilki Mansuroğulları isyanını sert bir biçimde bastırması, ikincisi ise o sırada Azak'ı işgal etmiş olan Don Kozakları'ndan Azak'ı geri almak için Kaptan-ı Derya Siyavuş Paşa ile adı geçen bu kale üzerine sevk edilmiş olmasıdır. Halim Giray, **Gülbün-i Hânân**, Matbaa-i Amire-1287, s. 50-52, Олекса Гайворонский, **Повелители Двух Материков. Крымские Ханы Первой Половины XVII Столетия в Борьбе за Самостоятельность и Эдиновластие**, Том II, Бахчисарай, 2009, с. 267 (Oleksa Gayvoronskiy, *Poveliteli Dvuh Materikov. Krimskie Hani Pervoy Polovini XVII. Stoletiya v Borbe Za Samostoyatelnost I Edinovlastie*, C. II, Bahçesaray 2009, s. 267)

⁴ İ. Hikmet Ertaylan, **Gazi Geray Han (Hayatı ve Eserleri)**, Kırım Türkleri Yardımlaşma Cemiyeti, İstanbul, 1959, s. 31-89, Э. Чубаров, **Очерки Истории и Культуры Крымских Татар**, Симферополь, 2005, с. 34,169 (E. Çubarov, *Oçerki İstorii i Kulturi Krimskih Tatar*, Simferopol, 2005, s. 34, 16)

⁵ Abdülgaffâr **Kırımı, Umdetü'l Ahbâr (Umdetü't-Tevârîh)**, Türk Tarih Kurumu Encümeni İlavesi olarak Necip Asım tarafından neşredildi, İstanbul, 1343, s.129

Bir genc idi kim ‘ahd şebanında zemîne
Defn eyledi bu çerh-i fûru’maye-tabîat
Erbab-ı dilim bahtı şem-i hayatın
Hayfa ki söyündürdi esip bad-ı musîbet
1100 –(M. 1688-1689)⁶.

Gene Selim Giray’ın kız evlatlarından olan Kayâ Hanım’ın türbesi Hansaray Camii Hazire’sinde bulunmakta olup kitabe metninde şu ifadeler yer almaktadır:

El-Hâc Selim Hanın idi dûhter-i paki
Fevtin işidip didi hauf eyledi (canım)
Çün dar-ı fena-yı köhneden yüz tutdı harabata
Akil olan (âdem diye... kâm)
Hiç olmadı tamir felek ki ola tarih
Bu köhne bina o dünyayı koydı Kaya Hanım
1130 (M. 1717-1718)⁷.

75 çocuğa sahip olan Selim Giray, haliyle birden fazla evlilik yapmış olmalıdır. Fakat Selim Giray’ın eşleri ve eşlerinin şecereleeri hakkında mevcut kaynaklarda çok fazla bilgiye ulaşamadık. Kançal’ın Kırımdaki araştırmaları neticesinde elde ettiğı ve hazırlamış olduğı yüksek lisans tezinde fotoğraflandırdığı bilgiler ışığında Selim Giray’ın oğullarından Kaplan Giray’ın (hanlık dönemleri: 1707-1708 / 1713-1715/ 1730-1736) annesi Beyzâde Hanım’ın Rodos’ta vefat etmiş olup kabrinin Murad Reis Mezarlığı’nın tam orta yerinde bulunan Canibek Giray’ın türbesinde olduğı bilgisini elde ettik. Beyzâde Hanım’a ait olan mezar taşında “*Valide-i Kaplan Giray Han İbn-i El-Hâc Selim Giray Han Merhum ve Mağfur Beyzâde Ruhu için Fatıha (1124/1713)*” ibaresi bulunmaktadır⁸.

⁶ Nicole Kançal, **Kırım Hanları’nın İmar Faaliyeti ve Mezar Taşları**, Sanat Tarihi Yüksek Lisan Tezi, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman: Ara Altun, İstanbul, 1997, s. 87

⁷ Kançal, **a.g.t.**, s. 88

⁸ **Rodos’ta Türk Mimarisi**, Hermes Balducci, Tercüme: **Celalettin Rodoslu**, TTK Basımevi, Ankara 1987, s. 63, 64, Zeki Çelikkol, Rodos’taki Türk Eserleri ve Tarihçesi, TTK Basımevi, 1992, s. 49; Mehmed Giray’a göre Ali Merdan Ağa, Selim Giray’ın kölelerinden olup karısı Beyzâde hanım’ın erkek kardeşidir. “*El-hâc Ali Ağa’nın hemşireleri, El-Hâc Selim Giray Han Hazretlerinin odalığı yani lisân-ı Tatar’da beykçi idi ve anlardan Kaplan Giray Sultan nam bir veled-i reşidleri vücûda gelmişti*”, Mehmed Giray Han, **Tarih-i Mehmed Giray Han**, Hazırlayan: Uğur Demir, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Necdet Öztürk, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2008, s. 142; Tarih-i Mehmed Giray Han, 1682-1703 tarihleri arası Osmanlı ve Kırım tarihi açısından vermiş olduğı teferruatlı bilgiler nedeniyle en önemli müracaât eserlerinden biri olup, Uğur Demir tarafından Viyana Milli Kütüphanesi No: 1080’de kayıtlı tek nüshası esas alınarak yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.

Araştırmalarımız neticesinde Rezmî Bahadır Giray'ın oğulları yani Selim Giray'ın kardeşleri hakkında şu malumatları elde ettik. Evliya Çelebi Seyahatnâmesinde, “*Der-vasf-ı ahlak-ı hamîde-i Şehzade Selim Giray Sultan ibn Bahâdır Geray Han*” başlığı altında Selim Giray'ı konu edinirken Selim Giray'ın Çerkes vilayetinde Zâba kabilesi tarafından atalık olarak yetiştirilen Mübarek Giray ve Dede Giray adlı kardeşlerinden bahsetmekte ayrıca Selim Giray'ın bu kardeşlerinin en büyüğü olduğunu belirtmektedir⁹. Hâlim Giray'a göre, Selim Giray'ın birinci hanlık döneminde (1671-1677) kalgaylığını yapan Selâmet Giray adında bir kardeşi mevcuttur¹⁰. Yunusova, Kırım Tatar Edebiyatı'nı konu alan eserinde, Selim Giray'ın annesi olan Hanzâde Hanım'ın şiiri seven ve yazan mükemmel bir kişiliğe sahip olduğunu belirttikten sonra Saadet Giray ve Hüsam Giray adlı oğullarını Kırım Tatar Edebiyatı'na bağışladığını ifade etmektedir¹¹.

Selim Giray'ın Kırım ahalisi arasında meşhur olan oğulları; Devlet Giray, Azâmet Giray, Şehbaz Giray, Saadet Giray, Gazi Giray, Kaplan Giray, Mengli Giray, Safa Giray, Adil Giray, Selamet Giray ve Maksud Giray'dır. Selim Giray'ın adı geçen bu 11 oğlundan altısı, II. Devlet Giray (1699-1712/1709-1713), III. Gazi Giray (1704-1707), Kaplan Giray (1707-1708/1713-1715/1730-1736), IV. Saadet Giray (1717-1724), II. Mengli Giray (1724-1730/1737-1740), II. Selamet Giray (1740-1743) Kırım Hanlığı görevinde bulunmuşlardır. Abdulgaffar Kırımî'nin bildirdiğine göre Selim Giray'ın oğullarından Şehbâz Giray daha fazla medhedilmekte, Selim Giray ona daha çok güvenmekte, her işte onu diğer oğullarına tercih etmekte ve bu durum kardeşleri tarafından Hanzade Şehbâz Giray'ın kıskanılmasına neden olmaktaydı¹². Halim Giray,

⁹ “Bu sultan-ı Cem-cenâb üç aded büraderlerdi. Biri Mübarek Geray Sultan, Çerâkese vilâyetinde Zaba kabilesi içinde ösmüşdür, yani perveriş bulup büyümüşdür. Biri Dede Mehemmed Geray Sultandır amma bu Selim Geray Sultan bu büradereynlerden uluca olup Dede Geray ile şehir-i Bahçesaray'da neşv ü nema bulup cemî'i ulûm-i garibe-i acîbeye malik olduğundan gayri hâfız-ı hamele-i Kur'ân...” **Evliyâ Çelebi Seyehatnâmesi**, C.7, Hazırlayan: Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-Robert Dankoff, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 236

¹⁰ **Gülbün-i Hânân**, (O. Cudi Neşri), s. 108

¹¹ Л. Шамиль Юнусова, **Крымскотатарская Литература: Сборник Произведений Фольклора и Литературы VIII-XX ВВ**, Симферополь: Доля, 2002, с. 96 (L. Şamil Yunusova, **Krımşkotatarskaya Literatura: Sbornik Proizvedeniy Folkloru i Literaturı VIII– XX vv.**, Simferopol: Dola, 2002, s. 96)

¹² “...akıl ve kâmil ve vecih ve cesîm ve ziyade seçî' ve cûd-i seha bidirig imişler. Pederi merhûm Han bunu her umûrda ahire tercih ider olmağla ve kalgaylık rütbesiyle hıdmet-i devlet-i âliyyede bulunup hadden fazla eẕzûn medh ü senâya makrûn olduğuna sayir biraderân hased iderlermiş”, **Umdetü't-Tevârih**, s. 130

Selim Giray'ın ikinci defa kendi isteği ile hanlıktan feragat etmesinde çok sevdiği oğlu Azâmet Giray'ın ölümünden duyduğu üzüntünün etkili olduğunu kaydetmektedir¹³.

Oğullarından sonra Kırım Hanlığı'nın Rusya tarafından işgal edilmesine kadar Kırım tahtında Selim Giray'ın torunları hüküm sürmüştür. Selim Giray'ın II. Devlet Giray soyundan Kırım Hanlığı görevinde bulunan torunları; II. Fetih Giray (1736-1737), Arslan Giray (1748-1750/1767), Kırım Giray (1758-1764-1768-1769), II. Devlet Giray'ın Topal Ahmed Giray adlı oğlundan; II. Sahib Giray (1771-1775), Şahin Giray (1777-1782/1782-1783), II. Bahadır Giray (1782), II. Devlet Giray'ın Arslan Giray adlı oğlundan; IV. Devlet Giray (1769-1770/1775-1777), Şehbaz Giray (1787-1789), Kırım Giray adlı oğlundan; Baht Giray (1789-1792) Kırım Hanlığı görevinde bulunmuşlardır. Selim Giray'ın Kaplan Giray adlı oğlundan; II. Selim Giray (1743-1748) ve onun oğlu II. Kaplan Giray (1770), III. Saadet Giray adlı oğlundan; Hâlim Giray (1756-1758), II. Selamet Giray adlı oğlundan; Maksûd Giray (1767-1768) adlı torunları da Kırım Hanlığı görevinde bulunmuşlardır¹⁴.

¹³ **Gülbün-i Hânân**, s. 114, 115

¹⁴ **Gülbün-i Hânân**, (O. Cûdî Neşri), (Kırım Hanları'nın silsilerine dair tablo), s. 6, 7, **Umdetü't-tevârîh**, s. 133-207

B) Çocukluk ve Gençlik Yılları

1631’de Bahçesaray’da dünyaya gelen Selim Giray, 6 yaşında babası Bahadır Giray’ın Azak Kalesi’ni işgal eden Don Kozaklarından adı geçen kaleyi geri almak için iştirak etmiş olduğu sefer dönüşünde Gözleve’de (Közleve) taun hastalığı nedeniyle vefât etmesiyle yetim kaldı. Babasının vefâtından sonra Selim Giray, Kırım Hanlığı’nda özellikle 17. yüzyılda geleneksel bir hale gelen hanzâdedelerin talim ve terbiyesinin tesisi için Çerkes ve Kabartay kabilelerine verilmesi anlamına gelen “Atalık Müessesesi” yani çocuk eğitime ve yetiştirme anlayışı çerçevesinde¹⁵ “Ağuş / Aguş” olarak Ablan kabilesi Reisi Mirza Taş himayesine verildi¹⁶. Evliya Çelebi’nin naklettiğine göre, Selim Giray’ın üç kardeşinden biri olan Mübarek Giray da atalık olarak Çerkes kabilelerinden biri olan Zâba kabilesine verilmişti¹⁷.

Atalık müessesesine göre, yeni doğan çocuk 3-4 yaşını geçmeden Çerkes kabilelerinden birine verilir, 15-16 yaşına kadar bu kabile tarafından yetiştirilen çocuk ailesine teslim edilirdi¹⁸. Kırım Han ve asilzâdelerinin çocuklarının yetiştirilmesi için Çerkes ve Kabartay ailelerinin tercih etmelerindeki en büyük neden, bu kabilelerin çocuk yetiştirme konusundaki becerileri idi. Çerkes ve Kabartaylar ata binme, silah kullanma, aile terbiyesi verme gibi konularda oldukça ileri seviyede olup Kırım Han ve asilzâdelerinin dikkatlerini çekmişlerdi. 2-3 yaşında atalık olarak alınan çocuğa güreş, ok, kılıç, silah, açlığa ve susuzluğa dayanıklılık gibi eğitimler verilerek, 15-16 yaşına geldiğinde çocuk tam bir savaşçı olarak yetişmiş oluyordu¹⁹. Hezârfen Hüseyin

¹⁵ Ali Barut, “Kırım Hanlığı ile Kuzey-Batı Kafkasya İlişkilerinde Atalık Müessesesinin Yeri”, **Emel**, S. 219, Mart-Nisan, 1997, s.23-25

¹⁶ **Es-seb’ü’s-seyyâr**, s. 181; Altın Orda Devleti’nin Kıpçak bozkırlarında egemen olduğu dönemde Taman’dan Kuban nehrinin güney kıyıları boyunca Kafkasya’ya kadar uzanan sahada yaşayan Çerkesler, Altın Orda Devleti’nin yıkılması ile Osmanlı Devleti tabiliğinde bulunan Kırım Hanlığı’nın nüfuzu altına girdiler. Mirza Bala, “Çerkesler”, **İA**, C.III, Eskişehir, 1997, s. 376-381, Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve İdil Boyu**, Ankara, 1966, s. 54, Тунманн, **Крымское Ханство**, Симферополь: Таврия, 1991, s. 61-69 (Tunmann, *Krımskoe Hanstvo, Simferopol: Tavriia*, 1991, s. 61-69); Ülkemizde hali hazırda Kırım Hanlığı’nın Kafkasya siyaseti çerçevesinde Çerkes ve Kabartay ilişkilerine dair ciddi bir çalışma bulunmayıp üzerinde araştırılma yapılması gereken konulardan biri olarak varlığını sürdürmektedir.

¹⁷ **Evliya Çelebi Seyehatnâmesi**, C.7, s. 236

¹⁸ Mustafa Kesbi, **İbretnümâyı Devlet (Tahlil ve Tenkitli Metin)**, Hazırlayan: Ahmet Öğreten, TTK, 2002, s. 11,12

¹⁹ Edouard Taitbout de Marigny, **Three Voyages in the Black Sea to the Coast of Circassia**, London, 1887, s. 56,57; Kırım hanzâdesi ya da asilzâdesi dünyaya geldiğinde Çerkes, Kabartay hükümdarlarına haber gönderilir, hanzâde ya da asilzâdenin talim ve terbiyesinden sorumlu olacak olan bakıcı aile

Efendi'nin naklettiğine göre Kırım hanzâdelerinin atalık olarak Kabartay ve Çerkes ailelerine verilmesinde bir diğer neden Kırım Hanlığı tarafından kendilerine yönelecek saldırıların önünü kesmektir²⁰.

Atalık olarak Ablan kabilesi himayesinde yetişen Selim Giray, daha sonra babası Bahadır Giray'ın kalgaylığını yapan amcası III. İslam Giray'ın himayesine girdi²¹. Selim Giray'ın babası Bahadır Giray'ın vefâtından sonra Adil Giray'ın (1666-1671) hanlık dönemine kadar Kırım tahtında Selim Giray'ın amcaları IV. Mehmed Giray (1641-1644/1654-1666) ve III. İslam Giray (1644-1654) bulunmuşlardır. Kırım Hanı olarak tayin edilen IV. Mehmed Giray'ın ikinci hanlık döneminde Kırım'da bulunan ve Selim Giray'ı tanıma imkanına sahip olan Evliya Çelebi'nin anlatımlarını göz önünde bulundurursak, Selim Giray'ın amcaları IV. Mehmed Giray ve III. İslam Giray arasındaki iktidar mücadelelerinden menfi yönde etkilenmediğini görmekteyiz. Evliya Çelebi, Kırım Hanı IV. Mehmed Giray'ın yeğeni Selim Giray'ı ismine layık bir kişi olarak görüp ona karşı büyük sevgi beslediğini ve her başarısı sonrası Selim Giray'ı iltifat ve hediyeler ile ödüllendirdiğini kaydetmektedir²².

(sütüne) halk genel meclisi ile tespit ettikten sonra çocuğu almak üzere Kırım'a hareket edilirdi. Kuban nehrinden Azak'a 18 mil uzaklıktaki Temş Burnu, Yenikale ve oradan hareketle Kırım'a varılırdı. 150 ile 300 arasında değişen bu kabile mensupları, Kırım Hanı ve diğer hükümet erkânı tarafından karşılanır, üç gün Hansaray'da misafir edildikten sonra Kırım Hanının huzuruna çıkarak hanzâdeyi teslim alır ve ülkeleri Kafkasya'ya dönerlerdi. Hanzâde, atalık olarak verildiği aile tarafından yukarıda belirttiğimiz eğitimleri aldıktan sonra delikanlılık çağına geldiğinde, atalığı tarafından Kırım Hanına teslim edilmek üzere Kırım'a gönderilirdi. Hanzâdeyi Kırım'a getiren kabile ilk seferde olduğu gibi hürmetle karşılanır, üç gün misafir edilir ve Han tarafından kendilerine değerli hediyeler vermek suretiyle ülkelerine gönderilirlerdi. Abdullah Soysal, "Kırım Hanzâdelerinin Kafkasya'dan Talim ve Terbiyesi", **Emel**, No: 36, İstanbul-1966, s. 17, **İbretnümâyı Devlet**, 11, 12

²⁰ "...hatta üzerimize sefer etmesün deyü beher her sene Hân hazretlerine ve kalgay ve nûreddin sultanlara pişkeş namına Çerkes esirleri ihdâ ederler. Ve Hânların evlâdı doğdukda terbiye için ve zımmında itâ'at sûreti zâhir olsun için deyü alup hadd-i bulûğa gelince beslerler", Hezârfen Hüseyin Efendi, **Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Al-i Osmân**, Hazırlayan. Sevim ilgürel, TTK, 1998, s. 172

²¹ III. İslam Giray, Canbek Giray zamanında Lehliler'e esir düşüp, Lehistan tarafından 7 sene esir edildikten sonra IV. Murad'ın Lehistan ile yapmış olduğu anlaşma ile serbest bırakılmıştı. Esaretten kurtulan III. İslam Giray, Yanbolu'da ikamet etmekte iken kardeşi Bahadır Giray'ın hanlık döneminde kalgaylık görevinde bulundu. Bahadır Giray'ın ölümünden sonra İstanbul'a giden ve Haliç'te ikamet eden III. İslam Giray, Kırım Hanı kardeşi IV. Mehmed Giray tarafından iktidarı için tehlike unsuru olarak görülüp Rodos'a sürülmüştü. Bir buçuk ay kadar Rodos'ta sürgün bulunan III. İslam Giray, Osmanlı Sarayı'nda büyük nüfuz sahibi olan Cinci Hüseyin Efendi iltiması ile serbest kalıp 1644 senesinde Kırım Hanı tayin edildi. Uzunçarşılı, Naima Tarihi'ne dayanarak III. İslam Giray'ın kalgaylığını yaptığı kardeşi Bahadır Giray'ın ölümünden sonra Haliç'te değil Çanakkale'de ikamet ettiğini belirtmektedir. **Gülbün-i Hânân**, s. 100-107, Uzunçarşılı, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C.IV, 6. Baskı, TTK, 1995, s. 16, 17

²² "...ve her çend gazâdan gelse Mehmed Geray Hân Hazretleri Efendimiz bunlara gayet i'zâz u ikrâm zer-ender-zer hil'at-ı fahireler ve postîn kaplı semmûr kürkler ve egninde birer kelim-i izzet ihsan eder, zira ilm-i meharîc-i hurûfda la-nazîr kabilesindendir. Ve dahi şeb ü rûz Han Hazretleri ile hem-enîs ü hem-celîs olup sohbet-i has edüp mübahase-i ilm-i şer'iyye ve niçe güne ulûm görürler. Ve her bâr Hân-ı

IV. Mehmed Giray'ın yerine Adil Giray'ın Kırım Hanı tayin edilmesi ile Selim Giray için sıkıntılı günler başlamış oluyordu. Adil Giray, 1000 kadar askeri ile Selim Giray'ı öldürmek istemiş fakat durumu önceden haber alan Selim Giray, beraberindeki 300 kişi ile Şirin mirzalarından Sübhan Gazi'ye sığınarak hayatını kurtarabilmişti²³. Adil Giray tarafından öldürülme tehlikesi ile karşı karşıya kalan Selim Giray, Yanbolu civarında bulunan Çömlek kasabasına yerleşti²⁴.

Kırım Hanı Adil Giray'ın Selim Giray'ı öldürmek istemesinin nedeni, Selim Giray'ı iktidarı için tehlike unsuru olarak görmesinden kaynaklanmaktaydı. Bizde böyle bir kanının oluşma nedeni, Evliya Çelebi'nin Selim Giray hakkında vermiş olduğu malumatlardır. Evliya Çelebi, "*Der-vasf-ı ahlâk-ı hamîde-i Şehzade Selim Geray Sultan ibn Bahadır Giray Sultan*" başlığı altında Selim Giray'ın akıllı, bilgili, yardımsever, cesur, hoşgörülü, şair, dindar vb. özelliklerini sıraladıktan sonra kendisinden oldukça etkilendiğini belirtmekte, bu özellikleri ile Selim Giray'ın kardeşleri ve akranları arasında eşsiz olduğunu dile getirmekte ve Selim Giray ile ilgili tasvirlerini, "*Hudâ'nın hıfz u emânında olup böyle şehzade-i cüvân-bahta taht-ı Al-i Cingiz'i cenâb-ı Barî müyesser ede*"²⁵ ifadelerinde de görüleceği üzere Kırım Hanı olması yönündeki temennileri ile sonlandırmaktaydı. Çelebi'nin de ifade ettiği gibi sahip olduğu yüksek karakterli kimliği ile Kırım ahalisi tarafından kendine karşı büyük saygı ve sevgi beslenen bir hanzâdenin Kırım Hanı Adil Giray tarafından tahtı için tehlike unsuru olarak görülmesi oldukça doğaldır. Kaldı ki bu sırada Adil Giray, Kırım dâhilinde uyguladığı baskıcı politikalar neticesinde, başta Şirin kabilesi olmak üzere Karaçi Beğleri tarafından kendisine karşı büyük bir muhalefet zuhur etmesine zemin hazırlamıştı. Adil Giray'ın baskıları ile Şirin kabilesinin başı olan Mengli Giray ve kardeşleri Kırım'ı terk etmek zorunda kalmışlardı. Adil Giray'ın iktidarı için tehlike olarak gördüğü ve öldürmek istediği Selim Giray da Kırım'ı terk ederek bu muhalif grubun içerisinde yer almıştı. Adil Giray'ın zulmünden dolayı Kırım'ı terk etmek ve

cem-haşmet "Selîm'im hakka ki selîm olup ismin müsemmana mutâbık olup mücahidün fî-sebilillahsın" deyü Selim Geray'a ta'zim ü tekrim mahabbet ve meveddet edüp gûna-gûn zî-kıymet mücevher eşyalar ve tuhaf âvânî kerevke kübeler, yani zırhlar ihsan eder. Hakkâ ki böyle bir padişah-ı cem-cenabın iltifatına mazhar olacak bir deryâ-dil bir padişah-zade-i kerîmü'ş-şandır" **Evliya Çelebi Seyehatnâmesi**, C. 7, s. 236

²³ Abdullah Soysal, "Hacı Selim Giray Han", **Emel**, S.32, Ocak-Şubat, 1966, s. 5, **Gülbün-i Hânân**, (O. Cûdî Neşri), s. 108

²⁴ Hammer-Purgstall, **Geschichte der Chane der Krim**, Wien, 1856, s. 156,157, **Es-seb'ü's-seyyâr**, s. 181

²⁵ **Evliya Çelebi Seyehatnâmesi**, C. 7, s. 237

Yanbolu'ya yerleşmek zorunda kalan kişilerden biri de Şirin kabilesinin önde gelen simalarından biri olan Sübhân Gazi idi. Selim Giray Yanbolu'da Sübhân Gazi gibi Adil Giray'ın zulmünden kaçan Kırım asilzâdelerinin himayesi altında kaldı ve kendisine çok iyi muamele edildi²⁶. Başta Sübhân Gazi olmak üzere Adil Giray'ın zulmüne maruz kalan bu şahısların Osmanlı Devleti nezdinde Adil Giray aleyhinde yürüttükleri politikalar neticesinde Adil Giray Kırım Hanlığı'ndan azledilip yerine Selim Giray Kırım Hanı tayin edildi²⁷.

²⁶ В. Д. Смирнов, **Крымское Ханство Под Верховенством Оттоманской Порты до Начала XVIII В.**, СПб., 1887, с. 417 (V.D. Smirnov, *Krımskoe Hanstvo Pod Verhovenstvom Ottomanskoy Portı do Naçala XVIII Veka*, St. Petersburg, 1887, s.417, **Gülbün-i Hânân**, (O. Cudi Neşri) s. 108, 109

²⁷ Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, **Silahdâr Tarihi**, C. I, İstanbul, 1928, s. 561, **Gülbün-i Hânân**, (Matbaa-i Amire), s. 63, **Es-seb'ü's-seyyâr**, s. 181; Selim Giray, Kırım Hanları içerisinde kalgay ve nureddinlik görevlerinde bulunmadan Kırım Hanı olan ilk ve tek kişidir. **Gülbün-i Hânân**, (O. Cûdî Neşri), s. 118, 119

C) Fiziksel Özellikleri ve Karakteri

Selim Giray'ın fiziksel özellikleri hakkında çok fazla bilgiye sahip olmamakla beraber konu ile ilgili kaynaklarda onun beyaz tenli, beyaz elli, kirpik, sakal ve kaşları siyah, orta boylu ve zayıf bir yapıya sahip olduğu belirtilmektedir. Selim Giray'ı bizzat görme imkânına sahip olan Evliya Çelebi ve Mehmed Giray eserlerinde Selim Giray'ın fiziksel özelliklerine ilişkin şu bilgileri kaydetmektedir. Evliya Çelebi, “Der-vasf-ı ahlâk-ı hamîde-i Şehzade Selim Geray Sultan ibn Bahadır Geray Han” başlığı altında Selim Giray'ın fiziksel özellikleri için, “*ahlakı ve mizacının yüzüne yansımış olup pak (nur yüzlü) olduğunu belirttikten sonra özellikle gözlerinin ceylana benzediğini kaydetmektedir*”²⁸. Mehmed Giray ise “Hikayet-i El-Hâc Selim Giray Han bin Bahadır Giray” başlığı altında Selim Giray'ın fiziksel özelliklerini “*Orta boylu ve beyaz elli yani beyaz tenli*” ifadeleri ile dile getirmektedir”²⁹. Kırımî ise, *orta boylu, beyaz tenli, sakal, kirpik ve kaşları siyah*”³⁰ ifadeleri ile Selim Giray'ın fiziksel özelliklerini tasvir etmektedir.

Selim Giray'ın mizacı hakkında ise bilgi veren tüm kaynaklar onun çalışkan, sadık, sabırlı, bilge, akıllı, yumuşak huylu, tatlı dilli, adil, hoş görülü, dindar, cömert ve şair³¹ bir kişiliğe sahip olduğu hususunda hem fikirdir³². Kırımî, Selim Giray'ın karakterine ilişkin düşüncelerini, “*El-Hac Selim Giray bin Bahâdır Giray bin Selamet Giray Han Kırım'a dört kere han-ı zi-şân olmuştur, gayet akıl ve reşid-i kâmil imişler...*”³³, ifadeleri ile dile getirmektedir. Halim Giray, Selim Giray için “*zeki, azim sahibi ve memleket idaresi için tüm vasıflara hâiz kahraman bir zat*” ifadelerini kullanmaktadır³⁴. Ahmed Cevdet Paşa ise, “*IV. Mehmed (1648-1687) II. Süleyman (1687-1691), II. Ahmed (1691-1695), II. Mustafa (1695-1703) ve III. Ahmed (1703-1730) olmak üzere beş padişah zamanında devlet hizmetinde bulunmuş, padişahların saygısını kazanmış akıllı ve bilgili bir ulu handır*”³⁵ ifadelerinden de anlaşılacağı üzere

²⁸ “...Hüsn-i hulku gibi münevver yüzlü ve şirin sözlü ve merâli ve gazâli gözlü...”, **Evliya Çelebi Seyahatnâmesi**, C. 7, s. 237

²⁹ “Orta boylu, beyaz elli, nahîfe'l-cism, halimü'l-tabî...”, **Tarîh-i Mehmed Giray Hân**, s. 58

³⁰ “...hilye-i şerîfleri kâmetleri mu'tedil ve beyaz'ül-levn ve lihye ve müjgân ve ebrusî siyah ve mutedil...”, **Umdetü't-tevârîh**, s. 127

³¹ Yunusova, **a.g.e.**, s. 96-99

³² Soysal, **a.g.m.**, s. 5

³³ **Umdetü't-tevârîh**, s.129

³⁴ **Gülbün-i Hânân**, (O. Cûdî Neşri), s. 118

³⁵ Ahmet Cevdet Paşa, **Kırım ve Kafkas Tarihçesi**, İstanbul, 1307, s. 42, 43

Selim Giray'ın bilge bir şahsiyet ve bu yönü ile başarılı bir idareci olduğuna dikkat çekmektedir.

Selim Giray'ın en çok dikkat çeken özelliklerinden biri de sahip olduğu mallarını ihtiyaç sahibi ve fakirlere dağıtacak kadar cömert ve yardım sever bir şahsiyet olmasıdır. Selim Giray'ın bu özelliği Evliya Çelebi'yi de ziyadesiyle etkilemiş ve Evliya Çelebi, Selim Giray'ın bu özelliğini “...her ne cânibe teveccüh etse bi-emrillâhi te'âlâ mansûr u muzaffer olup salimîn ü gânimin Kırım'a dâhil olur, amma kabza-i tasarrufunda olan mâl-ı ganâ'imden bir şey komayup cümlesin tevâbi'ât u levâhikât ve fukarâ ve mesâkinlere bezl eder...”, “...hakka ki böyle bir padişah-ı Cem-cenâbın iltifatına mazhar olacak bir deryâ-dil bir padişah-zâde-i kerîmü'ş-şândır kim kendüye ihsân olunan şeylerden yanında bir şey koymayup müstahiklerine bezl eder”³⁶ ifadeleri ile birkaç defa ifade etme gereği duymuştur. Hâlim Giray, Selim Giray'ın vefâtından sonra geride bıraktığı tereke, eşya ve nakit tutarının 20.000 kuruş olduğu belirtmekte, 22 yıl 7 ay süre ile Kırım Hanlığı görevinde bulunan Selim Giray'dan geriye kalan bu mal varlığının azlığına dikkat çekilmektedir³⁷. Selim Giray'ın geride bıraktığı bu mal varlığının azlığı tamamen bu bölümde izah etmeye çalıştığımız Selim Giray'ın dünya malına önem vermemesi, yardım sever ve dindar bir kişiliğe sahip olmasından ileri gelmektedir.

Evliya Çelebi'nin ifadeleri ile yukarıda belirttiğimiz üzere dünya malında gözü olmayan Selim Giray'ın halkına karşı göstermiş olduğu bu cömertliği ailesi, çocukları ve hizmetinde bulunan kişilere göstermemiş olması beklenemezdi. Hüseyin Çınar, “Hacı Selim Giray Han ve Çiftlik Vakıfları” adı altında yayınlanan maKalesi ile 256 Numaralı Vakfiye Defteri ve 38 Numaralı Kırım Şer'iyye Sicili Defteri'nde kayıtlı Selim Giray'ın Silivri'de bulunan mülk çiftliklerini Silivri Kadısı Seyyid Mustafa Efendi huzurunda kayıt ve tescil ettirerek vakfa dönüştürdüğünü belirtmektedir. Bu uygulama ile Selim Giray kendisinden sonra küçük çocukları, ailesi ve hizmetinde bulunan diğer kişilerin geleceklerini teminat altına almak istemiştir³⁸.

³⁶ Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, C. 7, s. 236

³⁷ Gülbün-i Hânân, (O. Cudi Neşri), s. 118, 119

³⁸ 1699'da yaşlılık ve nikris hastalığı nedeniyle hanlıktan feragât edip Silivri'de kendisine tahsis edilen çiftliğinde ikamet etmekte olan Selim Giray, Kırım Hanı olarak tayin ettirdiği oğlu II. Devlet Giray tarafından iktidarı için tehlike unsuru olarak görülüp Serez'e nakledilmişti. Bundan dolayı Selim Giray,

Bizzat kendisi de edebiyat ve musîki ile meşgul olan Selim Giray, Hafız Post, Buhûrizâde Mustaf İtri, Nazım Mehmed, Sepetçizâde Mehmed Ağa gibi sohbet meclislerinde bulunduğu dönemin önde gelen edebiyat ve sanatçıları da himaye etmiştir³⁹. Selim Giray'ın Perekop ve Kaçanık'te elde ettiği galibiyetleri Zafernâme adlı eseri ile ölümsüzleştiren Bosnalı Sabit, Selim Giray'ın iltifatlarına nâil olmuş ve Selim Giray'ın iltimâsıyla çok istediği Kefe Kadılığı'na tayin edilmiştir⁴⁰.

Ahd-ı vefâ sahibi Selim Giray'ın himaye ettiği kişiler yukarıda adlarını zikrettiğimiz sohbet meclislerinde bulunduğu dönemin şair ve sanatkârları ile sınırlı değildir. Kaptan ve Kaymakam Küçük Osman Paşa, Selim Giray'ın bakıp büyüttüğü kölelerinden olup bu makamlara gelmesi Selim Giray'ın iltimasları ile olmuştur⁴¹. Sadrazam Daltaban Mustafa Paşa'nın yeniçeri ağalığı ve vezir rütbelerine kadar yükselmesini sağlayan da Selim Giraydır⁴². Selim Giray, hizmetinde bulunan fakat ekonomik nedenlerden dolayı zor duruma düşen emekdarlarına da sahip çıkmayı da ihmal etmemiştir. Emekdarlarından İkbâl Ağa'ya Kefe mukataası malından günlük 15 akçe⁴³, seferlerde hizmetinde bulunan Seyyid Ali'ye Tokat mukataasından 180 kuruş⁴⁴ ve katılmış olduğu savaflara kendisiyle beraber iştirak etmiş olan çavuşlara Kefe mukataasından salyâne tevcih edilmesini sağlamıştır⁴⁵.

büyük oğulları Kırım Hanı II. Devlet Giray ve onun kalgay ve nureddinliğini yapan diğer oğulları III. Saadet Giray ve III. Gazi Giray'ı yukarıda bahsettiğimiz vakıf gelirlerinin dışında tutmuştur. Hüseyin Çınar, "Hacı I. Selim Giray Han ve Çiftlik Vakıfları", **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı 11/Güz 2006, s.28-37

³⁹ A. Fisher, **The Crimean Tatars**, Stanford, California, 1978, s. 46, 47, H. Mustafa Eravcı, "*Selim Giray*", **DİA**, C. 36, İstanbul, 2009, s. 429, A. Dubinski, "*Selim Giray I*", **Encyclopaedia of Islam**, Volume IX, Leiden-Brill, 1997, s.134,135,

⁴⁰ **Gülbün-i Hânân**, (O. Cudi Neşri), s. 114, 115, **Umdetü't-tevârîh**, s. 132, **Silahdâr**, C. II, s. 495

⁴¹ **Kırım ve Kafkasya Tarihçesi**, s. 43; Küçük Osman Paşa, Çerkes kökenli olup Selim Giray'ın kölesidir. 1693'te vezir rütbesiyle sadâret kaymakamı oldu. 1694'te Diyarbekir, Hanya valisi, 1695'te ikinci vezir ve İstanbul Kaymakamlığı görevinde bulundu. 1703-1704 tarihleri arasında Şam, Rakka, Van Valiliği görevlerinden sonra 1704'te Kaptan-ı Derya makamına getirildi. Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî**, C.4, Haz: Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, s. 1307

⁴² **Tarih-i Mehmed Giray Han**, s. 152

⁴³ **İE. HR.** 3/259

⁴⁴ **İE. HR.** 4/349

⁴⁵ **İE. HR.** 3/434

D) İlmi, Edebî ve Dini Yönü

Selim Giray, başarılı bir devlet adamı ve asker olmasının yanında üstün meziyetlere sahip bir kişi idi. Selim Giray'ın bu meziyetlerinden biri de şair, bestekâr ve musîkîşinâs yönüdür⁴⁶. Selim Giray'a bu özelliği babası Rezmî Bahadır Giray, dedesi Bora Gazi Giray ve annesi Hanzâde Hanım'dan tevarüs etmiştir. Selim Giray'ın babası 1637-1641 tarihleri arasında Kırım Hanlığı görevinde bulunan Bahadır Giray olup "Rezmî" mahlası ile şiirler yazmaktaydı⁴⁷.

N'ola ateş-i eser sevâd-ı şî'r-i Rezmî'nün

Derûnı hâne-i ateşdür ammâ dûd göstermez

(Rezmî'nin şiirinin siyahlığı ateş tesirli olsa şaşılır mı? Onun gönlü duman göstermeyen bir ateşhânedir)⁴⁸.

Nice mümkün gire Rezmî-i gedânum eline

Genc-i hüsnün senun ejder gibi bekler zülfün

(Senin güzellik hazinen dilenci Rezmî'nin eline nasıl girsin, zülfün ejderha gibi onu beklemektedir)⁴⁹.

Selim Giray'ın annesi Hanzâde Hanım, hanlık dönemi Kırım edebiyatının en en büyük temsilcisi olarak gösterilen Bora Gazi Giray'ın kızı idi. Bu yönü ile Selim Giray, Kırım Hanlığı'nın en önemli hanlarından ve şairlerinden birinin, Bora Gazi Giray'ın (1588 - 1596 /1596 - 1607) torunu olmaktaydı⁵⁰. Selim Giray'ın annesi Hanzâde Hanım

⁴⁶ Yunusova, Selim Giray'ın başarılı bir devlet adamı olmasında babası Bahadır Giray, annesi Hanzâde Hanım ve dedesi II. Bora Gazi Giray tarafından kendisine tevarüs eden şair ve sanatkâr yönünün etkili olduğunu düşünmekte ve bu özelliklerinin Selim Giray'ın kişisel gelişiminde belirleyici unsur olduğunu ileri sürmektedir. Yunusova, **a.g.e.**, s. 96-99

⁴⁷ İsmail Belig, **Nuhbetü'l-Aşâr Li-Zeyli Zübdeti'l Es'ar**, Haz: Abdülkerim Abdulkadiroğlu, Ankara, 1999, s. XX, **Es-sebü'seyyar**, s. 150, 999

⁴⁸ **Грёзы Любви (Поэтов их Круга, Бахчисарайский Государственный Историко-Культурный Заповедник Общество)**, Симферополь, 2003, c. 46 (*Grözi Lübvi, Poetov ih Kruga, Bahçisarayskiy Gasudarstvenniy İstoriko-Kulturniy Zapovednik Obşestva*), *Simferopol, 2003, s. 24,25*), Bursalı Mehmed Tahir, "İdare-i Osmaniye Zamanında Yetişen Kırım Müellifleri", **Kırım Mecmuası**, S.17, Yıl:1, 1918, s. 304

⁴⁹ Hanlık Dönemi Kırım Şairleri, Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, Kırım Türk-Tatar Edebiyatı, C. 13, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1999, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-20192/h/rezmi.pdf>, **Grözi Lübvi**, s. 24 25

⁵⁰ Cemal Kurnaz - Halil Çeltik, "Hanlık Dönemi Kırım Şairleri Hakkında Bazı Tespit ve Değerlendirmeler", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırmaları Dergisi**, S. 51, Güz-2009, s. 278, 281, 283, 285; Başarılı bir devlet adamı ve asker olmasının yanında iyi bir şair, besteci ve hattat olan Gazi Giray şiirlerinde, "Gazâyî" ve "Han Gazi" mahlâslarını kullanırdı. Kırım Tatar Edebiyatı'nın en önemli şahsiyetlerinden biri olan Gazi Giray'ın Farsça rûbaileri, Osmanlı şairlerine denk gazelleri ve Kıpçak

da şiiri çok seven ve şiir yazan bir kişi idi⁵¹. Yukarıda da zikrettiğimiz gibi Selim Giray'ın bu şairlik ve bestekârlık yönü kendisine başta Sâlim Efendi olmak üzere Osmanlı tezkîre yazarlarının eserlerinde belirttiği gibi hem baba hem de anne tarafından mirak kalmıştı⁵².

1666'da Kırım Hanı IV. Mehmed Giray'ı (1654-1666) ziyaretinde Selim Giray'ı tanıma fırsatı bulan Evliya Çelebi, Selim Giray ile ilgili gözlemlerini anlatırken onun şairlik yönüne de dikkat çekmiştir. Evliya Çelebi, Selim Giray'ın dönemin önde gelen şair ve musikişinaslarından Lem'i Çelebi, Mümin Efendi, Fazlı Çelebi, Daratı Çelebi, Emir Mehdi Çelebi ve Nedimi Çelebi gibi şahsiyetler ile yakın dost olduklarını, bu şahıslar ile tertip ettikleri mûsikî ve fasıl sohbetlerinde gazel, müseddes, muhâmmes ve rûbailer okuduklarını dile getirmektedir. Bu fâsıllardan birine katılmış olan Evliya Çelebi, Selim Giray'ın özellikle rûbâî okumadaki becerisini, "*Azmîzade Hâletî Çelebi böyle rubâ'îyyat demeğe kadir değiller idi*" ifadeleri ile Azmîzade Hâletî Çelebî ile kıyaslamaktadır⁵³. Selim Giray, tabîî ki şairlik yönü ile Hanlık Dönemi Kırım Edebiyatı içerisine dâhil olacak kadar yeteneklidir. Fakat Evliya Çelebi'nin bilindik abartılarından etkilenmeden hemen belirtmek gerekir ki, devlet adamı ve asker Selim Giray, dedesi

Türkçesi ile yazdığı şiirleri de mevcuttur. Sanatçı ve bilginleri koruyan Gazi Giray'ın çok sayıda saz eserleri de bestelenmiştir. Hüzzam peşrevi, mahur peşrevi ile saz semaisi, bayatîaraban peşrevi, şedaraban saz semaisi klasik musiki repertuarının en güzel saz eserleri arasındadır. Geniş bilgi için bkz. İsmail Hikmet Ertaylan, **a.g.e.**, s. 31-89, Cemal Kurnaz - Halil Çeltik, "Osmanlı Dönemi Kırım Edebiyatı", **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, S. 6, Güz-1998, s. 675, **Gülbün-i Hânan** (O. Cûdi Neşri), s. 60-63

⁵¹ Yılmaz Öztuna, **Büyük Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi**, C. II, Ankara, 1990, s. 283, Cemal Kurnaz - Halil Çeltik, "**Hanlık Dönemi Kırım Şairleri...**", s. 278, 281, 283, 285, Cemal Kurnaz - Halil Çeltik, "**Osmanlı Dönemi Kırım Edebiyatı**", s. 477

⁵² "...ehl-i zevk ve hoş-sohbet saz ü sözsüz der-hâb olmaz bir han-ı sahib-tabî'at idi. Tabî'ât-ı şiriyye bi'l-irs kendilerine intikal eylemiş idi. Peder-i buzurgvârları Sultan İbrahim Han aleyhi rahmeti ve'l-gufran asr-ı şerifleri şu'arasından olup Rezmî tahâllüs iderdi...", Adnan İnce, **Sâlim Tezkîresi**, A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, s. 378, 379; adı geçen eser "Tezkiretü's- Şu'ara Salim Efendi" adı ile Atatürk Kültür Merkezi Yayınları arasında 2005 tarihinde basılmıştır. Tezkîre, kelime anlamıyla "zikredilen, zikri geçen" anlamına gelip, kişilerin biyografisini çeşitli yönleriyle subjektif veya objektif olarak ele alan eserlerdir. Tezkireler, ilk kez İran Edebiyat'ında ortaya çıkmıştır. Bu eserler mensûr yazılmakla birlikte içinde manzûm kısımların yer aldığı tezkîreler de vardır. Tezkîreler Aksuünkü edebiyat tarihlerinin ve şiir antolojilerin yerini tutmaktadır. Şair tezkîresi yazma geleneği, XV. yüzyılda Çagatay sahasında Ali Şir Nevayî tarafından kaleme alınan Mecalisü'n-Nefâis, Anadolu sahasında ise Sehî Bey'in yazdığı Heşt Behişt ile başlamış, asırlarca kesintiye uğramadan devam etmiştir. Nihat Sâmî Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, M.E.B., C. I-II, İstanbul 1971, s. 787

⁵³ **Evliya Çelebi Seyehatnâmesi**, C.7, s. 236; 1570'te İstanbul'da doğan Azmîzade Hâletî Çelebî, 17. yüzyıl Osmanlı şair ve âlimlerinden olup, Pir Mehmed Azmi Efendi'nin oğlu olduğundan "Azmîzade" diye anılmaktadır. Hâletî, gâzel ve kasîdelerinden çok rûbâileri ile bilinir. Dîvânı ve Sultan Mehmed'e sunduğu kâsidesi Nef'i, Nâbî gibi dönemin önde gelen şairlerin gerisinde kalmakla beraber, tasavvûf konularını hiç kimsenin başaramadığı bir ustalıkla rûbâilerle ifade etmesi ile ön plana çıkmaktadır. Atilla, Özkırımlı, **Türk Edebiyatı Ansiklopedisi**, C.1, Cem Yayınevi, 1987, s. 167

Bora Gazi Giray'dan daha başarılı iken, Şair Selim Giray, dedesi Bora Gazi Giray'ın gerisinde kalmaktadır.

Selim Giray'ın günümüze kadar ulaşan bir divânı yoktur. Şiirlerini "Selimî" mahlası ile yazmaktaydı⁵⁴. Selim Giray'ın Evliya Çelebi'nin övgülerine mazhar olan rûbâî ve şiirlerinden günümüze kadar gelmiş olanlarına şûara tezkîrelerinde rastlamaktayız⁵⁵.

KITA

Dirîğ o taze-nihâlüm hevâ nedür bilmez
Belâ-yı aşk nedür mübtela nedür bilmez
Derûn-i sineye zahm urmağı bilür amma
Tabîb-i tâze-hevesdür deva nedür bilmez⁵⁶.

(Eyvah! O taze fidana benzeyen sevgilim heves nedir bilmez, aşk belası, mübtela nedir bilmez. Sinemin içine yara vurmaya bilir ama acemi sevgilim deva nedir bilmez.)

RUBAÎ

Bir âfet-i aşûb-ı zamansın zâlim
Şûriş-figen-i her dü-cihânsın zâlim
Sad el-hazer ol gamze-i Tatar gözün
Yahşi bilürüm seni yamansın zâlim⁵⁷.

(Güzelliğinle ortalığı, iki cihanı birbirine katan zalim, Tatar bakışlı gözlerinden yüzlerce aman, seni iyi bilirim yamansın zalim.)

Şairliğinin yanında Selim Giray'a dedesi Bora Gazi Giray'dan tevarüs eden bir diğer özelliği mûsikî ve bestekârlığı idi. Selim Giray, 1691'de ikinci defa hanlıktan kendi isteği ile ayrıldıktan sonra Çatalca civarında Kadı çiftliğinde ikamet etmekte iken

⁵⁴ Sadece Belîğ, Selim Giray'ın "Rezmî" mahlasını kullandığını belirtmektedir. Belîğ, **a.g.e.**, s. XX

⁵⁵ Н. Абдулваап, Штрихи К. Портрету Крымского Хана Хаджи Селим Герая, **Qasevet**, No: 25, 1996, c. 15-19 (N. Abdulvaap, "Strihi k Portretu Krimskogo Hana Hadji Selim Geraya, Kasevet, No:25, 1996, s. 15-19)

⁵⁶ İsmet Kayacıoğlu, **Şakâik'un-Numâniye Zeyillerinden Vekâyü'l-Fudalâ'daki** (Şeyhi Mehmet Efendi Zeyli) Şair Biyografileri), Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1998, 375: Şakâik'un-Numâniye Zeyillerinden biri olan ve Şeyhi Mehmed Efendi tarafından yazılan bu eser, 1633-1730 tarihleri arasındaki ulema, şair ve meşayih'ten 2058 zatın biyografilerini kapsar. Bu eser Abdülkadir Özcan tarafından Çağrı Yayınları arasında 1989'da neşredildi. Риза Фазыл-Сафтер Нагаев, **Къырым Татар Эдебиятынынъ Тарихы**, Акъмесджит, 2001, s. 112 (Rıza Fazıl-Safter Nagayev, *Kırım Tatar Edebiyatının Tarihi*, Akmesjid, 2001, s. 112), **Grözi Lübvi**, s. 46, 47, Abdulvaap, **a.g.m.**, s. 15-19

⁵⁷ L.S. Yunusova, **a.g.e.**, s. 97, **Grözi Lübvi**, s. 46,47, Abdulvaap, **a.g.m.**, s. 15-19

burada vaktinin çoğunu İtrî, Hafız Post, Yahya Nazım Çelebi, Tanbûrî Mehmed, Santûrî Ali (Ali Ufki Bey), Kemani Hüseyin, Çömlekçizâde Recep Efendi gibi dönemin önde gelen musikişinas, şair ve bestekârları ile tertip ettikleri fasıllar ile geçirmekteydi⁵⁸. Selim Giray'ın mûsiki ve bestekârlık ile ilgisi bu dönemde başlamış değildi. Daha Kırım Hanı olmadan önce Selim Giray'ın mûsikîye olan düşkünlüğünü gene Evliya Çelebi; *“Amma sohbet-i hassında “meclis emânettir” deyüp hem-celîs ü hem-enisi ve mûnis gam-güsâr ve gam-horları bir niçe pençe-i âfitâb mehtab mahbûb u mahbûbe Çerkes ve Abaza ve Gürci cüvanlarından üstad-ı küll hânende ve sâzendeler dâire ve tanbûr ve santûr ve ceng ve rebâbların ellerine alup ilm-i musîkardan ilm-i edvâr kavli üzre kaviller okuyup darb-ı feth ve nîm-devr ve nîm-sakîl usûllerinde aslı ve fer'i ile on iki makamı ve yigirmi dörd usulü ve kır sekiz terkibi icra edüp Hüseyin Baykara fasılları ettiklerinde müstemi' olan yârânlar engüşt ber-dehen edüp dem-beste hayran kalırlar. Hânendeleri hüsn-âvâz hoş-elhan ile kâr ve nakş ve savt ve zecel ve amel ve tasnifâtı kânûn üzre da'ireden çıkmayub sâz dil-nüvâz sözler ile neva-sâzlık edüp rakkâs-ı mehtâb gulâmlar meydân-ı muhabbetde bedr-i mübîn gibi deveran u seyeran ettiklerinde gûyâ Zühre raks eder. Hatta bu hakîr meclis-i hâslarından bir ân münfak olmayub hergiz tek ü tenhalarında nedîm-i hâslarıyla âlem ağyârdan bi-haber iken âlem tâb ve âdem harâb olmadan bila fısık velâ nısıf şeb-i yeldâlarda Hüseyin Baykara sohbetleri ederdik”* ifadeleri ile dile getirmektedir⁵⁹. Selim Giray'ın bestekârlığından günümüze ancak “Tâhir Düyek Şugl” adlı eseri ulaşmıştır⁶⁰.

Selim Giray'ın müzik, şiir ve sanata olan bu ilgisinden dolayıdır ki, Hafız Post, İtri, Sepetçizâde Mustafa gibi döneminin birçok şair, hattât ve bestekârlarını himaye etmiştir⁶¹. Türk Mûsikîsinin en önde gelen simalarından olan Hafız Post, bütün çağdaşları gibi Selim Giray'ın yardım ve ilgisini görmüş, Selim Giray'ın tertip ettiği edebiyat ve mûsikî sohbetlerinde bulunmuştur⁶². Hafız Post'tan sonra Türk Mûsikîsi'nin önde gelen şahsiyetlerinden biri olan İtri'nin de en yakın dostu Selim Giray olup İtri'nin

⁵⁸ Nazmi Özalp, **Türk Mûsikîsi Tarihi**, C.I, İstanbul, 2000, s. 409,410, Recep Uslu, “XVII. Yüzyılın Büyük Bestekârlarından İtrî”, **Osmanlı**, C. 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 595-599, Nuri Özcan, “XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı'da Dini Mûsikî”, **Osmanlı**, C. 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 722-733, Abdulvaap, **a.g.m.**, s. 15-19

⁵⁹ **Evliya Çelebi Seyehatnâmesi**, C.7, s. 236, Abdulvaap, **a.g.m.**, s. 15-19

⁶⁰ Öztuna, **a.g.e.**, C.II, s. 283

⁶¹ Öztuna, **a.g.e.**, C.II, s. 283

⁶² **TRT Türk Mûsikîsi Tarihi Derleme**, C.I, TRT Müzik Dairesi Başkanlığı Yayınları No: 34, s.149,150, Abdulvaap, **a.g.m.**, s. 15-19

esirciler kethûdası görevine tayin edilmesini Selim Giray sağlamıştır⁶³. 17. yüzyılın önde gelen şair ve bestekârlarından Yahya Nazım Çelebi, dönemin padişah ve devlet adamlarına birçok kâsîde ve medhiyeler sunmasına rağmen Selim Giray’a olan yakınlık ve bağlılığı daha farklı idi. Selim Giray’ın bütün davetlerine katılmaya özen gösteren Yahya Nazım Çelebi, Selim Giray’a bütün arzu ve isteklerini söylemekten çekinmemiştir⁶⁴. Selim Giray’ın iyilik severliği ve şiire olan düşkünlüğünü gene en iyi şekilde Evliya Çelebi, “*Ve dervîşandan ve gayri ünâsdan bir garîbü’l-diyar bir kimse ya bir kasîde veyâ bir tuhaf şey veya cüz’î ve küllî ala tarîki’l-hedaye kendüye bir şey getirselers elbette ol kişiye murad u meramına göre bir at ve köle veyâhûd bir nâ-şüküfte duhter-i pakîze-ahter ve bir kat lipâçe-i ziâ ile bir hayli harc-ı râh verüp ol kişinin tatyîb-i hatırıyla mukayyed olupvatan-ı aslisine gönderür yâhûd yanında alıkoyup ol kişiden bir marîfet tahsîl eder*” ifadeleri ile nakletmektedir⁶⁵.

Şair, bestekâr ve musîkîşinâs olan Selim Giray, diğer yandan hanlık dönemlerindeki başarılı devlet adamlığıyla dönemin önde gelen şairlerine konu olmuştur. Bunlarda biri olan Bosnalı Sabit, Selim Giray’ın Rusya’nın 1689 senesinde Kırım’ı işgal teşebbüsünü püskürtmesi ve ardından Üsküp ve Kaçanık’ta Avusturya kuvvetlerini mağlup etmesi üzerine kendisine ithafen 426 beyitlik “Gazânâme”, “Selimnâme” olarak adlandırılan “Zafernâme”, adlı eseri kaleme almıştır⁶⁶. Selim Giray’ın yukarıda zikrettiğimiz Rusya ve Avusturya karşısındaki başarıları, 17.yüzyılın en önemli divân şairlerinden biri olan Gevherî’nin de dikkatinden kaçmamış, Gevherî, yukarıda ifade ettiğimiz zaferler sonrası Selim Giray’ın 1689/1690 tarihinde Edirne’ye gelişinden duyduğu mutluluğu Selim Giray’a ithafen yazdığı “*Kırım Hanı Selim Giray Hân Geldi*” mısraları ile biten bir kudûmiyye⁶⁷ ile süslemiştir⁶⁸. Adına kudûmiyye yazılan bir han olması vesilesi ile Selim Giray, diğer Kırım Hanları arasındaki farklılıklarına bir yenisini eklemiştir.

Cumhuriyet dönemi Türk şiirinin en büyük temsilcilerinden biri olan, tarihi olay ve şahsiyetleri şiirlerinde temel unsur olarak kullanan Yahya Kemal Beyâtî da, Selim

⁶³ Özalp, a.g.e., s. 161

⁶⁴ Özalp, a.g.e., s. 167

⁶⁵ Seyhatnâme, C.7, s. 236

⁶⁶ Banarlı, a.g.e., C.I-II, s.679, Silahdâr, C.II, s. 432-493, Gülbün-i Hânân, (O. Cûdi Neşri), s. 110-114

⁶⁷ Kudûmiyye, bir büyük insanın ya da sevilen bir insanın bir yere gelişi dolayısıyla kaleme alınan şiir. Banarlı, a.g.e., s. 718

⁶⁸ Şükrü Elçin, *Gevherî Divânı*, Atatürk Kültür Merkezi yayınları, 1995, s.11

Giray ve onun Kaçanik Zaferini “Gâzi Selim Giray” başlığı altındaki şu mısraları ile en iyi şekilde özetlemiştir.

En kıymetli Kırım Hanı Gâzî Selim Giray
Bir cenk eriydi, at, pala, tuğ, kargı, ok ve yay
Bir baksalar başındaki zincirli tolgaya,
Benzerdi neş’eden akın bir kasırgaya
Lakin “Üçüncü Kosova” da küffarı bastığı
Kalkan, kılıç ve tolgayı ta Arş’a astığı,
Bir nakledilse öğrenilir dâsitane nedir?
Bir bozgun ortasında yiğitlik ne, şan nedir?
Osmanlı sevgisiyle yetişmiş bu harb eri
Doldurdu Yıldırım Beyazıt’tan kalan yeri⁶⁹.

Selim Giray, ilmi ve edebi kişiliğinin yanı sıra dindar bir kişi idi. Mevlevî tarikatına mensup olup Evliya Çelebi’nin de “...gayri hâfız-ı hamele-i Kur’an ve Farisi ve Mesnevi-hân bir şûh ve hezârfen padişah-ı zekidir”⁷⁰ ifadeleriyle dile getirdiği üzere Selim Giray, Arapça ve Farsça’yı çok iyi bilen Mesnevi-hân bir kişiydi. Selim Giray, Kur’an-ı Kerim’i sadece ezbere bilen bir hâfız olarak kalmamış⁷¹ aynı zamanda tecvîd ilminde İbn-i Kesîr ve Seb’a kırâatlarını⁷² noksansız olarak yerine getirmeyi kendine düstur edinmişti. Bu yönü ile dönemin tecvîd ilmindeki başarılı şahsiyetleri arasında yer almıştır. Cuma ve diğer mübarek gecelerde Bahçesaray’ın önde gelen dini şahsiyetleri ile bir araya gelip, büyük bir ziyafetten sonra bu şahsiyetler ile dini meseleler hakkında sohbetler ederdi. Beş vakit namazını kılmakla yetinmeyen Selim Giray, evvâbin, teheccüd ve kuşluk namazlarını barış ve sefer zamanlarında yerine getirmeye büyük gayret gösterir, abdestsiz bir adım atmaz, ata binmezdi⁷³. Bundan dolayıdır ki Selim Giray, dinine olan bağlılığının bir gereği olarak ikinci defa Kırım

⁶⁹ Sema Uğurcan, “Yahya Kemal’in Edebi Eserlerinde Rumeli”, **Studies (CIEPO) at the University of Zagreb 2008**, Berlin: LIT Verlag, 2010, s. 386; “Üçüncü Kosova Savaşı” olarak Kaçanik Zaferini ifade eden Yahya Kemal, Selim Giray’ın bu zaferini ölümsüzleştirmek için Han Hazretleri’ne zafernâme yazmak istediye de bu düşüncesi müsvettede kalmış ve “Bitmemiş Şiirler” adlı eserindeki yerini almıştır. Ömer Faruk Akün, “Osmanlı Tarihi Karşısında Yahya Kemal’in Şiiri”, **Kubbealtı Akademi Mecmuası**, Yıl:5, Sayı:2, Nisan 1976, s. 20

⁷⁰ **Evliya Çelebi Seyehatnâmesi**, C.7, s. 236

⁷¹ **Grözi Lübvi**, s. 46, **Evliya Çelebi Seyehatnâmesi**, C.7, s. 236

⁷² Kırâet âlimleri, İmâm-ı Nâfi, Abdullah bin Kesîr, Ebû Amr, İbn-i Âmir, Âsım, Hamza, İmâm-ı Kisâî, İmâm-ı Ebû Ca’fer, İmâm-ı Ya’kûb ve Halef-ül-Âşir’in kırâetleri ile Kur’an-ı kerîm okumayı uygun görmüşler, bunlardan başkasının kırâetine izin vermemişlerdir. Adı geçen on imâmın, Kur’an-ı kerîmi okuyuş şekilleri kırâet-i aşere olarak adlandırılmaktadır. Osman Kaya, “Kur’an’ın Yedi Harf Üzerine İndirilmesi ve Ahrufu’s-Seb’a”, **Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyât Fakültesi Dergisi**, C. VIII/2, Aralık 2004, s. 219-244

⁷³ **Seyehatnâme**, C.7, s. 236

hanlığı görevinden ayrıldığında hâcca gitmiş ve hâc farizâsını yerine getirdikten sonra “Hacı Selim Giray” olarak anılmaya başlanmıştır⁷⁴. Selim Giray, hâc farizâsını yerine getiren ilk ve tek Kırım Hanı’dır.

⁷⁴ Râşid, *Tarih-i Râşid*, C.I, C.II, İstanbul, 1282, s. 146, *Gülbün-i Hânân*, O. Cûdî Neşri), s. 115, *Silâhdâr*, C. II, s. 561, 562, *Grözi Lübvi*, s. 46,47, Gayvoronskiy, *Sozvezdie Geraev*, s. 55-57, Abdulvaap, *a.g.m.*, s. 15-19

E) Selim Giray'ın Devlet Adamlığı ve Osmanlı Devleti'nin Selim Giray'a Bakışı

Selim Giray'ı konu edinen Osmanlı vekayinâme ve Kırım kroniklerinde Selim Giray'ın cömertliğinin, yardım severliğinin, üstün ahlakının, şairliğinin ve askeri dehasının yanında Selim Giray'ın en önemli özelliklerinden biri olarak iyi bir idareci ve bilge bir devlet adamı oluşuna da işaret edilmektedir. Selim Giray ile birlikte Kırım Hanlığı dâhilinde siyasi istikrar sağlanmakla beraber Kırım Hanlığı'nda Selim Giray'ın varlığı, Osmanlı Devleti için de oldukça önemliydi. Çünkü Selim Giray ile birlikte Osmanlı Devleti-Kırım Hanlığı ilişkilerinde siyasi istikrar ve güven tesis edilmiş olunuyordu⁷⁵. Bunda Selim Giray'ın Osmanlı Devleti'ne olan sadâkat ve bağlılığı en önemli etkidir. Bu yüzden Selim Giray, Osmanlı Devleti tarafından “*Koca Han, Bilge Han, Sadık Han*” iltifatlarına mazhar olmuştur. 1671-1677 /1684-1691 /1692-1699 /1702-1704 tarihleri arasında Kırım Hanlığı görevinde bulunan Selim Giray, sadece Kırım Hanlığı politikalarının belirleyici unsuru olarak kalmamış aynı zamanda Osmanlı Devleti ile savaş alanlarında bulunarak tüm Avrupa politikalarının seyrinde etkili olmuştur⁷⁶.

Selim Giray, Adil Giray'ın yerine Kırım Hanı olur olmaz Osmanlı Devleti tarafından Lehistan üzerine yapılacak I. Lehistan (Kamaniçe) seferine davet edildi. Kamaniçe Kalesi'nin ele geçirilmesinden sonra Selim Giray, Serdar Kaplan Paşa ile

⁷⁵ Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Devleti tâbiliğine girmesinden sonra özellikle Mengli Giray'ın oğullarından I. Mehmed Giray ile başlayan, I. Saadet, I. Sahib Giray ve daha sonra I. Devlet Giray'ın oğulları ile devam eden müstakil bir Kırım Hanlığı oluşturma çabaları çerçevesinde Osmanlı Devleti ile Kırım Hanlığı arasında birçok defalar kırılma noktaları yaşanmıştı. I. Devlet Giray'ın oğlu II. Mehmed Giray'ın (Semin Mehmed Giray / 1577-1584) Serdar Özdemiroğlu Osman Paşa ile arası açılmış, İran Cephesi'ni başına buyruk terk etmesi ve bundan dolayı hanlıktan azledilmesiyle Özdemiroğlu Osman Paşa'yı 37 gün süre ile Kefe'de kuşatmıştı. Semin Mehmed Giray'ın oğlu Saadet Giray (II. Mehmed Giray nureddinlik makamını onun için tesis ettirmişti) öldürülen babasının intikamını almak için Kırım Hanı tayin edilen amcası II. İslam Giray'a (1584-1588) karşı muhalefete devam edip II. İslam Giray'ı Kefe'de kuşatmıştı. Saadet Giray'ın oğlu III. Mehmed Giray (1623-1628) hanlıktan azledildikten sonra kardeşi Şahin Giray ile birlikte babaları Saâdet Giray ve dedeleri II. Mehmed Giray'ın öcünü almak, müstakil bir Kırım hanlığı oluşturmak için Kırım Hanlığı'na getirilen Canbek Giray'a (1610-1623/ 1628-1635) karşı muhalefete girişmiş ve Kefe'yi kuşatmaya muvaffak olmuşlardı. Bu kargaşalıktan istifade eden Kozaklar ise, 1614'te Sinop'u yakıp 1625'te İstanbul Boğazı'nda Yeniköy'ü yağmalamışlardı. A. Dubinski, “*Selim Giray I*”, **Encyclopedia of İslam**, Volume IX, Leiden-Brill, 1997, s. 134, 135, Halil İnalıcık, “*Kırım Hanlığı*”, **İA**, C. 6, Eskişehir, 1997, s. 748, 749, Yücel Öztürk, “*Kırım Hanlığı*”, **Türkler** 8, Ankara, 2002, s. 491-496

⁷⁶ Alan Fisher, “Kırım Tatarları”, Çeviren. E. Bengi Özbilen, **Emel**, S. 117, İstanbul 1980, s. 25, 26, Yunusova, **a.g.e.**, s. 96

Lehistan içlerine doğru yaptığı akınlar ile Lehistan'ın Bucaş Anlaşması'nı imzalamasında önemli rolü oldu⁷⁷. Hastalığından dolayı hanlıktan feragât etmek istemişse de bu talebi Padişah IV. Mehmed tarafından kabul görmeyen Selim Giray, Rusya üzerine tertip edilen I. Çehrin seferine katılmış fakat bu seferin başarısızlıkla sonuçlanması ile Serdar Şeytan İbrahim Paşa ile birlikte görevlerinden azledilmişlerdi. I. Çehrin seferinde gereken gayreti göstermemek ve özellikle Osmanlı vakanüvistlerinden Silahdâr tarafından ihaneti anımsatacak ifadeler ile itham edilen Selim Giray, hanlıktan azledilerek Rodos'a sürgün edildi. Oysa ünlü Rus tarihçisi Smirnov'un ifadesiyle Selim Giray, üstün sayıdaki Rus kuvvetleri karşısında Serdar Şeytan İbrahim Paşa'yı muhasaranın kaldırılması hususunda ikna etmesiyle Osmanlı Devleti'ni Rusya karşısında tarihi bir hezimete uğramaktan kurtarmıştı⁷⁸.

Smirnov'un Selim Giray hakkındaki bu düşüncelerini, Selim Giray'ın Rodos'a sürgün edilmesinden sonra Kırım Hanı tayin edilen halefleri Murad Giray ve II. Hacı Giray'ın Selim Giray'ın yerini dolduramayışı ve Osmanlı Devleti'nin Selim Giray'ı ikinci defa Kırım Hanı olarak tayin etmek zorunda kalması desteklemektedir. Gene başta Silahdâr olmak dönemin vakanüvistleri, Selim Giray'ın ikinci (1684-1691) ve üçüncü hanlık (1692-1699) dönemlerindeki başarıları neticesi kendisine yönelik dizdikleri medhiyeler ile Selim Giray hakkında kendileri ile çelişmektedirler.

Selim Giray'ın ikinci hanlık dönemi, Osmanlı Devleti'nin en zor günlerini yaşadığı Viyana bozgunu ve sonrasında kendisine karşı oluşturulan Kutsal İttifaka (Holly Leage) tesadüf etmekteydi⁷⁹. Osmanlı Devleti'nin, Avusturya, Lehistan ve Venedik ile üç cephede savaşmak durumunda olduğu bu süreçte Selim Giray, Osmanlı Devleti'nin Kırım Hanlığı kuvvetlerine duyduğu ihtiyacın hat safhada olduğu bilinciyle hareket ederek⁸⁰, kendisinden önceki Kırım Hanları gibi Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu bu zor durumunu avantaja çevirmeye çalışmamıştır. Selim Giray, Rodos'taki sürgün yıllarına (1677-1684) rağmen Osmanlı Devleti'ne duyduğu sadakate hâlel getirmemiş, Sobieski'nin müstakil bir Kırım Hanlığı oluşturma emeliyle sunduğu

⁷⁷ Abdulkadir Özcan, **Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)**, TTK, 1995, s. 32, **Silahdâr**, C.I, s. 615, 618, **Râşid**, C.I, s.285

⁷⁸ V.D. Smirnov, **a.g.e.**, s. 419-42

⁷⁹ **Gülbün-i Hânân**, (O.Cûdî Neşri), s. 110, **Umdetü't-tevârîh**, s. 129

⁸⁰ A. Geoffrey Hosking, **Russia and the Russians: A History**, Harvard University Press, 2001,s.179-181

işbirliği teklifini tereddütsüz geri çevirmiştir⁸¹. Eğer Selim Giray'da daha önceki Kırım Hanları gibi müstakiliyet emelleriyle Osmanlı Devleti'nin bu zor durumunu avantaja çevirmeye çalışsaydı, rahatlıkla söylenebilir ki, Osmanlı Devleti yıkılış sürecini çok daha erken yaşayabilirdi⁸².

Viyana bozgunu sonrası Osmanlı Devleti'nin Avusturya ve Venedik karşısında zor günler yaşadığı bir dönemde, Selim Giray'ın gayretleri ile Lehistan cephesinde başarılar sağlanmış, Selim Giray Lehistan Kırallı Sobieski'ye ömrünün sonuna kadar 1673 Hotin ve 1683 II. Viyana galibiyetlerinden sonra bir kez daha Türkler karşısında galip gelme hazzını yaşatmamıştı. Selim Giray, tüm bu hengâme içerisinde birde Rusya'nın ülkesini işgal etmeye yönelik 1687 ve 1689'daki girişimlerini de tek başına göğüslemek zorunda kalmıştı. Bununla da yetinmeyen Selim Giray, Avusturya cephesinde Osmanlı Devleti'nin yanında bulunmaktan geri kalmamıştır. Bu başarıları ile Selim Giray'a sadece kendi ahalisi değil Osmanlı Devleti dâhilinde de büyük bir saygı ve sevgi oluşmuş, Selim Giray, bu başarılarıyla zor günler geçiren Osmanlı Devleti için kurtarıcı olarak görülmeye başlanmıştı. Bundan dolayıdır ki, Bosnalı Sabit, Selim Giray'ın Ruslar karşısındaki galibiyetini ve Avusturya karşısındaki Üsküp, Kaçanık zaferlerini ölümsüzleştirmek için “Zafername” diğer adıyla “Selimnâme” adlı eserini kaleme almıştır. Gevheri'nin Selim Giray'ın bu zaferler sonrasında Edirne'ye gelişinden duyduğu sevinci ifade etmek için kaleme aldığı “Kırım Hanı Selim Giray” geldi mısralarıyla biten kudûmmiyesi de bu beklentinin bir ürünüdür⁸³.

Selim Giray sadece cephelerdeki başarıları ile Osmanlı Devleti'ni rahatlatmakla kalmamış, başta Avusturya olmak üzere Venedik cephelerinde alınan yenilgiler sonrası

⁸¹ Sabire Arık, **Polonya Kralı Jan III. Sobieski ve Hükümdar'lığında Osmanlı-Lehistan İlişkileri (1674-1696)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004, s. 177-179

⁸² Feridun Emecen, “Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışlar Üzerine Bazı Örnekler ve Mülâhazalar”, **İslam Araştırmaları Dergisi**, Sayı 6, 2001, s. 71, 72; 1841'de Kırım, 1844 ve 1846'da Güney Rusya'ya seyahatte bulunmuş olan H. D. Seymour, eserinde Kırım ve Kırım Hanlığı'nı konu edinirken, Selim Giray'ı ayrı bir başlık altında değerlendirme gereği duymuştur. Selim Giray'ın büyük bir asker ve devlet adamı olduğuna işaret eden Seymour, Osmanlı Devleti'nin Avusturya ve Venedik karşısındaki başarısızlıklarının aksine Selim Giray'ın Rusya, Lehistan ve Avusturya'ya karşı büyük başarılar kazandığını ifade ettikten sonra yeniçerilerin teşvikiyle Selim Giray'ın Osmanlı tahtına aday olarak gösterilmesini de Osmanlı Devleti'ne duyduğu sonsuz sadakatin neticesi olarak red ettiğini ifade etmektedir. Başarılarından dolayı Osmanlı tahtının kapıları kendisine açılmış olan Selim Giray'a isteğinin ne olduğu sorulduğunda o, sadece hâccâ gitmek istediğini belirtmekle yetinmiştir. H. D. Seymour, **Russia on the Black Sea and Sea of Azof: Being a Narrative of Travels in the Crimea and Bordering Provinces; with Notices of the Naval, Military, and Commercial Resources of Those Countries**, London, 1855, s. 53, 54

⁸³ Şükrü Elçin, **a.g.e.**, s. 13

Yeğen Osman Paşa öncülüğünde Osmanlı Devleti için büyük sorun teşkil eden isyan hareketinin de bastırılmasında etkili olmuştur⁸⁴.

Selim Giray, 1691’de hanlıktan feragat edip hacca gidince yerine Kırım Hanı olarak tayin edilen amcaoğulları II. Saadet Giray 1691 (Kırım Giray’ın oğlu Kör Saadet Giray), ve Safa Giray da (1691-1692) Selim Giray’ın yerini dolduramamış, Selim Giray, Osmanlı nezdinde alternatifsiz Han olarak görülmeye başlanmıştır. Selim Giray üçüncü defa Kırım Hanı olarak tayin edildiğinde Avusturya, Rusya ve Lehistan ile Osmanlı Devleti arasındaki mücadeleler olanca hızıyla devam etmekteydi. Selim Giray, ikinci hanlık döneminde olduğu gibi Lehistan cephesinde Sobieski’nin emellerine geçit vermemiş, Padişah II. Mustafa’nın 1695 ve 1696 tarihindeki Avusturya seferlerinde büyük bir azim ve gayret göstermiştir⁸⁵. Öyle ki bu dönemde Azak’ı işgal etmeye yönelik beliren Rus tehlikesi karşısında Selim Giray, Avusturya cephesinde Osmanlı Devleti’nin yardımına gitmek isteyince ahalisi ile karşı karşıya gelmiş, ahalisi tarafından “*sana asker vermeyiz, başka bir hanzadeyi han tayin ederiz*” tehdidine maruz kalmıştır⁸⁶.

İhtiyarlığı ve nikris hastalığı nedeniyle Karlofça Anlaşması sonrası hanlıktan ayrılan ve iltimasıyla Kırım Hanı tayin ettirdiği oğlu II. Devlet Giray’ın Karlofça Anlaşma’sına mugayir davranarak Osmanlı Devleti’ne karşı isyana varan ihtilaf sürecinde Hacı Selim Giray, Kırım ümerasının II. Devlet Giray hakkındaki “*senden başka han istemeyiz*” yönündeki desteğine rağmen Kırım tahtına oturmakla Osmanlı Devleti için ahalisi ve öz oğlunu karşısına almaktan çekinmemiş, Osmanlı Devleti’ne olan sonsuz sadakatini bir kez daha göstermiştir⁸⁷.

⁸⁴ **Anonim Osmanlı Tarihi (1099- 1116 / 1688- 1704)**, Abdülkadir Özcan, TTK, 2000, s. 20, **Silahdâr**, C.II, s. 523

⁸⁵ Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, **Nûsretnâme, (Tahlîl ve Metin 1695-1721)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Haz: Mehmet Topal, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2001, s. 38, 61, 149-159, **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 115, 123, 128, 134, 80-85

⁸⁶ “*Memleketimizi küffâr-ı dûzah-karâr cebren ve karhan zabt eylemesi bi-îştibâhdur. Hemân şerr-i a’dâdan Hakk sübhânehu ve te’âlâ hazretlerini kerem ü inayetine sığındık ve padişah-ı âli-tebâr hazretlerinin eltâf-ı mâlâ nihâyelerine ümidvârız deyüp yekûn kelâm eylediler. Amma Selim Giray Hazretleri “itaat-ı şehriyârî üzerine lazımdır. Her çeh yâd âbâd elbette bir mikdar asker ile olsun imdad-ı sefer-i hümayunda bulunurum ve giderim” didüklerinde bi’l-cümle nâs giûv ile feryad eyleyüp: “Hân-ı alî-şân efendümüz gidüp bunca ibadu’llah ve memleket küffâr-ı hasirine teslim eylemek layık-ı din ü devlet değildir. Ve asker dahi virmeyüz ve illa bir mikdar kimesne ile gine Şehbaz Giray Sultanoğulların irsal buyurmak makûldür” didiler. Cümle sığâr u kibâr bu re’y-i münîri müstahsen ve müteveccih görünce Hân Hazretleri dahi naçar rızâ-yı...”, Nûsretnâme, s. 149-159*

⁸⁷ Uşşâkîzâde es-Seyyid İbrahim Hasib Efendi, **Uşşâkîzâde Tarihi**, Hazırlayan: Raşid Gündoğdu, C. 1, İstanbul, 2005, 375, 376, Robert Bideleux - Ian Jeffries, **A History of Eastern Europe: Crisis and**

İKİNCİ BÖLÜM

SELİM GİRAY'IN BİRİNCİ HANLIK DÖNEMİ (1671-1677)

A) Selim Giray'ın Kırım Hanlığı'na Tayin Edilmesi (1671)

Osmanlı vakayinâmeleri ve Kırım kroniklerine göre, Selim Giray'ın selefi yani mevcut Kırım Hanı Adil Giray'ın hanlıktan azledilmesine neden olan en önemli husus, başta Kozak meselesi⁸⁸ olmak üzere hâmişî Osmanlı Devleti'nin politikalarına uygun hareket etmeyişi olarak gösterilmektedir. 1669'da sağ yaka Ukrayna'sını elinde bulunduran Sarıkamış Kozakları Atamanı Doroşenko'nun Osmanlı Devleti himayesine girmesiyle Osmanlı Devleti, Ukrayna topraklarına müdahale etme hakkı kazanmakta, Osmanlı Devleti'nin Doğu Avrupa politikasında belirleyici unsur olan himayesindeki Doroşenko liderliğindeki Kozaklar'a yönelik Kırım Hanı Adil Giray'ın saldırı ve yağma hareketlerine devam etmesi ise Doroşenko himayesindeki Kozakları oldukça rahatsız etmekteydi. Bu durumdan mûzdarip olan Doroşenko, Kırım Hanı Adil Giray'ı Padişah IV. Mehmed'e şikâyet etmekte, Osmanlı Devleti'nden Kırım Hanı'nın bu yağma hareketlerine ve baskınlarına son vermesini talep etmekteydi. Sarıkamış Kozakları Atamanı Doroşenko tarafından Padişaha şikâyet edilen Adil Giray, Doroşenko'ya karşı duyduğu bu öfkesini Doroşenko yerine Potkalı Kozakları Reisi Hanenko'yu yeni Kozak lideri atamak suretiyle gösterdi. Bu çift başlılık Kozaklar arasında büyük karışıklıklara neden olmakla beraber kendisini en başından beri Kozakların hâmişî olarak gören Lehistan'a Kozak, dolayısıyla Ukrayna topraklarına yönelik emellerini gerçekleştirmek için tekrar uygun fırsatı vermiş oluyordu. Bu fırsatı değerlendiren Lehistan, Doroşenko üzerine taarruz hareketlerine girişince, Osmanlı Devleti'nin politikalarına aykırı davranan Adil Giray 23 Zîlkâde-1081 / 3 Nisan 1671'de hanlıktan azledilerek yerine o sırada Yanbolu - Çölmek köyünde ikamet etmekte olan Selim Giray Kırım Hanı olarak

Change, Routledge, New York, 1998, s. 86, **Râşid**, C. II, s. 509, **Zübde-i Vekayiât**, s. 759, 760, **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 202

⁸⁸ Osmanlı Devleti'nin Lehistan ve Rusya ile arasının bozulmasına neden olan, hatta tarafları savaşa götüren en önemli neden olan Kozak meselesini “*Selim Giray'ın Lehistan ve Rusya Cephesindeki Faaliyetleri*” başlığı altında teferruâtlı bir biçimde ele alacağımız için burada değinmeyeceğiz.

tain edildi. Selim Giray, biraderlerinden Selâmet Giray'ı kalgay, amcazâdelerinden Safa Giray'ı kendisine nureddin tain etti⁸⁹.

Selim Giray'ın selefi Adil Giray'ın Kırım Hanlığı görevinden azledilmesinde diğer bir neden, Kırım Hanı olarak tain edilmesinde büyük pay sahibi olan veziri İslam Gazi'nin öldürülmesinden sorumlu tuttuğu özellikle Şirin beylerine yönelik sert bir tutum içerisine girmiş olmasıdır. Adil Giray'ın baskıları sonucu, Şirin bey ve mirzaları Şirin Beyi Mengli Giray öncülüğünde öldürülme korkusu ile Kırım'ı terk etmekteydiler. Kuruluşundan beri Kırım Hanlığı'nda en etkin güç olan kabile aristokrasisinin, "Karaçi Beğleri'nin" başı olan Şirin kabilesine yönelik Adil Giray'ın baskıları, Kırım dâhilinde kendisine karşı büyük bir muhalefetin zuhur etmesine neden olmuştu⁹⁰. Nihayetinde Kırım'dan kaçmak zorunda kalan bu bey ve mirzaların Kırım'da kalan mallarına Adil

⁸⁹ **Es-Seb'ü's-Seyyâr**, s. 181, **Gülbün-i Hânân**, (O. Cûdî Neşri), s. 108; O. Petovski tarafından Kırım Hanlarının adlarına bastırılmış oldukları paralar üzerine yapmış olduğu çalışmada, Selim Giray'ın I. Hanlık döneminde adına bastırılmış olduğu paranın üzerinde "*Han Selim Giray bin Bahadır Giray, Bahçesaray, 1082*" ibaresi bulunmaktadır. O. Петовский, **Монеты Ханов Династии Гиреев (Крымское Ханство 1440- 1783)**, Известия Таврической Ученой Архивной Комиссии, Симферополь, 1893, Труды Московского Нумизматического Общества, Том II, Вып 3, Москва, 1901, с. 240-308, Том III, Вып 1, Москва, 1903, с. 10-107, Том III, Вып 2, Москва, 1905, с. 186-340 (O. Retovskiy, *Moneti Hanov Dinastii Gireev (Krymskoe Hanstvo 1440-1783)*, *İzvestiya Tavriçeskoj Uçenoy Arhivnoy Komissii, Simferopol, 1893, Trudi Moskovskogo Numizmatičeskogo Obşestva, C. 2, S. 3, Moskova, 1901, s. 240-308, C. 3, S. 1, Mosova, 1903, s. 10-107, C. 3, S. 2, Moskova, 1905, s. 186-340*); Selim Giray'ın Rus Çarı I. Aleksey'e, (Aleksey Mihayloviç Romanov 1629-1676) Kırım Hanlığı'na tain edildiğine dair göndermiş olduğu mektubu, Haziran-Temmuz 1671/ Safer 1082 tarihlidir. V. V. Velyaminov-Zernov, **Kırım Yurtına ve Ol Tarafırlarğa Dair Yarlırlar ve Hatlar (Kırım Hanlığı Tarihine Dair Kaynaklar)**, Hazırlayanlar: A. Melek Özyetgin-İlyas Kamalov, TTK, 2009, Belge No: 233, s. 617-619

⁹⁰ Kırım Hanlığı'nda hân ve hanzâdelerden sonra en mühim zümreyi oluşturan ve Kırım Hanlığının kuruluşunda asli unsur olan bu "Karaçi Beğleri" (Qaraçi Beys) Şirin, Barın Argın ve Kıpçak boylarının beyleri idi. Altın Orda Devleti zamanında Kırım'a yerleşen bu dört Karaçi beyinden özellikle Şirinler, "Giray" hanedanının iktidara gelmesinde büyük rol oynamıştı. Kırım Hanlığı'nın kuruluşundan önce İtil (İdil) havzasında ikamet eden Şirinler, Kırım Hanlığı'nın kurulması ile Solhat'ı kendilerine hükümet merkezi yapmışlar idi. Kırım kabile aristokrasisinde "Baş Bey" unvanını alan Şirinler, kendilerini Hanın tebâsı değil akrabası görürler ve han soyundan kızlar ile evlenebilirlerdi. Kırım Hanları mühim meselelerde mutlaka Şirinlerin fikrini alır, Şirin kabilesi ile ters düşen Hanın iktidarda kalması pek mümkün olmadığından Kırım Hanları, Şirin kabile beyi ile iyi geçinmek zorunda idiler. Tekrar hatırlayacak olursak Selim Giray'ın iktidara gelmesi de Şirin kabilesinin desteği ile olmuştu. Adil Giray tarafından öldürülmek istenen Selim Giray, Şirin mirzalarından Sübhan Gazi'ye sığınarak hayatını kurtarabilmişti. Şirin Beyi Mengli Giray öncülüğünde Adil Giray'a karşı başlayan muhalefetin ve Selim Giray'ı iktidara taşıyan sürecin de mimarı Şirin kabilesi idi. Selim Giray'a olan yardım ve yakınlıkları sebebiyle 17. yüzyıldan itibaren Şirinlerin Kırım Hanlığı üzerindeki etkileri daha da artmıştır. Halil İnalıcık, "Han Ve Kabile Aristokrasisi: I. Sahib Geray Döneminde Kırım Hanlığı", **Emel**, Yıl: 34, Sayı:134, Ocak-Şubat 1983, s. 51-73, İnalıcık, "*Kırım Hanlığı*", **İA.**, C. VI, MEB, Eskişehir, 1997, s. 753, 754, Halil İnalıcık, "*Giray*", **İA**, C. 4., MEB, İstanbul, 1993, s 783-789, Donald Ostrowski, **Muscovy and the Mongols: Cross-Cultural Influences on the Steppe Frontier, 1304-1589**, New York and Cambridge, England: Cambridge University Press, 1998, s. 46, Dariusz Kolodziejczyk, **The Crimean Khanate and Poland-Lithuania**, Leiden, Boston, Brill, 2011, s. 35, Uli Schamiloglu, "The Qaraçi Beys of the Later Golden Horde: Notes on the Organization of the Mongol Empire", **Archivum Eurasiae Medii Aevi**, IV, Wiesbaden, 1984, s. 283, 284, Ürekli, **a.g.e.**, s. 77, 78, **Es-sebü's-seyyâr**, s. 93

Giray'ın el koyması, Adil Giray'ın Padişah IV. Mehmed'in nezdinde de gözden çıkarılarak hanlıktan azledilmesiyle sonuçlandı⁹¹.

Uzunçarşılı'nın belirttiğine göre, Adil Giray'ın hanlıktan azledilmesinde nesebinin meşkûk olmaması da etkili olmuştu. Adil Giray, Fetih Giray'ın torunudur. Fetih Giray, kalgaylığı döneminde Lehistan'a yapmış olduğu bir seferde, Leh boyarlarından birinin kızı olan Kontes Potoçki'yi esir almış ve ondan Çoban Giray (Devlet Giray) adlı bir oğlu olmuştur. Çoban Giray'dan da Çol Buldu adıyla Fetih Giray, Kul Buldu adıyla Adil Giray zuhur etmiştir⁹².

Laşkov'un Moskova Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde, Kırım Hanlığı ile ilişkilere dair dokümanlar arasında bulunan Haziran-1670 tarihli belgeye dayanarak verdiği bilgilere göre, Adil Giray'ın hanlık döneminde Osmanlı-Kırım Hanlığı ilişkilerinin Osmanlı vekâyinâmeleri ve Kırım kroniklerinde belirtilenlerden daha vahim olduğu, Adil Giray'ın Osmanlı Devleti ile tüm bağlarını kopararak müstakil hareket etmekte olduğu görülmektedir. Laşkov'un vermiş olduğu malumata göre, Adil Giray, elçisi Sefer Ağa'yı Moskova'ya göndermek suretiyle Rusya ile yapılan bir anlaşmanın varlığından söz etmektedir. Bu anlaşmaya göre, Kırım Hanı Adil Giray, Rusya ve Lehistan ile barış yapacağını, karşılıklı olarak esirlerin değiştirileceğini ya da serbest bırakılacaklarını, Rus elçilerinin Bahçesaray'da ikametleri için yer tahsis edeceğini, Rus tüccarlardan rutin dışı vergiler alınmayacağını ve Kırım'da bulunan Rus tüccarlara kötü muamele yapılmayacağını taahhüt etmekte idi. Buna karşılık Rusya, Don, Özü, Karadeniz sahilleri ve Çerkes topraklarına yönelik tecavüzlerden kaçınacağı sözünü vermekteydi⁹³.

⁹¹ **Silahdâr Tarihi**, C. I, İstanbul, 1928, s. 565, **Zübde-i Vekayiât**, s.19, **Gülbün-i Hânân**, (O. Cûdi Neşri), s. 107, **Es-seb'ü's-seyyâr**, s.181

⁹² Uzunçarşılı, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C. IV, 6. Baskı, s. 19, Gülbün-i Hânân'a göre, Adil Giray'ın dedesi Fetih Giray değil, Fetih Giray'ın en güvendiği adamlarından biri olan Hacı Ahmed'tir. Fetih Giray, Kontes Potoçki'yi (Pototski) İslamiyeti kabul etmeyince babasına göndermek üzere Hacı Ahmed'i görevlendirmiş bu esnada Kontes Potoçki, Hacı Ahmed'ten hamile kalıp Mustafa adında bir çocuk dünyaya getirmişti. Bu çocuk büyüyünce bir dönem çobanlık yaptığından dolayı "Çoban Giray" olarak adlandırılmış ve Çoban Mustafa'nın Çol Buldu (Fetih Giray) ve Kul Buldu (Adil Giray) adlı iki çocuğu dünyaya gelmişti. **Gülbün-i Hânân**, (O. Cudi Neşri), s. 106, 107

⁹³ Ф.Ф. Лашков, **Памятники Дипломатических Сношений Крымского Ханства с Московским Государством в XVI и XVII вв.**, Симферополь, 1891, с. 19 (*F.F. Laşkov, Pamyatniki Diplomaticheskikh Snoşeniy Krimskogo Hanstva s Moskovskim Gosudarstvom XVI-XVII vv., Simferopol, 1891, s. 19*)

Selim Giray'ı mevcut Kırım Hanları içerisinde farklı kılan özelliklerinden biri olan kalgay ve nureddin olmadan Kırım Hanı olarak tayin edilmiş olması, hakkında farklı spekülasyonların yapılmasına neden olmuştur. Hâlim Giray tarafından ilk defa telaffuz edilen Howorth tarafından da aynen tekrarlanan rivâyete göre, Selim Giray'ın Kırım Hanlığı'na tayin edilmesinde Zağra-i Atik kasabası - Çivli karyesinde ikamet etmekte olan Hâlveti Şeyhi İbrahim adlı bir zat etkili olmuştur. Bu rivayete göre Şeyh İbrahim Halveti yakın çevresine, 1.000 altın karşılığında hanzâdelerden herhangi birini İstanbul ile kuracağı temaslar ile Kırım Hanı tayin ettirebileceğini söylemiş, bu söylentiden kısa bir zaman sonra Selim Giray'ın kalgay ve nureddinlik görevlerinde bulunmadan Kırım Hanı olarak tayin edilmesi, Selim Giray'ın Şeyh İbrahim'e Kırım Hanı olabilmek için rüşvet olarak 1.000 altın vermiş olabileceği gibi bir kanının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Gülbün-i Hânân'da Selim Giray'ın Kırım Hanı olabilmek için Şeyh İbrahim'e doğrudan doğruya rüşvet olarak 1.000 altın verdiğine dair bir malumat bulunmamakla beraber yukarıda ifade ettiğimiz üzere bu bir söylentiden ibarettir. “*Selim Giray'ın Fiziksel Özellikleri ve Karakteri*” başlığı altında daha önce Selim Giray'ın karakterini analiz etmeye çalıştığımız bölümü özellikle kendisini tanıma fırsatı bulan ve kendisine hayranlığını gizlemeyen Evliya Çelebi'nin Selim Giray hakkındaki yorumları çerçevesinde hatırlayacak olursak, Selim Giray'ın Kırım Hanı olabilmek için Şeyh İbrahim'e rüşvet olarak 1.000 altın vermesine gerek olmadığını ve Selim Giray'ın böyle bir teşebbüste bulunacak bir mizaca da sahip olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Dört defa Kırım Hanlığı görevinde bulunan Selim Giray'ın birinci hanlık dönemi (1671-1677) Osmanlı Devleti'nin kendisini azletmesiyle, diğer iki hanlık dönemi, dönemin padişahlarının tüm ısrarlarına rağmen kendi isteği ile hanlıktan feragât etmesi sonlanmıştı. Buradan da doğal olarak Selim Giray'ın Kırım tahtını elinde tutmak gibi bir ihtirâsa sahip olmadığı sonucunu çıkarmak mümkündür⁹⁴.

⁹⁴ Halim Girây, **Gülbün-i Hânân**, (Matbaa-i Amire-1287), s. 64, H. Henry Howorth, **History of Mongols from the 9th to 19th Century, Part II**, New York, 1880, s. 560, **Evliya Çelebi Seyahatnâmesi**, C. 7, s. 236, 237

B) Selim Giray'ın Lehistan ve Rusya Cephelerindeki Faaliyetleri

Selim Giray'ın 1671-1677 tarihleri arasındaki birinci hanlık dönemi, Lehistan ve Rusya cephelerindeki savaşlarla geçmiştir. Selim Giray, Kırım Hanı tayin edilir edilmez Osmanlı sefer organizasyonları kapsamında Osmanlı Devleti emrinde bulunmak üzere Lehistan cephesine çağrılmıştı. Lehistan, Selçuklu Devleti ile beraber Türklerin Anadolu'ya kesin olarak yerleşmelerinden sonra ilk münasebet kurulan devletlerden biri olmuştur. Lehistan'da Piast Hanedanı'nın⁹⁵ hüküm sürdüğü bir dönemde ticaretle başlayan ilişkiler zamanla siyasi bir hüviyet kazanmış, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya yönelmesi ile bu ilişkiler sınır komşuluğuna dönüşmüştü. Bundan sonra Osmanlı Devleti'nin "Vilayet-i Leh" ya da "Lehlü" olarak tabir ettiği Lehistan⁹⁶, Osmanlı Devleti'nin Avrupa siyasetin en önemli unsurlarından biri haline gelmişti⁹⁷.

17. yüzyıla kadar sınır boylarında meydana gelen ufak çaptaki çatışmalar, Lehistan'ın Eflak-Boğdan Voyvodalarını himaye etmek istemesi, Boğdan üzerindeki hâkimiyet meselesi yüzünden Osmanlı Devleti ve Lehistan arasında anlaşmazlıklar söz konusu ise de⁹⁸, taraflar arasındaki ilişkilerin genel seyrini etkileyen en önemli husus olarak ortaya çıkacak olan Kozak meselesi, Osmanlı Devleti ile Lehistan arasındaki ilişkilerinin bozulması ve tarafları savaşa götüren temel neden olmuştur⁹⁹.

Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyıl Doğu Avrupa siyasetinin temelini oluşturan, Osmanlı Devleti'nin sadece Lehistan ile değil Rusya ile de savaşa girmesine neden olacak olan Kozaklar, Azak Denizi'ne dökülen Don nehri sahillerinden Dnieper (Özü) nehri boylarına, Buğ (Aksu) nehrine kadar olan bataklık sahada yaşamaktaydılar. Don

⁹⁵ Kral I. Mieszko'nun 966'da Çek Kralı'nın kızı Dobrowa ile evlenerek Hıristiyanlığı kabul etmesiyle kurduğu Piast Hanedanlığı, Polonya Tarihi'nin başlangıcı kabul edilir. 11. Yüzyıl boyunca güçlü bir şekilde varlığını sürdüren Krallık, 1138'de III. Boleslav'ın (III. Boleslaw) ölümüyle parçalanmıştır. Jerzy Kloczowski, **History of Polish Christianity**, Cambridge, 2000, s. 10

⁹⁶ Z. Abrahamowicz, "Leh", **Encyclopaedia of Islam**, Volume V, Leiden, 1960, s. 719

⁹⁷ Bekir Sıtkı Baykal, "Tarih Boyunca Osmanlı-Polonya İlişkileri", **Yusuf Hikmet Bayur Armağanı**, TTK, 1985, s. 248

⁹⁸ 1484 Akkerman Seferi ile Osmanlı Devleti'nin Kili, Akkerman ve akabinde Boğdan'ı ele geçirmesini hazmedemeyen Lehistan, Özü havalisine 16. Yüzyılın ortalarından itibaren Kozak destekli birçok saldırıda bulunmuştur. **BOA**, A. {**DVNS.MHM.d-3**, 577/1325, **BOA**, A. {**DVNS.MHM.d-28**, 261/933, **BOA**, A. {**DVNS.MHM.d-31**, 68/174

⁹⁹ Dariusz Kolodziejczak, "1795'e Kadar Osmanlı-Leh İlişkilerinin Karakteri Üzerine Bazı Tespitler", **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, 681, Baykal, **a.g.m.**, s. 250

nehri civarında Rusya'ya tabi olarak yaşayanlar “Don Kozakları”¹⁰⁰, Lehistan, Rusya ve Osmanlı Devleti arasında sorun teşkil eden Dnyeper (Özü)¹⁰¹ tarafında yaşayan zümre, “Zaporog” veya “Şelale Kozakları” olarak adlandırılmaktaydı¹⁰². Zaporog Kozakları, Sarıkamış, Barabaş, Potkalı olmak üzere üç kısma ayrılıyordu¹⁰³.

Lehistan ve Rusya hükümdarlık sahasında gelişen Kozaklık, Lehistan ve Rusya'nın zengin toprak sahibi soylularının bu köylü unsurları üzerinde uyguladıkları toprağa bağlı kölelik anlayışı neticesinde, bu köylü unsurlarının hür bir yaşam ideali amacıyla “dikoe pole” (vahşi bozkır) denen Özü nehrinin orta ve aşağı bölgelerine kaçmalarına sebebiyet vermişti. Lehistan ve Rus soyluları (zengin toprak sahipleri) tarafından sadece köleleştirmekle kalmayan bu unsurlar (Kozaklar) ayrıca Ortodoksluğu tercih ettiklerinden dolayı Katolik Lehistan'ın dinsel baskılarına da maruz kalmaktaydılar. Yaşanan tüm bu gelişmeler, Özü ve Aksu (Bug) nehirleri arasında varlıklarını devam ettirmek zorunda kalan ve “Kozak” olarak adlandırılacak zümrenin ortaya çıkmasına neden olmuştu. Kozakların 16. yüzyıl ortalarında Dimitri Vişnevetskiy (Дмитрий Иванович Вишневецкий 1550–1564)¹⁰⁴ önderliğinde Özü nehri boyunca kale ve

¹⁰⁰ En başından beri Rusya'ya tâbî olarak varlıklarını sürdüren Don Kozakları hakkında geniş bilgi için bkz. Brian James Boeck, **Shifting Boundaries on the Don Steppe Frontier: Cossacks, Empires and Nomads to 1739**, Doktora Tezi, Harvard University, Cambridge-Massachusetts, Mayıs, 2002

¹⁰¹ Çalışmamızda Rusça isimleri olan Dnyeper, Dnyester nehirlerini ifade etmek için Türkçe karşılıkları olan Özü, Turla ifadelerini kullanmayı uygun gördük. Ayrıca adı geçen bu nehirlerin Türkçe adları hakkında geniş bilgi için bkz. Osman Karatay, “Dnyeper Nehri'nin Türkçedeki Adı ve İzahı Gereken 2500 Yıl”, **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, S. 26, Yaz, 2010, s. 17-26

¹⁰² “Zaporog” kelimesi “Za” ve “Porog” kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Za: Öte, Ötesi, Porog ise, şelale anlamına gelip Zaporog kelimesi; çağlayanların yani Özü çağlayanlarının öte tarafı anlamına gelmektedir. Zaporog Kozakları, isimlerini yaşadıkları bölgeden almış olup Özü nehrinin öte yakasında, güneyinde yaşayanlar anlamında kullanılmıştır. Д. И. Эварницкий, “Топографический Очерк Запорожья”, **ІЗС**, Киев - Москва, 2003, с. 291 (D. İ. Yevornitskiy, “*Топографический Очерк Запорожья*” **ІЗС**, Киев-Москва, 2003, s. 291), Н.И. Костомаров, **Русская История в Жизнеописаниях ее Главнейших Деятелей**, Книга 2, Москва, 2004, с. 334-337 (N. İ. Kostomarov, *Russkaya İstoriya v Jizneopisaniyah Eyo Glavneyşih Deyateley*, Kniga 2, Moskova, 2004, s. 334-337), P. Robert Magocsi, **A History of Ukraine; The Land and it's Peoples**, University of Toronto Press, 1996, s. 775

¹⁰³ Özü ve Aksu nehirleri arasındaki bataklık bölgeye Türkler, “Sarıkamış”, “Sarı-su” adını verdiklerinden dolayı burada yaşayan bu Kozak zümresini de “Sarıkamış Kozakları” olarak adlandırmaktaydılar. Diğer Kozak grupları içinde en büyük ve en kalabalık grubu oluşturan Sarıkamış Kozakları, “Karadeniz Kozakları”, Kırım Hanlığı kuvvetleri ile Lehistan'a karşı birlikte savaşlarından dolayı “Kardeş Kozaklar” olarak ta isimlendirilmekteydi. **Evliya Çelebi Seyehatnâmesi**, C.7, s. 503, 528, 529, Omelian Pritsak, “Das Erste Türkisch-Ukrainische Bündnis (1648)”, **Oriens**, Vol. VI, Leiden, 1953, s. 266-268, Ahmed Refik, **Köprülüler**, Kütaphane-i Askeri, İstanbul, 1331, s. 129

¹⁰⁴ Rusça'da: “Дмитрий Иванович Вишневецкий”, Ukrayna dilinde: “Дмитро Іванович Вишневецький” ve Lehçe: “Dymitr Wiśniowiecki” olarak bilinen Dimitri Vişnevetskiy, aslen Litvanya kökenli olup 1550-1564 tarihleri arasında atamanlık görevinde bulunmuştur. Ukrayna'nın Batısında bulunan küçük bir şehir olan Вишнівець (Vyshnivets')te yaşadığı için bu isimle anılır. 1553-1554 tarihleri arasında dağınık halde bulunan Kozakları, Özü nehrinin aşağı kesimlerinde bulunan Mala

karargâhlarını kurdukları bu bölge, “Zaporozhe” (Zaporizhian Sich), burada yaşayan Kozaklar da “Zaporozhian Cossaks” adı ile anılmaya başlandı¹⁰⁵.

Roma ve Yunanlılar’da olduğu gibi İstanbul’u elinde bulunduran bir devlet sıfatıyla Osmanlı Devleti, İstanbul’un feth ettikten ve Karadeniz’i Türk Göl’ü yaptıktan sonra Karadeniz ticaret güvenliğini sağlamak amacıyla kuzeyden gelebilecek muhtemel tehlikelere karşı Karadeniz’in kuzeyi ile ilgilenmeye başlamıştı. 1475’te Kırım Hanlığı’nın Osmanlı Devleti’ne tabii olması¹⁰⁶, 1484’te Boğdan seferiyle Kili, Akkerman’ın ele geçirilmesi sonucu Baserabya’nın güney kısmı, Osmanlı hâkimiyeti altına girmişti. Kuzeye doğru genişletmeye devam eden Osmanlı Devleti, 1526’da Yedisan Bölgesi’ni ele geçirerek sınırlarını Kozakların yaşam alanı olan Podolya’ya kadar taşımış¹⁰⁷, böylece Kozaklar, Osmanlı Devleti’nin siyasi faaliyet alanı için dâhil olmuşlardı¹⁰⁸.

Osmanlı himayesindeki Kırım Hanlığı’nın Ukrayna toprakları yani Zaporog Kozaklarının yaşam alanlarına yönelik taarruzları, Kozakların Batı’ya doğru hareket etmelerine, Lehistan ve Rusya arasında sıkışmalarına neden olmaktaydı¹⁰⁹. Orta Özü sahasının Lehistan’ın eline geçmesiyle Zaporog Kozakları, Lehistan himayesi altına girdi. Lehistan, himayesine almış olduğu bu Kozak unsurlarını, topraklarına yönelik

Khortytsia (Хортиця) Ada’sında topladı ve Kırım Hanlığı tarafından Ukrayna topraklarına yönelik akınların önünü kesmek için bir kale inşa etti. Böylece Vişnevetskiy, Ukrayna Kozaklığının “Ukrainian Cossackdom” başlangıcı kabul edilen “Zaporozhian Sich’in” temelini attı. Zaporozhye’de ilk Kozak garnizonunu kurması nedeniyle ilk Zaporog atamanı olarak kabul edilmektedir. **Славянская Энциклопедия-Киевская Русь-Московия**, Т. 2, Авт. сост. В.В. Богуславский, Москва: Олма-Пресс, 2001, с. 279 (*Slavyanskaya Entsiklopediya-Kievskaya Rus-Moskoviya, C.2, Haz: V.V. Boguslavskiy, Moskova: Olma-Press, 2001, s. 279*), Orest Subtelny, **Ukraine: A History**, University of Toronto Press, 2000, s. 109, 110

¹⁰⁵ Wasyl Halich, **Ukrainians in the United State**, Chicago: The University of Chicago Press, 1973, s. 3; 1530-1550 arasında Özü nehrinin aşağı kesiminde toplanan bu Kozaklar, ormanlık ve bataklık bir sahada “Sich” olarak adlandırılan merkezlerini kurarak, burada yaklaşık iki asır varlıklarını sürdürdüler. Albert Seaton, **The Cossacks (Men-at-Arms)**, Editor: Philip Warner, Osprey Publishing, 1972, s. 12

¹⁰⁶ Halil İnalçık, “Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığı’nın Osmanlı Tâbiliğine Girmesi ve Ahidnâme Meselesi,” **Belleten**, VIII, Nisan- 1944, s. 185-229, Bedriye Sabit, **Kırımın Osmanlı İmparatorluğu’na Eklenmesi Meselesi**, İstanbul, 1934, s. 1-25

¹⁰⁷ Peter Bartl, “17. Yüzyılda ve 18. Yüzyılın İlk Yarısında Kozak Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu”, **İlmi Araştırmalar**, C. 6, İstanbul, 1998, s. 302, Yedisan Bölgesi (Jedisan), günümüz Ukrayna’sı ve Moldova’nın güneybatısında, Özü ve Turla nehirleri arasından Karadeniz’e doğru uzanan bölgedir. Doğusunda Bucak ve Baserabya, güneyinde Podolya ve Zaporizhia bulunmaktadır. J. Cowles Prichard, **History of the Asiatic Nations**, Vol. IV, London, 1844, s. 342

¹⁰⁸ Mehmet Alpargu, “Kozaklar’ın Kırım Hanlığı’na Karşı Faaliyetlerin Başlaması”, **Emel**, S. 181, Kasım-Aralık, 1990, s. 24

¹⁰⁹ Vahid Çabuk, “Köprülüler Devrinde Osmanlıların Ukrayna Politikası”, **Türk Kültürü Araştırmaları** (Fuad Köprülü’ye Armağan), S. XXXIV / 1-2, Yıl, 1996, Ankara, 1998, s. 21

saldırılarda bulunan Kırım Hanlığı kuvvetlerine karşı sınır muhafızları olarak kullanmaya başladı¹¹⁰. Zaporog Kozakları üzerindeki tek hâkim güç Lehistan değildi. Zaporoglar çıkarlarına göre taraf değiştiriyor, kimi zaman Lehistan kimi zaman Rusya ile işbirliği yapıyorlardı. Hatta kimi zaman Kırım Hanlığı ile ittifak yapıp Lehistan topraklarına saldırmaktaydılar¹¹¹. Ukrayna yerleşik toplum düzeninden kopuk bu Kozak zümreleri, Lehistan ve Rusya tarafından desteklenerek Kırım Hanlığı'na yönelik saldırılarda bulunuyorlar, bununla da yetinmeyerek sahip oldukları küçük ve süratli “çayka”, “şaykalar” ile Karadeniz sahillerine kadar inip, Osmanlı Devleti'nin kıyı bölgelerini yağmalamaktan da geri durmuyorlardı¹¹².

1615'te Kefe'ye saldıran Kozaklar, 1616'da 80 şayka ve 2.000 kişiden oluşan kuvvetleri ile Çağaloğlu Mahmud Paşa kumandasındaki 6 gemilik Osmanlı donanmasını Varna civarında mağlup etmişlerdi¹¹³. Boğdan'ın iç işlerine karışmak ve Kozaklar'a destek vermekle itham edilen Lehistan'a karşı Osmanlı Devleti savaş hazırlıkları içerisine girmişti. Bosna Valisi İskender Paşa ve Stanislaw Zolkiewski kumandalarında Özi Nehrinde karşılaşan iki ordu, Zolkiewski'nin uzlaşmacı bir tutum sergilemesinden dolayı savaşı sonlandırıp 23 Eylül 1617'de barış anlaşması imzaladılar.¹¹⁴ Boğdan'ın iç işlerine karışmak ve Kozaklar'a destek vermekle itham edilen Lehistan üzerine Padişah II. Osman (Genç Osman), 1621 tarihli I. Hotin seferini

¹¹⁰ Akdes Nimet Kurat, **IV-XVII Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, Ankara, 1992, s. 248

¹¹¹ Kozak zümreleri arasında en büyük gücü temsil eden Zaporoglar, silah ve özellikle barut temini için Lehistan ve Rusya'ya bağımlıydılar. Ateşli silahların kullanımı, steplerde Kozaklar'a Tatarlar karşısında büyük bir üstünlük sağlamaktaydı. Victor Ostapchuk, “The Human Landscape of the Ottoman Black Sea in the Face of the Cossack Naval Raids”, **Oriente Moderno** XX, 2001, s. 23-45

¹¹² **Сын Отечества. Журнал, Истории, Политики, Словесности, Наук и Художества**, Ноябрь СПб., 1848, с. 71 (*Syn Oteçestva. Jurnal, İstorii, Politikii, Slovesnosti, Nauk i Hudojestv, Noyabr, St. Petersburg, 1848, s. 71*), İ. Metin Kunt, “17. Yüzyılda Osmanlı Kuzey Politikası Üzerine Bir Yorum”, **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi**, Volume. 4-5, 1976-1977, s. 112

¹¹³ 27 Muharrem 1025 (15 Şubat 1616) tarihli Niğbolu Kadısı tarafından Rusçuk ve Niğbolu limanlarının Kozak saldırılarına maruz kalması hususunda gönderilen arıza. **BOA, A. {DVNS.MHM.d-81, Hkm: 349, Kâtip Çelebi, Tuhfetü'l-Kibâr fi Esfâri'l-Bihâr**, Neşreden: Orhan Şaik Gökyay, MEB, 1973, s. 158,159, B.A. Голобуцкий, **Запорожское Казачество**, Киев, 1957, с. 170 (*V. A. Golobutskiy, Zaporozskoye Kazaçestvo, Kiev, 1957, s. 170*)

¹¹⁴ Anlaşmaya göre; Lehistan Boğdan, Erdel, Eflâk'ın iç işlerine müdahale etmekten vazgeçecek, Kozakların Karadeniz sahillerine yönelik taarruzlarına engel olacak buna mukabil Osmanlı Devleti, Kırım Hanlığı'nın Lehistan topraklarına yönelik saldırılarına mani olacaktı. Lehistan'ın Boğdan iç işlerine müdahalelerini sürdürmesi ve Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanan Voyvoda Casper Gratiani (Grazziani)'ye destek vermesi iki ülkeyi bir kez daha karşı karşıya getirdi. Boğdan'a giren Zolkiewski kumandasındaki Leh orduları İskender Paşa kumandasındaki Osmanlı kuvvetleri tarafından Tutora'da mağlup edilip, Zolkiewski bu çarpışmada öldürüldü. **BOA, A. {DVN.DVE.D, 55/1, s. 6-8, Kolodziejczyk, Savaş ve Barış**, s. 25, Kolodziejczk, “1795'e Kadar Osmanlı-Leh İlişkileri”, s. 682

tertiple etti. İki tarafın da birbirine üstünlük kuramadığı 1621 tarihli Hotin Seferi sonucunda varılan anlaşmaya göre, her ne kadar Lehistan Kozakların Karadeniz sahillerine yönelik yaptıkları taarruzları engelleyeceğini ve Osmanlı Devleti'ne ödemekte oldukları vergiyi vermeye devam edeceklerini taahhüt etmişse de¹¹⁵ Karadeniz sahillerine yönelik taarruzlarına devam eden Kozaklar, 1621 'de Rize, 1622-1623'te Trabzon, Sinop ve 1624'te İstanbul'a hareket edip Boğaziçi'ne kadar ilerleyerek Sarıyer, Tarabya, Yeniköy'ü yağmaladılar. Bununla da yetinmeyen Kozaklar, nihayet Mihail Tatarinov önderliğinde 21 Nisan 1637'de kuşattıkları Azak Kalesi'ni 18 Haziran 1637'de ele geçirmeye muvaffak oldular¹¹⁶.

Rusya, Lehistan, Kırım Hanlığı ve Osmanlı Devleti arasında sıkışıp kalan Kozaklar, bir devlet tesis edememişlerdi. Daha öncede zikrettiğimiz gibi Katolik Lehistan'ın Ortodoks Ukrayna köylüleri üzerindeki dinsel baskıları, Leh asilzadelerin bu Ukrayna köylülerini toprağa bağlı kölelik düzenine mahkûm etme istekleri ve Lehistan'ın hâkimiyetini Özü nehrinin sol yakasına kadar taşıması, Kozaklar arasında Lehistan'a karşı gösterilen tahammülün sona ermesi anlamı taşımaktaydı. Bekledikleri lider Ataman Bogdan Himelnitskiy'in¹¹⁷ tarih sahnesine çıkmasıyla Kozaklar, Lehistan'a karşı ayaklanmış ve bu suretle bağımsızlığa giden yolda en büyük adımı atmış oldular.

¹¹⁵ Hotin Seferi hakkında geniş bilgi için bkz., Tufan Gündüz, "II. Osman'ın Hotin Seferi (1621), **Osmanlı I**, Ankara, 2000, s. 465-471, Franciszek Suwara, **Przyczyny i Skutki Kłeski Cecorskiej 1620 r.**, Krakow, 1930, s. 133, Dariusz Kolodziejczyk, "Polonya ve Osmanlı Devleti Arasında Tarih Boyunca Siyasi ve Diplomatik İlişkiler", **Savaş ve Barış, (15-19. Yüzyıl Osmanlı-Lehistan İlişkileri)**, İstanbul, 1999, s. 25, Kolodziejczk, "1795'e Kadar Osmanlı-Leh İlişkileri", s. 682, Kurat, **Karadeniz'in Kuzeyi...**, s. 249

¹¹⁶ Ю.А., Тихонов, "Азовское Сидение", **Вопросы Истории**, №8, 1970, s. 100, 101 (Yu. A. Tihonov, "Azovskoye Sideniye", **Vaprosi İstorii**, No:8, August, 1970, s. 100-101)

¹¹⁷ Ukrayna dilinde; "Богдан Зиновій Михайлович Хмельницький", Rusça'da; Богдан Хмельницкий, Polonya dilinde; "Bohdan Zenobi Chmielnicki", İngilizce; „Bohdan Khmelnytsky” olarak adlandırılır. 1648-1654 tarihleri arasında Polonya-Litvanya Birleşik Krallığı'na karşı Kozak isyan hareketinin önderliğini yapan Himelnitskiy, Çehrın yakınlarında bulunan Subotiv köyünde doğdu. Başarılı eğitim hayatından sonra 1617'de Kozak hizmetine giren Himelnitskiy, 1619'da babası Mykhailo Himelnitskiy ile beraber Boğdan'a gönderildi. Lehistan hizmetinde Himelnitskiy, Osmanlı Devleti'ne karşı 17 Eylül 1620 tarihindeki Cecora (Tutora) yakınlarındaki ilk savaşında babasını kaybetti ve kendisi de Osmanlı Devleti'ne esir düştü. İki yıl süren esaret hayatından sonra bir rivayete göre firar, diğer bir rivayete göre fideye karşılığı serbest bırakıldı ve kayıtlı Kozaklar'a katıldı. Kozaklar ile beraber Karadeniz sahillerine yönelik akınlarda bulunan Himelnitskiy, bu akınlar esnasında göstermiş olduğu başarılar nedeniyle "sotnyk" yüzbaşı ünvanını kazandı. Ataman Stanisław Koniecpolski'nin ölümünden sonra yukarıda izah etmeye çalıştığımız nedenlerden dolayı Lehistan'a karşı baş gösteren Kozak isyan hareketinin önderi oldu. Romuald Romanski, **Najwieksze Bledy w Wojnach Polskich**, Warszawa, 2008, s. 8-11, V. A. Smoliy - V. S. Stepankov, **Bohdan Khmelnytsky, Sotsialno-Politychnyi Portret**, Kiev, 1995, s. 50-70; Н.И. Костомаров, **Русская История в Жизнеописаниях ее Главнейших Деятелей**, Книга 2, Москва, 2004, c. 391-395, Kostomarov, **а.г.е.**, s. 391-395

1648’de Himelnitski öncülüğünde Lehistan’a karşı başlayan isyan hareketi, zamanla büyüyerek Ukrayna toprakları için Lehistan ile Rusya arasında vuku bulacak bir savaşa dönüştü¹¹⁸. Bağımsız bir Ukrayna Devleti kurma emelinde olan Boğdan Himelnitski, Lehistan ve Rusya arasında sıkışıp Lehistan karşısında Korsun’da hezimete uğrayıp (1648) Kiev’i kaybedince Kırım Hanı III. İslam Giray’dan (1644-1654) yardım talep etmek zorunda kalmıştı¹¹⁹. 1648 Mart’ında oğlu ile beraber Bahçesaray’a gelen Himelnitskiy, Kırım Hanlığı’nın desteğini almayı başardı¹²⁰. Bu desteğin bir neticesi olarak 1649’da III. İslam Giray, 12.000 Nogay Tatarı, 12.000 Kırım Tatarı, 20.000 Belgrad ve Bucak Tatarlarından oluşan kuvvetleriyle Lehistan karşısında Himelnitski’nin yanında yer aldı. Osmanlı Devleti ve Eflak askerleri tarafından da desteklenen Himelnitskiy, Lehistan’ı mağlubiyete uğratarak anlaşma yapmaya mecbur etti¹²¹.

¹¹⁸Dariusz Kolodziejczyk, **Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th-18th Century): an Annotated Edition of ‘Ahdnames and Other Documents**, Brill, 2000, s. 141, Victor Ostapchuk, “1648-1681 Arasında Doğu Avrupa’da (Ukrayna, Rusya, Polonya, Türkiye) Yeni Bir Düzen Kurulma Yolunda Yapılan Mücadeleler”, **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl**, 12-14 Aralık 1992, TTK, Ankara, 1999, s. 102

¹¹⁹Zikredildiklerinde hemen akla Rusya, Lehistan yanlısı, Türk- Tatar karşıtı olarak gelen Kozaklar ile Kırım Hanlığı ve dolayısıyla Osmanlı Devleti ile arasındaki ilişkiler hep savaş halinde olmamıştır. Kırım Tatarları ile birçok bakımından birbirine benzeyen Kozaklar ile (yaşam tarzları, savaşçı özellikleri, tâbî oldukları devletlerin sınır bekçileri olarak görev yapmaları vb.) Kırım Hanlığı arasındaki ilişkiler kimi zaman ticari mahiyette, kimi zaman ise Lehistan ve Rusya’ya karşı aralarında ittifak yapmakla kendini göstermiştir. Yevornitskiy, **İstoriya Zaporozskih Kozakov**, C.I, s. 483, Hacı Mehmed Senaî, **Üçüncü İslam Giray Hân Tarihi**, Haz: Z. Abrahamovicz, Varşova, 1971, s. 17; Henry Sienkiewicz, **Ateş ve Kılıç** adlı romanında, Leh Subayı Jan Kretuski’nin aşık olduğu Helen’in Kozaklar tarafından kaçırılması ile 17. yüzyılda Kozaklar ile girdiği mücadeleyi anlatırken Kozakların yaşam tarzlarına dair bilgiler verir. Henry Sienkiewicz, **Ateş ve Kılıç**, Çev. Okay Gönensin, İstanbul, 2007; Nikolai Gogol, “Taras Bulba” adlı romanında Kozakların savaşçı özelliklerini ve ülkeleri Zaporozja’ya olan tutkularını dramatik bir hikâye ile anlatır. Taras Bulba, Lehistan, Türkler ve Tatarlara karşı iyi bir asker olarak yetişmesini istediği oğulları Andrey ve Ostap’ı yetişkinlik çağlarında Zaporozja’ya götürür. Andrey, Kiev’de gördüğü Leh beyinin kızına âşık olup Lehistan safhına geçince, Taras Bulba savaş meydanında ülkesi uğruna oğlunu öldürmekten kaçınmaz. Lehistan’a esir düşen diğer oğlu Ostap ise gözlerinin önünde öldürülür. N. Vasilyevic Gogol, **Taras Bulba**, İstanbul, 2007; Lev Nikolaevic Tolstoy’un Kazaklar adlı romanında bu defa âşık olan Rus asilzâdesi Dmitri Andreyevic Olendir. Kafkaslarda Terek ırmağı kenarında bir köyde gördüğü Kazak kızı Marianka’ya âşık olan Olen’in bu aşkı anlatılırken Kozakların yaşamları tarzları hakkında da bilgi verilir. Lev Nikolaevich Tolstoy, **Kazaklar**, Çev: Nur Nirven, İstanbul, 2002

¹²⁰ Н. Костомаров, **Богдан Хмельницкий**, Т.1, СПб., 1859, s. 149 (N. İ Kostomarov, **Bogdan Himelnitskiy**, T.1, St. Petersburg, 1859, s. 149), Борис Ижболдин, **Очерки по Истории Татар**, Казань, 2005, s.114 (Boris Ishboldin, **Ocerki Po İstoriî Tatar**, Kazan, 2005, s. 114)

¹²¹ Sefer Gazi Ağa maiyetinde gönderilen heyet ile Lehistan arasında akdedilen anlaşmayla Lehistan Kralı, Zaporog Kozakları üzerindeki Kırım ve dolayısıyla Osmanlı hâkimiyetini tanıyor, Kırım Hanlığı’na 300.000 florin vergi vermeyi, Kırım Hanlığı’nın sınırlarını ve Kozakların kültürel haklarını tanımayı kabul ediyordu. Н. Маркевич, **История Малороссии**, Т.2, Москва, 1842, s. 190-195 (N. Markeviç, **İstoriya Malorossii**, T. 2, 1842, s. 190-195), Nicholas Chirovsky, **The Lithuanian-Russian Commonwealth, the Polish Domination and the Cossacks-Hetman State**, s.176, **Gülbün-i Hânân**, (O. Cûdi Neşri), s. 104; Osmanlı Devleti ile Lehistan arasında kabul edilen bu anlaşma, Osmanlı Devleti ile Lehistan arasında daha sonra vuku bulacak olan Kamaniçe seferi sonrası imzalanan 1672 tarihli Bucaş ve

1651’de Kozaklar, Wolhynien Berestocko’da Lehistan karşısında hezimete uğrayınca Kırım Hanlığı kuvvetlerini savaş meydanında kendilerini yalnız bırakmakla suçlayıp Lehistan ile Bila Tserkva Anlaşma’sını imzaladı¹²². Bu anlaşmaya rağmen Himelnitski, bağımsızlık emellerini Osmanlı Devleti tabiliği ile gerçekleştirebileceğini düşünmekteydi. Bundan dolayı 1651, 1652 ve 1653 tarihlerinde İstanbul’a gönderdiği elçileri aracılığı ile Osmanlı Devleti’ne Lehistan ile savaşa girmesi halinde 40.000 askeri ile yardım etmeyi taahhüt etmekteydi¹²³. Fakat bu sırada Lehistan, İsveç, Rusya ve Kozak tehlikesi karşısında elçisi Wojciech Bieniewski aracılığı ile Osmanlı Devleti’nden yardım talebinde bulundu. Osmanlı Devleti ise, İsveç ve Rusya tarafından gelecek muhtemel bir tehlikenin Lehistan tarafından gelecek bir tehlikeden daha vahim sonuçlar doğuracağını bildiğinden Lehistan’ın yardım talebini kabul etti¹²⁴. Bu durum, Ataman Himelnitski’ de büyük bir hayal kırıklığına yol açmakla beraber Zaporog Kozaklarının “gâvurların çarı” olarak nitelendirdikleri Osmanlı Devleti’nden koparak 1654 Pereyaslav Anlaşması ile Rusya himayesine girmelerine neden oldu¹²⁵.

1676 tarihli İzvançe (Zurowno) Anlaşmalarına temel teşkil edecek, Osmanlı Devleti Lehistan’dan her fırsatta bu anlaşmanın yürürlükte olmasını talep edecektir. Anlaşmanın maddelerine gelince; Lehistan her yıl Kırım Hanlığı’na ödemekte olduğu vergilerini zamanında ödeyecek, Kırım Hanı’nın nüfuzu altında bulunan yurt ve kabilelere zarar vermeyecek, Osmanlı hâkimiyetini kabul eden Kozak topraklarına saldırmayacak, Kırım Hanlığı’nın dostlarıyla dost, düşmanları ile düşman olacak, Kırım Hanlığı’na bir saldırı söz konusu olur ise istenilen miktardaki kuvvetler ile Kırım Hanlığı’nın yanında yer alacaktı. B. Голобуцкий, **Богдан Хмельницкий-Великий Сын Украинского Народа**, Киев, 1954, с. 48-53 (V. Golobutskiy, *Bogdan Himelnitskiyy Velikiy Syn Ukrainskogo Naroda*, Kiev, 1954, s. 48-53), Howorth, **a.g.e.**, s. 549,550

¹²² G. Halina Lerski, **Historical Dictionary of Poland 966-1945**, Greenwood Publishing Group, Incorporated, 1996, s. 254

¹²³ Kolodziejczyk, **Savaş ve Barış**, s. 27; Padişah IV. Mehmed’in Kozaklar’ı Osmanlı himayesine almak amacıyla gönderdiği mektuplar için bkz., М. Грушевський, **Історія України-Русі**, Tom. IX, Kniga. I., K., 1996, .s.541-543 (M. Hrushevskiy, *İstoriya Ukraini-Rusi*, Tom. IX, Kitap I, Kiev, 1996, s. 541-543).

¹²⁴ 1655-1660 tarihleri arasında I. Kuzey savaşının patlak vermesiyle İsveç, Varşova’ya kadar Lehistan topraklarını işgal etmiş, diğer taraftan Rusya ve Kozaklar da Lehistan topraklarına yönelik saldırılarıyla Vilnius’u ele geçirip Lviv’i kuşatmışlardı. Osmanlı Devleti, başlangıçta Lehistan’a karşı 1655’te Kuzey’den istila hareketine girişen İsveç’i desteklemesine rağmen İsveç’in Transilvanya Prensi II. George Rakochi’yi (1648-1660) yanına alarak Lehistan’a karşı ittifak yapması ve Osmanlı Devleti’ne karşı kışkırtması neticesinde Osmanlı Devleti, İsveç’i destekleme fikrinden vazgeçmişti. Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa (1578-1661), özellikle Himelnetski öncülüğünde başlayan Kozak isyanı ile güçsüz duruma düşen Lehistan-Litvanya Ulusal Topluluğunu düşmanlarına karşı desteklemekten yana olsa da halefi Fazıl Ahmed Paşa (1661-1676), Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa gibi düşünmediğinden Lehistan’a karşı Kozakları destekledi. Fazıl Ahmed Paşa’nın bu politikasının temelinde Osmanlı Devleti’nin Karadeniz sahillerin kuzeyinde yeni bir vassal elde etme düşüncesi yatmaktaydı. Frank. E. Sysyn, “The Khmel’nyts’kyi Uprising: A Characterization of the Ukrainian Revolt”, **Jewish History**, No: 17, Kluwer Academic Publishers, 2003, s. 123, 124, Kolodziejczyk, **Ottoman-Polish Diplomatic Relations**, s. 142

¹²⁵ 1654 tarihli Pereyaslav Anlaşması ile Himelnitskiy ve Kozaklar, Rus egemenliği altına girmiş oluyor, Kozakların Rusya himayesine girmesiyle Karadeniz’in kuzeyi doğrudan doğruya Rusya tehlikesi ile karşı karşıya kalıyordu. Г.А. Санин, **Отношения России и Украины с Крымским Ханством в**

Pereyaslav Anlaşması'ndan sonra Himelnitski'nin ölümü Kozak bağımsızlık hareketini sekteye uğratan ikinci önemli bir gelişme oldu. Çünkü 6 Ağustos 1657'de Ataman Himelnitski'nin ölümü, Kozaklar arasında siyasi parçalanmaların başlangıcı oldu. Himelnitski'nin oğlu ve halefi Yuriy¹²⁶, yaşı, tecrübesizliği ve Kozaklar arasında itibar görmemesinden dolayı babasının yerini dolduramadı. Yuriy'in atamanlıktan feragat etmesi ile yerine İvan Vayhovski (1657–1659) geçti¹²⁷. Vayhovski, Rusya'nın Kozaklar üzerinde tahakküm kurma gayretleri karşısında Lehistan ile 1658 tarihli Hadjaç (Hadiach) Anlaşmasını imzaladı¹²⁸. Seym (Sejm) Meclisi tarafından 22 Mayıs 1659'da onaylanan bu anlaşma ile Kozaklar tekrar Lehistan'a bağlanmakla kalmıyor¹²⁹ aynı zamanda ikiye bölünüyorlardı. Lehistan ile yakınlaşma taraftarı olmayan Özü nehrinin sol yakasında bulunan Kozak grubu İvan Sirko önderliğinde Rusya'ya meylederken, nehrin sağ yakasında bulunan Kozak grubu ise Lehistan'a yönelmişti¹³⁰. Yuriy Himelnitskiy'in ikinci defa (1659-1662) atamanlık görevine gelmesi de Kozaklar arasındaki siyasal bölünmeye çare olmadı. 1663'te Yuriy Himelnitski'nin ikinci defa atamanlıktan feragat edip Keşiş Gedeon adıyla Çehrin manastırına çekilmesinden sonra bu defa Kozaklar arasında yeni atamanın kim olacağı konusunda anlaşmazlık çıktı. Bu anlaşmazlık iki ayrı ataman seçilmesi ile çözüldü. Bu yeni çözüme göre, Özü nehrinin sağ tarafı yani sağ yaka Ukraynası'nın yeni atamanı Pavlo Teteria (1663-1665), sol yaka Ukraynası'nın Atamanı ise Ivan Briukhovetsky (1663-1668) oldu¹³¹. Lehistan yanlısı ve Türk düşmanı olarak bilinen Teteria'nın atamanlıktan feragat etmesinden sonra

Середине XVII века, Москва, 1987, s. 38, 39 (G. A. Sanin, *Ataşeniya Rossii i Ukraini s Krimskim Xanstvom v Seredine XVII veka*, Moskova, 1987, s. 38-39)

¹²⁶ BOA, İE. HR, 2/236; Serhii Plokhyy, **The Origins of the Slavic Nations. Premodern Identities in Russia, Ukraine and Belarus**, Cambridge University Press, 2006, s. 270-275

¹²⁷ W.E.D. Allen, **The Ukraine: A History**, Cambridge, 1940, s. 144, Michael Hrushevsky, **A History of Ukraine**, New Haven, Yale University Press, London, 1941, s. 307, 308

¹²⁸ 16 Eylül 1658'de imzalanan Hadiach Anlaşması'nda Lehistan tarafını S. Bieniewski ve K. Jewlaszewski, Kozak tarafını ataman Ivan Vayhovsky, Yuri Nemyrch ve Pavlo Teteria temsil etti. Janusz Tazbır, "The Political Reversals of Yuriy Nemyrch", **Harvard Ukrainians Studies**, Volume 5, No: 3, September 1981, s. 306-319

¹²⁹ Andrezej Kaminski, "The Cossack Experiment in Szlachta Democracy in the Polish-Lithuanian Commonwealth: The Hadiach (Hadziacz) Union", **Harvard Ukrainians Studies**, V.1, No: 2, June-1977, s. 178-198, Magocsi, **a.g.e.**, s. 235,

¹³⁰ Daniel Stone, **The Polish-Lithuanian State, 1386-1795**, University of Washington Press, 2001, s. 171,172; ayrıca Hadiach anlaşması için geniş bilgi için bkz., Lambert M. Surhone-Miriam T. Timpledon-Susan F. Marseken, **Treaty of Hadiach**, Betascript Publishing, 19 May 2010, s. 156, Jesse Russell, Ronald Cohn, **Treaty of Hadiach**, Book on Demand, 2012, s. 132

¹³¹ **Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссиею**, Tom. 5, СПб., 1853, s. 131 (*Akti, Otnosyashiesya k İstorii Zapadnoy Rossii, Sobrannie i İzdannie Arheograficeskoyu Komissieyu T. 5, St. Peterburg, 1853, s. 131*)

Stephan Opera ve ardından Çerkassy’de albay olan Doroşenko (1665-1672)¹³² Çehrin’de sağ yaka Ukrayna’sı şurası tarafından ataman seçildi.

¹³² 1627 Çehrin’de doğan Doroşenko, 1648’de Lehistan’a karşı isyan eden Himelnitskiy’nin yanında yer aldı. Himelnitskiy’dan sonra ataman olan Ivan Vyhovsky’i (1657–1659), Rusya yanlısı Barabaş ve Pushkar’ın isyan hareketleri karşısında destekledi. Pavlo Teteria’nın (1663–1665 sağ yaka Ukraynası atamanı) atamanlık döneminde Kozak “stashyna” lideri oldu. 1660-1663 tarihleri arasında Çehrin, 1663-1664 tarihleri arasında Cherkasy Kozak birlikleri albayı olarak görev yaptı. 1654 Pereyaslav Anlaşması sonrası Rusya yanlısı Kozak grupları ile mücadele etti ve 1665’te sağ yaka Ukraynası atamanı oldu. En başından beri himayesinde her iki yakayı, sağ ve sol yaka Ukrayna’sını birleştirerek bağımsız bir Kozak Devleti kurmayı amaçlayan Doroşenko, Lehistan, Rusya ve Kırım Hanlığı ile ilişkilerine özel bir hassasiyet gösterdi. 1667 Andrusova Anlaşması ile Ukrayna topraklarının Rusya ve Lehistan arasında bölünmesi onun bağımsız bir Kozak Devleti kurma fikrinin önündeki en büyük engel olması nedeniyle Osmanlı Devleti himayesine girdi. Александр Ригельман Иванович, **Летописное Повествование о Малой России и ее Народе и Казаках Вообще**, Москва, 1847, s. 79-96 (A. İ. Rigelman, *Letopisnoe Povestvovanie o Maloy Rossii i ee Narode i Kazakah Voobsche*, Moskova, 1847, s.79-96), Г. Кониский, **История Русовъ, или Малой России**, М., 1846, s. 163-170 (G. Koniskiy, *Istoriya Rusov ili Maloy Rossii*, Sochinenie, Moskova, 1846, s. 163-170)

1) Birinci Lehistan (Kamaniçe) Seferinde Selim Giray (1672)

Doroşenko'nun sağ yaka Ukrayna'sı atamanı olarak seçilmesi, Bogdan Himelnitski'den sonra Osmanlı Devleti'nin Doğu Avrupa politikasının belirlenmesi ve bu kapsamda Kozak meselesine müdahil olmasında belirleyici unsur oldu. Çünkü Doroşenko'nun sağ yaka Ukrayna'sı atamanı olarak seçilmesinden hemen sonra Rusya ve Lehistan, Ukrayna topraklarına yönelik aralarındaki 13 yıllık mücadeleyi (1654-1667), imzalamış oldukları 30 Ocak 1667 tarihli Andrusova Anlaşmasıyla sonlandırmışlardı¹³³. Anlaşmaya göre, sağ yaka Ukrayna'sı Lehistan'ın elinde kalırken, Kiev dâhil olmak üzere sol yaka Ukrayna'sı Rusya'ya bırakılıyordu. Andrusova Anlaşması ile Ukrayna topraklarının Rusya ve Lehistan arasında ikiye bölünmesi, Bogdan Himelnitski'den sonra sağ ve sol yaka Ukraynası'nı kendi himayesinde birleştirerek bağımsız Ukrayna (Kozak) Devleti'ni kurmayı hedefleyen Doroşenko için büyük bir engeldi¹³⁴. Lehistan'ın önerileri ile tatmin edilemeyen, Rusya'nın ikna çabalarını da sonuçsuz bırakan Doroşenko, Leh birliklerinin kendine ait birkaç palangayı yağmalaması ile Padişah IV. Mehmed'e gönderdiği feryad-nâmeyle¹³⁵, Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı ile ittifak yapmaya mecbur kaldı¹³⁶.

¹³³ Andrusova Anlaşması, Özü nehrinin sol kıyısında Smolensk'in batısında bulunan Andrusovo köyünde imzalandı. Anlaşmada Rusya tarafını Afanasy Ordin-Nashchokin, Lehistan tarafını Jerzy Chlebowicz temsil etti. A. H. Сахаров, Г. А. Санин, **История Внешней Политики России**, Международные Отношения, 1999, с. 446 (A. N. Saharov, G. A. Sanin, *Istoriya Vneşney Politiki Rossii, Mejdunarodnie Otnoşeniya*, 1999, s. 446), Н. М. Рогожин, **Посольский Приказ: Колыбель Российской Дипломатии**, Международные Отношения, Москва, 2003, с. 432 (N. M. Rogojin, *Posolskiy Prikaz: Kolibel Rossiyskoy Diplomatii (Moscow: Mejdunarodnie Otnoşeniya Moskova, 2003, s. 432)*

¹³⁴ А. К. Баиов, **Русская Армия в Царствование Императрицы Анны Иоанновны. Война России с Турцией в 1736-1739 гг.**, СПб., 1906, s. 634 (A. K. Baiov, *Russkaya Armiya v Tsarstvovanie İmperatritsy Anni Ioannovni. Voyna Rossii s Turtsey v 1736-1739 gg.*, St. Petersburg, 1906, s.634, Rogojin, **a.g.e.**, s. 432, Saharov-Sanin, **a.g.e.**, s. 446

¹³⁵ **Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi-nâmesi (1648-1682)**, Haz. Fahri Ç. Derin, İstanbul, 2008, s. 355,356; Osmanlı tâbilîğine girmek ve Osmanlı Devleti'nin desteğini kazanmak için Ataman Doroşenko elçilerini birçok defa İstanbul'a göndermek zorunda kalmıştır. **BOA, İE. HR.** 1/38, 1/34, 2/167, 2/126

¹³⁶ Bu anlaşmanın şartları, Dmytro Bantiş-Kamenskiy'in şu şekilde sıralamaktadır: a) Doroşenko, Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de yapacağı seferlerde askerleri ile Osmanlı ordusunun emrinde olacak. b) Doroşenko himayesindeki bu Kozaklar, her türlü vergiden muaf olacak ayrıca ömrünün sonuna kadar Doroşenko Kozaklar'ın lideri olma görevini üstlenecek c) Osmanlı ve Tatar askerleri Kozaklara ait ibadet yerlerini yakıp yıkmayacak, Kozakları esir etmeyecekler. d) Kozak din adamları, kendi metropolitlerini yönetme hakkına sahip olacak e) Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı, Doroşenko'nun haberi olmadan Lehistan ve Rusya ile herhangi bir anlaşma yapmayacak. f) Osmanlı himayesine kabul edilen Doroşenko'ya, hükümdarlık alameti olarak tuğ, tabl ve âlem verilecek g) Osmanlı ve Kırım kuvvetlerinin yardımları ile Kozaklar herhangi bir şehir ya da bölgeyi ele geçirirlerse orada kalabilecekler. Д. Бантыш-Каменский, **Источники Малороссийской Истории 1649-1687**, Часть I, Москва, 1858, с. 208-212 (D. Bantysh-Kamensky, *İstochniki Malorossiyskoy İstorii 1649-1687, Part I, Moskva, 1858, s. 208-212*); Sol yaka Ukrayna'sı Genel Valisi Prens Repnin'in sekreteri ve evrak memurunun oğlu olarak Moskova'da

Andrusova Anlaşması, Osmanlı Devleti'ni de yakından ilgilendirmektedir. Çünkü bu anlaşma ile Osmanlı Devleti'nin Ukrayna toprakları üzerindeki hâkimiyet mücadelesindeki en önemli iki rakibi Lehistan ve Rusya aralarındaki savaşı sonlandırmış, Osmanlı Devleti'ne karşı savunma anlaşması imzalamışlardır. Dolayısıyla Rusya ve Lehistan arasından oluşturulan bu ittifak, Kırım Hanlığı ve Osmanlı Devleti'nin bizzat kendisine yönelebilirdi. Ayrıca Lehistan tahtına bu sırada Habsburg yanlısı yeni kral Michal Korybut Wisniowiecki'nin (1669-1673) geçmesi Osmanlı Devleti'nin endişelerini daha da artırmaktaydı¹³⁷. Sağ yaka Ukrayna'sı Atamanı Doroşenko'yu himayesi altına alan Osmanlı Devleti, Rusya ile imzaladığı 1667 Andrusova Anlaşması ile sağ yaka Ukraynası'nı kendi hinterlandı içinde gören Lehistan'ı Doroşenko himayesinde bulunan topraklara yönelik saldırılarda bulunmaması hususunda uyarmasına rağmen en başından beri Kozaklar ve onların yaşam alanları olan Ukrayna topraklarının atalarından kendilerine tevarüs ettiğini düşünen Lehistan, Osmanlı Devleti'nin uyarılarına kulak asmamaktaydı¹³⁸.

dünyaya gelen Dmytro Bantysh-Kamensky, iyi bi eğitim almıştır. Arşiv kaynaklarını kullanarak dört cilt halinde hazırlamış olduğu bu eseri, erken dönem Ukrayna tarihi araştırmaları üzerine müracaat edilmesi gereken önemli eserlerden biridir.

¹³⁷ Kolodziejzyk, **Savaş ve Barış**, s. 27, 28; Osmanlı Devleti Andrusova Anlaşması'ndan duyduğu endişelerini Padişah IV. Mehmed tarafından Lehistan Karlı John Kazimir'e göndermiş olduğu Ağustos 1667 tarihli ahidnamesi ile bildirmekte, Lehistan Kralı, Rusya himayesindeki Don Kozakları ile Zaporog Kozaklarının Osmanlı Devleti'nin kale ve varoşlarına yönelik yapacakları saldırıların önlemesi hususunda uyarılmaktaydı. **BOA, A. {DVN.DVE.D, 55/1, s. 12-15}**

¹³⁸ “*Taraf-ı devlet-i pür-sevketimizden tuğ ve tabl ve alem ihsânım olan Kozak tâ’ifei Ataman Doroşenko dergâh-ı âlem-penâhum kullarından olup kendüsi ve ana tâbi’ olan askeri zıll-ı himâyet-i husrevânemizde müstezill ve taht-ı yedinde olan memeket ve vilâyeti sâ’ir memâlik-i vesî’atü’l-mesâlikimiz gibi havze’-i emn ü emânımıza dâhil olup, himâyet ü siyaseti ve hıfz u hırâseti lâzime-i nâmûs-ı şehin-şâhî olmağla mûmâ-ileyh sâ’ir kullarım idâdından ma’dûd olup vechen mine’l-vücuha cânlarına ve mâl ve mülklerine zarar ve gezend irişdürülmeye deyü bundan akdem Asitane-i devlet-âşyanemizden taraflarına gönderilen nâme-i müşkîn-hitâm-ı nush-irtisâm ile beyân ve husûs-ı mezbûr madde-i şurût-ı musâlahadan olduğun i’lân eylenmiş iken, hâliyâ bizzât Lih askeri bile klkup ataman-ı mûmâ-ileyhin üzerine kast ü garet ile îsâl-i mazarrat için geldiğünüz sem’-i hümayûn-ı mülûkânemüze vâsıl olmağla iş bu şita-yı meymenet-intimâda Anadolu viâyetlerinde kışlamağa azîmet-i hümayûn-ı afer-makrûnumuz olmuş iken bu husûs için geçilmeyüp tahtgâh-ı kadîm olan Edirne’de kışlamağa karâr-dâde-i re’y-i metîn-i hidivânemiz olmuştur. gerekdür ki, mukaddemâ ve hâliyâ dergâh-ı sa’adet destgâhumuzdan gönderilen nâme-i hümayûn-ı pend-makrûnum mücibince mezbûr Doroşenko Ataman’a ve kendüye tâbi’ olan Kozak askerine ve vilâyet ve memleketine bir vechile zarâr u gezend irişdirmeyüp akd-i musâlahaya muhil olan hareketden rücu’ idüp vilâyetine gidesin. Şöyleki, tarafundan ve askeründen bir vechile mezbûrlara ve memleketlerine zarâr ve hüsrân ve ziyân olur ise bu takdîrce nakz-ı ahd ü peymân seniün tarafından olmuş olur. İnşâ’allahü’l-Meliki’l-Kahhâr bizzât cenâb-ı hilafet-me’âbum evvel-bahar-ı ferhûnde-âsârda bî-nihâye asker-i adû-şikâr-ı encüm-şumâr ile bî-hisâb ecnâd ü kârzâr-ı nusret-medâr ile üzerine varmamı mukarrer bilesin, vaktine hâzır olasın. İntehâ.” **Vekâyî’-nâme**, s. 355,357, **Silahdâr**, C.I, s. 568; Lehistan tarafından Osmanlı Devleti’ne gönderilen elçiler için bkz. **BOA, İE. HR. 1/39, 1/69***

Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmed Paşa Girit'te bulunduğu sırada onun adına devlet işlerini yürütmekte olan Kaymakam Kara Mustafa Paşa tarafından 23 Şaban 1082 / 25 Aralık 1671'de Lehistan'a elçi olarak gönderilen Karakulak Ahmed Paşa aracılığı ile Doreşenko'ya tuğ, tabl ve âlem verilerek kendisinin ve ona tabi Kozakların Osmanlı himayesi altına alındığı bildirilmekte, daha önceki uyarılara kulak asmayan Lehistan birkez daha uyarılmaktaydı. Diğer taraftan Osmanlı Devleti Nisan 1672'de Lehistan üzerine yapılacak sefer için hazırlıklara başlamış ve Kapıcılar Kethüdası Gâzzez Ahmed Ağa aracılığı ile 24 Mart 1672'de Selim Giray'a Kırım kuvvetleri ile seferde hazır bulunması için haber gönderilmişti¹³⁹.

Selim Giray, Kamanıçe seferine davet edildiği sırada Çerkes memleketlerine nizam vermek amacıyla Kabartay taraflarında bulunmaktaydı. Selim Giray ile Kabartay'da buluşan Kapıcılar Kethüdâsı Gâzzez Ahmed Ağa aracılığı ile Selim Giray sefere davet edilerek padişah tarafından kendisine bir kabza murassa şimşir, kürklü ve sade olmak üzere iki hilat-ı fahire, 15.000 sikke-i hasene, Kalgay, Nureddin Sultanlara ikişer sevb hilât, Şirin, Mangıt Bey ve mirzâlarına elli adet hilâtlar ihsân edildi. Ahmed Ağa aracılığı ile sefere katılması hususundaki ferman ve hediyeler verilen Selim Giray, sefer hazırlıklarını tamamlamak için Kırım'a döndü ve sefer hazırlıklarını tamamlayarak Mayıs 1672'de Kırım'dan hareket etti¹⁴⁰.

Bu sırada Lehistan Kralından Osmanlı Devleti'ne gönderilen cevap mektubunda, "Doroşenko'nun güvenilir biri olmadığı, kendilerin Osmanlı Devleti ile yapmış oldukları anlaşmaya sadık kalarak Kozakların Karadeniz'e yönelik yapmış oldukları

¹³⁹Hâcî Ali Efendi, **Fetihnâme-i Kamanıçe**, Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail-308, vr. 4a; Kaymakam Mustafa Paşa'nın maiyetinde Kamanıçe Seferi'ne katılmış ve sefer sonunda taraflar arasında imzalanan Bucaş Anlaşması'nda hazır bulunmuş olan Hâcî Ali Efendi eserinde, seferin başından sonuna kadar sefer hakkındaki gözlemlerini bir günlük edasıyla kaleme almış, bu özelliği ile adı geçen eser, gerek sefer gerekse Osmanlı-Lehistan ilişkileri tarihi hakkındaki araştırmalar için vazgeçilmez kaynaklardan biri olmuştur. Kendisinden sonra gelen Silahdâr, Râşid ve Defterdar Sarı Mehmed gibi Osmanlı vakânüvislerine bu sefer hakkında verdiği malumatlar hasebiyle kaynaklık etmiştir. Musa Taçkın tarafından "*Ali Efendi ve Tarih-i Kamanıçe*", başlığı altında 2004'te Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ve Abdülkadir Özcan danışmanlığında Ayşe Hande Can tarafından "*Hacı Ali Efendi ve Tarih-i Kamanıçesi*" adı altında Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde 2000 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Biz müellifin adı geçen eserinden Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail-308'de bulunan tek nüshasını esas alarak istifade ettik.

¹⁴⁰Râşid, **Tarih-i Râşid**, C.I, İstanbul, 1282, s. 359, **Hâcî Ali Efendi**, vr.4a-5b, , **Silahdâr**, C.I, s. 567, **Vekâyi-nâme**, s. 357, **Zübde-i Vekayiât**, s. 20, **Gülbün-i Hânân**, (O. Cudi Neşri), s. 108, 109

taarruz ve yağma hareketlerini engelledikleri, Ukrayna topraklarının ezelden beri kendilerinin olduğunu bildirmekteydi¹⁴¹. Fazıl Ahmed Paşa, Karakulak Ahmed Ağa ile gelen Leh elçisi aracılığı ile Lehistan Kralına “Kozaklar”ın Lehistan idaresinde uzun süre yaşadıklarını fakat kendilerinden yüz çevirdiklerinde büyük baskılara maruz kaldıklarını, bunun bir sonucu olarak Doroşenko önderliğinde Kozakların Osmanlı himayesini talep ettikleri, Doroşenko’nun bu talebinin uygun görülerek Osmanlı himayesine kabul edildiği bildirilmekteydi¹⁴².

4 Haziran günü Lehistan seferi için hareket eden Osmanlı ordusu Rumeli’de “sağ kol” olarak¹⁴³ adlandırılan Kırım-Karadeniz ticaret yolunu kullanarak Çömlek köyüne ardından Değirmen Deresi, Yenice-i Kızılağaç, Saray Menzili, Karınabad, Aydos, Ilıca, Sucular, Divine, Evşenli (Kadıköyü), Musa Bey karyesi, Kurnalı Dere, Karasu, Babadağı, Uzun Ali Çayırı, İshakçı, Kartal, Kirekol sahrasını geçerek 14 Temmuz’da Prut nehri kenarındaki Zerniş¹⁴⁴ sahrasına ulaştığında Selim Giray’ın Divan Geçidi’ni aşip orduya katılmak üzere yolda olduğu haberi geldi¹⁴⁵.

20 Temmuz’da Boğdan’ın merkezi olan Yaş şehri karşısındaki Çoçora menzili ve 3 Ağustos günü Turla nehri kenarındaki Pınarbaşı menziline varıldığında durumu

¹⁴¹ Mektubun tam metni için bkz., **Vekâyi-nâme**, s. 360,361

¹⁴² Mektubun tam metni için bkz., **Vekâyi-nâme**, s. 362-365

¹⁴³ Osmanlı Devleti, Roma, Bizans ve Selçuklu Devleti’nde olduğu gibi memleketin dört bir tarafına ulaşan bir yol şebekesi kurmuştu. Rumeli’de bu yol güzergâhı üç gruba ayrılmaktaydı. Sağ kol (Kırım-Karadeniz Ticaret Yolu), İstanbul’dan hareketle Vize- Kırklareli – Prevadi – Karasu – Babadağı – İshakçı - Akkırman yolu ile Özi ve Kırım’a, Orta kol (Via Militaris), İstanbul’dan hareketle Silivri – Edirne – Filibe – Sofya – Niş - Yagodina’dan Belgrad’a, sol kol (Via Egnatia), İstanbul – Tekirdağ - Malkara-Dimetoka – Gümilcine – Pravişte – Yenişehir - İzdin yolu ile İstefe’ye ulaşıyordu. Sema Altunan, “18. yy.’da Silistre Eyaletinde Haberleşme Ağı: Rumeli Sağ Kol Menzilleri”, **OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S.18, 2005, s. 2; Osmanlı Devleti’nde yol güzergâhları ve bunlar üzerinde tesis olunan menzilhaneler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Yusuf Halaçoğlu, **Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)**, PTT Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 2002, s. 51; Kamanıçe Seferi’ne gidiş ve dönüşte kullanılan menziller ve bu menziller arasındaki mesafeler hakkında geniş bilgi için bkz., Mustafa Nuri **Türkmen**, **Kamanıçe Seferinin Lojistik Hazırlıkları, (Basılmamış Doktora Tezi)**, Ankara 2002, Mehmet İnbaşı, **Ukrayna’da Osmanlılar (Kamanıçe Seferi ve Organizasyonu 1672)**, İstanbul, 2004, Ek, III, IV, V,VI

¹⁴⁴ **Vekâyi’nâme**, s. 331, **Silahdâr**, C.I, s. 578, **Râşid**, C.I, s. 269, 270

¹⁴⁵ Yusuf Nabi, **Tarih-i Kamanıçe**, Tercüman-ı Ahval Matbaası, İstanbul, 1281, s. 23; Bu eserinde Nâbî, Kamanıçe Seferi’nin nedenlerinden başlayarak sefer esnasında takip edilen menzilleri ve bu menzillerde vuku bulan gelişmeleri tarihlendirerek anlatmaktadır. Nâbî, sefere iştirak eden Selim Giray’ın Osmanlı Ordusu’na dâhil olmasından sefer sonuna kadar göstermiş olduğu icraatlara da eserinde yer vermiştir. Muhtelif kütüphanelerde 35 nüshası bulunan bu eser, Hüseyin Yüksel tarafından İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi TY. No:2514’te bulunan nüshası esas alınarak Bayezid, Süleymaniye ve Atatürk üniversitesi Kütüphane’sindeki diğer nüshalar ile mukayese edilerek İlhan Genç danışmanlığında Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı’nda 1997 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.

haber alan Leh kuvvetleri, İzvance Kalesinden firar ettiler. 4 Ağustos günü Fazıl Ahmed Paşa, kaleyi ele geçirerek Küçük Mehmed Paşa'yı kalenin muhafazası ile görevlendirdi¹⁴⁶. Bu sırada Kırım Hanı Selim Giray, Lehistan topraklarında bulunan Bar Kalesi¹⁴⁷ civarında bulunmaktaydı. 8 Ağustos'ta Selim Giray, Bar Kalesi'nden hareketle Ladjin Kalesi civarına gelmiş ve 14 Ağustos günü Köprübaşı (Mukabil-i Pınarbaşı) menzilinde Osmanlı ordusuna dâhil olmuştu¹⁴⁸. 15 Ağustos günü Halep Valisi Kaplan Mustafa Paşa, Özi Muhafızı Halil Paşa, Anadolu Beylerbeyi Ali Paşa, Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa, Selim Giray'ı karşılamakla görevlendirildi¹⁴⁹. Evvela Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa ile görüşen Selim Giray'a büyük bir ziyafet tertip edildi. Ziyafet sonrasında Fazıl Ahmed Paşa ile birlikte Padişah huzuruna çıkan Selim Giray'a mûtaad üzere kürklü ve sade hilat, bir mücevher sorguç, bir murassa kılıç, bir mücevher hançer, bir murassa eyer ve bir at hediye edildi. Selim Giray'ın maiyetinde bulunan Nureddin Sultan, Şirin beğleri, hanzâde ve mirzâlara da iki yüz kadar hilatlar ihsan edildi¹⁵⁰.

17 Ağustos'ta Kamanîçe Kalesi¹⁵¹ önlerine gelen Osmanlı ve Kırım kuvvetleri muhasara için hazırlıklara başladı ve ordu üç kısma ayrıldı. Anadolu askerleri ile

¹⁴⁶ **Zübde-i Vekayiât**, s. 26,27, **Hâcî Ali**, 31b-32a

¹⁴⁷ Ukrayna'nın batısından "Vinnytsia Oblast" bölgesinde Rov nehri üzerinde kurulu olan Bar, Podolya vilayetinin en önemli kalelerinden biriydi. Osmanlı idaresinde Podolya, dört sancağa bölündüğünde Kamanîçe, Mejibuji ve Yazlofça ile beraber bu sancaklardan biri de Bar Sancağı idi. Stephen Jones, **History of Poland: from Its Origin as a Nation the Commencement of the Year 1795**, London, 1795, s. 311, İnbaşı, **a.g.e.**, s. 201

¹⁴⁸ **BOA, A.DVN. ARZ. 900/114**, s. 13-15. (Kazaskerlik Dairesin'nin kazâiye ve şahsiye ve idariyesine ait işleri gören kalemde tutulan defterlerden olan Askeri Ruznamçe Defteri, her türlü günlük varidat ve vukuât kayıtlarını ihtiva eden defterlerdendir. 980 numaralı Bâb-ı Asafî Defterleri Kataloğu 900 genel 114 özel numaralarda A.DVN. ARZ koduyla kayıtlı 1083/ 1672 tarihini ihtiva eden 22 sayfalık bir adet askeri ruznamçe defter parçası mevcuttur. **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**, **T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı**, Yayın No: 108, İstanbul, 2010, s. 41 **Silahdâr**, C.I, s.598, **Râşid**, C.I,s.276; **Hâcî Ali**, 30a-35b

¹⁴⁹ "...Selim Giray'ın leşker-i ahter-i şumâr-ı Tatar ile rikâb-ı hümayuna vusûli musammen olmağın fermân-ı âlem-i metâ' ile vezir-i dilir Kaplan Mustafa Paşa, Vezir Halil Paşa ve Anadolu ve Rumili beğlerbeyileri istikbale şitaban vehîn-i mülâkatde tarafeynden hem-inân olub...". **Nabî**, s.34, **Hâcî Ali**, vr. 39b, **Silahdâr**, C.I, s. 588, 589

¹⁵⁰ **BOA, A.DVN. ARZ. 900/114**, s. 16; "...başına bir top murassa sorguç vaz' olunup ve miyanına bir kabza murassa şemşir dahi kuşadılıp bir sevb kürklü nîmtene ser-âser ve anun üzerine bir sevb hil'ât-ı fahire ilbas ve kat kat iltifat-ı bî-kıyas buyrulup hâssa atlardan murassa' ekizli mükemmel ve müzeyyen küheylân dahi zamîme-i ihsan buyrulduğundan mâ'adâ mücerred kendiye ikram için iki yüz nefer tevâbi'ine dahi hilat-ı fahire in'âm buyrulmuş idi." **Vekâyinâme**, s.378, 379, **Hâcî Ali**, vr. 40b-41b, **Nabî**, s. 34, **Silahdâr**, C.I, s. 589,590, **Râşid**, C.I, s. 275

¹⁵¹ Leh dilinde; "Kamieniec Podolski"; Ukraynaca; "Kamjanec' Podil's'kyj" ve Rusça'da; "Kamenets-Podolski" adlarıyla anılan Kamanîçe Kalesi, Özü nehrinin sol taraftan aldığı kollarından biri olan Smotriç suyunun kıyısında kurulmuştur. İlk defa 14. asırda adı duyulan Kamanîçe Kalesi, Lehistan'ı Karadeniz'e bağlayan büyük ticaret yolu üzerinde mühim bir hudut şehri idi. Dariusz Kolodziejczyk, "Kamanîçe",

Muhasip Mustafa Paşa sağ kolda, Sivas, Karaman vilayet askerleri ile Kaymakam Kara Mustafa Paşa sol kolda, Rumeli askerleri ile Fazıl Mustafa Paşa orta kolda bulunmaktaydı. Selim Giray ve Ataman Doreşenko kumandasındaki kuvvetler, ani taarruz hareketleri ve muhasaranın başarılı olmasıyla kaleden kaçması muhtemel düşman birliklerinin takibi için kalenin kuzey tarafında bekletilmekteydi¹⁵². 27 Ağustos'ta Kamanıçe Kalesi şiddetli top atışlarına maruz kalınca kale komutanı Ataman Potocki, Fazıl Ahmed Paşa'nın huzuruna gelerek kalenin anahtarını teslim etmek zorunda kaldı¹⁵³. Lehistan karşısında Kamanıçe önlerinde alınan bu zafer sonrası Gazzez oğlu Ahmed Ağa aracılığı ile padişah huzuruna davet edilen Selim Giray Han, Vezir-i azam ile birlikte padişahın huzuruna çıkarak Padişah IV. Mehmed tarafından bir samur kürk, bir mücevher kabzalı hançer ve tam donanımlı bir at ile ödüllendirilmiştir¹⁵⁴.

Padişah IV. Mehmed, Kamanıçe Kalesi'nin fethinden sonra, adı geçen bu kalenin de içinde bulunduğu Podolya'yı¹⁵⁵ ele geçirmek amacıyla Lehistan içlerine harekete

DİA, C. XXIV, İstanbul, 2001, s. 274; Aurel Decei, “*Kamanıçe*”, **İA**, MEB, C.6,1993, s. 145; Zaptı zor bir kale olan Kamanıçe'nin bu metaneti Osmanlı vekayinâmelerine de yansımıştır. Evliya Çelebi, “*Eşkal-i Kal'ai Kamanıçe*” başlığı adı altında Kamanıçe adının Lehçe taş anlamına gelen “kamen” kelimesinden geldiğini belirtmekte ve Leh, Çeh, Flemenk, İsfac diyarlarında böyle metânetli bir kalenin olmadığını kaydetmektedir. Nâbi, “...şehrin civarı bir kalıba dökülmüş yüzük taşı gibiydi. Tek parça taştan duvarı, sağlam kuleleri ile kale gökyüzüne ulaşmaktaydı. Özü Valisi Abaza Paşa kaleyi yetmiş yedi gün muhasara etmesine rağmen almaya muvaffak olamamıştı” ifadeleriyle Kamanıçe Kalesi'nin zapt edilmesinin zorluğunu dile getirmektedir. Defterdar Sarı Mehmed Paşa ise Kamanıçe Kalesini “*etrafı derin hendeklerle örülü, kuzey tarafından büyük bir nehir akmakta, Batı tarafından kule ve burçlarla örülü, Kuzey sınırlarının en sağlam sedlerinden biri olup Rus ve Leh memleketlerin kilidi konumundadır*” cümleleri ile tasvir etmektedir. **Evliya Çelebi Seyahatnâmesi**, C. 5, s. 70, **Nâbi**, s. 37-40, **Zübde-i Vekayiât**, s. 28-30

¹⁵² “...han-ı âli-şan yüzbinden mütecaviz Tatar askeri ve Kazak Hatmanı Doroşenko yirmi, otuz bin Kazak taifesiyle kezaik Eflak ve Boğdan Voyvodaları askeriyle Kamanıçe Kal'asının ve şehrinin etraf u eknâfında hazır u âmâde olup Kamanıçe'nin metânet ve istihkâmı meşhur-ı âfâk olduğundan gayri Leh diyarının sedd-i sedidi olmağın ehl-i İslam'ın teveccühleri sebebi ile askeri...” **Hâcî Ali**, vr. 87a-87b

¹⁵³ **Vekâyi-nâme**, s. 383-385, **Râşid**, C.I, s. 279, **Silahdâr**, C.I, s. 601; Kamanıçe'nin fethi, Osmanlı Devleti'ne Boğdan ve Kırım Hanlığı üzerindeki kontrollerinü güçlendirme imkânı verdi ve bu suretle Kozaklar'ın Karadeniz'e saldırılarının da önüne geçilmiş olundu. Kolodziejczyk, “*Kamanıçe*”, **DİA**, s. 274

¹⁵⁴ **Hâcî Ali**, vr. 88b-89b, **Silahdâr**, C.I, s. 620, **Râşid**, C.I, s. 282

¹⁵⁵ Ukrayna dilinde; “Поділля”, “Podillia”, Rusça; “Подолье”, “Podolye”, Polonya dilinde; “Podole”, Türkçe; “Podolya” olarak adlandırılıp, geniş Doğu Avrupa düzlüklerinde Özü nehri ve Karpat dağları ile sınırlı 40.000 kilometre karelik alanı ihtiva eder. Özü nehrinin sol yakasında, Kuzey-Batı'dan Güney-Doğu'ya doğru uzanan 330 kilometre karelik bu saha, günümüz Ukrayna'sında Vinnytsia Oblast ve Khmelnytskyi Oblast'ın bulunduğu coğrafyaya tekâmül eder. Dariusz Kolodziejczyk, “*Ottoman Podilija; The Eyalet of Kam'janec 1672-1699*”, **Harvard Ukrainian Studies**, Volume XVI, Number ½, June 1992, s. 87-101, Victor Spinei, **The Romanians and the Turkic Nomads North of the Danube Delta from the Tenth to the Mid-Thirteenth Century**, Brill, 2009, s. 26

edilmesine karar verdi. 28 Ağustos'ta Leh Kralının ikametgâhı olan İlbav Kalesi'nin¹⁵⁶ fethi için Halep Valisi Kaplan Mustafa Paşa serdar tayin edilip birkaç bin askeriyle Selim Giray, Kozak Atamanı Doroşenko, Eflak Voyvodası ve Rumeli, Anadolu, Karaman, Sivas eyalet askerleri bu vazife ile görevlendirildi¹⁵⁷. Kaleyi tazyik altına alan Osmanlı ve Kırım kuvvetleri karşısında çaresiz kalan Leh Kralı, Kırım Hanı Selim Giray'a gönderdiği elçiler aracılığı ile barış istemek zorunda kaldı¹⁵⁸. Lehistan Kralı, Podolya'nın Osmanlı Devletine verilmesini kabul etmekte fakat İlbav Kalesi'nin Podolya dışında kaldığını bahane ederek tahtgâhını Osmanlı Devleti'ne vermek istemiyordu¹⁵⁹. Selim Giray ve Serdar Kaplan Paşa sulh için Lehistan tarafından öne sürülen koşullara razı gelmeyip, İlbav'ın fethine devam etmekten yana idiler. Fakat padişahın arzusunun barıştan yana olması ve İlbav Kalesi generalinin kan bahası olarak 80.000 kuruş vermeyi kabul etmesi üzerine Selim Giray, Kaplan Paşa'yı barışa yanaşması hususunda ikna etti¹⁶⁰. Lehistan İlbav Kalesi muhafızları, şehir, kale için 100.000 altın ve pişkeş olarak ta hemen 80.000 kuruş ödemeyi taahhüt etmekteydi. Osmanlı Devleti adına barış görüşmelerini Kaymakam Paşa yürütmekteydi. 14 Ekim'den 18 Ekim'e kadar süren barış görüşmeleri neticesinde taraflar arasında Bucaş Anlaşması imzalandı. Bucaş Anlaşmasına göre:

- 1) Osmanlı ordusuna katılmak isteyen Lipka Tatarlarının can ve mallarına dokunulmayacak, Osmanlı Toprakları'na göç etmek isteyenlere engel olunmayacaktı.
- 2) Kasım'dan Kasım'a Leh Kralı Osmanlı Devleti'ne her yıl 22.000 altın pişkeş ödeyecekti. Tatarlar ya da Kozaklar tarafından Lehistan topraklarına taarruzda

¹⁵⁶ Ukrayna dilinde; “Львів”, (L'viv), Leh dilinde; “Lwów”; Russian; “Львов”, (Lvov), Almanca; “Lemberg”, Türkçe; “İlbav” Kalesi olarak adlandırılıp Ukrayna'nın batısında yer alır. **The Cambridge History of Poland (from the Origin to Sobieski to 1696)**, Edit: W.F. Reddaway, J. H. Penson, O. Halecki, R. Dyboski, Cambridge, 1950, s. 534

¹⁵⁷ **Hâcî Ali**, vr., 93a-93b, **Zübde-i Vekayiât**, s. 30,31 s. 127,128, **Silahdâr**, C. I, s. 607,608, **Râşid**, C.I, s. 283, Daniel Stone, **a.g.e.**, s. 534

¹⁵⁸ Leh Kralı'nı barışa zorlayan ve bundan dolayı elçi göndermesine neden olan en önemli gelişme, İlbav Kalesi'nin Selim Giray ve Serdar Kaplan Paşa tarafından tazyik edilmesidir. Zuhuri Danişman, **Osmanlı Tarihi**, C.10, İstanbul, 1965, s. 42, **Silahdâr**, C.I, s. 613

¹⁵⁹ Lehistan Kralı, “memleketimizin bir tarafını Kozak Atamanı Doroşenko ihanetiyle zapt ettiniz, Kamanıçe Kalesi ve civarındaki palangaları ele geçirdiniz, merhamet ve rica inayet ederiz. Harac namıyla taleb ettiğiniz malı ol merteye edaya kadir değiliz. Bu halleri görmek bizi tu'me-i şemşîr olmağa hasret itdi” diyerek Kamanıçe'ye bağlı 48 palanganın Osmanlı Devlet'ine ait olduğunu kabul etmekle beraber İlbav'ın Podolya Vilayeti'ne bağlı olmadığını gerekçe göstererek Osmanlı Devleti'ne vermek istemiyordu. **Baron Joseph Von Hammer Purgstall**, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C. XI, Sabah Yayınları, s. 266, 277; **Hâcî Ali**, vr. 111b- 112-a, **Silahdâr**, C.I, s. 613, **Râşid**, C.I, s. 284

¹⁶⁰ **Zübde-i Vekayiât**, s.32, **Silahdâr**, C.I, s. 615, 618, **Râşid**, C.I, s.285, W.E.D. Allen, **a.g.e.**, s. 165

bulunulmayacaktı. Saldırı söz konusu olur ise Lehistan Kralı durumu Kamanıçe Muhafızına bildirecekti. Bu da taarruzları durdurmaya yeterli olmaz ise durum İstanbul'a bildirilecek ve gene saldırılar engellenemez ise o yılın pişkeşi verilmeyecekti.¹⁶¹

- 3) Anlaşma ile Podolya eyaleti Osmanlı Devleti'ne teslim edilecek, henüz teslim edilmeyen kalelerdeki askerler, top ve cephane haricindeki mal ve silahlarıyla bu kalelerden serbestçe ayrılabilirlerdi. Kale ve şehirde camiye çevrilenlerin haricinde diğer kiliselere dokunulmayacaktı. Reâya haricinde, beyler ve aileleri iki ay içinde Kamanıçe ve Podolya Eyaletinden ayrılabilirlerdi.
- 4) Ukrayna ülkesi Osmanlı Devleti tabiliğine girmiş olan Doroşenko'ya verilecekti¹⁶².

Türkçe ve Latince olmak üzere iki suret halinde hazırlanan barış anlaşmasının onaylanmasından sonra 18 Ekim 1672'de Serdar Kaplan Paşa ile İlbav taraflarında bulunan Selim Giray, Osmanlı ordusuna dâhil oldular¹⁶³ ve 20 Ekim 1672'de Edirne'ye dönülmek üzere Bucaş'tan hareket edildi. 21 Ekim'de Bucaş sahrasından 6,5 saat uzaklıkta bulunan Koruca palangasına varıldığında Vezir-i azam ile birlikte padişahın huzuruna çıkan Kırım Hanı Selim Giray, göstermiş olduğu gayret ve başarılarından dolayı Padişah IV. Mehmed'in övgülerine mazhar olup Bucak¹⁶⁴ tarafında sorun teşkil eden Bucak Tatarlarını¹⁶⁵ Kırım'a nakletmekle görevlendirildi¹⁶⁶. 28 Ekim günü

¹⁶¹Hr. Salvandy, **Dzieje Panowania Michala Wiszniowieckiego Krola Polskiego, Wielkiego X. Litewskiego**, Lwow, 1849, s. 46,47, **Zübde-i Vekayiât**, s.32

¹⁶² Stone, **a.g.e.**, s. 236, Salvandy, **a.g.e.**, s. 47

¹⁶³ **Silahdâr**, C.I, s. 615-617, **Vekâyi-nâme**, s. 400, **Nâbi**, s. 75, **Hâcî Ali**, vr. 116a-117a, **Râşid**, C.I, s. 285-287

¹⁶⁴ Bucak, kelime manası ile zaviye, uç, köşe anlamına gelip Prut ve Turla Nehirleri arasında Akkerman, İsmail ve Bender vilayetlerini içeren bölgedir. Aurel Decei, "**Bucak**", **İA**, C. II, İstanbul, 1993, s. 742-747, Karpas, "**Bucak**", **DİA**, C. 6, İstanbul, 1992, s. 341-343

¹⁶⁵ Bucak Bölgesine 1241'de gelen Tatarların, bölge ile ilişkileri 1368'e kadar süren Altın Orda egemenliği döneminde de devam etmiştir. II. Bayezîd'in 1484 Akkerman seferi ile başlayan, Kanuni'nin 1538 Boğdan seferi ile sonuçlanan periyotta Bucak Bölgesi Osmanlı Devleti egemenliği altına girdi. Deşt-i Kıpçak'ta baş gösteren kıtlık sebebiyle 1550-1600 tarihleri arasında bölgeye büyük bir göç dalgası yaşandı. 1600'lü yılların başında Kantemir Mirza öncülüğünde bölgeye yerleşen Mansuroğulları, özellikle Lehistan ve Kozaklara karşı gösterdikleri başarılar ile Osmanlı Devleti nezdinde önemlerini artırırken Kırım Hanını oldukça rahatsız etmekteydi. Mehmed ve Şahin Giray tarafından Osmanlı Devleti'ne karşı baş gösteren isyan hareketinde Kantemir Mirza, Osmanlı Devleti'nin yanında yer alarak isyanın bastırılmasında etkili olmuştu. Kırım Hanı İnayet Giray ve Kantemir arasındaki çekişme, her ikisinin de bertaraf edilmesi ile sonuçlanmış ve bölgede istikrar sağlanmıştı. 1630' larda bu defa Kalmuk baskından kaçarak bölgeye Büyük Nogay Ordasından Ormembedoğlu ve Küçük Nogay Ordasından Orakoğlu yerleşti. Osmanlı Devleti daha önceden olduğu gibi bölgede istikrarın bozulmasından endişe etmekteydi. Bu kabilelerin Bucak'a yerleştirilme vazifesi Halil Ağa'ya verildi ve bundan dolayı bölge "Halil Paşa Yurdu" olarak bilinir. Osmanlı Devleti bu Nogay unsurlarını Bucak'a yerleştirirken

Pınarbaşı menziline 5 saat uzaklıkta bulunan Prut nehri kenarındaki Medolka köyüne gelindiğinde Kırım'a dönmek arzusunda Selim Giray, tekrar padişahın huzuruna çıktı. Padişah IV. Mehmed tarafından hilat, kılıç ve hançer ile ödüllendirilen Selim Giray, tahtgâhı Kırım'a avdet etti¹⁶⁷. Selim Giray, 31 Ekim 1672 tarihli padişaha gönderdiği mektubunda, kendisi Kamanîçe seferinde bulunduğu sırada fırsattan istifade ile Barabaş Kozakları'nın Kırım'a taarruzda bulunduklarını fakat Kalgayı Selamet Giray'ın gayretleri ile bu tehlikenin bertaraf edildiği haberini vermektedir¹⁶⁸.

kendilerinden askeri yardım ve yıllık 10.000 kuruş vergi alma sözünü almıştı. Fakat bu Nogay unsurları aşar gibi vergilerini vermemekle beraber bölgedeki Osmanlı idarecilerini de öldürmekten geri kalmıyorlardı. Ayrıca bu Nogay unsurları, 17. yüzyılın başından itibaren Osmanlı Devleti'ne tabi Eflak ve Boğdan'a saldırmakta, Bucak'tan Dobruca'ya kadar olan bölgede asayişsizliğe neden olmaktaydılar. Bucak Tatarları hakkında daha fazla bilgi için bkz. Alper Başer, **Bucak Tatarları (1550-1700)**, Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ayfonkarahisar, 2010

¹⁶⁶ İşte Selim Giray, 1672 Kamanîçe seferi sonrası Bucak havalisinde bu tür asayişsizliklerin yaşandığı bir süreçte asayişin temin etmekle görevlendirilmiş, adı geçen bu kabileleri Kırım'a nakletmekle vazifelendirilmiştir. 1672'den 1700 tarihindeki Gazi Giray isyanına kadar Bucak Tatarları ufak tefek olaylar dışında Osmanlı sefer organizasyonlarında Kırım kuvvetleri ile birlikte büyük yararlılıklar göstermişlerdir. **Vekayinâme**, s.401,402, **Nâbi**, s. 76, **Silahdâr**, C. I, s. 619,620; 1689'da Eflâk'a yönelen Avusturya kuvvetleri karşısında Bucak Tatarları Kalgay Devlet Giray'ın hizmetinde önemli fayda sağlamışlardır. **BOA, A. {DVNS.MHM.d-99, 23/106; 21 Zilhicce 1089 / 3 Şubat 1679 tarihli Bucak Tatarlarının Kırım'dan Leh ve Kozak memleketlerine geçtiği sırada yağma ve gasp yaptıkları, bu tür hareketlerin men'i hakkında Yalı Ağası'na hitaben hükm-i şerif gönderilmesi ricasına dair Bağdad ahalisi tarafından verilen arzuhal. BOA, İE. MT, 1/94**

¹⁶⁷ Hacı Aliye göre, Selim Giray'ın padişah huzuruna çıkışı sahra-yı Haduka menziline, Zübde-i Vekaiyat'a göre Perure nehri kenarında bulunan ve üçüncü menzil olarak ifade ettiği yerde gerçekleşmiştir. **Zübde-i Vekayiât**, s.33, **Hacı Ali**, vr. 123-b; Kapıcılar Kethüdası Ahmed Ağa aracılığı padişah huzuruna davet edilen Selim Giray'a kadife kaplı semmûr kabanice, bir kabzası mücevherlerle süslü şemşir, bir incili mücevher tirkeş ve tam donanımlı bir at ihsan edildi. **Hacı Ali**, vr. 123a-123b; **Zübde-i Vekayiât**, s. 32,33, **Silahdâr**, C.I, s. 621,622, **Howorth, a.g.e.**, s. 560

¹⁶⁸ Hacı Ali'ye göre olayın gerçekleştiği menzil Prut kenarında bulunan Uslunca sahrasıdır. **Hacı Ali**, vr., 124b

2) İkinci Lehistan (İzvançe) Seferinde Selim Giray (1676)

Birinci Lehistan (Kamaniçe) seferi sonrası imzalanan Bucaş Anlaşmasıyla, Lehistan'ın Kamaniçe Kalesi ve Podolya'yı Osmanlı Devletine bırakması, özellikle anlaşma dâhilinde yer alan her yıl 22.000 altın pişkes (zloty) ödenmesi mecburiyeti, Lehistan'ı Osmanlı vassalı konumuna düşüreceğinden dolayı Lehistan'ı oldukça rahatsız etmekteydi. Bundan dolayı Jan Sobieski'nin de içinde yer aldığı "Diet Meclisi"¹⁶⁹ tarafından Bucaş Anlaşması'nın koşulları kabul edilmedi¹⁷⁰. Diet Meclisi tarafından alınan bu kararlar Podolya ve Ukrayna topraklarının geri almak isteyen Lehistan, Bucaş Anlaşması ile taahhüt ettiği yıllık vergiyi göndermeyip başvekil Jean Leszcynski aracılığıyla Fazıl Ahmed Paşa'ya, Bucaş Anlaşmasını tanımadıklarını bildiren bir mektup gönderdi¹⁷¹. Bu mektuba cevaben Osmanlı Devleti, Lehistan Kralı'na elçi olarak gönderdiği Hüseyin Ağa aracılığı ile Leh Kralı'ndan biran önce Bucaş Anlaşması'yla vermeyi taahhüt ettikleri palangalar ve pişkeşi (22.000 zloty) vermesini aksi takdirde baharda büyük bir ordu ile Lehistan üzerine sefere çıkılacağını bildirmektedir¹⁷².

Osmanlı Devletinin uyarılarını dikkate almayan Lehistan, Kral Mihail'in hasta olması nedeniyle Baş Ataman Sobieski kumandasında Macar, Kozak, Avusturya

¹⁶⁹ Diet Meclisi, diğer adıyla "Sejm", Avrupa'nın monarşilerle yönetildiği dönemde devlet idaresinde söz sahibi olan meclistir. Lehistan ve Litvanya, 1386'dan itibaren Litvanya kökenli "Jagellion Hanedanı" tarafından yönetilmektedir de, iki ülkenin kralı aynı olmasına rağmen meclis ve senatoları farklıydı. Jagellion Hanedanı'nın sona ermesinden sonra 1 Temmuz 1569 Lublin Anlaşması ile Lehistan Krallığı, Litvanya Grandüklüğü ve Kraliyet Prusya'sı tek bir devlet çatısı altında birleşmiş, tek meclis (Sejm), tek senato tarafından birliğin yıkılışı olan 1795'e kadar yönetilmiştir. Krallar, genelde riskli bir karar alacaklarında sorumluluğa, soyluları da ortak etmek için diyet meclisine danışırlardı. Jean W. Sedlar, **A History of East Central Europe: East Central Europe in the Middle Ages, 1000-1500**, A History of East Central Europe, V. III, University of Washinton Press, 1994, s. 290-295

¹⁷⁰ Martin Sicker, **The Islamic World in Decline; from the Treaty of Karlowitz to the Disintegration of the Ottoman Empire**, Greenwood Publishing Group, 2001, s.25, Silahdâr, C.I, s. 569-571, Râşid, C.I, s. 311, 312, **Zübde-i Vekayiât**, s. 38

¹⁷¹ Çabuk, **a.g.m.**, s. 29

¹⁷² "...vekîl-i devlet-i âliyyemiz Vezîr-i âzam Ahmed Paşa kulumuza mukaddema kançılarınız Anderiya tarafından gelen kağıtta mâbeynde mün'akid olan şurût-ı sulh u salâhdan her sal sūdde-i seniyyemize ihdâ vü irsâl itmek üzre ahd eylediğiniz pişkeşi virmenüz deyü şurût-ı ahd ü peyman mugâyir cevabınız gelüp ve ahd-nâme-i hümayûn mûcibi teslimi lazım olan palangaları henüz tamamen teslim etmeyüp nâ-hemvarınızdan fesh-i sulh u salaha azimetiniz zâhir ü aşikâr olmağla...", "...bu surette inşâ'allâhü te'âlâ yine memleketinize sefer-i hümayunum mukarrer olup Hakk sübhânehu ve tealanun avn ü inâyetiyle istid'â-yı fevz ü zafer ve yer götürmez askerimiz ile evvel bâharda üzerinize varılır" **Vekayinâme**, s. 412,413

askerlerinden oluşan 80.000 kişilik ordusu ile Hotin üzerine hareket etti¹⁷³. Leh ordusunun kumandanı Sobieski, Kamanice'nin kaybedilmesiyle savunulması gereken herhangi bir noktanın kalmadığını düşünerek, Osmanlı Orduları Lehistan topraklarına girmeden emrindeki kuvvetlerle Turla nehri üzerinden Hotin'e geçip kaleyi kuşatmayı planlanlamaktaydı¹⁷⁴.

Sobieski'nin Turla nehrini geçerek Hotin Kalesi üzerine hareket etmesiyle Lehistan ordularını karşılama görevi, Özü Valisi Sarı Hüseyin Paşa'ya verilmişti¹⁷⁵. 11 Kasım 1673'te Hotin önlerinde Özü Valisi Sarı Hüseyin Paşa kumandasındaki Osmanlı birliklerini mağlup eden Sobieski, Hotin Kalesini kolayca ele geçirmeye muvaffak oldu¹⁷⁶. 1673'te Sobieski önderliğinde Lehistan'ın Osmanlı Devleti karşısında kazandığı bu zafer, Bucaş Anlaşması'nın şartlarını değiştirmeye kâfi gelmemekle beraber Sobieski'nin Lehistan tahtına geçmesinde önemli rol oynamış ve bu zafer sonrası Sobieski'ye "Fearful Lion of the North" "Kuzeyin korkusuz Aslanı" ünvanı verilmişti¹⁷⁷.

1673 Hotin mağlubiyeti Türkler için inatçılığı ve Türk düşmanlığı ile bilinen Sobieski'nin tarih sahnesine çıkmasına ve Osmanlı Devleti'nin Lehistan ile uzun süreli bir mücadele dönemine girmesine neden olacaktı. Hotin mağlubiyetinin ardından yaklaşan kış sebebiyle düşman üzerine hareket edilmeyip sefer bahara bırakılmış, Padişah IV. Mehmed'in Hacıoğlu Pazarı, Serdar Vezir-i âzam Fazıl Ahmed Paşa'nın

¹⁷³ Allen, **a.g.e.**, s. 165; Sobieski kumandasındaki 50.000 süvari ve 30.000 piyade askeri bulunmaktaydı. **Silahdâr**, C.I, s. 627

¹⁷⁴ Sabire Arık, "Polonya Kralı III. Jan Sobieski Hükümdarlık Dönemi (1674-1696), **Tarih Araştırmaları**, Ankara Üniversitesi D.T.C.F., C. XXIV, S.38, Eylül, 2005, s. 217

¹⁷⁵ Veled Çelebi, "Kamanice Feryâd-namesi", **Türk Yurdu**, C.IV/20, Ağustos-1926, s. 112,113, **Silahdâr**, C.I, s. 620, 621, **Vekâyinâme**, s. 414-416

¹⁷⁶ **Silahdâr**, C.I, 569-603, **Vekâyinâme**, s. 416, **Râşid**, C.I, s. 310-313, **Zübde-i Vekayiât**, s. 41,42

¹⁷⁷ 1629'da doğan Sobieski, Batı Avrupa'nın birçok ülkesinde iyi bir eğitim aldıktan sonra Kraliçe Maria Ludwika'nın himayesiyle 1665'te saray başmaraşallığına getirildi. 1667'de başkomutan olan Sobieski, 1673'te Hotin önlerinde Türkler karşısında kazandığı zafer ve mevcut kral Michael'in ölmesiyle Lehistan'ın yeni kralı tayin edildi. 1676 İzvançe (Zorawno) Anlaşması ile Türkler'in Kamanice ve Podolya'daki hâkimiyetini tanımak zorunda kalan Sobieski, Türkler'in II. Viyana seferinde Avusturya'nın yanında yer aldı. Türkleri ilelebet Avrupa'dan atma niyetiyle kutsal ittifakın da (Holly Leage) mimarı olan Sobieski, 1684-1691 tarihleri arasında her fırsatta Türkler'e kaybettiği Kamanice ve Boğdan'ı ele geçirmek için uğraştı fakat başarısız olarak 17 Haziran 1695'te Wilanow'da öldü. L. R. Joachim Lelewel, **Dzieje Polski Ktore Stryj Synowcom Swoim Opowiedzial**, Warszawa, 1863, 298-303, Aleksander Gieysztor, **History of Poland**, PWN, Polish Scientific Publishers, 1979, s. 223, Stone, **a.g.e.**, s. 236; yeni Lehistan Kralı seçileceği törene Hotin'de mağlup ettiği Hüseyin Paşa'nın binlerce yakut ve zümrütle süslü eğeri üzerinde çıkmıştır: **Kalemba Gazeta**, January/February-198, V.2, No:1, s.1

Babadağ’ında kışlamalarına karar verilmişti¹⁷⁸. Mayıs ayı başlarında Lehistan üzerine ikinci sefer hazırlıkları yapılırken¹⁷⁹ Kapıcıbaşı Ömer Ağa ile Selim Giray’a 6 Nisan 1673’te hilat, şimşir ve yol harçlığı (çizme-baha) olarak 15.000 altın gönderilerek sefer hazırlıklarını tamamlayarak savaş mahallindeki yerini alması emredildi¹⁸⁰.

1673 Hotin galibiyeti ile Osmanlı Devletinin uzun bir süre toparlanamayacağını düşünen Sobieski, Kamaniçe Kalesini kuşatmak üzere hareket etmişti. Durumu haber alan Padişah IV. Mehmed, Lehistan üzerine yapacağı sefer için kışlamakta olduğu Hacıoğlu Pazarı’ndan hareket edip o sırada Babadağ’ında kışlamakta olan Vezir-i âzam Fazıl Ahmed Paşa ile buluştu. Osmanlı Ordusu İsakçı, Kartal menzillerini aşyp Yagol menziline vasil olduğunda 13 Temmuz 1674’te (9 Rebiü’l-âhîr 1085) Kırım Hanı Selim Giray da kendilerine dâhil olmuştu¹⁸¹. Kırım Hanı Selim Giray’ın da etkin rol oynadığı bu seferle Hotin Kalesi mukavemetsiz bir şekilde ele geçirilip Osmanlı ordusu Kamaniçe önlerinde konuşlanmıştı¹⁸².

Osmanlı Devleti ile Lehistan arasındaki bu mücadelelerden istifade etmek isteyen Rusya, Doroşenko himayesinde Ukrayna topraklarına saldırınca Osmanlı Devleti seferin yönünü değiştirerek Doroşenko’nun yardım talebiyle Ukrayna topraklarına yöneldi. Selim Giray emrindeki kuvvetler ile ivedilikle Doroşenko’nun yardımına gitmek üzere görevlendirildi¹⁸³. Bu sırada Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa kumandasındaki birliklerle Turla nehrini geçerek İstene ve Konça palangası ele geçirip İlbav Kalesi önlerine geldi. İlbav’ın ele geçirilmesinden sonra Human Kalesine yönelen

¹⁷⁸ **Zübde-i Vekayiât**, s. 41-43, **Vekayi-nâme**, s. 417, **Râşid**, C.I, s. 311-313, **Silahdâr**, C.I, s. 569-603

¹⁷⁹ **Râşid**, C.I, s. 293

¹⁸⁰ **Râşid**, C.I, s. 309, **Zübde-i Vekayiât**, s. 45, **Vekâyinâme**, s. 423, **Silahdâr**, C.I, s. 633-635, **Hammer**, C. XI, s. 272; Selim Giray bu sırada hasta olmasına rağmen sefere iştirak etmişti. **Gülbün-i Hânân**, (O. Cûdi), s. 109

¹⁸¹ Kırım Hanı Selim Giray’ın Osmanlı ordusuna dâhil olduğu Yagol menzili, Prut nehri kenarında olup Boğdan Voyvodalarının ikâmetgahı Yaş şehri karşısındadır. Padişah huzuruna gelen Selim Giray’a padişah tarafından kürklü ve sade samur kürkleri, 1 kabza murassa’ sorguç, 1 mücevher süslü kılıç ve tam donanımlı bir at hediye edildi. **Silahdâr**, C.I, s. 637, **Zübde-i Vekayiât**, s. 50, **Vekâyî-nâme**, s. 428

¹⁸² Allen, **ag.e.**, s. 166,167, **Vekâyinâme**, s.432, **Silâhdar**, C.I, s. 642,643

¹⁸³ **Zübde-i Vekayiât**, s. 52; Osmanlı ve Kırım kuvvetlerinden oluşan ordu Çoçara menziline geldiğinde, Romodanovski kumandasındaki Rus ve Ataman Samoiloviç kumandasındaki Kozak kuvvetleri Doroşenko’nun merkezi Çehrîn’e saldırmış ve Ataman Doroşenko Osmanlı Devleti’nden yardım talep etmek zorunda kalmıştı. Dimitri Kantemir, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi**, C. 2, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1979, s. 588, Subtelny, **ag.e.**, s. 167; Osmanlı-Lehistan mücadelesinden istifade ile Rusya’nın Ataman Doroşenko’nun merkezi Çehrîn ve Kozak topraklarını işgal etme teşebbüslerini “*İlk Osmanlı-Rus Savaşı: I. Çehrîn Seferi’nde Selim Giray*” başlığı altında bir sonraki bölümde teferruatlı bir biçimde ele almaya çalışacağız.

Osmanlı kuvvetleri adı geçen bu kaleyi de 4 Eylül 1674'te ele geçirmeyi başardı¹⁸⁴. Bu sırada Çehrin'de Rusya tarafından sıkıştırılan Doroşenko'nun yardımına gönderilen Kırım Hanı Selim Giray, kurtardığı Doroşenko ile beraber geri dönüp orduya dâhil oldu¹⁸⁵.

Lehistan, gönderdiği elçiler vasıtasıyla Osmanlı Devleti'nden barış talep etmesine rağmen diğer taraftan Doroşenko himayesindeki Ukrayna topraklarına saldırmaktan geri durmuyordu. Osmanlı ordularının Babadağı'ndaki kışlaklarına çekilmelerini fırsat bilen Sobieski, kış şartlarına rağmen Podolya'ya topraklarına girip Bar, Winnica, Niemirov, Braslaw'ı ele geçirmişti. Ağustos 1675'te Şişman İbrahim Paşa kumandasında Osmanlı ve Kırım Kuvvetleri Lehistan üzerine yaptığı seferle Zborow'u ele geçirip İlbav önlerine gelmiş ise de Lehistan ordusu tarafından Osmanlı kuvvetlerinin bu girişimleri sonuçsuz bırakılmıştı¹⁸⁶.

1676 Ağustos'unda Lehistan üzerine yeni bir sefer tertib edildi. Serdar Şeytan İbrahim Paşa, 35.000 kişilik ordusu ile Turla'yı geçip Pokuc'a girdi ve Leh Kralı Sobieski kumandasındaki birlikler, İzvançe (Zurawno) Kalesinde kuşatıldı¹⁸⁷. 20 gün dayanabilen Lehistan birlikleri, erzaklarının tükenmesi ve savaşıacak güçleri kalmamasından dolayı tekrar barış teklifinde bulunmak zorunda kaldılar¹⁸⁸. Serdar Şeytan İbrahim Paşa, Lehistan tarafından önerilen barış teklifine sıcak bakmamasına rağmen yeniçerilerin uzun ve yorucu bir yolculuktan dolayı güçsüz düşmeleri, Padişah

¹⁸⁴ Halime Doğru, **Lehistan'da Bir Osmanlı Sultanı (IV. Mehmed'in Kamanice-Hotin Seferleri ve Bir Masraf Defteri**, 2005, s. 62-65, Howorth, **a.g.e.** 560, 561

¹⁸⁵ **Silahdâr**, C.I, s. 637-642 İ. Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, İstanbul 1972, C. III, s. 445

¹⁸⁶ İ. Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, İstanbul 1972, C. III, s. 445; 1674-1675, O. Halecki, A **History of Poland**, London, 1955, s. 168, **Zübde-i Vekayiât**, s. 54, **Vekayi-nâme**, s. 435, **Silahdâr**, C.I, s. 641

¹⁸⁷ **Râşid**, C.I, s. 334, **Silahdâr**, C.I, s. 653; Selim Giray ile beraber Podolya üzerine seferler düzenleyerek 48 palanganın alınmasında üstün gayretleri olan Şişman İbrahim Paşa'nın vefât etmesiyle yerine Şam Valisi Vezir Şeytan İbrahim Paşa serdar tayin edildi. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C.III, Kısım I, s. 436

¹⁸⁸ Zurawno Kalesinde Osmanlı Devleti tarafından kuşatılan Sobieski, Leh kuvvetlerinin durumunu ve Osmanlı ordusuna duyduğu hayranlığı en iyi şekilde karısına yazmış olduğu şu mektubu ile izah etmektedir: "Gece-gündüz demeden orduları bize yaklaşıyor. Şuan Ujazdow ve Varşova Sarayı kadar birbirimize yakınız, aramızda çok az mesafe var. Onların kampına bakmak bize çok büyük bir zevk veriyor. Çünkü Swieca Nehri'nin üzerindeki ovalık alanı ve birkaç tepeyi bütünüyle kaplamışlar. İbrahim Paşa Dnyester'in sağ yakasında Kırım Hanı tepelerin sol tarafında duruyor. Dünyada onların kampından daha güzel bir şey yoktur. Bir milyon çadır ve itiraf etmek gerekir ki, onların orduları çok daha büyük, güzel ve hareketli..." **Jan III Sobieski Listy do Królowej Marysieńki**, s.262-264, <http://tr.scribd.com/doc/96500942/Jan-III-Sobieski-Listy-do-Krolowej-Marysie%C5%84ki>, (Erişim Tarihi 01.02.2013), Arık, **a.g.m.**, s. 232

IV. Mehmed av yaparken kendilerinin savaşmak durumunda kalmaları gibi hoşnutsuzlukları ve Doroşenko'nun Rusya himayesine girmesiyle Rusya ile beliren savaş durumu, Şeytan İbrahim Paşa'yı Lehistan'ın teklifine sıcak bakmaya mecbur etmişti. Ayrıca Kırım Hanı Selim Giray da yaklaşan kış mevsimi ve Osmanlı askerlerinin kış mevsiminde savaşmayı pek sevmemesini göz önünde bulundurarak Şeytan İbrahim Paşa'yı Lehistan ile barış görüşmeleri yapması hususunda ikna etti. Taraflar arasında 1676'da İzvançe (Zurawno) Anlaşması imzalandı¹⁸⁹. İzvançe (Zurawno) Anlaşması'na göre taraflar arasında şu hükümler esasa bağlandı.

1) Lehistan'da bulunan Lipka Tatarlarından Osmanlı ülkesine gitmek isteyenlere mani olunmayacak.

2) Podolya, eski hudutları ile Osmanlı Devleti'nde kalacak.

3) Ukrayna toprakları, Osmanlı Devleti tebaasından olan Kozaklara bırakılacak, buradaki Pawolocza (Paliçe) ve Piarzako (Piyaçerko) kaleleri ve bu kalelere bağlı araziler Lehistan'a bırakılacak.

4) Leh tüccarlarının gerekli gümrük resmini ödedikten sonra Osmanlı ülkesine serbestçe girmelerine müsaade edilecek.

5) Osmanlı askerinden, Kırım, Bucak ve Nogay Tatarlarından, Kazaklardan ve Erdel'den hiç kimse yağma kasdı ile Lehistan topraklarına girmeyecek, Podolya'ya yerleşmek isteyen Lehlilere mani olunacak.

6) Lipka Tatarları, huduttan uzak yerlerde iskân edilecek, Lehistan, Kırım Hanları'na vermekte olduğu vergileri her yıl muntazam şekilde ödemeye devam edecek. Buna karşın Kırım Hanları, Lehistan'a karşı dostluk şartlarına bağlı kalacak, Lehistan'a karşı herhangi bir ülkeden saldırı olur ise o ülkeye yardımda bulunulmayacak.

7) Erdel, Eflak, Boğdan Voyvoda ve uç beğleri, suç işledikleri zaman Lehistan'a sığınmak istemeleri durumunda buna müsaade edilmeyecek.

8) Harp sırasında alınan Lehli esirlerden İslamiyeti kabul etmeyenler bedelleri ödendikten sonra sahiplerine iade edilecek.

¹⁸⁹ Anlaşmanın imzalandığı yer olan Zurawno'ya, Türkler “İzvançe” (*İzvança*) adını verdiklerinden dolayı bu anlaşmamayı ifade ederken hem Türkçe adı olan “İzvançe” hemde Lehçe adı olan “Zurawno” isimlerinin her ikisini birlikte kullanmayı uygun gördük. **Silahdâr**, C.I, s. 635, **Râşid**, C.I, s. 334, **Danişmend**, C.3, s.446, Kantemir, **a.g.e.** s.592,593

9) Turla (Dinyester) Suyu ve Akkerman iskelelerinde ticaretle uğraşan Lehlilere müdahale edilmeyecek. İki devlet elçileri rahatça gidip gelecek ve tüccarlar vergileri ödedikten sonra karadan ve denizden serbestçe ticarete bulunabilecek. Tüccarlardan ölen olur ise mal ve eşyaları ülkelerindeki varislerine gönderilecek.

10) Lehistan'daki Ermeni ve başka tüccarlar, Boğdan yâ da Osmanlı ülkesine ticaret amacı ile gelmek isterse gizlice gelmeyecek, kanun gereğince gümrük vergilerini ödeyecekler ve sonra İstanbul, Edirne ve Bursa'da kendilerinden başka vergi alınmayacak¹⁹⁰.

İzvançe (Zurowna) anlaşması ile Bucaş Anlaşması taraflar arasında aynen kabul edilmekle beraber sadece Bucaş anlaşmasında yer alan Lehistan'ın Osmanlı Devleti'ne yıllık 22.000 zloty yıllık vergi verme zorunluluğu bu anlaşma ile kaldırılmıştır. Buna mukabil Podolya, Piyaçerko ve Paliçe kaleleri haricindeki tüm Ukrayna Osmanlı Devleti'ne bırakılmıştır. Serdar Şeytan İbrahim Paşa ve Selim Giray tarafından sulh maddeleri Padişah IV. Mehmed'e mektupla bildirilmiş, anlaşma şartlarını uygun gören Padişah IV. Mehmed, savaş mahalline göndermiş olduğu Kapıcı Ömer Bey ile Şeytan İbrahim Paşa'yı bir kılıç ve kürklü elbiseyle, Kapıcıbaşı İbrahim Ağa ile Selim Giray'ı bir tab mücevher sorguç, bir kabza kaftan ile ödüllendirmiştir¹⁹¹.

¹⁹⁰ İzvançe Anlaşması'nın maddeleri için bkz., *TKSA, No: D- 9980, 15 S. 1089 tarihli belge, Osmanlı İmparatorluğu ile Lehistan (Polonya) Arasındaki Münasebetlerle İlgili Tarihi Belgeler*, Yayına hazırlayan: Nigar Anafarta, Yayınlayan: Mehmet Kavala), İstanbul, (Tarihsiz) s.18,19, ayrıca **BOA, A. {DVN.DVE.D, 55/1, s. 17, 18**

¹⁹¹ **Silahdâr, C.I, s.653, 654, Râşid, C.I, s. 335, Zübde-i Vekayiât, s. 56, Umdetü't-tevârih, s. 128, Gülbün-i Hânân (O. Cudi Neşri), s. 110, Danişmend, , C.3, s.446**

3) İlk Osmanlı-Rus Savaşı: I. Çehrin Seferi'nde Selim Giray (1677)

Osmanlı Devleti, Anadolu Selçuklu Devleti'nin bir uç beyliği iken çevresindeki beylikleri egemenliği altına alıp yönünü Batı'ya çevirdiği bir sırada, Timur'un 1402'de Çubuk ovasında (Ankara Savaşı) I. Bayezid'i (1389-1402) mağlup etmesi ile frenlenmişti. Timur karşısında Altın Orda Devleti'nin hazin sonunu yaşamayan Osmanlı Devleti, 11 yıl süren fetret döneminden (1402-1413) sonra kısa zamanda toparlanarak II. Mehmed'in İstanbul'u ele geçirmesi ile cihan imparatorluğu haline geldi. Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan sorununun 1473 Otlukbeli Savaşı ile halledilmesinden sonra Padişah II. Mehmed'in, Karadeniz'i "Türk Gölü" yapma projesinin en önemli ayağı olan Kırım Hanlığı'nın elde edilmesinin zamanı gelmiş bulunuyordu¹⁹². Kırım Hanlığı dâhilindeki Şirin Beyleri arasında baş gösteren iç çekişmeler neticesinde Gedik Ahmed Paşa kumandasındaki Osmanlı Donanması, 1 Haziran 1475'te Kefe, Kerç, Suğdak/Sudak, Balıklava, Taman, Mankut kalelerini ele geçirdi ve böylece Kırım Hanlığı Osmanlı Devleti tabiliğine girmiş oldu¹⁹³. Bu suretle Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'in kuzeyi ile ilgili siyaseti Kırım eksenli başlamış oluyordu.

Kırım Hanlığı, Osmanlı Devleti himayesine girmesine rağmen Altın Orda Devleti tehlikesi karşısında kendisi ile aynı kaderi yaşayan Moskova ile ittifak yapmak zorunda kalmıştı. Altın Orda-Lehistan-Litvanya bloku karşısındaki Osmanlı Devleti destekli¹⁹⁴ bu ittifak, Kırım Hanı Mengli Giray'ın Altın Orda Devleti'ne 1512'de son darbeyi vurması ve Altın Orda Devleti'nin tarih sahnesinden çekilmesinden sonra son buldu. İşte Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki ilk diplomatik münasebetler, İnalçık'ın "1492-1512 Osmanlı-Kırım-Rus ilişkilerinde Dostluk ve Dayanışma Dönemi" olarak

¹⁹² A.P. Novoseltsev, "XV. Yüzyıl ile XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Rus-Türk İlişkileri", **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992**, TTK, 1999, s. 73,74

¹⁹³ Mehmed Neşri, **Kitâb-ı Cihan-Nümâ II**, Neşreden: F. Reşit Unat- A. Köymen, Ankara, 1995, s. 383

¹⁹⁴ Osmanlı Devleti, tabiliğindeki Kırım Hanlığı'nın Altın Orda Devleti'ne karşı yürüttüğü mücadeleye başlangıçta taraf olmamıştı. 1476 senesinde Osmanlı Devleti, Boğdan seferi tertip ettiğinde Kırım Hanlığı'ndan beklediği yardımları Altın Orda Hükümdarı Ahmed Han'ın Kırım'a saldırması yüzünden alamamış ve Altın Orda Devleti'ne karşı olan tepkisini Kırım-Moskova ittifakı yanında yer almak suretiyle ortaya koymuştu. Altın Orda Hükümdarı Ahmed Han'ın, Osmanlı Devleti'ne elçi olarak gönderdiği yeğeni Aziz Hoca aracılığı ile Osmanlı Devleti ile aralarındaki dostluğun devam etmesi hususunda gönderdiği bitik. TSMA, E. 6464, Altın Orda Hükümdarı Ahmed Han'dan Fatih'e Bitik, A. Melek Özyetgin, **Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslûp İncelemesi (İnceleme-Metin-Tercüme-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım)**, Türk Dil Kurumu Yayınları: 658, Ankara 1996, s.141,142

ifade ettiği bu süreç içerisinde Kırım Hanı Mengli Giray'ın iltimasıyla ticari nedenlerle başlamıştı¹⁹⁵. Azak ve Kefe'de Rus tüccarların haklarının korunması hususunda Çar III. İvan (İvan Vasilyeviç-1462-1505) tarafından A. Michael Pleshcheev'in (Михаил Андреевич Плещеев) elçi olarak 1497'de Padişah Bayezid'e gönderilmesi ile Osmanlı Devleti ile Moskova arasında diplomatik münasebetler tesis edilmiş olunuyordu¹⁹⁶.

Kazan (1552) ve Astrahan'ın (1556) işgaliyle bu yeni süreçte Rusya, Kafkasya ve Karadeniz hâkimiyetini ele geçirmek için Kozak, Çerkes, Nogay unsurlarını Osmanlı Devleti'ne karşı öncü birlik olarak kullanmaya başladı. Rusya ve Lehistan destekli Kozaklar, 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Azak Kalesini tazyik altında tutmuş, özellikle 17. yüzyılın ilk çeyreğinde faaliyet alanlarını Karadeniz sahillerine taşıyarak Osmanlı Devleti'ni maddi-manevi büyük kayıplara maruz bırakmışlardı¹⁹⁷. 1654 Pereyaslav Anlaşması ile Kozaklar'ın Rusya himayesine girmesi, Rusya ile Lehistan arasında 1667 Andrusova Anlaşması'na kadar 13 yıl sürecek bir mücadelenin yaşanmasına neden oldu. Ataman Doroşenko'nun Osmanlı Devleti himayesine girmesi, Osmanlı Devleti'nin sadece Lehistan ile değil Rusya ile de savaşa girmesine sebebiyet verdi. Çünkü Doroşenko'nun Osmanlı himayesine girmesi, Osmanlı Devleti'ne Ukrayna topraklarına müdahale etme hakkı kazandıracağından dolayı Andrusova Anlaşması ile Ukrayna topraklarını aralarında pay eden Rusya ve Lehistan'ı ziyadesiyle rahatsız etmekteydi¹⁹⁸.

Daha Osmanlı Devleti tarafından Lehistan'a düzenlenen ilk sefer (Kamaniçe Seferi) esnasında Rusya, Osmanlı Devleti'ni Lehistan ile barış yapması hususunda uyarmakta, aksi takdirde anti-Türk koalisyonu oluşturmakla tehdit etmekteydi¹⁹⁹. Çünkü

¹⁹⁵ III. İvan, 1488'de Mengli Giray aracılığı ile Osmanlı Devleti ile ticari ve diplomatik ilişkiler kurma yönündeki taleplerini Padişah II. Bayezid'e ilettiğinde, Sultan Bayezid'tan "Eğer Moskova Çarı sen Mengli Giray'a kardeş ise, o zaman bana da kardeştir" cevabını almıştı. İnalçık, "Osmanlı-Rus İlişkileri 1492-1700", **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl**, Ankara, 1992, s. 25

¹⁹⁶ Н.М.Карамзин, **История Государства Российскаго**, Том. VI, СПб., 1819, s. 272 (N.M. Karamzin, *Istoriya Gosudarstva Rossiyskogo*, Tom. VI, St. Petersburg, 1819, s. 272; Pleshcheev aracılığı ile Rusya'nın Osmanlı Devleti'nden beklentisi, Azak ve Kefe'de Rus tüccarların haklarının korunması idi. **Очерки по Истории Русского Востоковедения, Т. 1, Изд-во Восточной Литературы Академии Наук СССР**, 1953, c. 210 (*Oçerki po İstorii Russkogo Vostokovedeniya, C.1, Vostoçnoy Literaturi Akademiiya Nauk SSSR*, 1953, s. 210

¹⁹⁷ С. М. Соловьев, **История России с Древнейших Времен**, Книга III, Т. 5-6, Москва, 2001, c. 654 (S. M. Solov'ev, *İstoriya Rossii s Drevneyşih Vremen, Kniga III, C. 5-6, Moskova*, 2001, s. 654)

¹⁹⁸ **Vekâyinâme**, s. 355, **Gülbün-i Hânân**, (O. Cûdi Neşri), s. 107

¹⁹⁹ Bickford O'Brien, "Russia and Turkey, 1677-1681: Treaty of Bakhchisarai, **Russian Review**, V. 12, No:4, October, 1953, s. 263

Lehistan karşısındaki başarı sağlayacak bir Osmanlı Devleti, sağ yaka Ukrayna'sını ele geçirmiş olacak, Lehistan ve Rusya arasında imzalanan Andrusovo Anlaşması ile Rusya'ya bırakılan sol yaka Ukrayna'sı Türk tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktı²⁰⁰. Rusya bu endişesini ortaya koymakta gecikmedi. Osmanlı Devleti, 1673'te Hotin önlerinde Sobieki kumandasındaki Lehistan kuvvetleri karşısında alınan yenilginin rövanşını almak için 1674'te Lehistan üzerine sefer tertip ettiğinde durumdan istifade eden Rusya, Romodanovski ve Ataman Samoilovich kumandasındaki Rus-Kozak kuvvetlerini Doroşenko üzerine göndererek Ataman Doroşenko'yu merkezi Çehrin'de kuşatmıştı. Bundan dolayı Osmanlı Devleti, seferin yönünü değiştirerek Ukrayna topraklarına yöneltmek zorunda kalmıştı. Çünkü Osmanlı Devleti ve Kırım Hanı Selim Giray, Rusya'nın Doroşenko ile ittifak yaparak Korsun, Kaniow, Cherkass'i ele geçirmek suretiyle Ukrayna topraklarında önemli bir nüfuz elde edebileceklerini düşünmekte, ayrıca Rusya ile birlikte Ataman Doroşenko'nun, himayesindeki Kozak kuvvetleri ile Kırım'a saldıracaklarından endişe duymaktaydılar²⁰¹. Osmanlı Devleti ve Kırım Hanı Selim Giray, aslında bu endişelerinde haksız sayılmazlardı. Romodanovski ve Samoilovich tarafından Çehrin'de sıkıştırılan Doroşenko, Yaveri Mazepa'yı Romadonovski'ye yollayarak anlaşma zemini aramıştı. Rusya, Doroşenko ve Çehrin ahalisini af etmeyi kabul etmişse de Doroşenko'nun en büyük beklentisi olan sağ yaka Ukrayna'sı atamanı olarak tanınma talebi, Rusya tarafından kabul görememişti. Çünkü Rusya, tüm Ukrayna atamanlığını Samoilovich'e verme taraftarıydı. Romodanovski ve Ataman Samoilovich kumandasındaki Rus-Kozak kuvvetleri tarafından merkezi Çehrin'de kuşatılan Doroşenko'nun yardımına Osmanlı Devleti, Lehistan üzerine yapacağı ikinci sefer için Kapıcıbaşı Ömer Ağa ile sefere davet ettiği²⁰² ve 13 Temmuz 1674'te Yagol Menzili'nde²⁰³ Osmanlı ordusuna dâhil olan Kırım Hanı Selim Giray'ı görevlendirmişti²⁰⁴. Selim Giray'ın yardıma geldiğini bilen Doroşenko, Rusya'nın bu teklifini reddetmişti²⁰⁵.

²⁰⁰ И. В. Галактионов, Андрусовский Договор 1667 г. и Проблема Русско-Польского Союза, **Славянский Сборник**, Т. 2, (Саратов), 1978, с. 70-120, (I. V. Galaktionov, "Andrusovskiy Dogovor 1667 Goda i Problema Russko-Polskogo Soyuza," *Slavyanskiy Sbornik* 2, Saratov, 1978, s.70-120)

²⁰¹ Mikolaj Pawliszczew, **Dzieje Polski**, Warszawa, 1844, s. 169-172

²⁰² **Vekâyi-nâme**, s. 423, **Zübde-i Vekayiât**, s. 45, 50, **Silahdâr**, C.I, s. 633

²⁰³ **Silahdar**, C.I, s. 637, **Zübde-i Vekayiât**, s. 50, **Vekâyinâme**, s. 428

²⁰⁴ "Ukrayna memleketi Kazağı Hetmanı Doroşenko'nun karagahı olan Çehrin Kalesine Moskov keferesi tarafından dest-i taaruzun dırz ve kal'a-i mezbureye asker gönderüb muhasarasına şürû vü ağaz eylediği haberi sem'i şerif-i sultaniye vasil oldukda gayret-i sahib-kıranilerine binaen hatman-ı mesfurı

11 Ağustos'ta Çehrin önlerine gelen Selim Giray, Romodanovskiy ve Samoilovich kumandasındaki Rus ve Kozak birliklerini Özü nehrinin ötesine kadar sürmeyi başarmıştı. Doroşenko ve merkezi Çehrin'i Rus-Kozak saldırılarından kurtaran Selim Giray, 13 Eylül 1674'te geri dönüp Osmanlı ordusuna dâhil oldu. Bu başarılarından dolayı bir kez daha Padişah IV. Mehmed'in huzuruna çıkan Selim Giray, padişah tarafından bir samur kürk, bir süslü eğer ve bir at ile ödüllendirildi²⁰⁶.

Selim Giray, Romadonovski ve Samoilovich kumandasındaki kuvvetleri Çehrin önlerinden çekilmeye mecbur bırakmakla Rus-Kozak tehlikesini geçici süre ile tehir ettiğini düşünürken, bu defa Koşeviy Ataman İvan Sirko önderliğinde Don Kozakları, Rus ve Kalmuklardan oluşan kuvvetlerle 1675'te Kırım'a saldırdı. Sirko, emrindeki kuvvetlerin yarısını Perekop'ta bırakıp, diğer yarısıyla Kırım'a saldırarak Kızileve, Karasubazar, Bahçesaray'ı yağmalayıp birçok ganimet ve esirle geri döndü. Perekop'ta bulunan Kozak kuvvetlerine baskın yapmak isteyen Selim Giray, iki taraftan

istila eden düşmanı elinden tahlis için ber vech-i musara'atırışmek üzere ferman-ferma-i iklim-i Kırım olan Selim Giray Hanı göndermek murad-ı hümayunlarına davet buyurmağla, han-ı müşarün-ileyhi huzur-ı hümayunlarına davet buyurup ol emr-i mühime anın gerden-i ihtimamına talik ile post-ı semur ile mültfet ve ala-sebil-ılgar 'atff-ı inan-ı müsara'at ittirildi" Zübde-i Vekayiât, s. 52, Vekâyi-nâme, s. 432

²⁰⁵Н.И. Косиненко, **Первая Русско-Турецкая Семилетняя Война. Чигиринские Походы 1677-1678 гг.**, СПб., 1911, s. 33 (N. İ. Kosinenko, *Pervaya Russko-Turetskaya Semiletnyaya Voyna. Çigirinskie Pohody 1677-1678 gg*, St. Petersburg, 1911, s.29, 30, *Aktı, Atınyasıesya k İstorii Zapadnoy Rossii*, T. 5, s. 134, 135,); **BOA, İE. HR, 1/52** numarada kayıtlı, Evail-i Muharrem 1086 / 28 Mart-7 Nisan 1675 tarihli Padişah IV. Mehmed tarafından Ataman Doroşenko'ya gönderilen atamanlık beraatından da anlaşılıyor ki Osmanlı Devleti, himayesindeki Ataman Doroşenko'ya güvenmemekte ve onun Rusya saffına geçeceğinden endişe duymaktadır. Padişah IV. Mehmed, Doroşenko'ya gönderdiği bu atamanlık beratı ile Doroşenko ve himayesindeki Kozakların Osmanlı Devleti'ne sadakatlerini sürdürmelerini istemektedir. Evail-i Muharrem 1086 / 28 Mart-7 Nisan 1675 tarihli Sarıkamış, Barabaş ve Potkalı nam üç Kazak kavminin atamanı olan Petro Doroşenko elçi izamıyla Boğdan ve Eflak eyaletini de talep ve istirham ettiğinden, bu üç eyaleti birleştirilerek bazı şerait dâhilinde mumailiye tevcih ve kendisine tuğ, alem ve sancak verildiğine dair nişan-ı şerif. Nişan-ı şerif oldur ki; "...*Sarıkamış, Barabaş ve Potkal üç kavim Kazağı Hatmanı Petro Doroşenko hutimet avakıbuğı bilhıyr rikab-ı kâmyabıma elçi ve âdem gönderüp hizmet ve ubûdiyyet arz edip memalik-i mahrusatü'l-mesalikimde zıkr-i himâye-i hüsvâneme dâhil olan Eflak ve Boğdan vesair ibâd-ı inayet mütadım idâdından ad olunup üç ülke hâkimi olmak üzere avatıf-ı aliye-i mülûkânemden tuğ ve âlem ve sancak verilmek rica etmekle ricası karin-i kabul-i hümayunum olup...*", **BOA, İE. HR, 1/52**; Uzunçarşılı, Doroşenko'ya gönderilen atamanlık beratını, Doroşenko'nun Osmanlı himayesine geçiş yılı olan 1669 tarihi olarak göstermektedir. Oysa sözkonusu bu berat, Osmanlı Devleti'nin Doroşenko'nun Rusya tarafına geçmesinden duyduğu endişe karşısında, Doroşenko ve himayesindeki Kozaklar üzerinde mevcut olan kontrolünü devam ettirmek amacıyla gönderilmişti. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, IV., 6. Baskı, s. 112,113

²⁰⁶**Silahdâr**, C.I, s. 637-642, **Râşid**, C.I, s. 314,315, **Zübde-i Vekayiât**, s. 50,51; Yardımlarından dolayı Selim Giray'a Doroşenko, ele geçirdiği sol yaka Ukrayna'sı Kozaklarından 200 kadarını hediye olarak verdi. A. B. Широкоград, **Запорожцы - Русские Рыцари, История Запорожского Войска**, Москва, 2008, s.191 (A. B.Şirokorad, , *Zaporojtsi, Russkie Ritsari, Moskova*, 2008, s. 191)

sıkıştırılmış olmasından dolayı bu planını gerçekleştiremedi²⁰⁷. Ataman Sirko, bu baskınla 6.000 Kırım Tatarını esir almış ayrıca Kırım'da bulunan 7.000 Rus esiri de kurtarmıştı. Bu 7.000 Rus esirlerden 3.000 tanesi Kırım'da dünyaya gelen ve "Tuma" olarak adlandırılan çocuklar olup onlar Kırım'da kalmak isteyince Sirko tarafından katledildiler²⁰⁸.

Kırım Hanı Selim Giray'ın acilen Çehrin'e, Doroşenko'ya yardıma gönderilmesinden sonra Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa kumandasındaki Osmanlı Orduları, Ukrayna topraklarına girerek Konça, İstene, Uman (Human) Palangalarını ele geçirip, bu palangalarda Rusya'ya destek veren Kozakları ağır bir şekilde cezalandırmıştı²⁰⁹. Diğer taraftan Lehistan cephesinde Sobieski, Osmanlı ordusunun

²⁰⁷ Н. Скрицкий, "Походы Ивана Сирко", **Морской флот**, No: 4, 2007, s. 88 (N. Skritskiy, "Pohodi İvana Sirko", *Morskoy Flot*, No:4, 2007, s. 88)

²⁰⁸ Sirko, katlettirdiği "tumalar" için, "bizi affedin kardeşler, Tanrı'nın korkunç cezasına kadar burada uyuyun. Kırım'da çoğalacağınıza, Müslümanlarla bizim Hristiyan gençler arasında ebediyen ölün" ifadeleri ile Müslüman Türkler'e karşı ne denli kin duyguları beslediğini ortaya koymaktaydı. A. B. Широкоград, **Русско-Турецкие Войны 1676-1918 гг**, Москва, 2000, s. 55 (A. B. Şirokorad, **Russko-Turetskie Voyny 1676-1918**, Moskova, 2000, s. 55); Osmanlı vakayiname ve Kırım kroniklerinde bahsedilmemekle beraber Yevornotskiy eserinde, Sirko'nun Kırım'a yönelik bu saldırısından dolayı Padişah IV. Mehmed'in çok öfkelenildiğini ve 1675 baharında 15.000 yeniçeriyle Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'yı, Kırım kuvvetleriyle Selim Giray'ı Zaporoglar üzerine sefere çıkmakla görevlendirdiğini kaydetmektedir. Yevornotski'nin ifadesine göre Selim Giray Zaporoglar üzerine yapacağı seferi, Zaporogların içkili ve eğlence halinde olacaklarını düşündüğü İsa'nın doğum gününde planlamıştı. Herşey Selim Giray'ın planlandığı gibi yürüdüğü bir sırada, Шевчик (Şevnik) adlı bir Zaporog askerinin gece yarısı uyanık olması ve Zaporogları uyandırması ile Selim Giray'ın planları suya düşmüştü. Yevornitskiy, **a.g.e.**, C.II, s. 380-383; Osmanlı vekâyinâmelerinde rastlamadığımız fakat Rus ve Ukrayna Tarihi ile ilgili kaynaklarda herhangi bir arşiv belgesine dayanmaksızın geçmiş gibi ele alınan hatta ünlü Rus ressam İlya Repin'in "Zaporojya Kazakları" adlı resmine konu olan, Sirko'nun Padişah IV. Mehmed'e gönderdiği alaylı ve hakaret dolu mektubunun, bu saldırıdan sonra yazıldığı kaydedilmektedir. Konuyu ele alan Rus kaynaklara göre, Padişah IV. Mehmed, Sirko'ya gönderdiği mektubu ile Zaporog Kozaklarını Osmanlı himayesine girmeye davet etmişti, "Ben, Muhammed'in oğlu; Güneş ve Ay'ın kardeşi; Tanrı'nın torunu ve veziri; Makedonya, Babil, Kudüs, Yukarı ve Aşağı Mısır'ın hükümdarı; İmparatorların imparatoru; hükümdarların hükümdarı; hiç yenilmemiş harikulade savaşçı; Hz. İsa'nın kabrinin yılmaz bekçisi; Tanrı tarafından seçilmiş mütevellinin ta kendisi; Müslümanların ümidi ve huzuru; Hristiyanların kahredicisi ve koruyucusu olan; ben, Sultan, size emrediyorum Zaporojya Kazakları, kendi rızanızla ve direnmeden bana teslim olun ve saldırılarınızla beni rahatsız etmekten vazgeçin". Padişah IV. Mehmed'in bu talebine Sirko, "Sen Türk İblisi, lanetli şeytanın kardeşi ve arkadaşı ve bizzat Lüsifer'in katibi! Ne biçim bir savaşçısın? Şeytan sıçar ve ordun bununla yemlenir. Hristiyan oğullarından asla kendine tebaa yapamayacaksın, senin ordundan korkmuyoruz, seninle karadan ve denizden savaşacağız. Sen Babilli ahçı yamağı, Makedonyalı tekerlek tamircisi, Kudüslü biraci, İskenderiyeli keçi yüzcüsü, yukarı ve aşağı Mısır'ın domuz çobanı, yılanın torunu, bu dünyanın ve öbür dünyanın budalası, Tanrı'nın aptalı, domuzun burnu, dişi atın kızı, mezbaha iti, vaftizlenmemiş alin, şeytan kışını haşlasın! Kazaklar işte sana böyle cevap veriyor, iğrenç balgam topağı! Sen gerçek Hristiyanları yönetmekten acizsin, tarihi bilmiyoruz ve takvimimiz yok; ay gökte, yıl kitapta, buradaki gün ile oradaki gün aynı; onun için git ... öp!" sözleri ile alaylı ve hakaret dolu mektubu ile cevap veriyordu. Широкоград, **y. a.g.e.**, s. 62,63, Ayrıca adı geçen mektuplar ve resim için ayrıntılı olarak bkz. [http://www.infoukes.com/history/cossack_letter\(son_kullanma_tarihi: 30. 05. 201](http://www.infoukes.com/history/cossack_letter(son_kullanma_tarihi: 30. 05. 201)

²⁰⁹ Halime Doğru, **a.g.e.**, s. 60-65, **Silahdâr**, C.I, s. 655, **Râşid**, C.I, s. 337; Rus kaynaklarına göre, Konça, İstene, Uman palangalarında Rusya taraftarı Kozakların Osmanlı Devleti tarafından

Babadağ'ında kışlaklarına çekilmelerini fırsat bilerek kış şartlarına rağmen Bar, Winnica, Niemirov, Braslaw'ı kalelerini ele geçirmiş ve Osmanlı Devleti'nin 1675'te bir kez daha Lehistan üzerine sefere çıkmasına neden olmuştu. Bu sefer sonrasında İzvançe (Zurawno) Kalesinde kuşatılan Sobieski, Osmanlı Devleti ile anlaşma yapmak zorunda bırakılmıştı. Rusya, Osmanlı Devleti'nin Lehistan meselesi ile meşgul olduğu bu dönemde tekrar Romadonovski ve Samaylovich kumandasındaki kuvvetlerle Çehrin'i kuşattı ve bu kuşatma ile Ataman Doroşenko Rusya tarafına geçip 18 Ağustos 1676'da Çehrin Kalesini Ruslar'a teslim etti²¹⁰.

Doroşenko'nun Rusya tarafına geçmesinden sonra Osmanlı Devleti, Doroşenko'nun yerine sağ yaka Ukrayna'sı atamanı olarak Yuriy Himelnitski'yi tayin etti²¹¹. Osmanlı Devleti, Yuri Himelnitski'yi ataman tayin ederken meşhur Bohdan Himelnitski'nin oğlu olması ve "Himelnitski" adından faydalanarak Doroşenko'dan sonra Kozaklar üzerinde nüfuz elde etmeyi umuyordu²¹². Yuriy Himelnitski'nin ataman olarak tayin edilmesinden sonra Padişah IV. Mehmed, Serdar Şeytan İbrahim Paşa ve

katledilmeleri, Doroşenko'nun sağ yaka Ukrayna'sındaki Kozaklar arasındaki prestijini düşürmüş ve Kozak unsurlarının Rusya tarafına geçmelerinde etkili olmuştur. Д. Н. Бантиш-Каменский, **История Малой России от водворения Славян в Сей Стране до Уничтожения Гетманства**, Типография И.И. Чоколова, Киев, 1903, s. 325-327 (D. N. Bantiş Kamenskiy, *Istoriya Maloy Rossii Ot Vodvoreniya Slavyan v Sey Strane do Uniçtojeniya Getmanstva*, Kiev, 1903, s. 325-327)

²¹⁰ АЮЗР, (Архив Юго-Западной России), Т.13, №19, Киев, 1883, 38, 39 (Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii, T. 13, №19, Kiev, 1883, s. 38, 39) Subtelny, a.g.e., s. 142; Silahdâr, C.I, s. 655, Râşid, C.I, s. 337

²¹¹ Ukrayna dilinde; «Юрій Хмельницький», Rusça; «Юрий Хмельницкий», Polonya dilinde; «Jerzy Chmielnicki» ve Osmanlı vakayinamelerinde; «Yorgi» adıyla zikredilen Yuriy Himelnitskiy, meşhur Bohdan Himelnitskiy'nin oğlu olup 1641'de Çehrin yakınlarında Subotiv kasabasında doğdu. 1657, 1659-1662, 1677-1681 tarihleri arasında sağıyaka Ukrayna'sı Kozakları atamanı olarak görev yaptı. İkinci atamanlı döneminde (1659-1662) Lehistan yanlısı, Rusya karşıtı tutumları nedeniyle 1662'de Rusya taraftarı Ataman Yakym Somko ve Rus kumandanı Grigory Romadonovsky tarafından Pereyaslav'da yenilgiye uğratıldı. 1664-1667 tarihleri arasında Ataman Pavlo Teteri tarafından Lviv'de esir tutuldu. 1672'de serbest bırakıldıktan sonra Osmanlı Devleti'ne karşı Kamaniçe seferinde Lehistan saflarında yer aldı. Uman yakınlarında, Bucak Tatarları tarafından esir edilip önce Edirne oradan İstanbul'a götürülerek Yedikule Zindanı'na hapsedildi. Ploky, a.g.e., s. 270-275, Silahdâr, C.I, s. 655, Zübde-i Vekayîât, s. 80, 81, Râşid, C.I, s. 338

²¹² Kostomarov'a göre, Yuriy Himelnitskiy'nin Doroşenko yerine ataman olarak tayin edilmesi Osmanlı Devleti siyaseti adına büyük bir yanlışlık olmuştur. İkiyüzlü ve güvenilmez bir zat olan Yuriy, Zaporog Kozakları arasında sevilmemekte olup, Osmanlı Devleti'nin beklentilerine cevap veremezdi. Osmanlı himayesinde sağ yaka Ukrayna'sı atamanı tayin edildiğinde ona diğer Kozak grupları arasından iltica edenlerin sayısı 200'ü geçmemişti. Н.И. Костомаров, **Исторические Монографии и Исследования**, Т.XV: Руина, СПб., 1995, s. 281 (N. İ. Kostomarov, *İstoriçeskie Monografii İssledovaniya*, T. XV: Ruina, St. Petersburg, 1995, s. 281); Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Yuriy Himelnitskiy'ye ait tespit ettiğimiz en eski belge 15 Şevval 1089 /30 Kasım 1678 tarihli, Yuriy'in kapı kethüdasının İstanbul'da bulunduğu süre içerisinde masraflarının hazine-i amireden karşılanmasına dairdir. BOA, İE. HR. 1/108; 10 L 1090 /14 Kasım 1679 tarihli bir diğer belge, "Beray-ı nafaka baha-i kethüda bâb-ı Kazak " başlığı altında Ataman Yuriy Himelnitskiy'nin kapı kethüdasının 17.700 akçe tutarındaki masraflarının hazineden karşılanmasına dairdir. BOA, İE. HR. 2/213

Kırım Hanı Selim Giray'ı Çehrin Kalesini Ruslar'dan geri almakla görevlendirdi. Abdi Paşa Vekayinâme'sinde Selim Giray'ın sefere davet edilişi:

“Doroşenko nam mel'ûn Moskov'a Çehrin Kal'asın teslim eydeküte, kendüye tâbî olmayan Kazak ta'îfesine taraf-ı hümayûndan hatman lazım gelmeğin mukaddema Kazak Hatmanlığı'ndan papaslık ihtiyar edüp kendi halinde âzâde iken Bucak Tatarına giriftar ve ol takrîble Edirne'ye ihzar olup belki bir mahallinde lazım ola deyü fermân-ı pâdişâhi ile Yedikule'de beş-altı senden mütecâviz mahbûs olan Yorgi Ehmelicki ma'kül görölüp Vezir-i azam taraf-ı hümayûndan mezbûre bir nîmtene hil'at ve bir semmûr kadife kalpak giydürüp ve müjde emrini kendi eliyle eline virüp lakin tabl u alem ve tuğ ve debbûs ve berât-ı âlî-an Serdar İbrahim Paşa'nın eliyle verilmek münâsib görölüp ol tarafa isti'câl üzre irsal olundu. Takim vârid olan ferman-ı hümayun mucibince serdâr-ı müşarun-ileyh mezbûr hatman Doroşenko'nun yerine nasb edüp Ukrayna ve potkalı memleketlerini buna zabt ittirüp Çehrin kal'asını Moskov'dan tahlîs ve buna teslim eyleye. Kırım Hanı Selim Giray Han sefer-i mezbûra serdar-ı Müşarun-ileyhle ma'an me'mûr olmağın kendüye eltâf-ı aliye-i padişahiden beş bin altun ihsân ve hatt-ı hümayûn-ı iltifât-makrûn ve nîmtene kürkli hil'at-ı fahire Kapucubaşı Zülfikar Ağa ile irsal olundu”²¹³ ifadeleri ile dile getirilmektedir.

Rus savunma sisteminin en zayıf halkası Yeni Oskol altındaki Belgorod hattı olup bu had, 1673'te Selim Giray kumandasındaki Kırım kuvvetleri tarafından kırılmıştı. Belgorod hattı acilen tahkim edilmeli, ayrıca kurulacak olan karakol ve seyyar devriyeler ile savunma hattı ileri taşınmalıydı. Böylece Kırım Hanlığı kuvvetleri tarafından Çehrin, Poltova, Harkov kalelerine yönelik muhtemel saldırıların önü kesilecekti²¹⁴. Rusya, zaten doğal şartlardan dolayı müstahkem bir kale olan Çehrin'in²¹⁵ güvenliği ve korunması için ilave önlemler alma konusunda büyük titizlik

²¹³ Kapıcıbaşı Zülfikar Ağa aracılığı sefere davet edilen Kırım Hanı Selim Giray'a, Padişah IV. Mehmed tarafından 5.000 altın, bir mücevher sorguç, bir seraser kaplı nimetine, bir kürklü hilat-ı fahire gönderildi. **Vekâyinâme**, s. 455,456, **Silahdâr**, C.I, s. 665,666, **Zübde-i Vekayîât**, s. 80,81

²¹⁴ Г.В. Ходырева, “Борьба России и Турции за Украинские Земли 1677-1678 гг.”, **Культура Народов Причерноморья**, Симферополь: Межвузовский Центр «Крым», №10, 1999, с. 105 (G. V. Hodireva, *Borba Rossii i Turtsii za Ukrainskie Zemli 1677-1678 gg.*”, *Kultura Narodov Priçernomorya, Simferopol, Mejuvovskiy Sentr “Krym”*, №10, 1999, s. 105), **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, T. 13, s. 80-92

²¹⁵ Tasma nehri kenarında bulunan kalenin sol tarafında Özü nehri bulunmaktadır. Dağ üzerine kurulu kalenin, üç tarafı bataklık Tasmin nehri ile çevrilidir. Ayrıca kale, derinliği ortalama on kulaç, eni yedi kulaç genişliğindeki hendeklerle çevrilidir. Hasan Karaköse, “Çehrin Seferi ve Osmanlının Ukrayna

göstermekteydi. Kalenin muhafazası için tayin edilen General Aggey Shepelev'i (Аггей Шепелев) bu konuda yetersiz kalınca görevden alınıp hemen yerine askeri mühendis Von Frost ile beraber A. Trauerniht'i (А. Трауэрнихт) tayin edilmişti. Gordon'un verdiği malumata göre kalede 14'ü büyük, 5'i havan topu olmak üzere toplam 45 adet top bulunmaktaydı²¹⁶.

Osmanlı ve Kırım kuvvetleri 30 Ağustos'ta Çehrin Kalesi önlerine gelip birkaç günlük keşif faaliyetlerinden sonra 4 Ağustos günü kaleyi muhasaraya başladı. Bu sırada Serdar İbrahim Paşa, kale kumandanı A. Trauerniht'den kaleyi teslim etmesini istenmişse de İbrahim Paşa'nın bu teklifi sonuçsuz kalmıştı. Ataman Yuriy vasıtasıyla kalede bulunan Kozak kuvvetlerinin Osmanlı Devleti saffına çekilme girişimleri de sonuç vermemişti²¹⁷. 10 Ağustos'ta Kırım Hanı Selim Giray, Çehrin önlerine gelip Tasma (Tasmin) suyunun kuzeyinde konuşlandığında²¹⁸ Ataman Samoyloviç, Çehrin Kalesinden 2 mil uzaklıkta bulunan Artopolot nehri kenarına gelmiş ve Romadonovski kumandasındaki kuvvetleri beklemeye başlamıştı²¹⁹. 17-23 Ağustos tarihleri arasında Çehrin Kalesine yönelik şiddetli taarruzlara rağmen Osmanlı kuvvetleri kaleyi ele geçirmeye muvaffak olamadılar. Romadonovski ve Ataman Samoyloviç kumandasındaki Rus-Kozak kuvvetlerinin kalenin yardımına gelmekte oldukları

Politikası", **Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslar arası Sempozyumu, 08-11 Haziran- Merzifon**, 2000 s. 155,156

²¹⁶ Aslen İskoç Katolik aristokrasisine mensub bir ailenin çocuğu olan Patrick Leopold Gordon (1635-1699), Rusça Petr Ivanovich Gordon olarak bilinir. 1655-1661 tarihleri arasında İsveç ve Lehistan hizmetinde bulunduktan sonra 1661'de Rusya hizmetine girdi. 1661-1667 arası Rusya tarafından İngiltere'ye elçi olarak yollandı. 1677-1678 Çehrin seferlerinde Rus ordusunda görev aldı ve 1683'te general rütbesine erişti. Sofia'nın tahttan inmesiyle Petro tarafına geçti ve Petro'nun en güvendiği isimlerden biri oldu. 1695 -1696 Rusya'nın Azak seferlerinde etkin rol oynadı. Gordon'un kaleme almış olduğu günlüğü altı bölümden oluşmakta olup 1635-1699 tarihleri arasını ihtiva etmektedir. 1677-1678 Çehrin seferine de günlüğünde ayrı bir bölüm halinde yer veren Gordon'un bu günlüğünün orijinali, Moskova Dış İşleri Bakanlığı Arşivi'nde mevcut olup muhtelif dillere çevrilmiştir. Biz çalışmamızda, D. G. Fedosov tarafından İngilizce nüshasından Rusça'ya tercüme edilen eserinden istifade ettik. Патрик Гордон, **Дневник, 1677-1678: Историческая Литература**, Пер. с Англ., ст. и Примеч., Д. Г. Федосов, Москва: Наука, 2005, s. 27 (*Patrik Gordon, Dnevnik, 1677-1678: Istoričeskaya Literatura, Moskova, 2005, s. 27*).

²¹⁷ П. В. Седов, "Оборона Чигирина в 1677 г.", **Российское Государство в XIV - XVII вв.**, СПб., 2002, s. 493 (*P. V. Sedov, Oborina Çigirina v 1677", Rossiyskoe Gosudarstvo v XVI-XVII vv., St. Petersburg, 2002, s. 493*), Gordon, **Dnevnik**, s. 20

²¹⁸ Selim Giray oğlu ve nureddini Azimet Giray kumandasındaki Kırım kuvvetlerinin sayısı 5.000 civarında olup daha sonra onlara katılan 4.000 kadar Bucak tarafından gelen Tatar kuvvetleri ile bu sayı 9.000'i bulmuştu. Gordon, **Dnevnik**, s. 12, Kosinenko, **a.g.e.**, s. 42,

²¹⁹ Sedov, **a.g.m.**, s.496 , Kosinenko, **a.g.e.**, s. 41 ,42

haberinin alınmasıyla²²⁰ Kırım Hanı Selim Giray ve Bosna Valisi, Rus-Kozak kuvvetlerini Özü nehrinde karşılamak ve onları nehrin karşı tarafına geçirmemek üzere görevlendirilmişti²²¹. 24 Ağustos'ta Romadonovski ve Samoilovich kumandasındaki Rus-Kozak kuvvetleri Özü nehrinin sol yakasında konuşlanmış, sağ yakaya geçme hazırlıkları yapmaktaydılar. Kumandasındaki kuvvetlerle Özü nehrinin karşı yakasına ilk geçen Samoilovich oldu ve Kırım Hanı Selim Giray kumandasındaki kuvvetlerin saldırılarına maruz kaldı. 27 Ağustos'ta Selim Giray kumandasındaki güçlerin tazyikine rağmen Rus-Kozak kuvvetleri Özü nehrinin sağ yakasına General Shelepev (Шепелев), albaylar Levinta ve Borsuk (Левинца и Борсук) kumandasında 4.000 askerlerini geçirmeyi başarmışlardı. Gün sonuna kadar karşı yakaya geçen Rus-Kozak asker sayısı 30.000'i bulmuştu²²². Aynı gün Ataman Samoyloviç'in emriyle Albay Novitskiy ve Pawlowski Türk kampına saldırmakla görevlendirildi. 28 Ağustos'ta Rus-Kozak kuvvetlerinin Türk kampına yönelik saldırıları Albay Kosagov kumandasındaki kuvvetler ile devam etti. 100.000 kişilik Romadonovski ve Samoyloviç kumandasındaki Rus-Kozak kuvvetleri karşısında, 16.000 kişilik Selim Giray kumandasındaki Kırım ve Bosna askerlerinden oluşan kuvvetlerin başarılı olması beklenemezdi. Dolayısıyla daha

²²⁰ Osmanlı ve Rus kaynaklarında Çehrin Kalesi'nin yardımına gelen Romadanovski ve Ataman Samoilovich kumandasındaki Rus kuvvetlerinin 100.000 kişiden teşekkül ettiği hususunda bir ittifak söz konusudur. Fakat Osmanlı kuvvetlerinin sayısı hakkında Osmanlı ve Rus kaynaklarında birbirini tutmayan bilgiler mevcuttur. Osmanlı kaynaklarına göre Osmanlı Devleti, I. Çehrin seferine 40.000 askerle iştirak etmişti. A. Özcan, "Çehrin Seferi", **DİA**, C.8, İstanbul, 1993, s.249-251, **Silahdâr**, C.I, s. 669, **Râşid**, C.I, s. 344, C.8, s.249, Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C.IV, 6. Baskı, s. 162, 163; Oysa Rus kaynaklarında bu sayı 60.000 ile 120.000 arasında değişmektedir. Rus tarihçilerin çoğunun sefer esnasında Osmanlı kuvvetlerinin sayısı ile ilgili bilgileri, Rus ordusu hizmetinde bulunan General Patrik Gordon'un sefer esnasında tutmuş olduğu günlüklerine (Dnevnik) dayanmaktadır. Gordon'a göre, sefere iştirak eden Osmanlı kuvvetlerinin sayısı yaklaşık 65.000 (30.000 yeniçeri, 12.000 Eflak-Boğdan askeri, 20.000 Tatar, 200'ü geçmeyen Ataman Yuri Himelnitskiy kumandasındaki Kozak kuvvetleri)civarında olup ellerindeki top sayısı 60 idi. Sedov, Şirokevad, Hodireva, eserlerinde Gordon'un verdiği rakamları vermekle yetinmişlerdir. Güney-Batı Rus Arşivlerine göre, Osmanlı ordusunun sayısı Kırım kuvvetleri hariç 30.000'dir. Kosinenko, eserinde Osmanlı ordusunun sayısı hususunda Gordon'un vermiş olduğu rakamlara yer vermekle beraber kendisi bu sayıyı, 60.000 Osmanlı, 40.000 Kırım askeri olmak üzere 100.000 olarak göstermektedir. Kosinenko, **a.g.e.**, s. 38; 1677 Çehrin kuşatmasıyla ilgili bir diğer problem, kalede bulunan Kozak-Rus kuvvetlerinin sayısı hakkındadır. Osmanlı kaynaklarında bu sayı 3-4 bin arasında gösterilmekle beraber Rus kaynaklarında farklı fikirler mevcuttur. Sedov'a göre kalede bulunan Rus-Kozak muhafızları sayısı 12.000, Gordon'a göre 12.000, Kostomarov'a göre 24.000, Kosinenko'ya göre 10.000 (6.000 Kozak-4.000 Rus) idi. **Silahdâr**, C.I, s. 669, **Râşid**, C.I, s. 344, , **Osmanlı Tarihi**, C.IV, 6. Baskı, s. 162, 163, Sedov, **a.g.m.**, s. 109, Gordon, **Dnevnik**, (6.000 Kozak-6.000 Rus askeri), s. 30, Kostomarov, **Istoricheskie Monografii...**, s. 292, Kosinenko, **a.g.e.**, s. 38, 39

²²¹ Sedov, **a.g.m.**, s. 498

²²² B. B. Каргалов, **Полководцы: XVII в.**, М.: Патриот, 1990, s. 371,372 (V.V. Kargalov, *Polkovodtsy: XVII v.*, Moskova, 1990, s. 371, 372), Gordon, **Dnevnik**, s. 25, 26

fazla zayıat vermemek için Selim Giray'ın Serdar Şeytan İbrahim Paşayı ikna etmesiyle 29 Ağustos 1677'de muhasaranın kaldırılmasına karar verildi.²²³.

1677 Çehrin önlerindeki başarısızlık, Sultan IV. Mehmed'in büyük öfkesine neden olmuş, Çatalca'da padişah huzuruna çıkan Serdar Şeytan (Uzun) İbrahim Paşa, Sultan IV. Mehmed'in bu öfkesinden nasibini almıştı. Padişah IV. Mehmed, "*Defol yaşlı köpek! Çehrin gibi küçük bir kaleyi alamadın, hazineyi boşuna harcadın, kaleyi alacak kadar top ve tüfeğe sahip değimliydin, nedir kaleyi ele geçirememene sebep*" sözleriyle Serdar Şeytan İbrahim Paşa'yı azarlamıştı. Her ne kadar Serdar Şeytan İbrahim Paşa, muhasaranın kaldırılma ve Çehrin Kalesinden ricat kararını Kırım Hanı Selim Giray ile ortaklaşa aldıklarını izah etmeye çalışmışsa da Padişah IV. Mehmed tarafından Yedikule zindanında hapsedilmekten kurtulamadı. Serdar Şeytan İbrahim Paşa'nın yerine Abaza Kör Hüseyin Paşa serdar tayin edildi. Kırım Hanı Selim Giray da Çehrin önlerindeki başarısızlık sonrası Padişah IV. Mehmed'in öfkesinden nasibini almış ve Kırım Hanlığı görevinden azledilerek, Rodos'a sürgün edilmişti²²⁴. Yerine Murad Giray Han, Kırım Hanı olarak tayin edildi²²⁵.

²²³ Silahdâr, C.I, s. 669, Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi** C.IV, 6. Baskı, s. 162, Hammer, **Büyük Osmanlı Tarihi** 6, C. XI, s. 318

²²⁴ Azledildikten sonra 1678 baharına kadar Kefe'de tutulan Selim Giray, daha sonra İstanbul'a ve İstanbul'da kendisi için tahsis edilen bir çekdiri Rodos'a gönderildi. **Gülbün-i Hânân**, s. 110

²²⁵ A. Dubinski, "Selim Girây I", **Encyclopaedia of Islam**, Volume IX, Leiden-Brill, 1997, s. 35; Osmanlı vekâyi-nâmelerinde Selim Giray, I. Çehrin muhasarasında emrindeki Kırım kuvvetleri ile gereken gayreti göstermemek, isteksiz davranmak, sefere geç gelmek ve Rus-Kozak kuvvetlerinin Özü nehrini geçmelerine engel olmamakla suçlanmaktadır. Selim Giray'a yönelik bu tür suçlamalar, Vekayinâmede; "*Azl-i Selim Giray ve nasb-ı Hânî-i Murâd Giray başlığı altında "...Selim Giray'ın hizmetindeki taksir ve tekâsülü sebebiyle mah-ı Zi'l-hicce'de azl idiü"*", Zübde-i Vekayiât'ta; "*Tevcih-i Şuden-i Han-ı Kırım*" başlığı altında "*Fermân-revây-ı iklim-i Kırım Selim Giray Han'ın bundan akdem Çehrin kal'ası altında kufülleri kendü taksir ü tekâsülüne haml olup, ba'is-i renciş-i hatır-ı Şehinşâhi olmağla, bir müddet Rodos'ta...*" ifadeleriyle dile getirilmektedir. Kırım Hanları'na yönelik bu tür ithamlar Kırım Hanlığı'nın Osmanlı tabiliğine girmesinden sonra devamlı surette olmuştur. I. Devlet Giray Ejderhan Seferi, Selim Giray sonrası halefi Murad Giray, II. Viyana kuşatması sırasındaki tutum ve davranışları nedeniyle Osmanlı devlet erkânı ve vakanüsleri tarafından kendilerine yönelik bu tür ithamlara maruz kalmışlardı. Selim Giray öncesi mevcut Kırım Hanları'na yönelik Avusturya, İran ve Rusya cephelerine iştirak etmemek yâ da bu devletlerle vuku bulan savaşlarda gereken gayreti göstermemek gibi ithamları müstakil bir Kırım Hanlığı teessüs ettirme çabaları dâhilinde anlamak mümkündür. Fakat başta Silahdâr olmak üzere dönemin vakanüvisleri tarafından Selim Giray'a yönelik ihaneti anımsatacak ifadelerle dile getirilen bu suçlamalar, gene bu vakanüvisler tarafından Selim Giray'ın 1684-1691 ve 1692-1699 yılları arasındaki hanlık dönemlerindeki başarıları nedeniyle yerini Selim Giray hakkında mübalağlı övgülere bırakmakta ve dönemin vakanüvisleri Selim Giray hakkında kendileri ile çelişmektedirler. Diğer taraftan Selim Giray'ın dönemin vakanüvisleri tarafından suçlanmasına neden olan başarısız I. Çehrin kuşatması hakkında ünlü Rus tarihçi Smirnov, "Kırım Hanı Selim Giray, Serdar İbrahim Paşa'yı muhasarayı kaldırma hususunda ikna etmekle Osmanlı Devleti'ni Rusya karşısında tarihi bir hezimet uğramaktan kurtarmıştır" ifadelerini kullanmaktadır. Hammer'e göre de, Kırım Hanı Selim Giray'ın 100.000 kişilik Romadonovski ve Ataman Samoylovich kumandasındaki

Başarısız I. Çehrin seferi sonrası Rus Çarı Fyodor Alekseyeviç Romanov (1676-1682) Osmanlı Devleti'ne gönderdiği elçileri vasıtasıyla aradaki dostluğun devamını talep etmekteydi. Rus Çarının Osmanlı Devleti'nin nabzını düşürmeye yönelik bu teşebbüsü, Osmanlı Devleti nezdinde karşılık bulmamıştı. Osmanlı Devleti, Rus elçisine gerekli cevabın Çehrin Kalesi önlerinde verileceğini bildirmekteydi. Osmanlı Devleti, 11 Nisan 1678'de Rusya'ya savaş ilan edilerek Çehrin üzerine ikinci defa (büyük sefer) sefere çıktı²²⁶. Vezir-i âzam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa sefer için serdar tayin edilip, Kırım Hanı Murad Giray da sefere katılmıştı. Osmanlı Devleti'nin Çehrin üzerine hareket ettiğini öğrenen Rusya, birinci seferde olduğu gibi Romodanovski kumandasındaki 180.000 kişilik Rus, Kozak, Kalmuk ve Nogay Tatarlarından oluşan kuvvetlerini kalenin yardımı için sevk etmişti²²⁷. 33 gün süren muhasaradan sonra Osmanlı Devleti, Çehrin Kalesini 12 Ağustos 1678'de ele geçirmeye muvaffak oldu. Rusya'nın Çehrin üzerine yeni bir saldırı faaliyetleri içerisinde olduğu haberinin Kırım

Rus-Kozak kuvvetlerini emrindeki 16.000 kişiden mürekkep birlikleri ile durdurması mümkün değildi. Hammer, I. Çehrin seferiyle ilgili düşüncelerini, “eğer yardıma gelen Rus-Kozak kuvvetleri hakkında erken haber alınabilinseydi, gerekli tedbirler alınabilir hatta muhasaradan vazgeçilerek daha az zayıat verilebilirdi ifadeleri” ile dile getirmekte, Serdar İbrahim Paşa ve Selim Giray'ı sadece yeterli istihbarat faaliyetleri yürütmemekle kusurlu görmektedir. Hammer, **a.g.e.**, s. 318, V.D. Smirnov, **a.g.e.**, s. 419,442

²²⁶ **Silahdâr Tarihi**, C.I, s. 672,673, Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ve Şehriyari Mustafa Paşa'nın ve diğer zevâtın arpa vs. masraflarına dair defter. **Topkapı Saray Müzesi Arşivi (TSMA), E. 5487/11**

²²⁷ Osmanlı vekayinamelerindeki sıkça rastladığımız başarısızlıkla sonuçlanan bir savaş hakkında fazla bilgi verilmeme eksikliği, 1677 tarihli I. Çehrin seferinde de karşımıza çıkmış olup bilgi edinme arayışımız bizi Rus kaynaklarına sevk etmiştir. I. Çehrin seferinin aksine zaferle sonuçlanan 1678 tarihli II. Çehrin seferiyle ilgili Osmanlı vekayinamelerinde bolca malumat olmakla beraber ayrı bir başlık altında da ele alınmıştır. Lubomyr Andrij Hajda, **Two Ottoman Gazanames Concerning the Chyhyryn Campaign of 1678**, Harvard University, Cambridge, Massachusetts, Mayıs, 1984, 224; Lubomyr Andrij Hajda tarafından Paris Bibliotheque Nationale'de tek nüshaları bulunan II. Çehrin Seferi (1678) ile ilgili iki gazavât-nâme, doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Bu gazavât-nâme'lerden biri 42 varak olup eserin adı ve müellifi bilinmemekte ve “Anonim Çehrin Seferi Gazavât-nâme'si” olarak adlandırılmaktadır. (Bibliotheque Nationale No: 927). Çehrin seferi hakkındaki diğer gazavât-nâme, “Ahval-i İcmal-i Sefer-i Çehrin” adını taşımakta olup Kırım Hanı Selim Giray'ın kâtibi Abdülkerim tarafından yazılmıştır. Lubomyr Andrij Hajda tarafından bu iki gazavât-nâme İngilizce ve Fransızca'ya tercüme edilmiştir. Bu iki gazavât-nâme'de, Osmanlı Devleti'nin II. Çehrin seferi hakkında, sefer için yapılan hazırlıklardan, sefer esnasında takip edilen yol güzergâhlarına, sefere katılan Anadolu ve Rumeli askerleri, beylerbeyi ve sancak beylerine, Kırım Hanlığı kuvvetlerinin sefer esnasındaki faaliyetlerine kadar bolca malumat bulmak mümkündür. Adı geçen bu eserin haricinde II. Çehrin seferi ile ilgili Vuslati'nin 125 varaklık manzum bir eseri mevcuttur. Bu eser, Mustafa İsen-İ.Hakkı Aksoyak tarafından “**Gazâ-nâme-i Çehrin**” başlığı altında Atatürk Kültür Merkezi Yayınları arasında neşredilmiştir. Ayrıca Sefere bizzat iştirak eden Hüseyin Behçeti'nin (Behçeti Hüseyin) II. Çehrin seferini bir günlük edasıyla kaleme aldığı **Mi'râcü'z-Zafer** adlı bir eseri mevcuttur. Adı geçen bu eser Filiz Duman tarafından Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde, “Bir Gazavât-nâme türü olarak Hüseyin Behçeti'nin **Mi'râcü'z-Zafer** adlı **Zafer-nâmesi (H.1088/M. 1678)** başlığı altına yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.

Hanı Murad Giray tarafından bildirilmesiyle Osmanlı Devleti'nin savaş hazırlıklarına giriştiği bir sırada Rusya, Kırım Hanı Murad Giray'a gönderdiği elçisi aracılığı ile Osmanlı Devleti ile barış yapma arzusunu bildirdi²²⁸. Bunun üzerine Osmanlı Devleti ve Rusya arasında 3 Ocak 1681'de Bahçesaray Anlaşması imzalandı²²⁹. Bahçesaray Anlaşması'na göre: 1) Dinyeper-Aksu arası, taraflar arasında tampon bölge kabul edilecek. 2) Rusya Kırım Hanlığı'na mutad vergilerini vermeye devam edecek, bu karşın Kırım Hanlığı tarafından Rusya topraklarına yönelik bir saldırı olmayacak. 3) Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı Rusya'nın düşmanlarına yardımda bulunmayacak, aynı şekilde Rusya Osmanlı Devleti'nin mücadele halinde olduğu devletler ile işbirliği yapmayacak. 4) Rus tüccarlar, Kırım'da ticaret yapmaya devam edecek ve bu tüccarlara adaletli davranılacak. 5) Kiev, Vasilkov, Staika, Tripofe Rusya'ya bırakılacak gibi hususlar anlaşma dâhilinde yer almaktaydı²³⁰.

Anlaşma ile Osmanlı Devleti ve Rusya arasında Özü nehri sınır kabul edilip, taraflar 20 yıl sürecek bir barış dönemine girdiler. Anlaşma ile Özü nehrinin sağ tarafının Osmanlı Devleti'ne bırakılması ile Çehrin Kalesi'nin de Osmanlı Devleti'ne bırakılması gerekiyordu. Fakat nehrin solunda kalan Çehrin Kalesi Osmanlı Devleti değil Rusya'ya bırakılmıştı. Kiev'in de büyük kısmı Özi nehrinin sağında kalmasına rağmen Rusya'ya bırakılmıştı. Özü-Aksu nehirleri arasında Osmanlı Devleti'nin söz konusu anlaşma ile kale ve müstahkem mevkiiler inşa edememesi, elinde bulunan sağ yakanın Rusya tehlikesi ile karşı karşıya kalması anlamını taşıyordu²³¹. Kısacası denebilir ki Osmanlı Devleti, kendisini maddi-manevi büyük zarara sokan birinci ve ikinci Çehrin seferleri ile istediği sonuca ulaşamamış, savaşın mağlubu olan Rusya, Çehrin, sol yakada Kiev, Vasilkov, Staika, Tripofe'yi elde etmekle Özü nehrinin sağ ve sol yakasında büyük çıkarlar elde ederek sınırlarını güvence altına almıştır. Osmanlı Devleti'nin Rusya ile savaşı 20 yıl süreliğine tehir etme beklentisi ise Rusya'nın 1686'da kutsal ittifaka dâhil olması ile ayrıca bir hayal kırıklığı olarak ortaya çıkmıştır.

²²⁸3 Z 1090/5 Ocak 1680 tarihli, İstanbul'da bulunan Rus elçisinin masraflarının hazineden karşılanmasına dair. **BOA, İE. HR.** 2 /144

²²⁹ A. Özcan, "Kamançe Seferi", **DİA**, C.8, s. 249, 251

²³⁰ Bickford O'Brien, **a.g.m.**, s. 265, 266

²³¹ Karaköse, **a.g.m.**, s. 161; Bu durum karşısında Kırım Hanlığı yeni kaleler inşa etmek zorunda kalmıştı. Kırım'da vakî Şahin Kermân Kalesi karşısında yapılacak Mübârek-Kerman, Nusret Kerman Kalelerinin binası ve Doğan Kalesi'nin tamirâtı için Vezîr Ahmed Paşa eliyle 16 Ş. 1090 tarihine kadar vuku bulan varidât ve masrafa dair defter. Adı geçen bu kaleler, Doğan, Nusret Kerman, Şahin Kerman, Gazi Kerman Kaleleri 1700 tarihli İstanbul Anlaşmasının ikinci maddesi gereği yıkılmak koşuluğu ile Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştı. **TSMA, E. 2227/16**

C) Selim Giray'ın Rodos'a Sürgün Olarak Gönderilmesi (1677)

Kırım Hanlığı'nın Osmanlı tâbilindeki ilk dönemlerinde Kırım Hanları, Kırım kabile aristokrasisinin etkin rol oynadığı destek ile Kırım tahtına geçer, bu durum Osmanlı Devleti tarafından tasdik edilirdi. Yani ilk dönemlerde Osmanlı Devleti, Kırım Hanlarının tayininde belirleyici değil, onay mercii idi. Mengli Giray (1467-1515) döneminde veliahd karşılığı “Kalgaylık”²³², II. Mehmed Giray'ın (1577-1584) hanlık döneminde ikinci veliahd karşılığı olarak “nureddinlik”²³³ makamları ihdas olunmuştu. Kânûn-ı Cengiziyeye göre kalgaylığa hanın kardeşi getirilir, tahtın boş kalması ile kalgay, han - nureddin ise kalgay olurdu.

Geleneğe aykırı olarak mevcut Kırım Hanların oğullarını kalgaylık makamına getirme çabaları, Kırım Hanlığı dâhilinde karışıklıklara neden olmaktaydı. I. Mehmed Giray Han (1514-1523) yerine oğlu Gazi Giray'ı han tayin etmiş, yaşının küçüklüğü ve Kırım kabile aristokrasisi tarafından destek görmemesi ile kısa süre sonra Gazi Giray'ın yerine İstanbul'da bulunan Saadet Giray (1524-1532), Osmanlı Devleti tarafından Kırım Hanı olarak tayin edilmişti. Böylece Kanuni döneminde, I.Saadet Giray'dan itibaren Kırım Hanları'nın kardeşlerinin rehine sıfatı ile İstanbul'a gönderilmesi adet haline geldi²³⁴ ve II. İslam Giray'ın (1584-1588) II. Mehmed Giray Han isyanı

²³² Kalgay: yarlık ve vekayinâmelerde “kalgay”, “kagalga”, “kalga” olarak geçmekte olup veliahd verilen ünvanıdır. Kırım Hanlığı'nda bu müessese ilk defa 1475'te Mengli Giray'ın oğlu I. Mehmed Giray'ı kalgayı yapması ile işlerlik kazandı. Rivayete göre, I. Mengli Giray Kara Boğdan üzerine bir sefere çıkacağı zaman etrafındakiler tarafından kendisine yerine kimi bırakacağı sorulduğunda “*oğlum Mehmed Giray kalsın*” diyecekken acele ile Kıpçak lisanıyla “*oğlum Mehmed Giray kalgay*” cevabını vermiş bu suretle veliahd karşılığı “kalgaylık” makamı ihdas olunmuştur. **Kırım ve Kafkas Tarihçesi**, s. 14, 15, İnalcık, Kalgay”, **İA**, C.6, s.131, 132, Carl Max Kortepeter, “*Kalghay*”, **The Encyclopaedia of Islam**, Vol. IV, Leiden 1978, Volume IV, s. 499, 500

²³³ II. Mehmed Giray (1577-1584), kardeşi ve kalgayı olan Adil Giray'ın İran cephesinde hayatını kaybetmesi ile oğlu Saadet Giray'ı “Kalgay” tayin etmek istedi. Fakat bu duruma Kırım Hanı Mehmed Giray'ın diğer kardeşi (Saadet Giray'ın amcası) Alp Giray muhalefet etti. Oğlu Saadet Giray'ı devlet işlerinden geri bırakmak istemeyen ve ona Kırım Hanı olabilme yolunu açık tutmak isteyen II. Mehmed Giray, oğlu Saadet Giray için “Nureddinlik” makamını ihdas etti. İnalcık, “Kalgay”, **İA**, C.6, s.131, 132

²³⁴ İnalcık, “İslam Giray I” **The Encyclopaedia of Islam**, Volume IV, Leiden-Brill, 1997, s. 178; Evliya Çelebi, Seyahatnâmesinde bu durumu, “*badehu Gedik Ahmed Paşa Kefe Kal'asın Ciniviz Frengi elinden feth edüb, fetih mübeşşiriyle dâru's-saltanatı'l-aliyye olan İslambol'a geldikte ricasıyla Mengli Giray Han'ın oğlunu Yedikule hasbinden ıtlak edüb Edirne kurbunda Yanbolı şehrinde hâss-ı hümayun verdiler. Ol asırdan berü hanların ma'zûlü ve hanzâdeler ve sultanlar Yanbolı ve İslimye ve Kızılağaç'da ve Tavşanbeli'nde ve Zağra'da ve Zağra Yenicesi'nde sakin olurlar. Badehu Suleyman Han Malta olan Rodos Kal'asın Fetahtüma tarihinde feth edüb ibtida Tatar Hanlar ma'zûlün ve rehin sultanların Rodos kal'asınada kal'abend etmek Süleyman Han'dan kalmıştır*” ifadeleri ile dile getirmektedir. **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, C. VII, s. 180

karşısında İstanbul'dan Kırım'a han tayin edilmesi ile bu kâide devam ettirildi²³⁵. Ayrıca II. İslam Giray'ın hanlık döneminde hutbelerde padişahın adının halife sıfatı ile önce okunmasıyla Osmanlı Devleti, Kırım Hanlığı üzerinde metbûluğunu daha da güçlendirmiş oluyordu²³⁶. Osmanlı Devleti, bu politikası ile Kırım Hanlığı üzerinde hâkimiyetini artırmaya çalışmakta, aynı zamanda tahtta çıkan Han'ın kendisine rakip olarak gördüğü kalgay ve diğer hanzâdelerin öldürülmesini engellemeyi amaçlamaktaydı.

Bu yeni uygulamayla Osmanlı Devleti Kırım Hanları'nın azl ve tayin işlerini ele almakta olup iktidara gelen Kırım Hanının, selefini, onun kalgay, nureddinini ve diğer hanzâdeleri öldürmesini engellemişti. Görevden azledilen Han yâ da rehine sıfatıyla Kırım Hanlığı'na namzed hanzâdeler, Osmanlı Devleti tarafından gösterilen yerlerde özellikle Bulgaristan, Rumeli ve Trakya'da bulunan Yanbolu, Karinabad, İslimye, Çatalca, Aydos, Karnobat'ta kendilerine bir miktar yıllık tahsisat ile ikamet ettirilemeye başlanmışlardı²³⁷. (II. Gazi Giray ve I. Selamet Giray, IV. Mehmed Giray, Safa Giray (1691-1692 vb.)

²³⁵ **Kırım ve Kafkas Tarihçesi**, s. 27, **Gülbün-i Hânân**, s. 57

²³⁶ Kırım tahtına aday hanzadelerin rehine sıfatıyla İstanbul'da bulundurulmaları ve Osmanlı Devleti tarafından tayin edilmelerine yönelik Kırım Hanlığı üzerindeki Osmanlı müdahalesi, Kırım Hanlığı dâhilindeki iktidar mücadelelerini engellemeye kâfi gelmemiştir. II. Mehmed Giray döneminde ihdas ettirilen nureddinlik makamı, Kırım dâhilindeki iktidar çatışmalarını daha da körüklemişti. Çünkü Kanun-i Cengiziye, iktidara en yakın olarak mevcut hanın yerine kalgayı (mevcut hanın kardeşi) işaret etmekte, bu nedenle çocuklarından herhangi birini kendinden sonra Kırım tahtına oturtmak isteyen hanlar için bir engeldi. Nureddinlik makamı, mevcut hanın çocuklarına iktidar yolunu açmakla beraber Kırım tahtı için aday sayısını artırıyordu. Nitekim kırk handan yirmi dördü kalgaylıktan ve beşi nûreddinlikten han olmuştur. Saadet Giray, Osmanlı Devleti tarafından Kırım Hanı olarak tayin edilmesinden sonra kendisine rakip olarak gördüğü yeğeni (I. Mehmed Giray'ın (1514-1523) oğlu Gazi Giray'ı öldürtmüştü. I. Saadet Giray'ın Kırım Hanı olması ile I. Mengli Giray'ın oğulları olan I. Saadet Giray (1524-1532), I. İslam Giray (1532), I. Sahib Giray (1532-1551) ve I. Devlet Giray (1551-1577) dönemlerinde bu iktidar mücadeleleri devamlı surette kendini göstermiştir. I. İslam Giray, kardeşleri I. Saadet Giray ve I. Sahib Giray'a karşı bu uğurda büyük mücadele sergilemiştir. I. Sahib Giray, iktidarı için tehlikede gördüğü kardeşi I. Devlet Giray'ı Kazan'a han tayin ettirmek istemiş fakat başaramamıştır. Neticede Osmanlı Devleti desteği ile Kırım tahtını ele geçiren I. Devlet Giray, Sahib Giray ve çocuklarını katlettirmiştir. Aynı şekilde bu iktidar mücadeleleri, I. Devlet Giray sonrasında oğulları II. Mehmed Giray (1577-1584), (1644-1654), II. Gazi Giray 1588-1596/1596-1607), Fetih Giray (1596) ve I. Selamet Giray (1608-1610) arasında da yaşanmıştır. II. Mehmed Giray, oğlu Saadet Giray'dan dolayı kalgaylık makamına getirtmek istemediği kardeşi Alp Giray tarafından öldürülmüş, Bora Gazi Giray (II. Gazi Giray) iktidarı için tehdit olarak gördüğü kardeşi Fetih Giray'ı çocuklarına varıncaya kadar katlettirmiş, II. Gazi Giray'ın kendinden sonra Kırım Hanı olarak tayin ettiği oğlu Toktamış, amcası Selamet Giray'ın hanlığı döneminde amcaları ile aynı kaderi paylaşmak zorunda kalmıştı. İnalıcık, "Kırım Hanlığı", **DİA**, C. 25, Ankara, 2002, s. 451-453, **Gülbün-i Hânân**, s. 16-100, **Umdetü't Tevârih**, s. 98-23, **Kırım ve Kafkasya Tarihçesi**, s. 12-37,

²³⁷ Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. IV, 6. Baskı, s. 41

Mevcut Kırım Hanı, selefi ya da iktidara namzed diğer hanzadeleri, iktidarı için tehlike olarak algıladığında Osmanlı Devleti nezdinde yürüttüğü teşebbüsler ile onları devlet işlerine müdahaleden uzak kalabilmeleri için daha uzak Rodos²³⁸ ve Sakız Adaları'na sürgün ettirebilirdi. Kırım Hanları'nın genellikle Rodos ve Sakız'a sürgün edilme gerekçeleri bununla sınırlı değildi. Başarısız bir sefer, alınan bir mağlubiyet, sefere iştirak etmemek, müstakil bir Kırım Hanlığı oluşturma gayretlerine yönelik teşebbüsler ve bu doğrultuda Osmanlı Devleti politikalarına muhalefet etmek hanlıktan azledilme nedeni olup görevden azledilen Kırım Hanları'nın sürgün edilecekleri yer gene Rodos yâ da Sakız Adaları idi. Rodos ve Sakız dönemin en meşhur sürgün yerleri olup idam cezasından sonra Padişah tarafından Kırım Hanları için verilebilecek en ağır cezalandırma metodu idi. Yukarıda izah etmeye çalıştığımız nedenlerle Canbek Giray, IV. Mehmed Giray, Adil Giray, I. Selim Giray, Murad Giray, II. Hacı Giray, II. Saadet Giray, Safa Giray, II. Devlet Giray, III. Gazi Giray, I. Kaplan Giray, II. Mengli Giray Rodos'a sürgün edilen Kırım Hanları arasında yer almaktadır²³⁹.

Adil Giray'ın azliyle Kırım Hanı olan Selim Giray, tarihte ilk Osmanlı-Rus savaşı olarak yer bulan I. Çehrin seferinde gerekli gayreti göstermemekle itham edilip Rodos'a sürgün edilmişti. Selim Giray'ın Rodos'a sürgün edilmesinde, Kırım ahalisi arasında kendisine karşı duyulan sevgi ve saygının, halefi ve amcasının oğlu Murad Giray tarafından iktidarı için tehlike unsuru algılanmış olmasının da etkisi de vardı²⁴⁰. Selim Giray'ın Rodos'taki sürgün yıllarına dair malumat arayışımız esnasında bu konu ile ilgili kaynakların sınırlı oluşunu fark ettik. Rodos'a sürgün edilen Kırım Hanları'nın Rodos'taki sürgün yıllarına dair bilgi eksikliği, Kırım Hanlığı tarihinin en temel problemlerinden biridir. Kanaatimizce Kırım Hanlığı tarihi ile ilgilenen araştırmacıları celbetmesine rağmen kaynakların sınırlı oluşundan dolayı bu güne kadar bu konu ile ilgili bir çalışma ortaya konulamamıştır. Uzun süren araştırmalarımız neticesinde, Selim

²³⁸ Fatih'in başarısızlıkla sonuçlanan denemesinden sonra Rodos'u ele geçirmeden Suriye ve Mısır'ın idare etmenin imkânsız olduğunu düşünen Kanuni, Belgrad'ı fethettikten sonra beş ay kadar süren bir kuşatma sonrası Rodos'u Osmanlı Devleti topraklarına katmayı başarmıştır. Besim Darkot, "Rodos", *İA*, C. 9, MEB, İstanbul, 1964, s. 755, 756

²³⁹ Çelikkol, *a.g.e.*, s. 50 Kırım Hanı Selim Giray'da Kırım Hanı Adil Giray tarafından iktidarı için tehlike unsuru olarak Kırım'ı terk edip, Yanbolu-Çölmek köyüne yerleşmek zorunda kalmıştı. *Es-seb'ü's-seyyâr*, s. 181, *Gülbün-i Hânân* (O. Cûdi Neşri), s. 108

²⁴⁰ V. D. Smirnov, *a.g.e.*, 419-421

Giray'ın Rodos'taki sürgün yılları hakkında elde ettiğimiz tek malumat, kendisiyle beraber Rodos'ta sürgün bulunan Niyâzî-i Mısrî'nin²⁴¹ anılarından ibarettir.

Rodos'ta kendisi ile birlikte sürgün bulunan Selim Giray, Mısrîye büyük saygı ve hürmet göstermiştir. Selim Giray'ın her akşam Mısrî'ye 12 çeşit yemek göndermesi karşısında Niyâzî-i Mısrî, Selim Giray'a; *"Bilirim ki maksadınız bize ikram ve ihtimamdır, hulusunuz tamdır. On iki kab yemeğin ikisi bizim için kâfidir. Yalnız pilav ve keşkül gönderseniz yeter cevabını"* yollamıştır. O zamana kadar "Girayların" böylesine namus ve iffet sahibi olduklarını bilmediğini ifade eden Mısrî, I. Selim Giray vesilesi ile Giraylar'a karşı büyük bir sempati kazanmıştır. Osmanlı yönetimi ile bir türlü anlaşamayan Mısrî, Kırım Han'ı I. Selim Giray vesilesi ile Giraylar'a karşı duyduğu bu sempatiyi, Osmanogulları yerine Tatar'ın (I.Selim Giray'ın) Osmanlı tahtına geçmesi gerektiğini düşünecek kadar ileri taşımıştır. Niyazi Mısri anılarında bu düşüncesini şu ifadeleri ile dile getirmektedir:

*"...hele ölürüm bari şu vasiyeti ideyüm taht tatarındur taht tatarındur taht tatarındur bunlar ıslah olmaktan kalmışdur cılk olmuş yumurta gibidür, bunlarda hayır kalmamışdur taht tatarındur bilmiş olun her ne kadar hilâfin etmeğe çalışırsanız olmaz mülk tatarındur, benden selam eylen tatara Allah onların imanından ve islamından hoşnuddur amellerini de Allah ıslah eyleye zira din çürük olmayınca İslam padişahına duacı çokdur din ve adalet ameli de ıslaha sebep olur padişahlara asıl lazım olan dindür ve adalettür bu ikisi tatardan me'muldur görüşmesem bilmezdim ben şehadet iderim dinleri ve mezhepleri şahidür ben egerçi ölüyüm velâkin 20 nefesüm haydür bu nefes tatara hayat virür mülk onların olur saadet ona ki onlara yardım idenlerden buluna..."*²⁴²

²⁴¹ 1618 Malatya doğumlu olan Niyâzî-i Mısrî 17. Yüzyıl Halvetiye tarikatının Niyâzîyye (Mısrîye) kolunun kurucusudur. Verdiği vaazları ile meşhur olan Mısrî, ordunun maneviyatına yükseltmesi için IV. Mehmed tarafından Kaniçe seferine gönderildi. 1676 Edirne Ulu Camii'nde vaaz kürsüsünde Osmanlı yönetimini eleştirmesi neticesinde Köprülü-zâde Fazıl Ahmed Paşa tarafından 1676'da Rodos'a sürgün edildi. Mısrî, Osmanlı idaresinin Hamzaviler'in (Bayrami Melamilerin) etkisi altında bulunmasına büyük tepki duymaktaydı. Rodos'ta 9 ay sürgün hayatı yaşadı. Abdülkâki Gölpınarlı, "Niyâzî-i Mısrî", **Şarkiyat Mecmuası**, C. VII, s. 184

²⁴² Halil Çeçen, **Niyâzî-i Mısrî'nin Hatıraları (İnceleme-Metin-Sözlük)**, Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Diyarbakır, 1992, (vr. 2a, s. 50)

“...ya ümmet-i Muhammed ya ehle'l-iman ve ya ehle'l-islam ve'l-müslimin ben ölürüm şimden girü lakin cümленüz malumları olsun şimdi tahtda oturan şehzade Mustafadur elbette biz padişahumuzu görmek isterüz elbette diyün eger sultan Muhammed şerre kendini ayan gösterürse bilün ben batilum hakkumdan gelün eger tahtda şehzadeyi bulursanız bilün hak peygamberüm peygamber olduğum gerçek olunca tahkik bilün sultan İbrahim sultan Muhammed şehzade Mustafa yahudilerdür padişahunuz Yahudi olduğundan ma'ada ehlünüzü ve 'iyalunuzu levendlere tasarruf etdürür razı olursanız tahtında ibka edün ve illa tatar müslümandur din-i İslamdur varun onu getirün tahta oturdun ben size hakkı beyan etdüm siz bilürsüz bunlar zahiren...”²⁴³

Emecen, “Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışlar Üzerine Bazı Örnekler ve Mülâhazalar” adlı çalışmasında Osmanlı hanedanına alternatif arayışlar içerisinde Kırım Hanları’nın da Osmanlı tahtına aday olarak gösterildiklerini belirtmektedir. Çeçen’in “Niyâzî-i Mısırî’nin Hatıraları” adlı yüksek lisans çalışmasına dayanarak yukarıda verdiğimiz, Niyâzî-i Mısırî’nin “Osmanlı tahtına Tatar geçmelidir” yönündeki görüşlerini Emecen, çalışmasında aynen belirtmekle beraber, Mısırî’nin “Tatar” ifadesi ile I. Selim Giray’ı kastettiğini doğrudan belirtmemiştir. Bu durum ise daha sonra I. Selim Giray gibi Osmanlı tahtına aday olarak gösterilen III. Selim Giray’ın (I. Selim Giray’ın ikinci kuşak torunu) I. Selim Giray ile karıştırılmasına neden olmaktadır.²⁴⁴

Selim Giray’ın Rodos’taki sürgün yıllarına dair elimizde başka bir kaynak mevcut olmayıp, edebiyat ve bestekârlık yönlerinin olduğunu bildiğimiz Selim Giray’ın Rodos’ta sürgün olarak bulunduğu süre zarfında bu tür faaliyetler ile meşgul olduğunu

²⁴³ Çeçen, **a.g.t.**, (vr. 61b), s. 106

²⁴⁴ Emecen, çalışmasının devamında Naîma’ya dayanarak Nasuh Paşa’nın, Kırım Hanı III. Mehmed Giray (1577-1584) ve kardeşi Şahin Giray’ın Osmanlı Devleti’ne yönelik başkaldırılarından istifade ile Kırım Hanı III. Mehmed Giray’ı Osmanlı tahtına oturtmak gibi bir düşüncesinin olduğunu belirtmektedir. Kırım Hanları’nın Osmanlı hanedanına alternatif olarak gösterilmesi, 18. yüzyılda da devam etmiştir. Baltacı Mehmed Paşa, II. Mustafa ve kardeşi Ahmed arasında tercih yapma durumunda kalan ulema ve asker, İbrahim-zâdeler ya da Tatar Hanı’nın tahtta çıkması yönünde görüş bildirdiklerini, bu teşebbüsün kendi gayretleri ile bertaraf edildiğini bildirmektedir. III. Selim’in katlinden sonra Alemdar Mustafa Paşa’nın Çatalcada’ki çiftliğinde ikamet etmekte olan III. Selim Giray’ı Osmanlı tahtına oturtmak yönünde bir düşüncesinin olduğu Emecen’in çalışmasında ayrıca belirtilmektedir. Emecen, **a.g.m.**, s. 69-75; III. Selim Giray, II. Devlet Giray’ın torunu, II. Fetih Giray’ın oğludur. Yani I. Selim Giray’ın ikinci kuşak torunudur. 1765-1767 /1770-1771 tarihleri arasında Kırım Hanı’dır. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C.6, 5. Baskı, s. 26,30

düşünmekteyiz²⁴⁵. Kırım ahalisi tarafından kendisine karşı büyük sevgi ve saygı beslenildiğini bildiğimiz Selim Giray, Silahdâr'a göre Rodos'ta sürgün bulunduğu süre zarfında mevcut Kırım Hanı II. Hacı Giray'a karşı Kırım'da ortaya çıkan isyan hareketinin de mimarıdır. Selim Giray, Kırım Hanı II. Hacı Giray tarafından kalgay ve nureddin olarak tayin edilen oğulları II. Devlet Giray ve Azimet Giray aracılığı ile II. Hacı Giray'a karşı Kırım ahalisinin ayaklanmasını ve kendisinin Kırım Hanı olarak İstanbul'dan tayin edilmesini sağlamıştır²⁴⁶.

²⁴⁵ Edebiyat ve Mûsîki ile ilgi olan Selim Giray'ın, Nazım Mehmed, Hafız Post, Buhurîzâde Mustafa Itri, Sepetçizâde Ağa gibi dönemin önde gelen şair ve sanatçılarını himaye ettiğine daha önce "Selim Giray'ın İlmi ve Edebi Yönü" başlığı altında değinmiştik. Öztuna, **Türk Musıkîsi Ansiklopedisi**, C. II, s. 224.

²⁴⁶ **Silahdâr**, C.II, s.131, **Raşid**, C.I, s. 441, 442, Howorth, **a.g.e.**, s. 653, 564

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SELİM GİRAY'IN İKİNCİ HANLIK DÖNEMİ (1684-1691)

A) Selim Giray'ın İkinci Defa Kırım Hanı Olarak Tayin Edilmesi

Selim Giray'ın 1677 tarihli I. Çehrin seferindeki başarısızlık nedeniyle Rodos'a sürügün olarak gönderilmesinden sonra Aralık 1677'de yerine Murad Giray Kırım Hanı olarak tayin edildi²⁴⁷. Rusya'nın, I. Çehrin seferi sonrası gönderdiği elçiler vasıtasıyla Osmanlı Devleti'nin tansiyonunu düşürmeye yönelik gayretleri sonuç vermeyince, 11 Nisan 1678'de Osmanlı Devleti, Rusya'ya savaş ilan etti. Kırım Hanı Murad Giray'ın da katıldığı 1678 tarihli II. Çehrin seferi ile 33 günlük muhasaradan sonra Çehrin Kalesi ele geçirildi ve taraflar arasında imzalanan 1681 tarihli Bahçesaray Anlaşması ile Osmanlı Devleti ve Rusya 20 yıl süreli barış dönemine girdi²⁴⁸.

Lehistan ile 1676 İzvançe (Zurawno), Rusya ile 1681 Bahçesaray Anlaşmasını imzalayan Osmanlı Devleti, Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın²⁴⁹ insiyatifi ile yönünü Avusturya üzerine çevirdi. Protestan olan Kral Tökeli İmre / İmre Thököly²⁵⁰ himayesindeki Orta Macar güruhunun Avusturya tarafından Katolik mezhebine girmeye zorlanmaları karşısında Tökeli Osmanlı Devleti'nden yardım talep etti²⁵¹. Osmanlı Devleti'nin Ataman Doroşenko'da olduğu gibi Tökeli İmreyi de himayesine alması Osmanlı Devleti ile Avusturya'yı karşı karşıya getirdi. II. Viyana önlerinde Avusturya

²⁴⁷ Amcası Safa Giray'ın oğlu Toktamış'ı kendisine kalgay, diğer amcası Kırım Giray oğlu Saadet Giray'ı nureddin tayin etti. A. Андреев, **История Крыма**, М. 2002, с. 196 (A. Andreev, *İstoriya Krıma*, Moskova, 2002, s. 196), Smirnov, **a.g.e.**, C.I, s. 421, 422,

²⁴⁸ Bickford O'Brien, **a.g.m.**, s.265, 266

²⁴⁹ Oruç Bey adlı bir sipahinin oğlu olan Mustafa, Merzifon'un ilçeye en yakın köylerinden biri olan Marinca (Narinciye-Bahçekent-Kara Mustafa Paşa) köyünde dünyaya gelmiştir. Babasının ölümüyle, babasının yakın dostu olan Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'nın (1656-1661) himayesine giren Merzifonlu, Saliha Sultan ile evlenerek, Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'nın damadı olmuştur. Silistre, Diyarbakir Beylerbeyliği görevlerinde bulunan Merzifonlu Mustafa Paşa, Fazıl Ahmet Paşa sadâretinde (1661-1676) Kaptan-ı derya ve sadâret vekilliği görevlerinde bulundu. Kamanîçe seferine katılan ve Lehistan ile barış görüşmelerini yürüten Merzifonlu, Fazıl Ahmet Paşa'nın vefâtıyla sadrazam oldu. IV. Mehmed'in salâtanat döneminde 3 Kasım 1676-15 Aralık 1683 tarihleri arasında yedi yıl bir ay oniki gün sadrâzamlık yaptı. Abdülkadir Özcan, *"Merzifonlu Kara Mustafa Paşa"*, **DİA**, C.29, Ankara 2004, s. 244-248, Münir Aktepe, *"Mustafa Paşa"*, **İA**, C. 8, MEB, İstanbul, 1972, s.736.

²⁵⁰ Tökeli İmre mevzuunu daha sonra "Selim Giray'ın Avusturya Cephesindeki Faaliyetleri" başlığı altında teferruatlı bir biçimde ele alacağımızdan dolayı burada değinmeyeceğiz.

²⁵¹ Osmanlı Devleti himayesi için Tökeli, birçok defa elçilerini göndermiştir. **BOA, İE. HR**, 2/297, **BOA, İE. HR**. 2/133, **BOA. C. HR**, 81/4043

ve Leh kuvvetleri karşısında alınan ağır mağlubiyet sonrası muhasara esnasında gereken gayreti göstermemekle itham edilen Kırım Hanı Murad Giray (1678-1683), selefi Selim Giray ile aynı kaderi yaşayarak 8 Şevvâl 1094/30 Eylül 1683'te hanlıktan azledildi²⁵².

Murad Giray'ın Kırım hanlığı görevinden azledilmesine sebep olan gelişme, 1683 Viyana seferi esnasında Osmanlı ordusu Budin'e geldiğinde Murad Giray'a emrindeki kuvvetler ile Ciğerdelen üzerine gitmesi emredildiği halde onun bu emre uymamış olması idi²⁵³. Kırım Hanı Murad Giray, II. Viyana kuşatması esnasındaki bu tutumu nedeniyle Osmanlı vekayinamelerinde kendisine yönelik ihanet derecesine varan ithamlarla eleştirilmektedir. Murad Giray hain midir?, Değil midir? Sorularının cevabını aramak ayrı bir tartışma ve araştırma konusu olmakla beraber yeri gelmişken biz burada sadece Murad Giray'ın ihanetle suçlanmasına neden olan ithamların Osmanlı vekâyiname ve Kırım kroniklerindeki yansımalarını vermekle yetineceğiz.

Kırım kroniklerinden Gülbün-i Hânân'a göre Murad Giray, Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın başarısızlığını örtmek için Selim Giray'a yapıldığı gibi muhasarada gereken desteği sağlamamakla itham edip hanlıktan azledilmiştir²⁵⁴. Diğer bir Kırım kroniği Umdetü't-tevârih'te Murad Giray'ın azledilme nedeni, muhasarada gereken gayreti göstermemek olarak verilmektedir²⁵⁵. Osmanlı vekâyinâmelerinden Zübde-i Vekayiât'a göre Murad Giray'ın azledilme nedeni, kendisine verilen emre riâyet etmemiş olmasıdır²⁵⁶. Murad Giray, en ağır şekilde Silahdâr tarafından eleştirilmekte olup Silahdâr'a göre, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Murad Giray'a, şehre geçit yeri olan Tuna Nehri arkasında Taşköprü üzerinde mevzilenmesini emrettiği halde Murad Giray bu emre uymamıştır. Düşman kuvvetleri Tuna Nehri üzerinden geçerken Murad Giray bu düşman güruhuna karşı karşı koyacağı yerde, bir tepe üzerine çekilip onları seyretmiş, Murad Giray'ın bu davranışı yanında bulunan imamının bile kendisine çıkışmasına neden olmuştur. Murad Giray böyle bir

²⁵² Murad Giray, Viyana üzerine sefere çıkılması hususunda Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya karşı oluşan muhalif grubun içindeydi. Ona göre Yanık ve Komran kaleleri ele geçirilip ertesi yıl Viyana üzerine sefere çıkılmalıydı. Zaten Merzifonlu Mustafa Paşa da sefere çıkarken, Padişah IV. Mehmed tarafından Yanık ve Komran kalelerini almak görevlendirilmiş, Beç ve Viyana üzerine sefere çıkılmasına rıza verilmemişti. **Silahdâr**, C.II, s. 39-41

²⁵³ Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C.IV, 6. Baskı, s. 450, 451

²⁵⁴ **Gülbün-i Hânân**, s. 121

²⁵⁵ **Umdetü't-tevârih**, s. 128

²⁵⁶ "Murad Giray Han bu emirde taksirat üzere hareket itmekle Hân ile sefer-i hümayuna ma'an gelüp, ol mahalde ordu-yı hümayûnda bulunan Hacı Giray'a hanlık tevcih olundu", **Zübde-i Vekayiât**, 162

tutum sergilemesindeki amacını imamına cevaben vermiş olduğu “*Sen bu Osmanlu'nun bize ettiğü cevri bilmezsun. Ancak bizi bir hale kodılar ki, yanlarında Eflak ve Boğdan keferesi kadar rağbetimiz kalmadı. Bu düşmanın def'i lâ-şey idi (basit bir iş idi) ve bilürüm ki dinimize de ihânettir! Lâkin asâletim beni komadı: Anlar da görsünler kendülerinin kaç akça âdem imiş. Tatar kadrin (kıymetini) bilsünler!*” ifadeleri ile dile getirmekteydi²⁵⁷.

Murad Giray'ın azledilmesinden sonra Kırım Hanlığı'na I. Selâmet Giray'ın torunu Kırım Giray'ın oğlu II. Hacı Giray (1683-84) tayin edildi²⁵⁸. II. Hacı Giray, II. Viyana seferinde sancağı şerifi kurtarmakla ün kazanmış ve bu başarıları dolayısıyla Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın iltimasıyla Kırım Hanı olarak tayin edilmişti. Hanlık görevi uzun sürmeyip 9 aydır. II. Hacı Giray'ın kısa süren hanlık görevinden azledilme nedeni, Gülbün-i Hânân'da, Selim Giray ve Murad Giray'ın hanlık dönemlerinde bu hanların lütuflarına ve ihsanlarına alışmış olan Kırım ümera ve mirzalarının aynı cömertliği II. Hacı Giray'dan görememiş olmaları olarak ifade edilmektedir²⁵⁹. Umdetü't-tevârih'te, bahadır ve cesur bir yapıya sahip bir kişi olarak nitelendirilen II. Hacı Giray, Kırım'da büyük nüfuz sahibi olan Şirin kabilesine karşı içinde yetiştiği Nogayların Mansuri kolunu ön plana çıkarınca, Şirinlerin başını çektiği Kırım ümerası arasında kendisine karşı büyük bir muhalefet zuhur ettiğini ve bu muhalefetin hanlıktan azledilmesine neden olduğunu kaydetmektedir. Umdetü't-tevârih'e göre Karaçi Beğleri tarafından II. Hacı Giray'a karşı muhalefet edilmesindeki bir diğer neden, adı geçen bu Karaçi Beğleri'nin mal ve mülklerine el koymuş olmasıdır²⁶⁰. Silahdâr Tarihi'nde II. Hacı Giray'ın hanlıktan azledilmesinde Selim Giray'ın da rolü olduğu ifade edilmektedir. Silahdâr'a göre 25 Aralık 1683'te

²⁵⁷ **Silâhdâr**, C.II, s. 82; Ayrıca Rus tarihçisi V. D. Smirnov, Silâhdâr Tarihi'ne dayanarak Murad Giray'ın müstakil bir Kırım Hanlığı kurma emelinde olduğunu belirtmektedir. **Smirnov**, s. 421,422

²⁵⁸ I. Selim Giray, Murad Giray ve II. Hacı Giray amca çocuklarıdır. Büyük dedeleri I. Devlet Giray'dır (1551-1577). I. Devlet Giray'ın Kırım Hanlığı görevinde de bulunmuş oğlu I. Selâmet Giray (1608-1610) dedeleridir. (I. Devlet Giray'ın diğer oğulları; II. Gazi Giray, Fetih Giray, II. Mehmed Giray ve Şakay Mubarek). I. Selâmet Giray'ın Mubarek Giray adlı oğlundan Murad Giray, Kırım Hanı olan Rezmi Bahadır Giray adlı oğlundan I. Selim Giray ve Kırım Giray adlı oğlundan da II. Hacı Giray zuhur etmiştir. **Gülbün-i Hânân**, s. 124

²⁵⁹ Recep 1095/ Haziran - Temmuz 1684'te hanlıktan azledilen II. Hacı Giray, Rodos'a sürüldü. Rodosta'da 5 sene yaşadıktan sonra Ramazan 1689 vefat etti. **Gülbün-i Hânân**, s. 124

²⁶⁰ “*Kırım'a vusûlünde ibtidâen her nerede ıslah yurd ve değirmen ve çayır ve bağçe var ise onu iştirâ idüp birkaç yerde mükemmel otlar peyda itti, hatta kadimi Karaçi Beğlerine mahsus olan mevâzıdan akârat iştirâ idüp cümle umûrını buna sarf iderek Karaçi Beğleri tecemmü itdiler. Bu adamda hayır yoktur deyü nefret itdiler. Akıbet hanlığından 9 ay müirûrunda azl olunup...*” **Umdetü't-tevârih**, s. 128

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın idamı, Rodos'ta sürgün bulunan Selim Giray'ı cesaretlendirmiş, tekrar Kırım Hanlığı'nın başına geçmek isteyen Selim Giray, Kırım'da bulunan oğulları ve başta en başından beri kendisine destek veren Şirin kabilesi desteği ile Kırım ahalisini II. Hacı Giray'a karşı kıskırtmıştır²⁶¹. II. Hacı Giray'ın hanlık döneminde, Selim Giray'ın oğullarından II. Devlet Giray II. Hacı Giray'ın kalgayı, Azimet Giray ise nureddini idi. Bu ifadeler Howorth ve Hammer tarafından da tekrarlanmaktadır²⁶².

Velhasıl Merzifonlu Kara Mustafa Paşa idam edilince, II. Hacı Giray'ın Veziri Bahadır Ağa başta olmak üzere, Selim Giray'ın oğulları Kalgay II. Devlet Giray, Nureddin Azimet Giray ve Karaçi Beğleri Akkaya'da toplanarak II. Hacı Giray'a karşı ayaklandılar. Bahçerasay'da tutunamayacağını anlayan II. Hacı Giray, Mangup Kalesine sığınmak zorunda kaldı. Ayaklanmacılar Selim Giray'ı, Han olarak istediklerini İstanbul'a bildirince 1684'te II. Hacı Giray hanlıktan azledilerek Temmuz 1684'te Selim Giray, ikinci defa Kırım Hanlığı görevine tayin edildi²⁶³. Selim Giray'ın hanlığa tekrar münasip görülmesi ile bu hususuta çıkarılan ferman-ı hümayûnla Mirahûr Recep Paşa, Selim Giray'ı sürgün bulunduğu Rodos'tan getirtmekle görevlendirildi. Ayrıca çıkarılan bir ferman ile II. Devlet Giray kalgay tayin edilerek Kırım'a gelene kadar babası Selim

²⁶¹ **Silahdâr**, C.II, s.131, **Raşid**, C.I, s. 441, 442

²⁶² Hammer, **Büyük Osmanlı Tarihi 6**, C. 11, İstanbul, 1990, s. 401, Howorth, **a.g.e.**, s. 653, 564; II. Hacı Giray'ın I. Selim Giray'ın oğullarını kendine kalgay ve nureddin yapmasında kardeşleri ile arasının açık olması etkiliydi. Murad Giray, Kırım Hanlığı'ndan azledildikten sonra Kırım Hanı olarak tayin edilmek istenen II. Hacı Giray'ın kardeşleri Saadet Giray (Murad Giray'ın nureddini) ve Cihan Giray, Osmanlı Devleti tarafından gelen bu teklifleri, Murad Giray'a olan saygı ve sevgilerinden dolayı geri çevirmişler, Murad Giray sonrası Kırım Hanlığı görevini kabul eden kardeşleri II. Hacı Giray'a beddualar etmişlerdir. **Târîh-i Mehmed Giray Hân**, s. 8

²⁶³ 11 B 1095 / 24 Haziran 1684 tarihli Taraf-ı Şahane'den Selim Giray Han için iştirâ ve mübayaası buyrulan giran-bâha mücevheratın inamına dair makbuz. Defter oldur ki iştirâsı fermân buyurulan Hân Hazretleri için verilen eşyalar müfredât üzere zikr olunur. *El-vâkı fî 2 Recep sene 1095. Berây-ı masârîf-ı sîm eğer ve baha-i kırmızı frengî kadife ve baha-i sarı sırma ve üstâdiyye-i zerdost ve bâha-i zahme ve tüfenk kolan ve kadife teğelti ve üstâdiyye-i saraç berây-ı eğer âdiyye ve mirat-ı sîm ve kullâbdanlı enselik gaytanî ve gaddâre gaytanî ve gayruhû, Be-hesab-ı 70 guruş. Yalnız bir bütün altın mücevher kılıç (kıymet: 2100 guruş), incili mücevher tûrkeş-i mükemmel yalnız birdir (kıymet: 1750 guruş), bir âdet som abâyî ve bir Mısırkârî keman (kıymet: 50 guruş) ve bir deste tîrkeş okları Ser-bâzergân Ahmed Ağa yediyle hâliyâ Han-ı âlişân Selim Giray sultan Hazretleri için alınıp mübâyâ'a olunmak için memhûr tezkire verildi. Yekûn: 4.195 guruş. Bahaları vech-i meşrûh üzere olduğu Başmuhâsebe Defterinde mastûrdur. Ferman sultanımındır. Fî 14 L sene 1095, **BOA, İE. HLT.**, 2/156; Mutâd üzere bu zamana kadar Kırım Hanlarına 1.000 altın verilirken ikinci hanlık döneminde Selim Giray'a 2.000 altın verilmiştir. **İsâ-Zâde Târîhi (Metin-Tahlil)**, Neşre Hazırlayan: Ziya Yılmaz, İstanbul, 1996, s. 187, Nicole Kançal Ferrari, **Kırım'dan Kalan Miras Hansaray**, İstanbul, 2005, s. 15, **Gülbün-i Hânân**, (O. Cudi Neşri), s. 110, 111*

Giray'a vekâlet etmesi emredilmekteydi²⁶⁴. Selim Giray'ın diğer oğlu Azimet Giray, Selim Giray'ın ikinci hanlık döneminde nureddinlik makamına tayin edildi²⁶⁵.

Selim Giray'ın ikinci hanlık dönemi (1684-1691), Ahmed Refik'in de "Felaket Seneleri 1683-1699" olarak ifade ettiği sadece Osmanlı Tarihi'nin değil Türk Tarihi'nin de en önemli kırılma noktalarından biri olan II. Viyana Bozgunu sonrasına tesadüf etmekteydi²⁶⁶. 1681'de Tökeli İmre'nin Osmanlı Devleti himayesine girmesi, 20 yıl süre ile Osmanlı Devleti ve Avusturya arasında barışı esas alan 1664 Vasvar Anlaşmasını sonlandırmıştı. Bu durum Osmanlı Devleti karşısında tek başına başarı sağlayamayan Leh Kralı Sobieski'ye de beklediği fırsatı vermiş oluyordu. Çünkü Avusturya, 1664 Vasvar Anlaşmasını bahane ederek Sobieski'nin anti-Türk koalisyonuna bu zamana kadar sıcak bakmamaktaydı.

31 Mart 1683'te Avusturya ve Lehistan arasında imzalanan ittifak gereğince Sobieski'nin 40.000 askeri ile Avusturya'ya destek vermesi ile Osmanlı Devleti Viyana önlerinde ağır bir mağlubiyete uğratılmıştı²⁶⁷. Viyana önlerindeki Avusturya-Lehistan işbirliği, 5 Mart 1684'te Linz'de Papa XI. İnnocenty'in destek vermesi ve Venedik'in de ittifa dâhil edilmesi ile Kutsal İttifaka (Holy League) dönüştürüldü²⁶⁸. Artık bu yeni süreçte Osmanlı Devleti, Avusturya, Lehistan ve Venedik'e karşı üç cephede birden mücadele etmek zorundaydı. Lehistan Kralı Sobieski, her fırsatta Bucaş ve İzvançe (Zurawno) Anlaşmaları ile Osmanlı Devleti'ne kaptırdığı Kamanice Kalesi ve Podolya'yı almak için adı geçen bu yerlere seferler düzenlemekte²⁶⁹, Venedik, Bosna, Mora ve adalarda Osmanlı Devleti'ne savaş açıp Mora, Vişgrad ve Ayamavri gibi kaleleri ele geçirmişti²⁷⁰.

²⁶⁴ Silahdâr, C.II, s. 131, 132, Râşid, C.I, s. 442, 443, Gülbün-i Hânân, (O. Cûdî), s. 110, 111, Zübde-i Vekayiât, s.175,176

²⁶⁵ Gülbün-i Hânân, s. 110, Umdetü't-Tevarih, s. 129

²⁶⁶ Gülbün-i Hânân, s. 110, 111, Tarih-i Mehmed Giray Hân, 14, Silahdâr, C.II, s. 131, 132, Zübde-i Vekayiât, s.175,176

²⁶⁷ Kenneth Meyer Setton, *Venice, Austria and the Turks in the Seventeenth Century*, Philadelphia, 1991, s. 267

²⁶⁸ Halecki, *A History of Poland*, s. 174

²⁶⁹ John B. Wolf, *The Emergence of the Great Powers*, 1685-1715, Publisher, Harper, 1962, s. 26,27

²⁷⁰ Alexis Malliaris, "Population Exchange and Intergration of Immigrant Communities the Venetian Morea 1687-1715", *Between Venice and Istanbul(Colonial Landscapes in Early Modern Greece*, Edited: Siriol Davies and Jack L. Davis, American School of Clsassical Studies Athens, 2007, s. 97-99

Osmanlı Devleti'ne karşı en büyük cephe Avusturya tarafından Macaristan topraklarında açılmış olup Osmanlı Devleti'ni en çok meşgul eden ve müşkül duruma düşüren cephe olmuştur. Viyana bozgunundan sonra 1687'deki II. Mohaç yenilgisi ile Belgrad, Niş, Vidin, Semendire, Şehirköy elden çıkmış ve Osmanlı Devleti Balkanlar'ı kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştı²⁷¹. Tüm bunlara bir de 1681 Bahçesaray Anlaşmasına rağmen Kırım Hanlığı tarafından Osmanlı Devleti'ne gelmesi muhtemel yardımların önlenmek amacıyla 1686'da kutsal ittifaka dâhil edilen Rusya eklenmişti²⁷².

²⁷¹ Alfred H. New, **The History of Austria, (from the earliest ages to the present time)**, London : J. Blackwood, 1859, s. 209, Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C.III, Kısım I., s. 524, **Silahdâr**, C.II, s. 490, **Zübde-i Vekayiât**, s. 332, **Râşid**, C. II, s.85

²⁷²Сергей Федорович Платонов, **Русская История**, Эксмо, 2009, s. 138 (Sergey Fedorovich Platonov, **Russkaya Istoriya**, Eksmo, 2009, s. 138), William Fuller, **Strategy and power in Russia 1600-1914**, Free Press, 1998, s. 16, 17

John Stoye, **The Siege of Vienna: The Last Great Trial Between Cross & Crescent**, Pagasus Books, 2008, s. 185, Gregory L. Freeze, **Russia; a History**, Oxford University Press, 1997, s. 85, Magocsi, **a.g.e.**, s. 148

B) Selim Giray'ın Lehistan ve Rusya Cephelerindeki Faaliyetleri

1) Lehistan'ın Kamanıçe Kalesi'ni İşgal Teşebbüsü (1684)

Sobieski'nin Türkler karşısında elde ettiği 1673 Hotin zaferi, görünenden çok daha fazla anlam ihtiva etmekteydi. Çünkü bu galibiyetle ün kazanan Sobieski, Kral Michał Korybut Wisniowiecki (1669-1673)'in ölümüyle Lehistan'ın yeni kralı olmuş ve Türkler ile uzun bir mücadele dönemine girişmişti²⁷³. Sobieski'nin Lehistan'ın yeni kralı olması Türkler için, inatçılığı ve Türk düşmanlığı ile ön plana çıkan Sobieski ile uzun bir mücadele dönemine girileceği anlamı taşımaktaydı. Bu yüzden Sobieski'nin Lehistan'ın yeni kralı olması ile Osmanlı ve Lehistan arasında cereyan edecek olan mücadelelere Osmanlı-Lehistan savaşları demektense, Osmanlı-Sobieski savaşları demek yanlış olmayacaktır. 1673 Hotin zaferiyle Varşova'nın kaderinin Viyana'ya bağlı olduğunu düşünen Sobieski, Avusturya ile beraber Viyana önlerinde ikinci defa Türkler karşısında galip gelmenin hazzını yaşarken ülkesi için önünde yeni ufukların belirmediğini düşünmekteydi. Fakat II. Viyana bozgunu, Türk Tarihi'nin en önemli dönüm noktalarından biri olmakla beraber Sobieski'nin de ömrünün sonuna kadar Türkler karşısında tutunamayışının başlangıcı olmuştur²⁷⁴.

1676 İzvançe (Zurawno) anlaşması ile Osmanlı Devleti ile aradadaki savaşı sonlandırıp Baltık politikasına yönelmek isteyen Sobieski, I. Çehrin seferinde Ruslar karşısında mağlubiyete uğrayan Osmanlı Devleti'nin bu durumundan istifade ile Osmanlı Devleti'nden Bucaş ve İzvançe (Zurawno) anlaşmaları ile kaybettiği toprakları talep etmekteydi. Sobieski'nin bu beklentisi, Osmanlı Devleti'nin Leh elçisi Jan Gninski'ye olumsuz cevap vermesi ile sonuçsuz kalmıştı²⁷⁵. En başından beri Leh soylu

²⁷³ Mieczysław B. Biskupski, **The History of Poland**, Greenwood Press, 2000, s. 202

²⁷⁴ O. Halecki, **a.g.e.**, s. 172, 173

²⁷⁵ Lehistan daha Osmanlı Devleti ile mücadele halindeyken Fransa'nın başını çektiği İngiltere, İsveç ittifakı karşısında Avusturya, Hollanda Danimarka, İspanya ve Brandenburg'tan oluşan güçlerin savaşında Fransa ile 11 Haziran 1675'te Jawarow gizli anlaşmasını imzalamıştı. Bu anlaşma ile Lehistan ve Avusturya ve Prusya Prensliklerine saldırarak Slask'ı ele geçirecekti. Bu suretle Lehistan, Piast Hanedanlığı döneminde kaybettiği topraklarına kavuşacaktı. Fransa, müttefiki Osmanlı Devleti ile Lehistan arasında mevcut olan savaşın bir an önce sonlandırılmasını istemekte ve Sobieski'ye de bu konuda baskı yapmaktaydı. Gninski, ülkesi Lehistan'a döndüğünde Sobieski, Prusya üzerine yapmayı planladığı saldırı için de geç kalmıştı. Çünkü bu sırada Fransa, 1678 Nijmegen Barış ile Avusturya, Hollanda, Danimarka, İspanya ile savaşı sonlandırmıştı. William Young, **International Politics and**

sınıfı tarafından da Türkler ile savaşa devam etmesi hususunda sıkıştırılan Sobieski, tekrar Kamaniçe Kalesi, Podolya ve Ukrayna toprakları için Türkler ile mücadele etmek zorundaydı. Türkler ile tek başına başa çıkamayacağını bilen Sobieski müttefik arayışları içerisine girmiş, Avusturya Kralı I. Leopold'ın²⁷⁶ dini baskılarına maruz kalan Orta Macar Protestanlarının Tökeli liderliğinde Avusturya'ya isyan ederek 1681'de Osmanlı himayesine girmeleri, Sobieski'ye beklediği fırsatı vermişti. 31 Mart 1683'te oluşturulan ittifak ile Sobieski, Türkler'in II. Viyana kuşatması sırasında 40.000 kişilik kuvvetleri ile Avusturya'nın yanında yer aldı ve Türkler'in muhasarada başarısız olmalarının en büyük müsebbibi oldu. Türkleri Viyana önlerinde mağlup etmekle yetinmeyen Sobieski'nin en büyük amacı, Macaristan'da Osmanlı Devleti ile yapacağı son bir savaş ile Osmanlı Devleti'ni ilelebet Avrupa'dan atmaktır.

31 Mart 1683'te Avusturya ve Lehistan arasında oluşturulan dayanışma, Papa XI. Innocenty'in de desteği ile genişletilerek 5 Mart 1684'te Linz'de imzalanan anlaşma ile Polonya, Avusturya ve Venedik arasında Haçlı ittifakı (Kutsal ittifaka) dönüştürülmüştü. Mimarlığını yaptığı bu ittifak ile Sobieski, 1672 Bucaş, 1676 İzvançe (Zurawno) Anlaşmaları Osmanlı Devleti'ne bırakmak zorunda kaldığı Kamaniçe Kalesi, Podolya ve Ukrayna topraklarını geri almayı umuyordu. Bucaş anlaşması bu yönü ile Osmanlı-Lehistan ilişkileri açısından bir dönüm noktasıdır. Çünkü 1672 tarihli Bucaş Anlaşmasından Podolya'nın Osmanlı egemenliğinden çıkışı olan 1699 Karlofça Anlaşmasına kadar Osmanlı Devleti ile Lehistan arasındaki mücadelelerin temelinde, Lehistan'ın Osmanlı Devleti'ne kaptırmış olduğu adı geçen bu yerleri geri alma düşüncesi yatmaktadır²⁷⁷.

Viyana'dan sonra Sobieski ile Avusturya Kralı I. Leopold'un arası Osmanlı topraklarını paylaşma konusunda açılmış, Macaristan, Erdel, Eflak, Boğdan toprakları için anlaşmazlığa düşmüşlerdi. I. Leopold, Sobieski'nin Ukrayna, Kamaniçe, Podolya

Warfare in the Age of Louis XIV and Peter the Great, Publication Date: September 22, 2004, s. 429, **Dariusz Kolodziejczyk**, *The Crimean Khanate and Poland-Lithuania*, Leiden, Boston, Brill, 2011, s. 189, Cathal J. Nolan, **Wars of the Age of Louis XIV, 1650-1715 An Encyclopedia of Global Warfare and Civilization**, Greenwood Press, 2008, s. 128

²⁷⁶ I. Leopold, tam adıyla Leopold Ignaz Joseph Balthasar Felican, babası III. Ferdinand'ın 1658'de ölümüyle Habsburg tahtına oturdu ve 1705 tarihine kadar 47 yıl süreyle krallık görevinde bulundu. Cathal, J. Nolan, **Wars of the Age of Louis XIV, 1650-1715**, 2008, s. 245

²⁷⁷ John B. Wolf, **The Emergence of the Great Powers**, 1685-1715, Publisher, Harper, 1962, s. 26,27, O. Halecki, **a.g.e.**, s.174

topraklarını Türkler'den geri alma düşüncesine destek verme konusunda pasif kalmakla beraber Sobieski'nin oğlu Yakob'u (Jakub) Macaristan Krallığı'nın başına geçirme düşüncesine de kökten karşıydı. Avusturya ve Lehistan arasındaki bu çekişme Avusturya lehine sonuçlanınca Sobieski, büyük umutlar bağladığı Kutsal İttifak dâhilinde yalnız kalmıştı. Baltık politikasından sonra Macar-Erdel ve Eflak-Boğdan politikaları da iflasa uğrayan Sobieski'nin elinde sadece Ukrayna-Podolya ve Kamanice'yi Türkler'den geri almak kalmıştı ve bunu da artık Türkler karşısında tek başına yapmak zorundaydı²⁷⁸.

Sobieski içinde bulunduğu bu durum karşısında Tuna nehrinin ağzına varmak, Eflak ve Boğdan'ı ele geçirmeye yönelik hedeflerini gerçekleştirmek için taarruzlarını hiç durmadan yeniledi²⁷⁹. Çünkü Kamanice ve Podolya'yı elde edebilmek için öncelikle buralara lojistik destek sağlayan Eflak ve Boğdan'ın ele geçirilmesi gerekiyordu²⁸⁰. Lehistan'ın Boğdan ve Kamanice'de faaliyetlerini artırmaları, sınıra yaklaşımları üzerine Özi Valisi ve Babadağı Muhafızı Köprülü Fazıl Mustafa Paşa'nın yerine Boşnak Sarı Süleyman Paşa²⁸¹ serdar tayin edilmişti. Sobieski'nin 80.000'den fazla

²⁷⁸ Leszek Podhorodecki, *Chanat Krymski (i Jego Stosunki z Polska wv XV-XVIII vv)*, Warszawa, 1987, s. 227

²⁷⁹ M. Ross, *A History of Poland, from Its Foundation as a State to the Present Time; To Which Is Prefixed a Descriptive View of the Country, Its Natural History*, Pilgrim-Street, 1835, s. 355; Halecki, Sobieski'nin Eflak ve Boğdan'ı ele geçirmeye yönelik saldırılarının nedenlerini, Özü ve Turla arasında tekrar nüfuz elde etmek, Kırım Tatarlarının taarruzlarına son vermek ayrıca Boğdan'ı ele geçirerek oğluna bu topraklarda bir prenslik kurmak olarak sıralamaktadır. Jorga ise, Sobieski'nin Eflak, Boğdan, Erdel'i ele geçirip Bucak'tan Tuna'ya kadar ilerleyerek İstanbul'u ele geçirme niyetinde olduğundan bahseder. Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C.4, Çeviren: Nilüfer Epçeli, İstanbul, s. 179, O. Halecki, *a.g.e.*, s.174

²⁸⁰ **Silahdâr**, C.II, s. 185-188; 14.yy.'da Macar Krallığına karşı ayaklanan Ulah asilzadesi Boğdan tarafından Moidova nehrinin iki yakasında kurulan prensliktir. "Boghdân ili", "Boghdân vilayeti", "Boğdan", "Kara Boğdan" olarak Osmanlı Devleti'nin Romanya'nın Moldovya bölgesine verdikleri isimdir. İlk defa "Boğdan" adına, Fatih'in 1455 tarihli bir hükmünde rastlanmaktadır. Osmanlı Devleti, "Boğdan" için ekseriyetle "boyun eğmiş, inkıyad etmiş" manasında "Kara Boğdan" tabirini kullanmaktaydı. Kara Boğdan tabiri, Şirin Beyi Eminek Mirza'nın Fatih'e göndermiş olduğu 1476 tarihli bir mektubunda karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı Devleti ile Moldovlar arasındaki ilk münasebetler XV. yüzyılda başladı. Çelebi Mehmed'in (1413-1421) başarısız Boğdan ve Akkırman kuşatmasından sonra Fatih, Boğdan'ın merkezi Suceava'ya kadar girmiş ve nihayetinde Boğdan'ın anahtarı konumundaki Kili ve Akkerman'ın alması ile Boğdan'da kurulan Osmanlı hâkimiyeti II. Beyazıd döneminde perçinlenmiştir. Halil İnalcık, "Boghdan", *The Encyclopedia of Islam*, Volume I, Leiden-Brill, 1986, s. 1252, Abdülkadir Özcan, "Boğdan", *DİA*, C. 5, İstanbul, 1992, s. 269-271, Aurel Decei, "Bogdan", *İA*, MEB, C.II, İstanbul 1979, s. 697

²⁸¹ Hersek Sancağına bağlı Prepoye kasabasıdır. Saray helvacısı iken Dilsiz Tavşan Ağa'ya kethüda oldu. 1672'de Fazıl Ahmed Paşa'nın kethüdalığı görevine, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın katledilmesinden sonra sadâret kaymakamlığı ve Lehistan seraskerliğine tayin edildi. Lehliler karşısındaki başarıları üzerine hasta olan Vezir-i azâm Kara İbrahim Paşa'ya vekâlet edip İbrahim Paşa'nın azledilmesinden sonra Aralık 1685'te sadrazam tayin edildi. *Sicil-i Osmanî*, C. 5, Hazırlayan: Nuri Akbayer, İstanbul, 1996, s. 1550

sayıdaki bir ordu ile Kamanice Kalesi üzerine hareket ettiği haberinin alınmasıyla Serdar Süleyman Paşa, Kırım Hanı Selim Giray'dan yardım istedi²⁸².

Bu sırada Selim Giray sürgünde bulunduğu Rodos'tan Edirne'ye getirilip Kırım Hanı olarak tayin edildikten sonra Babadağı'nda bulunan Lehistan Serdarı Vezir Boşnak Sarı Süleyman Paşa ile görüşüp, asker tedariki için tahtgahı Kırım'a dönmüştü. Osmanlı ordusunun ise büyük kısmı Avusturya cephesinde (Macaristan'da) bulunduğundan, Lehistan cephesinde askere olan ihtiyaç had safhada olup Serdar Süleyman Paşa'nın en büyük güvencesi, Selim Giray ve emrindeki Kırım kuvvetleri idi²⁸³.

Selim Giray, Leh ordularının Osmanlı topraklarına yönelik taarruzlarını önlemek amacıyla hemen sefer hazırlıklarını tedarik ederek 100.000 askeri ile Osmanlı kuvvetlerine destek vermek amacıyla Kırım'dan hareket etti ve Özü-Turla nehirlerini geçerek Bucak'a geldi. Bu sırada Lehistan ordusu, 18 Ağustos 1684'te Hotin Kalesi civarındaki İzvançe palangası önlerine gelmiş bulunuyordu²⁸⁴. Turla nehrine yakın bir mahalde Selim Giray, yüksekçe bir tepeye çıkarak atı üzerinde askerlerini cesaretlendiren: *“Dinimize zaaf gelmeğe her taraftan düşman üzerimize galebe eyledi. Kerbela günüdür. Din uğruna çalışın. Düşman-ı dine arka vermeyelim. Ve düşmanı perişan edene kadar nam-ı nik ile mezkûr olalım”* konuşmasını yaptıktan sonra atından inerek secdeye varıp yüzünü yere sürdükten sonra emrindeki askerleri, yüksek sesle hep bir ağızdan şehit olana kadar düşman ile cenk etmeye and içtirdi ve atlarına binen Kırım askerleri Hotin Kalesi önlerine geldiler²⁸⁵. Selim Giray, Lehistan kuvvetleri ile savaşa girdiğinde Serdar Süleyman Paşa, 17 Eylül 1684'te Tuna'yı geçerek Çoçora menziline

²⁸² Dergah- ali Kapıcıbaşı Ahmed Ağa aracılığıyla Selim Giray'a gönderilen hilat. 29 B 1095/ 12 Temmuz 1684) , **BOA, İE. HR.** 3/252, **İsa-zâde Tarihi**, s. 189; Bu sırada voyvodalıktan azledilen Stephen Petriceicu XI (Ştefan XI Petriceicu) Lehistan tarafına geçmiş, Boğdan'a saldırarak Voyvoda Duka'yı (George Ducas) esir etmişti. Duka'nın yerine Dimitraş Kanatakuzin/Dumitraşcu Cantacuzino (III. saltanat dönemi 1684-1685) tayin edilmişti. George Ducas, 1665-1666, 1668-1672, 1678-1683, Stephen Petriceicu XI, 1672-1673, 1673-1674, 1683-1684, Dimitraş Kanatakuzin, 1673, 1674-1675, 1684-1685 tarihlerinde Boğdan Voyvodalığı görevinde bulundular. Mirko Harjula, **Romanian Historia, Broschiert**, Juli, 2009, s. 248, 249; Kantemir'in ifadesiyle, Dimitraş Kantakuzin, İstanbul Kantakuzinler ailesinden Mihayil Kantakuzin'in oğludur. İstanbul'da kuyumculuk ile uğraşırken Padişah IV. Mehmed'in oğulları için tertip ettiği sünnet töreninde padişaha bir şadırvan yâ da gümüşten bir çeşme hediye ederek Boğdan Voyvodalığı'na tayin olunduğunu belirtmektedir. Kantemir, **a.g.e.,s.** 651,652

²⁸³ **Uzunçarşılı**, C.III, (II. Selim'in Tahta Çıkışından 1699 Karlofça Anlaşmasına Kadar), s. 484; Selim Giray'ın kalgay ve nureddini olan oğullarına Dergâh-ı Ali Kapıcısı Ahmed Ağa aracılığı ile Padişah IV. Mehmed tarafından hilatlar gönderildi. 29 B 1095 / 12 Temmuz 1684, **BOA. İE. HR.** 3/252

²⁸⁴ **Silahdâr**, C.II, s. 185,186, **Zübde-i Vekayiât**, s. 189

²⁸⁵ **Silahdâr**, C.II, s. 186, **Uzunçarşılı**, **a.g.e.**, s. 485, Nicolae Jorga, **a.g.e.**, s. 179

gelmiş olup Selim Giray tarafından gönderilen haberle acilen kendisine destek birlikleri yollanması haberini almıştı²⁸⁶.

Serdar Süleyman Paşa'nın emrindeki kuvvetler ile Hotin Kalesine yaklaştığı haberini alan Lehistan ordusu, Hotin karşısındaki 30.000 askerini de alarak İzvançe'den hareketle Kamanıçe suyunun Turla'ya karıştığı mahale karargâhlarını kurmuştu. İsakçı'dan hareketle Kartal denen yere gelen Süleyman Paşa burada Selim Giray ile buluştu. Selim Giray'ın yanında kalgayı ve oğlu Devlet Giray da olup Leh kuvvetlerine ilk saldıran o, oldu. Selim Giray'ın etkin rol oynadığı bu mücadele sonrası Leh kuvvetleri mağlup edilip Kamanıçe Kalesi dışına sürüldü. Daha fazla ilerlemeye gerek olmadığını düşünen Selim Giray ve Serdar Süleyman Paşa, Kamanıçe Kalesindeki eksikleri tedarik etmekle meşgul oldu²⁸⁷. 1.000 askerini Serdar Süleyman Paşa'nın emrine bırakarak Selim Giray, Kırım'a döndü²⁸⁸.

²⁸⁶ **Silâhdâr, C.II**, s. 186,187, **Zübde-i Vekayîât**, s. 189

²⁸⁷ Jorga, **a.g.e.**, s. 179, **Silâhdâr, C.II**, s. 186,187, **İsa-zâde Tarihi**, s. 190

²⁸⁸ Selim Giray, sefer esnasındaki hizmetleri ve Kamanıçe Kalesi yolunda karşılaştığı Leh Kralının memurunu katl etmesi dolayısıyla padişah tarafından kendisine gönderilen Doğancı Musa Ağa aracılığı ile samur kürk, bir sade hilat, murassa kılıç, mücevher sorguç ve 10.000 altın ile ödüllendirildi. 3. Z 1095 / 11 Kasım 1684, **BOA, İE. HR.**, 3/254, **Silâhdâr, C.II**, s. 187,188, **Râşid. C.I**, s. 460, **Zübde-i Vekayîât**, s.189; 17 C 1096 / 21 Nisan 1685 tarihli Kırım Hanı, Orta Macar Kralı ve Kazak Atamanı'na verilen hilatin envâi, mikdarı ve kıymetlerini mübeyyin defter. *İşbu sefer-i hayr hâteminde menziletli Hân-ı âlişân Hazretleri için ve Erdel ve Orta Macar ve hatman için defter olunduğu üzere atıye ve in'am olunacak esbâbın Enderun-ı hümayûn hazinesinden ihsan buyrulan şimşir ve Tirkeş ve abâyiden ma'ada eşya-i sâiresinin bâhası sekiz bin sekiz yüz altmış beş (8.865) gurus olduğuna ve mühimmat-ı mezkûreyi bazerganbaşı kullarıyla yedinden taşra cihetinde Varyaşi kulları kabz eylediğine memhûr defteridir müceince tezkiresi verilmek babında fermân devletli sultanım hazretlerininindir.* **BOA, İE. HR.** 2/221; Kırım Hanları'nın Osmanlı Devleti tarafından tayin edilmeye başlamasıyla Kırım Hanı olarak tayin edilen Hana, hanlığını bildiren beratla beraber sancak ve iki tuğ gönderilirdi. Kırmızı kadifeyle kaplı samur ile kabanıçe, iki mücevher sorguç, bir kılıç, bir hançer ve merasime mahsus tam donanımlı bir at gönderilmesi adettendi. Sefer öncesi Kırım Hanı, Osmanlı Devleti tarafından gönderilen name-i hümayunla bilgilendirilir ve kendisine hilat ve murassa kılıç gönderilirdi. Bununla beraber Kırım Hanına "çizme-baha", "tirkeş-baha" adı altında 5.000-15.000 arasında altın gönderilirdi. Gönderilen bu altınlar, 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti tarafından Kırım Hanı hizmetine verilen "Hankulu", "Han sekbanları" olarak adlandırılan askerlere dağıtılırdı. 17. yüzyılın ikinci yarısında Kapıkulu Ocaklarından (Sipahi, sialhdar, çavuş, ocaklı sekbanları) oluşan bu muhafız birliklerinin sayısı 3.000 kadardı. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C.IV, 6. Baskı, s. 30,31,36, 37

2) Lehistan'ın Boğdan'ı İşgal Teşebbüsü; Osmanlı ve Kırım Kuvvetlerinin Bojan/Boyan Zaferi (1685)

Lehistan'ın Eflak ve Boğdan üzerine yapmış olduğu 1684 tarihli birinci sefer sonrasında Serdarı Sarı Süleyman Paşa, Eflak ve Boğdan'da asayişin temin etmek amacıyla Eflak'ta Voyvoda Şerban'ı yerinde bırakırken, Boğdan'da Dimitraş Kantakuzin'in yerine Konstantin Kantemir'i (Constantin Cantemir 1685-1693) voyvoda olarak tayin etmişti²⁸⁹. Silah gücüyle Boğdan'ı ele geçiremeyeceğini anlayan Sobieski, Boğdan üzerine tertip etmeyi düşündüğü ikinci sefer öncesi yeni Voyvoda Kantemir'i tarafına çekerek Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandırmaya çalıştı. Kantemir, bu dönemde Osmanlı ve Lehistan arasında ikili bir politika uygulamakta, Osmanlı Devleti'nin yanında yer aldığını bildirmekle beraber Sobieski'ye yapacağı sefer hususunda akıl hocalığı yapmaktaydı. Voyvoda Konstantin'e göre, Boğdan'dan önce Kamanice Kalesi ele geçirilmeliydi ve Konstantin bu düşüncesini, *"ayaktaki diken çıkarılmadıkça (Kamanice), Boğdan'ın ele geçirilmesinin bir anlamı yoktur"* ifadeleri ile dile getirmekteydi²⁹⁰. Voyvoda Kantemir'in uyarılarına rağmen Boğdan'ı ele geçirmek konusunda kararlı olan Sobieski, 1684 tarihindeki Osmanlı ve Kırım kuvvetleri karşısında Kamanice önlerindeki hezimetinden bir yıl sonra, kumandasındaki 30.000'den fazla sayıdaki asker, 20.000'den fazla sayıdaki Litvanya kuvveti, 3.000 Boğdan eşkiyası, 8.000 Özü Kozakı, ve 1.000 kadar Nemçe askeri olmak üzere General

²⁸⁹ Köylü kökenli bir asker olarak, Lehistan ordusunda paralı asker olarak görev yaptı ve Eflak Voyvodası Grigore I Ghica'nın (1660-1664) yaverliğine kadar yükseldi. Ünlü bir Tatar Beyi olan "Kantemir" adını kullanan ilk Boğdan voyvodasıdır. Rivayete göre bu isim kendisine babası Toader tarafından, Tatarların Boğdan üzerine yaptıkları bir akın esnasında bir Tatar askerini öldürmesi şerefine verilmişti. Merzifonlu'dan sonra otorite boşluğunu dolduramayan Kara İbrahim Paşa, Tökeli'yi azlettikten sonra Eflak ve Boğdan beylerini de değiştirmek istedi. Eflak Beyi Şerban Kantakuzino verdiği 100.000 kuruş rüşvet karşılığında yerini muhafaza ederken Boğdan Beyi Dimitraş Kantakuzen, voyvodalıktan azledilerek yerine Konstantin Kantemir tayin edildi. Konstantin Kantemir, voyvodalığı esnasında 1687'de 14 yaşında rehine olarak İstanbul'a gönderilen ve 1687-1691, 1693-1710 tarihleri arasında İstanbul'da yaşamış olan Türk Musikisi bestakarı, müzik bilgini, klasik Türk Müziğine büyük katkı sağlayan ayrıca Türk tarihine "Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküşü" adlı eseri kazandıran meşhur Dimitri Kantemir'in (*Dimitri Kantemiroğlu*) babasıdır. Dimitrie Cantemir; de Joncquières; Pierre-Nicolas Desmolets, *Histoire De l'Empire Ottoman Où Se Voyent Les Causes de son Aggrandissement Et De Sa Decadence*, C.2, Paris: Nyon, 1743, s. 319; Suraiya Faroqi, *Subjects of the Sultan; Culture and Daily Life in the Ottoman*, I.B.Tauris, 29 Kasım- 2005, s. 81, Spinei, *a.g.e.*, s. 25

²⁹⁰ Kantemir, *a.g.e.*, s.660-662

Yablonowski (Jablonowski) kumandasındaki toplam 83.000 kişilik bir kuvveti, Boğdan üzerine gönderdi²⁹¹.

Lehistan'ın bu girişimi karşısında Kamanice, Boğdan, Eflak, Bender ve Akkirman serhadlerini korumakla görevli olan Serdar Sarı Süleyman Paşa, emrindeki askerler ile Babadağı kışlağından hareket edip İsakçı'da, Özü Beğlerbeyi Hüseyin Paşa, Niğbolu Valisi Kara Mehmed Paşa, Bolu Valisi Kabakulak Ahmed Paşa, Amasya Beyi Yusuf Bey, serdengeçti, sipah, yeniçeri, cebeci, topçu birlikleri ile toplandı. Bu sırada Serdar Süleyman Paşa, Selim Giray'a gönderdiği Kapıcıbaşı Ömer Ağa aracılığı ile Selim Giray'ın Çoçora (Çuçura) menziline kendisi ile buluşmak üzere hazır bulunmasını istedi²⁹². İsakçı'dan hareket eden Süleyman Paşa, Boğdan'ın karşı yakasında bulunan Kartal sahrasına geçip 9 Temmuz günü Çoçara menziline varmasından bir gün sonra kumandasındaki 60.000 kişilik kuvvetle Selim Giray kendisine dâhil oldu²⁹³.

Selim Giray'ın da dâhil olduğu Osmanlı kuvvetleri ile Leh kuvvetleri, Boğdan'a girip Boyanu denen köyde karşı karşıya geldiler. Toplanan savaş divanında Voyvoda Kantemir, Serdar Süleyman Paşa'yı Leh ordularına saldırmama konusunda ikna etmekle beraber diğer taraftan Sobieski'yi alınan kararlar hususunda gizlice gönderdiği adamları vasıtasıyla bilgilendirmekteydi. Fakat Kantemir, Sobieski'nin ihanetine uğramış, Sobieski ilk olarak Kantemir kumandasındaki birliklere saldırmıştı. Bu ihaneti hazmedemeyen Kantemir, emrindeki kuvvetleri sıkı tutarak 6.000 kişilik öncü Leh

²⁹¹ O. Halecki, **a.g.e.**, s.174, **Silahdâr**, C.II, s. 204, 205; Bu sırada Avusturya cephesinde işler Osmanlı Devleti aleyhine cereyan etmekteydi. Estergon'un sükûtundan sonra Avusturya, Vişegrad, Tuna'nın sol sahilinde Veç'i ele geçirip Budin'i kuşatmış ve Uyvar Kalesini zapt etmişti. Kutsal ittifaka dâhil edilen Venedik, Osmanlı Devleti'nin başta Macaristan cephesi ve Lehistan ile olan savaşlarından istifade ederek 15 Temmuz 1684'te Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiş, 30 Ağustos 1687'ye kadar Mora ve Dalmaçya sahillerini zapt etmişti. Ferdinand Schevill, **The History of the Balkan Peninsula: from the Earliest Times to the Present Day**, Ayer Publishing, 1922, s. 261,262

²⁹² **BOA, İE. HR. 2/221, 20 B 1096 / 22 Haziran 1685 tarihli Selim Giray Han ve mirzalara Kapıcıbaşı Ömer Ağa aracılığı ile irsal olunan hilatin esamisini natık pusula. BOA, İE. HR. 3 / 253, İsa-zâde Tarihi**, s. 193

²⁹³ Silahdâr'a göre Selim Giray kumandasında 60.000 kişilik bir kuvvet bulunmaktaydı. Hammer'e göre, Serdar Süleyman Paşa kumandasında 25.000, Selim Giray kumandasında 50.000, Kantemir kumandasında 5.000 kişilik olmak üzere Osnalı ordusunun mevcudu 80.000 idi. Kantemir'e göre, Serdar Süleyman Paşa emrinde 15.000, Selim Giray kumandasında 5.000, Voyvoda Kantemir kumandasında 5.000 kişilik kuvvet bulunmaktaydı. Jorga, Bojan zaferinde Kırım Hanlığı kuvvetlerinin başarılarından bahsetmez ve galibiyetin mimarı olarak Serdar Sarı Süleyman Paşa ve Kantemir emrindeki kuvvetler olarak gösterilir. Raşid ise, Kırım kuvvetlerinin başarılı bir şekilde savaştuklarından bahsetmekle beraber doğrudan doğruya Selim Giray'ın başarılarından söz etmez. **Silahdâr**, C.II, s. 204,205, Hammer, **a.g.e.**, s.423-426, Jorga, **a.g.e.**,s. 179,180, Kantemir, **a.g.e.**,s. 662,663; **Râşid**, C.I, s. 490-492

kuvvetine karşı büyük bir mukavemet gösterdi. Silah seslerini duyan Osmanlı ve Kırım kuvvetleri, süratli bir şekilde Kantemir'in yardımına koştu²⁹⁴. 3 Ekim 1685'te taraflar arasında vuku bulan ilk çarpışma sonrası Leh kuvvetleri mağlup edildi. Geri çekilirken arabalarını yakan, buğdaylarını da suya döken Leh ordusu, Süleyman Paşa ve Selim Giray'ın ısrarlı takipleri ile sıkıştırılarak büyük bir hezime uğratıldı²⁹⁵. Süleyman Paşa ve Selim Giray yaptıkları istişare sonucunda 5.000 Kırım askerinin Lehliler üzerine akınlara devam etmesine karar verip Selim Giray ve Süleyman Paşa emrindeki kuvvetler ile geri çekilerek Turla nehri kenarına geldiler. Buradan Selim Giray Osmanlı kuvvetlerinden ayrılarak Kırım'a döndü²⁹⁶. Vezir-i azâm Kara Mehmed Paşa bu sırada nikris hastalığından dolayı Avusturya cephesinde gereken gayreti gösteremediğinden Lehistan cephesindeki başarılar nedeniyle Serdar Sarı Süleyman Paşa Edirne'ye davet edilerek, Kara İbrahim Paşa'ya vekâlet etmek üzere kaymakam tayin edildi. Kara İbrahim Paşa'nın idam edilmesinden sonra ise Vezir-i azâm oldu²⁹⁷. Süleyman Paşa'nın yerine Bozoklu / Bıyıklı Mustafa Paşa, Lehistan Serdarı olarak tayin edildi²⁹⁸. Silahdâr ve Hammer'e göre, devlet adamı olma vasıflarından oldukça uzak olan Sarı Süleyman Paşa'nın vezir-i azam olarak tayin edilmesinde etkili olan Lehistan cephesindeki başarıların gerçek mimarı, Kırım Hanı Selim Giraydır²⁹⁹.

Kutsal ittifakı dâhilinde umduğunu bulamayan Sobieski, 1684 ve 1685 tarihlerindeki Kamaniçe ve Boğdan üzerine tetip ettiği iki başarısız seferden sonra Eflak, Boğdan ve Kamaniçe'yi ele geçirebilmek için yeni müttefik arayışları içine girdi.

²⁹⁴ Voyvoda Kantemir, 25.000 kişilik kuvvetle Lehistan ordusuna karşı koymanın güç olduğundan, ordunun bulunduğu yerde kalmasını ve takviye edilmesini önermekteydi. Lehistan karşısında alınacak bir yenilgi sadece Boğdan değil tüm Tuna'nın kaybedilmesi anlamı taşıyacağına işaret eden Kantemir, bu suretle Serdar Sarı Süleyman Paşa'yı Lehistan üzerine saldırmaktan vazgeçirmişti. Diğer taraftan Kantemir, Sobieski'ye gönderdiği adamları vasıtasıyla Sobieski'nin, emrindeki kuvvetler ile Turla'nın Batı yakasında konuşlanmalarını önceden haber vermekteydi. Kantemir, **a.g.e.**, s. 662,-664

²⁹⁵ İ. Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C.3, s. 460

²⁹⁶ **Silahdâr**, C.II, s. 206, 207; Padişah tarafından Müezzîn Mustafa Ağa görevlendirilerek Kırım Hanı Selim Giray'a kürklü ve kürksüz hilat-ı fahire, bir kabza murassa kılıç, bir mücevher top sorguç, 10.000 altın ayrıca Kalgay sultana bir samur kürk ihsan edildi. **Silahdâr**, C.II, s. 207, **İsa-zâde**, s. 194

²⁹⁷ **Zübde-i Vekayiât**, s. 200, **İsa-zâde Tarihi**, s. 194, **Silahdâr**, C.II, s. 188

²⁹⁸ **Zübde-i Vekayiât**, s. 200, **İsa-zâde Tarihi**, s. 194, **Silahdâr**, C.II, s. 188; Bozoklu (Bıyıklı) Mustafa Paşa, II. Ahmet saltanatında, 27 Mart 1693 - 14 Mart 1694 tarihleri arasında on bir ay on sekiz gün sadrazamlık yapmış Osmanlı devlet adamıdır. Yozgat taraflarından olup babasının adı, Derviş Mehmed'tir. Sarayda yetişmiş, silahdârlıktan vezirliğe daha sonra kaptan paşalığa tayin edilmiştir. Özü Valisi ve Lehistan cephesi serdarı olarak Kırım Hanlığı kuvvetleriyle beraber Kamaniçe'yi Leh taaruzundan kurtarmıştır. 1690'da Şam, bir sene sonra Trablusşam valiliklerinde bulunmuş ikinci vezir iken Merzifonlu Çalık Hacı Ali Paşa'nın yerine 27 Mart 1693'de vezir-i âzam olmuştur. Nazım Tektaş, **Osmanlı'da İkinci Adam Saltanatı; Sadrazamlar**, İstanbul, 2009, s. 317-320

²⁹⁹ **Silahdâr**, C.II, s. 225-230, Hammer, **a.g.e.**, s.423,424

Bunlardan ilki, Sünni Osmanlı Devleti karşısında İslam dünyasının lideri olma rekabetinde olan Şii İran idi. Bu düşüncesinde başarılı olamayan Sobieski, Osmanlı Devleti'nin tabiliğinde bulunan Kırım Hanlığı'na dahi ittifak teklifinde bulunmaktan geri durmamıştı. Sobieski, Murad Giray'ın Viyana ve II. Hacı Giray'ın Parkanlar savaşlarındaki Osmanlı devleti ile olan ihtilaflarından istifade ile Kırım Hanlığı'nı bağımsız bir Kırım Hanlığı propagandası ile Osmanlı Devleti'nden koparmaya çalıştı. Fakat o sırada Kırım Hanlığı'nın başında Selim Giray'ın bulunması büyük bir şanstı. Çünkü Selim Giray, kendisine atfedilen “koca”, “sadık han” iltifatlarını fazlasıyla hak ettiğini gösteren bir tutumla Sobieski'nin bu planlarına alet olmamıştır³⁰⁰.

Osmanlı Devleti'nin Avusturya, Venedik ve 1686'da kutsal ittifaka dâhil olan Rusya ile mücadele halinde olmasını fırsat bilen Sobieski, bu durumdan istifade ile 1687'de oğlu Yakob Sobieski ile beraber kumandasındaki 60.000 kişilik kuvveti bir kez daha Kamanice üzerine gönderdi. Kale muhafazasında bulunan Boşnak Hüseyin Paşa, bu durum karşısında Serdar Bozoklu Mustafa Paşa ve Kırım Hanı Selim Giray'dan yardım istemek zorunda kaldı. Kırım'a yönelik muhtemel Rus saldırıları nedeniyle Selim Giray, oğlu ve nureddini Azimet Giray'ı 10.000 kişilik bir kuvvet ile kalenin yardımına gönderdi³⁰¹. Bu sırada Sobieski'nin oğlu Yakob, Kamanice Kalesini kuşatmış, Sobieski ise Boğdan'a girip Yaş şehrini işgal etmişti³⁰². Fakat bu sırada erzak

³⁰⁰ Bu doğrultuda Sobieski, Tatar Aliş Ağa ile Kırım Hanı Selim Giray'a gönderdiği mektubunda: “Osmanlı Devleti'nin Kırım Hanlığı'nın bağımsızlığını tamamen yok etmeye çalıştığını, bunun Tatarlar için bir tehdit olduğunu, Han'ın buna karşı tedbirler alması gerektiğini, Tatarların eskisi gibi özgür olmaları için kendisi ile ittifak yapması gerektiğini” belirtiyordu. Ayrıca bu sırada Kırım'da bulunan Leh elçisi Tomasz Golczewski'ye gönderilen raporda, Han ölçmeli, biçmeli, düşünmeli; Tatarlar'ın Polonyalılar ya da Hristiyanlardan, Polonyalıların ya da Hristiyanların da Tatarlar'dan ne istediğine bakmalı. Tatarlar ne başka birisinin hâkimiyetini istiyor ne de bütün dünyanın efendisi olmak istiyor, aynı şekilde Polonya ve Hristiyanlar da bunu istemiyor, ne Kırım'a ihtiyaçları var ne de Tatarlar'a, o zaman neden savaşıyoruz” denmekte ve Kırım Hanı'na ebedi barış önerilmekteydi. Arık, **a.g.t.**, s. 177-179

³⁰¹ Bu sırada Selim Giray, muhtemel Rus saldırıları karşısında Kırım'da, oğlu Kalgay Devlet Giray, Vezir-i azam Serdar Sarı Süleyman Paşa emrinde Avusturya cephesinde ve diğer oğlu Nureddin Azimet Giray ise Lehistan cephesinde bulunmaktaydı. Kırım'ın muhafazası, en az 1687 Mohaç seferi kadar önemli görülmekte, bu yüzden Selim Giray'ın Kırım'da kalması istenmekteydi. Mustafa Ağa ile Selim Giray'a, 40.000 altın, murassa şimşir ve hilat-ı fahire gönderildi. **BOA, A. {DVNS.NHM.d-5, s. 28,29, Silahdâr, C.II, s. 236, 237, Zübde-i Vekayiât, s. 230, 231, Râşid, C.I, s. 508,**

³⁰² 1686'da Rusya ile yaptığı ittifakla cesaretlenen Sobieski, Kamanice ve Boğdan üzerine hareket etmeden önce Boğdon Voyvodası Konstantin Kantemir'i bir kez daha yanına çekmeye çalışmıştır. Papazını gizlice Konstantin'e gönderen Sobieski, Osmanlı Devleti'nin Avusturya cephesinde zor durumda olduğunu, Rusya'nın 500.000 askerle Kırım'a yönelik saldırı hazırlıkları yaptıklarını bildirmekte ve Voyvoda Konstantin'den Boğdan askerleri ile Müslüman Türkler tarafında değil Hristiyanlar safında yer almasını istemekteydi. Konstantin ise Sobieski'ye cevaben, *şuan için ittifak yapmanın bir faydası olmayacağını ayrıca oğlu Antion ve diğer boyar çocuklarının da rehine olarak İstanbul'da bulunduklarını* bildirmekteydi. Kantemir, **a.g.e.**, s. 678,679, Jorga, **a.g.e.**, s. 181

sıkıntısı yaşan Lehistan ordusu, Tatarlarının buğday ambarlarını ele geçirmek maksadıyla Prut nehrini geçmişse de Kırım askerinin her tarafı ateşe verip yakmasıyla Lehistan ordusunu karşılaştığı açlık sorunu nedeniyle 2 Eylül 1678'de ricat etemeye mecbur kalmıştır³⁰³.

³⁰³ **Silâhdâr**, C.II, s. 292, **Râşid**, C.I, s. 508, 509, Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C.IV, s. 476; Lehliler'in 1686'daki taaruzları ile tahrip olan Kamanice Kalesi'nin tahkim edilmesi, cephane ve mühimmat tedariki için büyük çaba sarfedilmişti. (12 Za 1097 / 30 Eylül 1686), **BOA, İE. NF.1/17**, (12 Za 1097 / 30 Eylül 1686), **BOA, İE. NF. 1/18**, (13 Za 1097 / 1 Ekim 1686), **BOA, İE. NF. 1/19**; 1687 tarihindeki bu başarısızlıkla sonuçlanan seferden sonra da Sobieski, Kamanice Kalesi, Eflak ve Boğdan'ı ele geçirmek için çabalamış fakat muvaffak olamamıştır. Boğdan'ın Macaristan ile olan hududundaki askerinin takviyesi ve memleket dâhilinde asayişin sağlanması hususunda 2 M. 1099 / 8 Kasım 1687 tarihli Boğdan Voyvodası Kapıkethüdalığı'nın takdim eylediği arıza. **BOA, İE. HR. 1/57**

3) Rusya'nın Kırım'ı İşgal Teşebbüsleri Karşısında Kırım Hanlığı Kuvvetlerinin Perekop Zaferi (1689)

Osmanlı Devleti ve Rusya arasında ilk kırılma noktası, Osmanlı Devleti tarafından Astrahan (Ejderhan) üzerine 1569'da düzenlenen neticesiz sefer ile yaşanmıştı³⁰⁴. Bu zamana kadar doğrudan Osmanlı Devleti'ni karşısına almak istemeyen Rusya, Doğu Avrupa hâkimiyet mücadelesinde Osmanlı Devleti ile savaşı göze alarak taraflar arasında Çehrin savaşının yaşanmasına neden olmuştu. Tarihte ilk Osmanlı-Rus savaşı olarak bilinen I. Çehrin savaşı, 1681 tarihli Bahçesaray Anlaşması ile sonuçlanmış ve bahsi geçen bu anlaşma ile Osmanlı Devleti ve Rusya 20 yıllık barış sürecine girmişti³⁰⁵.

Rusya, 5 Mart 1684'te Linz'de oluşturulan Kutsal İttifak kurulmasına yönelik görüşmelerde özellikle Avusturya açısından ittifaka muhakkak dâhil edilmesi gereken ülkelerden biriydi³⁰⁶. Fakat Rusya, Türkler ile aralarında mevcut olan 1681 Bahçesaray Anlaşmasını bahane ederek bu ittifaka girmeye sıcak bakmıyordu. Kutsal ittifakın mimarı Sobieski de başlangıçta Ukrayna toprakları üzerinde rekabet halinde bulunduğu Rusya'nın bu ittifak içerisine dâhil edilmesine mesafeli durmaktaydı. Fakat Kral I. Leopold'tan gerekli desteği göremeyen Sobieski, Osmanlı Devleti karşısında yalnız bırakılınca Rusya ile ittifak yapmak mecbur kalmıştı. Nihayetinde 6 Mayıs 1686'da Moskova'da imzalanan "Ebedi Barış/Veçniy Mir" Anlaşması ile Rusya ittifaka dâhil edildi³⁰⁷. Mevcut konjektürün farkında olan Rusya, bu durumdan azami derecede istifade ederek Lehistan ile imzaladığı bu anlaşma ile Lehistan'a yapacağı 146.000 ruble karşılığında Lehistan'dan Kiev, Sol Yaka Ukraynası, Smolensk, Czernichow ve

³⁰⁴ 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976 / 1567-1569), (Özet-Transkripsiyon-İndeks), C.I, Ankara, 1998, s. 4, 5, 8, 9, 325, 327, **Osmanlı Belgeleri'nde Kazan**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2005, s. 5; Ayrıca Ejderhan (Astrahan) seferi hakkında geniş bilgi için bkz., Halil İnalçık, Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-İtil Kanalı Teşebbüsü (1569) **Belleten**, Cilt: XII - Sayı: 46, Nisan-1948, s. 349-399

³⁰⁵ M. L. Surhone, T. M. Tennoe - F. H. Susan, **The Treaty of Bakhchisarai**, Betascript Publishing, 2010, s.76, O'Brian, **a.g.m.**, s. 264-266, **Jorga**, a.g.e., C.IV, s. 162

³⁰⁶ Stoye, **The Siege of Vienna...**, s. 185

³⁰⁷ Ebedi barış anlaşması hakkında geniş bilgi için bkz. И. Б. Греков, "Вечный Мир 1686 г.", **Краткие Сообщения Института Славяноведения**, Вып. 2, Москва, 1951, с. 85-98, (İ. B. Grekov, "Veçniy Mir 1686", *Kratkie Soobşeniya İnstituta Slavyanvedeniya*, Sayı 2, Moskova, 1951, s. 85-98), A.A. Данилов, **История России с Древнейших Времен до Наших Дней в Вопросах и Ответах: Учебное Пособие**, Москва, 2011, с. 47, 48 (A.A. Danilov, *İstoriya Rossii s Drevneyşih Vremen do Naşih Dney v Vaprosah i Atvetah: Uçebnoe Posobne*, Moskova, 2011, s. 47, 48); Bu anlaşmadan kısa bir zaman sonra Rus elçisi İstanbul'da bulunmuştur. **BOA, İE. HR**, 2/163 (12 Temmuz 1686)

Siewierszczy'i almayı başardı³⁰⁸. Sobieski gibi Kutsal İttifak üyesi diğer ülkelerin Rusya'yı ittifaka dâhil etmelerindeki beklentileri, Kuzeyde Osmanlı Devleti'ne karşı bir cephe daha açmak, Osmanlı Devleti ile savaşlarında Kırım Hanlığı tarafından gelecek muhtemel yardımların önünü kesmekti³⁰⁹.

Sevsk, Kazan, Novgorod, Ryazan'dan gelen Rus birlikleri, 1687 Şubat-Nisan ayları arasında Kırım üzerine yapılacak sefer için toplanmaya başlamış³¹⁰, Prens Galitsin (Голицын, Василий Васильевич)³¹¹ kuvvetlerine Ataman Samoyloviç (Григорий Иванович Самойлович)³¹² kumandasındaki 50.000 Zaporog ve Don Kozaklarının da

³⁰⁸ B. O. Дайнес, **История России и Мирового Сообщества**, Москва, 2004, с. 77 ((V. O. Daynes, *İstoriya Rossii i Mirovogo Soobşestva, Moskova, 2004, s. 77*); Selim Giray, “*dostuna dost, düşmanına düşman*” anlayışıyla Rusya'nın 1681 Bahçesaray Anlaşmasına rağmen Lehistan ile ittifak yapmasına büyük tepki duymakta ve bu tepkisini Rusya'ya gönderdiği elçileri vasıtasıyla dile getirmekteydi. V.V. zernov, **a.g.e**, Belge No: 290, s. 758,759, No: 291, s. 760, 761

³⁰⁹ Brian L. Davies, **Warefare, State an Society on the Black Sea Steppe 1500-1700**, London-New York, 2007, s. 178, Gregory L. Freeze, **a.g.e.**, s. 85, Magocsi, **a.g.e.**, s. s.148 ; Çarlık belgelerinde ise, Rusya'nın Kırım'a yönelik saldırılarının nedenleri; Doroşenko'nun Rusya aleyhindeki politikalarına destek veren Kırım Hanlığı'ndan öç almak, Kırım Hanlığı kuvvetleri tarafından Rusya topraklarına yapılan akınlara ve Rusya'nın Kırım Hanlığı'na ödemekte olduğu yıllık vergiye son vermek gibi nedenler olarak kaydedilmektedir. Kırım Hanlığı'na yıllık olarak ödenen vergiler, Rusya'nın diğer ülkeler nezdinde itibarını düşürmekle beraber Rusya Kırım Hanlığı'na yıllık vergisini ödemesine rağmen Osmanlı Devleti'nin kayıtsız kalması ile Kırım Tatarları Rusya topraklarına yönelik saldırılarına devam ediyor, yaptıkları taarruz ve baskınlar ile Rusları esir alıyor, onların ve eşyalarını yağmalamaktan geri durmuyordu. S. M. Solov'ev, **İstoriya Rossii s Drevneyshikh Vremen**, Kniga VII, Toma, 13-14, Moskova, 2002, s. 519

³¹⁰ Г. К. Бабушкин, “Международное Значение Крымских Походов 1687 и 1689”, **Исторические Записки**, Т. 33, Москва, 1950, с. 158-172 (G. K. Babuşkin, “*Mejdunarodnoe Znaçenie Krımskih Pohodov 1687 i 1689*”, *İstoriçeskie Zapiski, C. 33, Moskova, 1950, s. 158-172*), Lindsey Hughes, Sophia, **Regent of Russia: 1657-1704**, New Haven, Yale University, Press, 1990, s. 198.

³¹¹ Rusya'da meşhur “Galitsyn” ailesine mensup olup, 1645-1670 Aleksei'nin iktidarı döneminde ön plana çıkmış ve Çariçe Sofia'nın iktidarında (1682-89), Sofia ile yakın ilişki kurup onun en büyük akıl hocası konumuna gelmişti. 1676'da boyar ilan edilip Kırım Hanlığı kuvvetlerine karşı Ukrayna'ya gönderilen orduların komutanlığı görevinde bulundu. 1678 Çehrin seferine katılan Galitsin, 1686'da Rusya ile Polonya arasında imzalanan ve Rusya'nın Kiev gibi çok büyük çıkarlar elde ettiği anlaşmanın müzakerelerini yönetti. 1682 Mayıs Devriminden sonra her ne kadar fikirleri ön plana çıkmış, itibarı artmışsa da Kırım üzerine yapmış olduğu 1687 ve 1689 tarihlerindeki başarısızlıkla sonuçlanan iki sefer teşebbüsü, Rusya'da kariyerinin zedelenmesine neden oldu. 1689'da Petro ve kardeşi Sofia arasındaki iktidar mücadelesinde Sofia'nın yanında yer aldı. Petro'nun iktidara gelmesi ile önce Kargopol ardından Mezen ve Kholmogory'e sürgün edilen Galitsin, Kholmogory'de 21 Nisan 1714'te öldü. Н. Балязин, **Петр Великий и Его Наследники**, М. 2007, с. 12-14 (N. Balyazin, *Petr Velikiy i Eyo Nasledniki, Moskova, 2007, s. 12-14*), Mauricio Borrero, **Russia; a Reference Guide from the Renaissance to the Present**, 2004, s. 163.

³¹² 1672-1687 tarihleri arasında Rusya'nın desteği ile sol yaka Ukrayna'sı atamanı olarak görev yaptı. Prens Romodanovskiy ile beraber Osmanlı Devleti ile Rusya arasında vuku bulan Çehrin seferinde bulundu. Rusya'nın başarısız I. Kırım seferinden sonra atamanlıktan azledildi. Zaten Samoyloviç, Galitsin tarafından sevilmemekteydi. Çünkü 1677'de Osmanlı ve Kırım kuvvetlerinin Çehrin üzerine yapmış oldukları ilk seferde Galitsin ve Romadonovski'nin arası açılmış, Samoyloviç tarafsız kalmayarak Romadonovski'yi desteklemişti. Rusya desteği ile Sol yaka Ukrayna'sı atamanı tayin edilen Samoylovich'in en büyük ideali, himayesinde sağ ve sol yaka Ukrayna'sını birleştirmekti. Bu yüzden Osmanlı himayesine girmiş olan sağ yaka Ukrayna'sı atamanı Doroşenko ile (1669-1676) rekabet

destek vermesi ile Rus ordusunun sayısı 150.000'i geçmişti³¹³. Sefer için Rusya ordusu beş kısma ayrılmış olup büyük birliklerin başında Galitsin bulunmaktaydı. Diğer dört birliğin idaresi A. S. Shein, V. D. Dolgorukiy M. G. Romodonovski ve L. R. Nepliuev'e verilmişti³¹⁴. Galitsin'in planına göre, güney-batı yönünde ilerlenecek, Zaporog topraklarına geçilecek, burda ataman Samoyloviç kumandasındaki Zaporog kuvvetlerinin orduya dâhil olmalarıyla güney steplerine doğru hareket edilerek Or/Ur Kalesi ele geçirilecekti³¹⁵. Or Kalesi, Kırım'ın işgal edilebilmesi için öncelikle ele geçirilmesi gereken en önemli stratejik noktayı oluşturmaktaydı. Çünkü Kırım'ın giriş yeri olan bu kale ele geçirilirse, Kırım Yarımadası'nın ana kara ile bağlantısı kesilecek ve Kırım'a gelmesi muhtemel yardımların önü bu suretle kesilmiş olacaktı³¹⁶.

8 Martta 1687'de Kırım'ı işgal etmek üzere Galitsin kumandasında hareket eden Rus ordusu, yaz sıcaklarından dolayı çok sıkıntı çekmekte ve günlük sadece 10 km yol alabilmekteydi³¹⁷. Yaz sıcağında dere ve çayların kurumasıyla³¹⁸ Rusya ordusu için cehenneme dönen bu zorluklara bir de Rus ordularının Kırım'a yaklaşmakta oldukları haberini alan Selim Giray'ın, Or/Ur Kalesine geliş güzergâhındaki tüm stepleri yaktırması eklenmişti. Selim Giray, steplerde ne kadar ot, çimen, saman varsa ise yaktırarak düşmanı ve hayvanlarını aç, susuz bırakarak geri çekilmeye mecbur etmeyi planlamaktaydı³¹⁹. Selim Giray Han, bu planında başarılı olmuş, 13 Haziran'dan beri aç

halindeydi. 1686'da "Ebedi Barış / Veçnyy Mir" Anlaşması ile Rusya'nın Kutsal İttifaka dâhil olması ataman Samoyloviç'te hayal kırıklığı yaratmıştı. Artık Rusya'ya eskisi kadar sadâkat göstermeyen Samoyloviç, Mazepa'nın da bulunduğu meclislerde Kırım üzerine yapılacak olan sefere karşı oluşunu, "*Rusya, kahrolası sefere bizi mecbur ediyor*" ifadeleri ile dile getirmekten çekinmiyordu. A. Востоков, Суд и Казнь Григория Самойловича, **Киевская Старина**, Т. XXIV, 1889, No:1, с. 41-63 (A. Vostokov, "*Sud i Kazn Grigoriya Samoyloviça, Kievskaya Starina, C. XXIV, 1889, No:1, s. 41-63*), D. Stone, **a.g.e.**, s. 255

³¹³W. E. D. Allen, **a.g.e.**, s. 176, Magosci, **a.g.e.**, s.241.

³¹⁴Paul Bushkovitch, **Peter the Great: The Struggle for Power, 1671-1725**, Harvard University Press, Cambridge-Massachusetts-London, 2003, s.151, 152, Selim Giray, Rusya'nın böyle bir harekete teşebbüs edeceğini bildiğinden dolayı Kırım'ın muhafazası için Osmanlı Devleti tarafından davet edildiği Avusturya seferine iştirak etmemişti. **Zübde-i Vekayiât**, s. 230

³¹⁵В. Д. Сухоруков, **Историческое Описание Земли Войска Донского**, Издание Областного Войска Донского Статистического Комитета, Новочеркасск. 1903, с. 327-335 (V. D. Suharukov, *İstoriçeskoe Opisanie Zemli Voyska Donskogo, Novocerkassk, 1903, s. 327-335*)

³¹⁶Fuller, **a.g.e.**, s. 17; Selim Giray, Rusya'nın böyle bir harekete teşebbüs edeceğini bildiğinden dolayı Kırım'ın muhafazası için Osmanlı Devleti tarafından davet edildiği Avusturya seferine iştirak etmemişti. **Zübde-i Vekayiât**, s. 230

³¹⁷Н. И. Костомаров, **Руина. Мазепа. Мазепинцы**, Исторические Монографии и Исследования, М., Чарли, 1995, с. 394-396 (N. İ. Kostomarov, *Ruina. Mazepa. Mazepintsi, Moskova, 1995, s. 394-396*)

³¹⁸Kostomarov, **y.a.g.e.** s.394-396, Brian L. Davis, **a.g.e.**, s. 180.

³¹⁹**Zübde-i Vekayiât**, s. 230, Allen, **a.g.e.**, s. 176.

ve susuz kalan Rus ordusunun Kırım'ı işgal etmeye takâti kalmamıştı³²⁰. 30.000 askerini kaybeden Prens Galitsin, daha fazla ilerlemenin doğru bir karar olmayacağını düşünerek savaş konseyini toplayıp geri çekilmeye, İzvançe'de konaklamaya karar vermişti³²¹. Böylece Rusya'nın 1687 tarihli Kırım'ı işgal etmeye yönelik ilk teşebbüsü başarısızlıkla sonuçlanmış oluyordu.

Başarısızlıkla sonuçlanan ilk sefer, Rusya'da şok etkisi yaratmış, Galitsin ve Sofiya başarısızlıklarına kılıf bulma arayışı içerisine girmişlerdi. Osmanlı vekâyiname ve Kırım kroniklerinde bu konuyla alakalı herhangi bir malumat bulunmamakla beraber Rus ve Batılı tarihçiler başarısızlığın nedenini en başından beri Osmanlı Devleti ile savaşa girme ve Kırım seferine karşı olduğunu düşündükleri Kozak Atamanı Samoyloviç'e bağlarlar. Rus ve Batılı kaynaklara göre stepler, Selim Giray'ın emriyle Tatarlar tarafından değil Samoyloviç'in emriyle Kozaklar tarafından yakıtılmıştır. Atamanlıkta gözü olan Mazepa³²², durumu fırsat bilerek Samoyloviç'i ihanetle suçlamış, Mazepa tarafından ortaya atılan bu söylenti, yakın arkadaşları olan önde gelen Kozak komutanları³²³ ve Rusya hükümeti nezdinde destek bularak Ataman Samoyloviç atamanlıktan azledilip, 25 Haziran 1687'de Mazepa (Мазепа, Иван Степанович)³²⁴ yeni ataman tayin edilmiştir.

Galitsin, başarısız birinci Kırım seferi sonrasında kırılan onurunu kurtarmak, Kutsal İttifak'a vermiş olduğu sözü yerine getirmek, ülke içinde kendisine karşı olan muhalefeti susturmak, Kırım Hanlığı kuvvetlerinin Ukrayna topraklarına yönelik taarruzlara son vermek ve yapacağı bu sefer ile Osmanlı Devleti ile Kırım Hanlığı'nı

³²⁰Kostomarov, y. a.g.e., s. 394-396.

³²¹Fuller, a.g.e, s.18.

³²²1639'da Bila Tserkva'da doğan Mazepa, 1659'da Lehistan Kralı Jan Kazimir'in hizmetinde bulundu. 1669'da Doroşenko'nun hizmetine girdi ve kısa zamanda Doroşenko'nun gözüne girerek yaveri oldu. 1674'te Kırım'a elçi olarak gönderildiği sırada Sirko kumandasındaki Kozaklar tarafından esir alınıp Samoyloviç'e teslim edildi ve Moskova'ya gönderildi. Mazepa, Osmanlı himayesindeki Doroşenko'nun Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı lehindeki politikalarını ifşa etme hususunda Rusya'yı ikna etti ve serbest bırakılarak Samoyloviç'in yanına gönderildi. I. Kırım seferindeki başarısızlık sonrası Ataman Samoyloviç aleyhinde yürüttüğü politikalar ile Kozakların yeni atamanı oldu". Michael Hrushevsky, **A History of Ukraine**, Edit: O.J. Frederiksen, Yale University Press, 1941, s. 382, Dmytro Bantysh-Kamensky, **Istoriia Maloy Rosii**, Част Третий, с. 1-18, Magocsi, a.g.e., s. 241-242; Mazepa hakkında geniş bilgi için bkz. Н.И. Костомаров, **Мазепа**, М., 1992, ayrıca Mazepa hakkında tarihi bir roman, Ф. В. Булгарин, **Мазепа. Повести**, Директ-Медиа, 1994 (*Kostomarov, Mazepa, Moskova, 1992, F. V. Bulgarin, Mazepa. Povesti, 1994*)

³²³Patrick Gordon, **Passages from the Diary of General Patrick Gordon of Auchleuchries 1635-1699**, Aberdeen, Printed Fort he Spalding Club, 1859, s. 164,

³²⁴Dmytro Bantysh-Kamensky, **Istoriya Maloy Rosii**, C. III, s. 1-18

Rusya ile anlaşma yapmaya zorlamak amacıyla ikinci defa Kırım'ı işgal etme planları yapmaktaydı³²⁵. Avusturya üzerine yapılacak sefer için Edirne'ye davet edilen Selim Giray'ın Kırım'da olmayışını fırsat bilen Galitsin, kumandasındaki 200.000 asker ve 1.000 adet top ile³²⁶ 1689'da ikinci defa Kırım'ı işgal etmek amacıyla hareket etti³²⁷. I. Kırım seferinden tecrübeli olan Galitsin, kurak steplerde açlık ve susuzluk tehlikesi ile bir kez daha karşılaşmamak için Kırım üzerine yapacağı ikinci sefer hazırlıklarına bahardan erken Şubat ayında başlamıştı³²⁸. 1687 tarihli Kırım'ı işgal etmeye yönelik birinci seferden dolayı tecrübeli olan Rus Ordusu, bu defa şiddetli yağan kar ve soğuklar ile mücadele etmek zorunda kaldı. Hava muhalefeti nedeniyle Rus ordusunun Or Kalesi önlerine gelmesi Mayıs ayının ortalarını bulmuştu. Plan haricinde Rus ordusunun Or Kalesi önlerine gelmekte yaşadığı bu gecikme, birinci seferde olduğu gibi Tatarların stepleri ateşe vermesiyle yaşanacak açlık ve susuzluk tehlikesi Galitsin'i ziyadesiyle endişelendirmekteydi³²⁹.

Kefeye dört saat mesafede bulunan Rabat (Rıbat) tarafından Kırım'a hücum eden Rus birlikleri, diğer taraftan Kırım ile Özü arasındaki mahallere saldırmış, Or geçidinden 6 saat uzaklıktaki Kanlıcak, Karayılka ve Kuyuludere mevkiilerine yerleşmişlerdi³³⁰. Bu sırada Kırım kuvvetlerinin büyük kısmı Selim Giray ile beraber Avusturya üzerine yapılacak sefer hazırlıklarının tedariki için Kili'de bulunmaktaydı. Kırım'da bulunan Kalgay Devlet Giray, Kili'de bulunan babası Kırım Hanı Selim

³²⁵ В.Е. Возгрин **Исторические Судьбы Крымских Татар**, Москва, 1992, s. 230 (V. E. Vozgrin, *İstoriçeskie Sudbı Krımskih Tatar, Moskova, 1992, s. 230*); Sefer öncesi Gordon, birinci seferde yapılan hataya tekrar düşmemek için Özü nehri tarafında bir kale inşa edilmesini, Rus ordularının bu kalede gerekli ikmâlleri yaparak sefere devam etmesini önermişse de bu fikri Galitsin tarafından tasvip görmemişti. Fuller, **a.g.e.**, s. 18

³²⁶ **Es-sebü'seyyar**, s. 192, II. Kırım seferinde Rus ordusunun sayısı, Kırım kroniklerinden, **Es-sebü'seyyar**'da 200.000, **Umdetü't-tevârîh**'te 300.000, **Gülbün-i Hânân**'da 200.000 olarak gösterilmektedir. **Silahdâr ve Sâbit** ise bu sayıyı 300.000 olarak göstermektedir. Rus tarihçi Solov'ev Rus ordusunun sayısını 112.000, Batılı tarihçi Fuller ise Mazepa kumandasındaki 30.000 asker hariç 117.446 olarak vermektedir.

³²⁷ Ünlü Rus tarihçisi Solov'ev, Kırım üzerine yapılan ikinci seferin nedenini, Kırım Hanından intikam almaktan ziyade Rusya'nın Ukrayna topraklarını ele geçirmek istemesi olarak ifade etmektedir. Oysa Silahdar Kırım üzerine yapılan ikinci seferin nedenini, Rusyanın önce Kırım ardından İstanbul'u ele geçirmek istemesi olarak belirtilmektedir. Solov'ev, **y.a.g.e.**, s. 535-540, **Silahdâr**, C.II, s. 432.

³²⁸ Hughes, **a.g.e.**, s. 211-212, Patrick Gordon, **a.g.e.**, s. 166, M. Solov'ev, **y.a.g.e.**, s.539

³²⁹ 20 Mart'ta Galitsin, Çariçe Sofiya'ya yazdığı mektubunda soğuklardan ve şiddetli kardan şikâyet etmekte idi. Ayrıca askere ödenecek paraların da kendilerine ulaşmadığını, bu durumun askerler arasında hoşnutsuzluğa neden olduğunu ve bu durumun bir an önce düzeltilmesini istemekteydi. Solov'ev, **y.a.g.e.**, s. 540

³³⁰ **Silahdâr**, C.II, s. 421,422, V. D. Smirnov, **a.g.e.** s. C.II, s. 439, Brian L. Davies, **a.g.e.**, s. 181, **Umdetü't-tevârîh**, s. 129.

Giray'a haber göndererek biran önce Kırım'ın imdadına yetişmesini aksi takdirde Kırım'ın düşman eline geçeceğini bildirmekteydi³³¹. Kili'de Avusturya üzerine yapılacak sefer hazırlıkları ile meşgûl olan Selim Giray, Rusya'nın Kırım'a saldırması ile karar vermesi oldukça zor bir durum ile karşı karşıya kalmıştı. Çünkü bir yanda payitâhtı Kırım, diğer yanda ise Belgrad'ı ele geçiren Semendire'ye kadar inerek Balkanları tehdit eden Avusturya karşısında şiddetle kendisinin yardımına ihtiyaç duyan tabiliğinde bulunduğu Osmanlı Devleti bulunmaktaydı. Selim Giray'ın içerisinde bulunduğu bu durumu en iyi şekilde Bosnalı Sabit, Zafer-nâme adlı eserinde aşağıdaki şu mısraları ile özetlemektedir.

Kırım tahtgâhından irdi peyam
Ki Moskov kılup pay-ı gadre kıyam
Yetişmezseniz iş diger-gun olur
Kırım Atası lücce-i hun olur³³².

Önceliği Rusya tehlikesi karşısında ülkesinden yana kullanan Selim Giray, Padişah II. Süleyman'a gönderdiği mektubunda, Rusya'nın Kırım'a saldırdığını, Rusya tehlikesinin bertaraf edilmesinden sonra Avusturya cephesine iştirak edeceğini bildirmekteydi³³³. Süratle Kırım'ın imdadına koşan Selim Giray, altı günde Kanlıcak'a geldi³³⁴. Rus orduları sefer için altı kısma ayrılmıştı. Bunlardan biri de A. S. Shein kumandasındaki öncü keşif birliği olup bu keşif birliği, steplerin Tatarlar tarafından yakıldığı bilgisini elde etmişlerdi³³⁵. Dolayısıyla Galitsin, endişelerinde haklı çıkmış, Rus ordusu bir kez daha açlık ve susuzluk tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştı³³⁶. Bu ahvâl içerisinde Or kapısına gelen Rus kuvvetleri, ellerinde mevcut olan topraklarla kaleyi muhasaraya başlamışlardı. Rus birliklerinin, Kırım'ın kilit noktası olan Or kapısına yönelik taarruzlara başladığı haberini alan Kefe'deki yeniçeri birlikleri, 25 Mayıs 1689'da Kırım'a yardım etmek için Mehmed Ağa kumandasında harekete geçtiler.

³³¹ V.D.Smirnov, **a.g.e.** s. C.II, s. 439.

³³² Nabi'den sonra 17. Yüzyılın en önemli şairlerinden biri olan Aleaddin Ali diğer adıyla Bosnalı Sabit, Kırım Hanı I. Selim Giray'ın Perekop zaferini konu alan "Zafername" diğer adıyla "Selimnâme" adlı eseri kaleme almıştır. Bu eser, Selim Giray'ı Osmanlı Padişahları haricinde adına eser yazılan bir Han olması sıfatıyla farklı kılmaktadır. Bosnalı Alâeddin Sâbit, **Zafernâme**, Hazırlayan Turgut Karacan, Cumhuriyet Üniv. Yay., Sivas 1991, .s. 25.

³³³ Smirnov, **a.g.e.** s. 440.

³³⁴ **Es-sebü's-seyyar**, s. 193.

³³⁵ Paul Bushkovitch, **a.g.e.**, s.158, Fuller, **a.g.e.**, s. 19.

³³⁶ Solov'ev, **y. a.g.e.**, s. 540-543

Selim Giray, emrindeki kuvvetleri üç kısma ayırmıştı. Birinci kısım kuvvetlerin başında kendisi bulunmakta idi. İkinci kısım kuvvetlerin kumandasını Kalgay Devlet Giray'a ve üçüncü kısım kuvvetlerin idaresini ise Nureddin Azimet Giray ve Selamet Giray'a vermişti³³⁷. Taraflar arasında akşama kadar devam eden mücadelelerden herhangi bir sonuç çıkmadı. O günün akşamı Selim Giray, bey, mirza ve komutanlarını etrafında toplayarak düşman ile yapılacak muharebenin stratejisi hususunda istişarede bulundu. Ertesi gün başlayan savaşta kendisinden mislice fazla olan düşman karşısında Kırım askerinin cesaretlerini yitirip, savaş arzularını kaybettikleri bir anda Azimet Giray Sultan ortaya çıktı³³⁸. Azimet Giray, Kırım Hanlığı ordusunda bulunan askerlerine yönelik yapmış olduğu *"Kanı benimle bu dem akmaya razı olan, cennete varmak isteyenler, şehâdet şerbetini içmek isteyenler, cennet katına varmak isteyenler var ise ortaya çıksın"* yönündeki konuşması ile onları cesaretlendirmiş ve Ruslar üzerine yapılan taarruzla çok sayıda Rus askeri öldürülmüş ve düşmanın birçok topu tahrip edilmişti. Fakat Azimet Giray öncülüğünde Ruslar'a karşı yapılan bu taarruz, kendilerinden bir hayli fazlaca olan düşmanı durdurmaya kâfi gelmemişti³³⁹. Rus kuvvetleri Kırım'ı terk etmeyerek, Or Kalesin arkasında bulunan Kuyaş mevkiinde ordugâhlarını kurmuşlardı. Selim Giray, Or Kalesi'nin muhafazasını Ağası Bahadır'a bırakarak kendisi emrindeki kuvvetler ile Rus kuvvetlerinin tam karşısında konuşlanmış ve düşman kuvvetlerin su kaynaklarını ele geçirmişti³⁴⁰.

Rusya ordusunu geri çekilmeye zorlayan asıl sebep, Kırım kuvvetlerin manevra ve mukavemetleri olmayıp, Rus ordusunun içinde bulunduğu açlık ve susuzluk sıkıntısıydı. Susuzluğa dayanamayan Rus askerleri, sonunda deniz suyu içmeye mecbur kalmıştı. Karadeniz'in tuzlu suyundan içen Rus askerleri, atları ve diğer hayvanları ölmüş, çaresiz kalan Rus ordusu geri çekilmek zorunda kalmıştı³⁴¹.

Rus ordusunun geri çekilmesi de büyük bir sorundu. Çünkü ordu geri çekilirken Kırım kuvvetleri ve Özü kaleleri dışındaki Osmanlı kuvvetleri tarafından saldırıya uğrayabilirler ve bu suretle kayıpları daha da artabilirdi. Bu sırada Galitsin, kendi tabiiyetlerine girmiş olan Alanur

³³⁷ **Es-sebü's-seyyar** s. 193, **Umdetü't-tevârîh**, s. 129-130, **Gülbün-i Hânân**, s. 111-112.

³³⁸ Rusya'nın ikinci defa Kırım'ı işgal teşebbüsü sırasında Azimet Giray'ın göstermiş olduğu gayretlere en fazla "Tarih-i Mehmed Giray Hânî" adlı eserde değinilmektedir. Umdetü't tevârîh ve Es-Sebü'sseyyar ile Umdetü't-tevârîhten özetle konuyu ele alan Gülbün-i Hanân, Azâmet Giray'ın başarılarına değinmekle beraber Rusya'ya karşı elde edilen galibiyetin mimarı olarak Selim Giray'ı gösterirler. Silahdâr, Azimet Giray'ın üstün başarılarından bahsetmez. **Umdetü't-tevârîh**, 129; **Gülbün-i Hânân**, s. 112-113, **Silahdâr Tarihi**, C.II, s. 440-445.

³³⁹ **Tarih-i Mehmed Giray Hân**, s. 24.

³⁴⁰ **Gülbün-i Hânân**, s.112-113.

³⁴¹ **Tarih-i Mehmed Giray Hân**, s. 24, **Silahdâr**, C.II, s. 440-445, **Gülbün-i Hânân**, s. 112-113, **Umdetü't tevarih**, s. 129-130.

kabileleri ileri gelenlerinden Kalmuk Ağa'yı Osmanlı Devletine elçi olarak gönderip barış teklifinde bulundu. Kırım Hanı Selim Giray' da Yaşlav kabilesi ileri gelenlerinden Kemal Mirza'yı elçi olarak Galitsin'e gönderdi³⁴². Rusların amacı barış değil, firar etmek için zaman kazanmaktı. Kırım Hanı Selim Giray, Galitsin'in böyle bir teşebbüse girişeceğini bildiğinden dolayı gerekli tedbirleri almış, firar etmekte olan Rus ordusunun peşinden Yeğen Mirza Şah Kadir kumandasındaki 22.000 kişilik bir kuvveti göndermişti³⁴³. Sınırlarına kadar sürülen Rusya ordusundan 30 kıta top ve 1.000 esir alınmış, Rus ordusunun tekrar bir saldırıya geçemeyeceğinden emin olunduktan sonra Kırım kuvvetleri Or Kapısına ve oradan Kırım'a dönmüşlerdi³⁴⁴.

Kırım'da bir müddet istirahat eden Kırım kuvvetleri, Avusturya ile savaş halinde olan Osmanlı ordusuna yardım etmek üzere hareket etti.. Selim Giray, bu başarısını padişaha bildirmek üzere 3 Temmuz 1689'da veziri Batur Han'ı görevlendirmişti³⁴⁵. Selim Giray'ın fetihnemesini göndermeden önce bu sevinçli haber padişah tarafından işitilmiş ve Padişah II. Süleyman, gönderdiği name-i hümayun ile Selim Giray'ın bu başarısını kutlamıştı.³⁴⁶ Kırım Hanı Selim Giray, kalgay ve nureddin Sultan'ı Kırım'da bırakarak Avusturya'ya karşı savaşa katılmak üzere Üsküp'e hareket etti.³⁴⁷

1687'deki teşebbüsten sonra 1689'da Or Kalesi önlerinde Selim Giray kumandasında Kırım kuvvetleri tarafından Rusya'ya bir kez daha geçit verilmemesi, Rusya'da Sofiya'ya karşı muhalefetin büyümesine ve I. Petro ile girdiği taht mücadelesini kaybetmesinde de etkili oldu. Başarısız iki seferle lojistik destek sağlanamadan steplerde başarılı olamayacağını anlayan Rusya, bu topraklara yönelik yapacağı yeni bir sefer için Petro'nun 1695 ve 1696 Azak Seferlerine kadar 6 yıl beklemek zorunda kaldı³⁴⁸.

³⁴² **Gülbün-i Hânân**, s.113, **Umdetü't-tevârîh**, s. 128-129.

³⁴³ **Zafernâme**, s. 27.

³⁴⁴ **Gülbün-i Hânân**, s. 111

³⁴⁵ **Silâhdâr**, C.II, s. 440-445

³⁴⁶ Şevval 1100 /20 Haziran 1689 tarihli gönderilen name-i hümayunla Selim Giray, Rusya karşısında göstermiş olduğu başarılarından dolayı kutlanmıştır. **BOA, A. {DVNS.NHM.d-5, s. 83,84, Silâhdâr, C.II, s. 440-445.**

³⁴⁷ **Umdetü't-tevârîh**, s.129, **Gülbün-i Hânân**, s. 113

³⁴⁸ М. И. Белов, "К Истории Дипломатических Отношений России во Время Крымских Походов 1686-1689 гг.", **Ученые Записки, ЛГУ, Исторических Наук**, Вып. 14, No: 112, Л. 1949, с. 154-188 (M. İ. Belov, "K İstoriî Diplomatîçeskih Otnoşeniy Rossii vo Vremya Krımskikh Pohodov 1686-1689 gg.." *Uçenie Zapiski LGU: İstoriçeskih Nauk, S. 14, No: 112, Л. 1949, s. 154-188*)

C) Selim Giray'ın Avusturya Cephesindeki Faaliyetleri

1) Avusturya Üzerine Yapılacak Sefer İçin Selim Giray'ın Edirne'ye Davet Edilmesi (1687)

Avusturya idaresi altındaki Macarlar, Protestan ve Katolik olarak ikiye ayrılmış olup aralarında mezhepsel ayrılıklar mevcut idi. Orta Macarlar ile Zerinoğlu (Zirini) ve Bâkanoğlu'na (Battiyani-Batthyany) bağlı olan Macarlar Protestan olup bunlar da kendi aralarında rekabet halindeydi. Bu durumu fırsat bilen koyu bir Katolik taraftarı olan Avusturya İmparatoru Leopold I, Katolikler'e destek vermekte ve Protestanları Katolik mezhebine sokmak için Protestanlığı tercih eden Macarlar'a dinsel baskılar uygulamaktaydı. Avusturya'nın mezhepsel baskılarından kurtulmak isteyen Protestan Macar Beyleri, Osmanlı Devleti'ne tabi olmak istiyorlardı. Bu münasebetle Zerinoğlu Osmanlı Devleti'ne elçi göndermişse de o sırada Kandiye kuşatması ile meşgûl olan Vezir-i âzam Fazıl Ahmed Paşa, bu mesele ile yeterince ilgilenememişti. Zerinoğlu'nun Osmanlı Devleti'ne tabî olma yönündeki talebi, rakibi Bakanoğlu tarafından Avusturya İmparatoru Leopold'a bildirilince Orta Macar Beyi ve Zirinoğlu katledilmiştir.

Orta Macar Beyi'nin ölümünden sonra onun Avusturya ile olan mücadelesini Tökeli İmre³⁴⁹ devam ettirdi. Tökeli İmre'nin babası olan Macar asilzadesi Tökhöly Istvan, Wesselenyi isyanına katıldığından dolayı 1670'de öldürülmüştü³⁵⁰. Tökeli babasının öcünü almak, Avusturya'ya kaptırdıkları hükümetlerini kurtarmak için 1675

³⁴⁹ Dan D. Y. Shapira, "The Crimean Tatars and Austro-Ottoman Wars", **The Peace of Passarowitz 1718**, Edited: C. Ingrav-N. Samardzic-J. Pesalj, Purdue University, 2011, s. 132, 133, **Silahdâr**, C. I, s. 741, **Zübde-i Vekayiât**, s. 124, 125, Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C.III, Kısım II, s. 444, 445; 25; Eylül 1657'de Kuzey Macaristan'da Késmárk'ta dünyaya gelen Erdel Prensi, Osmanlı yanlısı ve Habsburg karşıtı Macar devlet adamıdır. İsmi, Macarca kaynaklarda; "Imre Thököly", yabancı kaynaklarda; "Imrich Tököly" olarak geçmektedir. Avusturya tarafından Katolik mezhebine girmeye zorlanan Tökeli'nin Osmanlı Devleti himayesine girme talebi, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın sadareti döneminde gerçekleşti. 1697 Zenta mağlubiyetinden sonra İzmit'e yerleşen Tökeli, 1705'te burada vefat etti. Kocaeli Büyükşehir Belediyesi tarafından Tökeli İmre anısına açılan "Thököly İmre Anı Evi'nde" Tökeli İmre'ye ait 92 eser sergilenmektedir. Miklos Molnar, **A Concise History of Hungary**, Cambridge University Press, 2001, s. 129, 139, Eric Roman, **Austria-Hungary**, Infobase Publishing, 2009, s. 165-166, **Kocaeli İl Yıllığı**, 1970, s. 79

³⁵⁰ M. Tayyib Gökbilgin, "Thököly İmre ve Osmanlı-Avusturya İlişkilerindeki Rolü (1670-1682)", **Türk-Macar Kültür Münasebetleri Işığı Altında II. Rakoczi Ferenc ve Macar Mültecileri Sempozyumu (31 Mayıs-03 Haziran 1976)**, İ.Ü., Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1976, 189, 190, **Silahdâr**, C.I, s. 741, **Zübde-i Vekayiât**, s. 125

tarihinde Osmanlı Devleti himayesine girmek için yeni bir teşebbüste bulunmuş³⁵¹, Tökeli'nin bu girişimi Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında imzalanan 1664 Vasvar Anlaşması gereğince Vezir-i âzam Fazıl Ahmed Paşa tarafından reddedilmişti.

Fazıl Ahmed Paşa'nın ölümü (1661-1676) ve yerine Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın (1676-1683) tayin edilmesi ile Osmanlı Devleti'nin Orta Macar meselesine bakışı da değişti. Avusturya karşısında elde edeceği zaferle, selefi Fazıl Ahmed Paşa'nın başarılarının gölgesinden kurtulacağını ümit eden Merzifonlu, Tökeli'nin 1679'da gönderdiği kethüdası aracılığı yenilediği himaye talebini 1682'de kabul etti³⁵². Gönderilen berat ve ahidnâme ile Tökeli, "Kurs / Kuruc"³⁵³, "Orta Macar" Kralı ilan edildi³⁵⁴. Tökeli'nin yardım talebi karşısında Merzifonlu, Budin Valisi Vezir Uzun İbrahim Paşa'yı serdar tayin edip Orta Macaristan'ı tamamen ele geçirdi. Endişeye kapılan Avusturya, göndermiş olduğu elçileri aracılığı ile iki yıl sonra bitecek olan Vasvar Anlaşma'nı yenilemeyi teklif etmişse de Merzifonlu Kara Mustafa Paşa bu teklifi kabul etmedi ve böylece Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında savaş başlamış oldu³⁵⁵.

Viyana önlerinde Avusturya-Lehistan ittifakı ile bozguna uğratılan Osmanlı Devleti'ne karşı Linz'de 5 Mart 1684'te Avusturya, Lehistan ve Venedik tarafından kutsal ittifak oluşturularak Osmanlı Devleti bu üç devlet ile üç ayrı cephede savaşmak zorunda bırakılmıştı³⁵⁶. 1686'da Rusya'nın ittifaka dâhil edilmesi ile Osmanlı Devleti'ne karşı bir cephede kuzeyde Rusya tarafından açılmış olunuyor ve Osmanlı

³⁵¹ BOA, İE. HR, 2/133 (3 Za 1090/14 Mayıs 1679), BOA, İE. HR, 2/207 (10 L 1090/ 14 Kasım 1679), Ahmed Refik, **Türk Hizmetinde Kral Tökeli İmre (1683-1705)**, İstanbul, 1932, s. 3,4, Miklos Molnar, **A Coincise of Hungary**, Cambridge University, 2011, s. 128, **Silahdâr**, C.I, s. 741-743, Gökbilgin, **a.g.m.**, s.196;

³⁵² Osmanlı Devleti ve Tökeli İmre arasındaki 14 maddelik ahidname. BOA, C. HR, 81/4043 (29 Ş 1093 /2 Eylül 1682)

³⁵³ "Kuruc" tabiri, Osmanlı Devleti Macaristan'dan çekildikten sonra Habsburglara karşı mücadele eden Macarlar için kullanılmıştır. Habsburg yanlısı Macarlar içinse "Labanc" tabiri kullanılmaktaydı. İsmail Doğan, "Macar Epik şiir Geleneği'nin Kökenleri", **A.Ü.D.T.C.F.D**, C. 44, S. 2, 2004, s. 16

³⁵⁴ Osmanlı Devleti'ne iltica eden Tökeli'ye gönderilen 29 Şaban 1093/ Eylül 1682 tarihli 14 maddelik ahidnâme metni. BOA, C. HR. 81/4043; İlk defa Sandor Papp tarafından tespit edilen bu ahidnâme metninin tamamı için bkz., Hüseyin Şevket-Çağatay Çapraz, "İmre Thököly Gözüyle Osmanlı İmparatorluğu'nun 1694 Petrovaradin Kuşatması", **Akademik Bakış**, C. 3, S. 6, 2010, s. 128-130, Abdurrahman Şeref, **Tarih-i Devlet-i Osmâniye**, İstanbul, 1318, s. 86, C.I, s. 743, Gökbilgin, **a.g.m.**, s. 203, 204; "Orta Macar gurufunun oğlu Tökeli İmre ki Kurus Kralı deyu meşhurdur", **Râşid**, C. I, s. 374

³⁵⁵ Mustafa Nuri Paşa, **Netâyicü'l-Vukuat, Kurumları ve Örgütleri ile Osmanlı Tarihi**, Haz: Neşet Çağatay, C.I-C.II, TTK, Ankara, 1979, s. 281

³⁵⁶ John Stoye, **The Siege of Vienna**, New York, 2006, s. 185, 186, Abdurrahman Şeref, **a.g.e.**, s. 91

Devleti'nin savaşmak zorunda olduğu cephe sayısı dörde çıkıyordu³⁵⁷. Osman Turan'ın Osmanlı Devleti'nin "Kızılma" seddini aşamayışı olarak telakki ettiği Viyana Bozgunu aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin gerileme dönemine girişinin de başlangıcı oldu ve 1683-1699 tarihleri arasındaki bu 16 yıllık dönem içerisinde Osmanlı Devleti büyük toprak kayıplarına uğradı.

Kutsal ittifak sonrası Osmanlı Devleti'ne karşı en büyük cephe Avusturya tarafından açılmış olup Osmanlı Devleti en zor anlarını da bu cephede yaşamıştı³⁵⁸. Avusturya sadece 1683 Viyana saldırısının öcünü Türklerden almak amacıyla olmayıp Akdeniz'e açılabilmek için Macaristan, Sırbistan ve Balkanları ele geçirmenin hesaplarını yapmaktaydı³⁵⁹.

Avusturya cephesindeki toprak kayıplarını kronolojik olarak sıralayacak olursak, 1684'te Vişegrad Kalesi, Vayçen (Veç) ve Peşte, 1685'te Uyvar ve nihayet Macar, Hırvat, Alman, Brandenburg, Saksonya, Bavyera kuvvetlerinden oluşan 90.000 kişilik Habsburg ordusu, 2 Eylül 1686'da Budin'i ele geçirmeye muvaffak olmuştu. 145 yıllık Budin'in Osmanlı hâkimiyetinden çıkması, Osmanlı Devleti'nin Macaristan üzerindeki hâkimiyetini büyük ölçüde kaybetmesi anlamı taşımaktaydı³⁶⁰.

Budin'in düşmesinden sonra Avusturya ordusu adeta hiçbir engelle karşılaşmadan Macaristan'da ki birçok kaleyi ele geçirirken, Avusturya cephesi serdarı Sarı Süleyman Paşa'nın gayretleri, değil düşmanı durdurmaya, morali bozulmuş olan ordunun disiplinini sağlamaya bile kâfi gelmiyordu³⁶¹. Nitekim 1687 baharında

³⁵⁷ Kostomarov, **Russkaya İstoriya v Jizneopisaniyah...**, s. 418

³⁵⁸ Osman Turan, **Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**, C.I-II, İstanbul, s. 542

³⁵⁹ Ali İbrahim Savaş, "Osmanlı Devleti ile Habsburg İmparatorluğu Arasındaki Diplomatik İlişkiler", **Yeni Türkiye (Türkler)** C. IX, Ankara 2002, s. 558

³⁶⁰ Alfred H. New, *The History of Austria, (From the Earliest Ages to the Present Time)*, London : J. Blackwood, 1859, s. 209, Wheatcraft, a.g.e., s. 216-224; Macarca "Buda" adıyla anılmakta olup Macaristan'ın kuzeyinde Tuna nehrinin sağ yakasında yer alır. Kanuni döneminde 1526 Mohaç savaşıyla ele geçirilen ve 145 yıl bir Osmanlı eyaleti ve merkezi olan Budin Vilâyeti, Budin, Semendire, İzvornik, Vulçitrin, Pojega, Peçuy (Pecs), İstoni-Belgrad (Szekes-fehervâr), Östörgon (Esztergom), Segedin (Szeged), Sirem (Szerem), Hatvan, Şimontorna (Simontornya), Kopan (Koppány), Filek (Füle), Seksar (Szekszárd), Sigetvar (Szigetvár), Seçen (Szecseny), Novigrad (Nogrâd), Solnik (Szolnok), Sekçöy (Szekcső) sancaklarından oluşmaktaydı. Geza David, *"Budin" DİA*, C. VI İstanbul, 1992, s. 344-348, M. Cavid Baysun, *"Budin"*, İA, C. II, MEB, İstanbul, 1993, s.753-760

³⁶¹ Kenneth M. Setton, a.g.e., s.277, **Silahdâr**, C.II, s. 285; Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum sadece Avusturya cephesinde kalmış olduğu aciz durumdan ibaret olmayıp Konya Kadısı Nâziki Abdullah Efendi'nin arzı üzerine Padişah IV. Mehmed'in göndermiş olduğu 21 Mayıs 1696 tarihli fermanından da anlaşılıyor ki, ülke dâhilinde emniyet ve asayiş problemi yaşanmaktaydı. Nâziki Abdullah Efendi arzında, Konya dışında sekban, Türkmen ve ekrad göçerlerin yolcuların mal ve erzaklarını talan

Avusturya kuvvetlerinin Ösek Kalesini kuşattığını haber alan Serdar Süleyman Paşa, Ösek üzerine hareket edip düşman kuvvetlerini geri çekilmeye mecbur bırakmışsa da, takip ettiği düşman kuvvetleri tarafından Ağustos 1687’de Mohaç ovasında yenilgiye uğratılmış ve bu mağlubiyet ülke dâhilinde birçok karışıklığa ve değişimlere neden olmuştur³⁶².

1687 Mohaç Bozgunu, Osmanlı Devleti’nin Avusturya cephesinde kalmış olduğu aciz durumun en bariz göstergesi idi. Bu yenilgi sonrası Osmanlı Ordusu Varadin’e kadar çekilmiş ve askerler arasında Padişah IV. Mehmed’ karşı duyulan hoşnutsuzluk yüksek sesle telaffuz edilmeye başlanmıştı³⁶³. Nihayetinde Avusturya cephesindeki başarısızlıklar ve kendisine “Avcı” lakabı takılacak kadar ava olan merakı³⁶⁴ nedeniyle devlet işleriyle yeteri kadar ilgilenmediği düşünülen Padişah IV. Mehmed, tahttan indirilerek yerine 8 Kasım 1687’de II. Süleyman cülus ettirilmesiyle sonuçlandı³⁶⁵.

ettiklerinden şikâyetçi olmakta Sultan IV. Mehmed ise bu arza cevaben göndermiş olduğu fermanla suçluların cezalandırılmasını emretmekteydi. Zekeriya Bülbül, “IV. Mehmed’in Düzenin Sağlanması İçin Halk Desteği Teminine Dair Bir Fermanı”, **Osmanlı Araştırmaları XI (The Journal of Ottoman Studies XI)**, İstanbul, 1991, s. 105-109; Bu dönemde Osmanlı şehirlerindeki (Konya, Ankara, Trabzon) halkın vergi yükü ve ülke dâhilindeki asayişsizlik hakkında geniş bilgi için bkz., Yusuf oğuzoğlu, Osmanlı Şehirlerindeki Halkın Vergi Yükü Üzerine Bir araştırma 1680-1700”, **Osmanlı Araştırmaları XV (The Journal of Ottoman Studies XV)**, İstanbul, 1995, s. 157-185, Gürsoy Şahin, “Osmanlı Devleti’nin 1684 Avusturya-Macaristan Seferi Hazırlıkları ve Bunların Afyonkarahisar Kazasında Halka Yansımaları”, **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 4, C. 4, Yıl:4, 2003, s. 111-125, Cafer Çiftçi, “Osmanlı-Avusturya Savaşları Esnasında Bursa Halkının Avarız Türü Vergi Yükünden Örnekler 1686-1688”, **Osmanlı Araştırmaları XX (The Journal of Ottoman Studies XX)**, İstanbul, 2000, s. 247-268

³⁶² Georges Castellan, **Balkanlar Tarihi (14-20.yy)**, Çev: Ayşegül Yarama-Başbuğ. İst. 1995. II. baskı. s.200, Alfred H. New, **a.g.e.**, s. 209

³⁶³ **Silahdâr**, C.II, s. 278, **Zübde-i Vekayiât**, s. 247

³⁶⁴ IV. Mehmed’in av merakı hakkında geniş bilgi için bkz., Antoine Galland, **İstanbul’a Ait Günlük Hatıralar (1672-1673)**, C.I, TTK, 1998

³⁶⁵ Padişah IV. Mehmed’in tahttan indirilmesi ve yerine Padişah II. Süleyman’ın (1687-1691) geçmesi vesilesiyle, II. Süleyman’ın cülusunun Kırım Hanı Selim Giray’a bildirilmesine dair 3 M. 1099 / 10 Kasım 1687 tarihli name-i hümayun. **BOA**, A. {DVNS.NHM.d-5, s. 1,2; Kendisine Kırım Hanlığı görevinin tevcih edilmesinden dolayı Selim Giray’ın Padişah II. Süleyman’a teşekkürüne dair 1 Ca. 1099 / 5 Mart 1688 tarihli nâme-i hümayûn **BOA**, A. {DVNS.NHM.d-5, s. 22,23; ayrıca Selim Giray’ın Kırım Hanlığı görevini ifâ ederken Padişah II. Süleyman’a sadakat içinde olacağına dair Ca. 1099 / Mart 1688 tarihli nâme-i hümayûnu. **BOA**, A. {DVNS.NHM.d-5, s. 23-25, Abdülkadir Özcan, "II. Süleyman", **Osmanlı Ansiklopedisi**, C.4. İst. 1996, s.182-183, Christop K. Neumann, “Political and Diplomatic Development”, **The Cambridge of Turkey (The Later Ottoman Empire 1603-1839)**, Volume 3, Edited: Suraiya N. Faroqi, Cambridge University Press, 2006, s. 51

Mohaç Mağlubiyeti sonrası isyan ederek cepheyi bırakan Osmanlı ordusunun boşluğundan istifade eden Avusturya, Ösek (Esek), Varadin, Valpova, Eğri, Solnok, Lipva, Sirem'i işgal edip Belgrad'a yakın Zemun (Zemlin) taraflarını ele geçirip Belgrad kapılarına dayanmıştı³⁶⁶. Macaristan serdarı Yeğen Osman Paşa'nın, Rumeli Beylerbeyi Ahmed Paşa'yı Belgrad'ta bırakarak kendisinin Niş'e kaçması ile³⁶⁷ Avusturya Generali Maksimilyan, emrindeki 30.000 asker ile Zemlin'de Tökeli ve Osmanlı kuvvelerini mağlubiyete uğratarak 29 gün süren muhasaradan sonra Eylül 1688'de Belgrad' ele geçirmeyi başardı³⁶⁸. Belgrad'ın düşmesi, düşmanın rahatça Balkan yarımadasına ineceği anlamı taşımakta olup Macarsitan'da yalnız Temeşvar yokluk içinde müdafaasını devam ettirmekteydi³⁶⁹.

Belgrad'ın düşman eline geçmesinden önce Avusturya cephesine davet edilen Selim Giray, 1687'de ülkesi Kırım'a yönelik beliren Rusya tehlikesi yüzünden Avusturya cephesine iştirak edememişti. Belgrad'ın elden çıkmasından sonra Selim Giray'ın aleyhtarları tarafından ortaya atılan "*Han istiklal davasındadır*" yönündeki dedikodular Selim Giray'ı oldukça rahatsız etmiş ve Selim Giray, Vezir-i âzama gönderdiği mektubu ile sadakatini arz ettikten sonra Edirne'ye gelme niyetinde olduğunu bildirmiştir³⁷⁰.

³⁶⁶ William Coxe, **History of the House of Austria from the Foundation of the Monrchy vy Rhodolph of Habsburgh to the Death of Leopold II: 1218 to 1792**, Volume, II, London, 1807, s. 395, **Silahdâr**, C.II, s. 278, **Hammer**, Osmanlı Tarihi, XII, s. 280, Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C.III, Kısım I, s. 524

³⁶⁷ Oliver Jens Schmitt, Eva Frantz, **Albanische Geschichte: Stand und Perspektiven der Forschung**, München: Oldenbourg, 2009, s. 236,

³⁶⁸ Anton Minkov, "**Conversion to Islam in the Balkans: Kisve Bahası Petitions and Ottoman Social Life, 1670-1730**", 2009, s.151, **Zübde-i Vekayiât**, s. 303, 304, **Silahdâr**, C.II, s. 373, **Râşid**, C.II, s. 58

³⁶⁸ Sırpça "Beograd", beyaz şehir mânasına gelir. Serhad şehri olması sebebiyle Osmanlılar tarafından "dârülcihad" olarak adlandırılır. Tuna ve Sava nehirlerinin birleştiği kesimdeki plato üzerinde kurulmuştur. Kuzey ve Orta Avrupa'yı Karadeniz ve Ege Denizine bağlayan tabii yollar üzerinde bulunduğundan dolayı eski dönemlerden beri önemli bir stratejik merkez konumunda olmuştur. İlk defa Belgrad'ı Üngürüs memleketinin kapısı olarak gören II. Murad tarafından 1441'de kuşatılan şehir, Kanuni tarafından 1521'de ele geçirilmiştir. 16 ve 17. yüzyıllarda Osmanlı Devleti idaresinde en parlak dönemini yaşayan, önemli bir askeri üs ve ticaret merkezi olan Belgrad, 1718 Pasarofça Anlaşması ile Avusturya'ya bırakıldı. 1739 Belgrad Anlaşması ile bir kez daha Osmanlı Devleti'nin eline geçen şehir, 1878 Berlin Anlaşması ile kesin olarak Osmanlı Devleti'nin elinden çıktı. M. Cavid Baysun, "*Belgrad*", **İA**, C. 2, İstanbul, 1979, s. 475-485, Divna Djuric-Zamolo, "*Belgrad*", **DİA**, C. 5, İstanbul, 1992, s. 408, 409, B. Djurdjev, "*Belgrade*", **Encyclopedia of İslam**, Volume 1, Leiden-London, 1963, s. 1163

³⁶⁹ Martin Sicker, **The Islamic World in Decline: From the Treaty of Karlowitz to the Disintegration of the Ottoman Empire**, 2001, s. 29

³⁷⁰ *Düşman ayakta olup bu kışta Kırım'da Boğdan, Eflak, Erdel ve bütün Rumeli Hıristiyanları isyan edip Karadeniz kenarına kadar bütün memlekete yayıldılar. Bundan dolayı İslamiyet gayretiyle Kırım'dan çıkıp Bucakta kışlamak üzere hareket ettim. Bu işe göz yumulursa memleket elden gider. Ayrıca padişah*

Vezir-i âzam, Şeyhülislam, Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri, ocak ağalarından oluşan devlet erkânı, Selim Giray'ın Edirne'ye gelme talebini uygun görmüş ve Selim Giray'ın Edirne'ye davet edilmesi için Kapıcıbaşı Daltaban Uzun Mustafa Ağa görevlendirilmiştir³⁷¹. Ferman-ı hümayûnu alır almaz Bucak'tan hareket eden Selim Giray, 1688 senesi sonu, 1689 senesi başlarında Edirne'ye gelmiş³⁷² ve Gülbaba denen yerde Vezir-i âzam tarafından karşılanmış³⁷³. Gülbaba'da adına ziyafet verilen Selim Giray'a Vezir-i âzam tarafından samur kürk giydirilip, tam donanımlı bir at hediye edildi. Ardından Edirne'ye gelen Selim Giray'a istirahatı için Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Sarayı tahsis edildi³⁷⁴.

Hazretlerini ziyaret etmek isterim", Silahdâr'a göre bu mektup, 22 Aralık 1688 tarihlidir. **Silahdâr**, C.II, s. 406, 407

³⁷¹ Mustafa Ağa ile birlikte Selim Giray'a bir murassa sorguç, murassa kılıç ve hilat-ı fâhire gönderildi. **Silahdâr**, C.II, s. 380

³⁷² **TSMA. D. 2345/5** (9 Rebiülâhîr 1100), Silahdâr'a göre de Selim Giray'ın Edirne'ye geliş tarihi (9 Rebiülâhîr 1100/31 Ocak 1689) dur. Defterdar Mehmed Paşa ve İsazâde, Selim Giray'ın Edirne'ye geliş tarihini 7 Rebiülevvel 1100/29 Ocak 1689 olarak göstermektedir.. **Silahdâr**, C.II, s. 408, 409, **Zübde-i Vekayiât**, s. 312, **İsa-zâde**, 211

³⁷³ **Silahdâr**, C. II, s. 408, **Râşid**, C.II, s. 67, 68, **Zübde-i Vekayiât**, s. 312; Mehmed Giray, İsazâde ve Anonim Osmanlı Tarihlerinde Selim Giray'ın, Vezir-i âzam tarafından Çömlek köyünde karşılandığı ifade edilmektedir. **Tarih-i Mehmed Giray**, s. 27, **İsa-zâde Tarihi**, s. 211, **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 3

³⁷⁴ **Tarih-i Mehmed Giray**, s. 27, **Silahdâr**, C. II, s. 408, **Râşid**, C.II, s. 67, 68, **Zübde-i Vekayiât**, s. 312

2) Yeğen Osman Paşa Meselesinin Halledilmesinde Selim Giray'ın Etkisi

1683 Viyana bozgunu ile başlayan ve 1699 Karlofça Anlaşmasına kadar süren Osmanlı Devleti'nin Tuna ve Transilvanya Macaristan'ından çekilme sürecinde başta Avusturya olmak üzere Osmanlı Devleti'nin Lehistan ve Venedikle sürdürdüğü mücadeleler esnasında beylerbeyi ve sancak beylerinin savaşta yer almaları memleket dâhilinde huzur ve asayişin temini hususunda otorite boşluğunun doğmasına sebebiyet vermişti³⁷⁵. Bu otorite boşluğu, Osmanlı Devleti'nin uzak bölgelerinde eşkiyalık ve isyan hareketlerinin doğması ve gelişmesine zemin hazırladı. Yeğen Osman örneğinde olduğu gibi merkezi otorite, bu isyan hareketlerini silah yolu ile bastırmakta başarısız olmakla beraber bu isyancıları orduya dâhil etmek zorunda kaldı. Böylece asi Yeğen Osman'ın da Macarsitan seraskerliğine kadar yükselecek olan askeri kariyeri de başlamış oldu³⁷⁶.

II. Süleyman'ın cülusu ve Vezir-i âzam Köprülü damadı Abaza Siyavûş Paşa'nın (18 Eylül 1687-23 Şubat 1688) katli ile yerine Ayaşlı Nişancı İsmail Paşa tayin edilmiş (23 Şubat 1688-2 Mayıs 1688), Avusturya cephesindeki müşkül duruma rağmen sefere iştirak etmeyen İsmail Paşa, Yeğen Osman Paşa'yı³⁷⁷ Macaristan seraskeri tayin etmişti. Serasker Yeğen Osman Paşa, sancak vakasından sonra emrindeki 10.000 kadar askere, İstanbul'dan kaçan asilerinden eklenmesi ile büyük bir güç haline gelmişti. Gücünün farkında olan Yeğen Osman Paşa, her istediğinin yapılmasına göz yuman Osmanlı Devleti'nin bu tutumu karşısında Dayısı Deli Veli'ye Rumeli Beylerbeyliği, Kethüdası Kara Mustafa' ya Karaman eyaletini tahsis ettirerek devlet içindeki nüfuzunu daha da güçlendirmişti³⁷⁸.

³⁷⁵ İlber Ortaylı, "İkinci Viyana Kuşatmasının İktisadi Sonuçları Üzerine", **Osmanlı Araştırmaları II (The Journal of otoman Studies II)**, İstanbul, 1981, s. 197

³⁷⁶ H. Georg Majer, "17. Yüzyılın Sonlarında Avusturya ve Osmanlı Ordularının Seferlerdeki Lojistik Sorunları", **Osmanlı Araştırmaları II (The Journal of otoman Studies II)**, İstanbul, 1981, s. 190, 191

³⁷⁷ Yeniçeri ocağında yetişmiş olup, II. Viyana kuşatmasına Kara İbrahim Paşa'nın bölük-başısı olarak katıldı. Padişah II. Süleyman'ın tahta çıkmasından sonra kendisine Afyonkarahisar Sancağı Mutasarrıflığı ve serçeşmelik ihdas olundu. M Süreyya, **Sicil-i Osmanî**, C. 4, Yayına Hazırlayan. Nuri Akbayar, s. 1309; Serçeşme; Vezir dairelerinde piyade ve süvari bölükleri bulunurdu. Piyadelere; "tüfenkçi takımı", reislerine; "tüfenkçibaşı", Süvarile; "deli", reislerine; "delibaşı" denirdi. Bölükler 50-100 nefer arasında olup bunların mahiyetinde gönüllü ağası denen bir zabıt bulunurdu. Bazı vezir konaklarında delibaşlılar ile tüfenkçibaşlılar birkaç tane bulunur ve içlerinde binbaşı rütbesinde olanlara "serçeşme" denirdi. Semiha Ayverdi, **İbrahim Efendi Konağı**, 2010, s. 41

³⁷⁸ **Zübde-i Vekayiât**, s. 270, 283, **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 3, 4

Yeğen Osman Paşa'nın nüfuzunu artırmasından rahatsız olan Vezir-i âzam İsmail Paşa, Yeğen Osman Paşayı etkisiz kılmak için onu Macaristan seraskerliği görevinden azlederek Halep Beylerbeyliği görevine tayin etmişse de şeyhülislam ve kızlar ağasının tertibatıyla İsmail Paşa'nın sadareten azledilip yerine Boğaz Muhafızı Tekirdağlı Bekri Mustafa Paşa'nın (30 Kasım 1688-/Kasım 1689) tayin edilmesi, Yeğen Osman Paşa'ya varlığını kuvvetlendirerek devam ettirmenin de yolunu açmış oldu³⁷⁹. Çünkü İsmail Paşa'nın görevinden azledilmesi ile Yeğen Osman Paşa ve taraftarları olan sekban ve sarıcaları ortadan kaldırmak için oluşturulan nefir-i âmm³⁸⁰ kuvvetleri bu suretle dağılmış oluyordu.

Her istediğini alan Yeğen Osman Paşa, bununla da yetinmeyip “*ben bu kadar asker ile düşmanla mücadele edemem ya Vezir-i âzam gelsin ya da mühr-i hümayun ile sancağ-ı şerif tarafıma verilsin*” demekten de geri kalmadı ve vazifeli olduğu Avusturya cephesini boş bırakarak Üsküp'ten Sofya'ya geçti. Bu tutumu üzerine serdarlıktan alınarak Bosna Valiliği ile görevlendirilen Yeğen Osman Paşa, görevlendirildiği Bosna eyaletine gitmeyip “*Benim istediğim mansıbı almak elimdedir*” diyerek emrindeki 12.000 kişilik kuvvetle Belgrad'a yöneldi. 9 Temmuz 1688'de Belgrad'a yaklaştığı sırada yolda Belgrad Muhafızı Hasan Paşa'ya gönderilen seraskerlik beratı, kılıç ve kaftanı götürmekle görevli kapıcılar kethüdası Hasan Ağa'yı yakalayarak tevkif eden Yeğen Osman Paşa, zorla kendisini serdar tayin ettirdi. Avusturya cephesinde zor günler yaşayan Osmanlı Devleti, muhtemel bir isyan hareketini önlemek amacıyla bu durumu hazmetmek zorunda kaldı³⁸¹. Belgrad'ın düşman tarafından muhasara edilmesi ile Yeğen Osman Paşa, Rumeli Beylerbeyi Ahmed Paşa'yı Belgrad'ta bırakarak kendisi Niş'e kaçtı³⁸². Avusturya Generali Maksimilyan, emrindeki 30.000 kişilik kuvvetle Zemplin'de Tökeli ve Osmanlı

³⁷⁹ H. G. Majer, “*Othman Pasha, Yegen*”, *The Encyclopaedia of Islam*, Volume VIII, Leiden, Brill, 1995, s. 185

³⁸⁰ Nefir; insan kitlesi, cemaat, Nefiri âm; ihtiyaçtan dolayı asker haricinde eli silah tutan halktan oluşturulan kuvvet demektir. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.III, Kısım I, s. 524

³⁸¹ *Zübde-i Vekayiât*, s. 303-305

³⁸² Oliver Jens Schmitt, Eva Frantz, *Albanische Geschichte: Stand und Perspektiven der Forschung*, München: Oldenbourg, 2009, s. 236

kuvvelerini mağlup ederek 29 gün süren muhasaradan sonra Eylül 1688’de Belgrad’ ele geçirmeyi başardı³⁸³.

1689 senesi başlarında Edirne’ye gelen Selim Giray, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Sarayı’nda üç gün istirahat ettikten sonra 17 Rebiülevvel 1100 / 9 Mar 1689’da vezirler, şeyhülislam, kazaskerler, yeniçeri ağaları ile birlikte Vezir-i âzam sarayına davet edildi ve burada Osmanlı Devleti’nin içerisinde bulunduğu durum hakkında istişare yapıldı. Bu istişarede Selim Giray, özellikle Avusturya cephesinde gayr-ı ciddi hareketleri nedeniyle Belgrad’ın elden çıkmasına³⁸⁴ neden olan Yeğen Osman Paşa’ya oldukça öfkeliydi. Selim Giray, Yeğen Osman Paşa’ya olan öfkesini:

“Küçük bir yılan iken şımartılıp yedi başlı bir ejder oldu ve göz göre muharebesiz Belgrad’ın düşman eline geçmesine sebebiyet verdi. Anadolu ve Rumelide’ki akrabalarından ve taraftarlarından vezir, beylerbeyi, sancakbeyi tayin ettirerek her iki tarafta Anadolu ve Rumeli’de kuvvetli taraftar peyda etti ve bunların zulmünden dolayı halkın dağlara ve büyük şehirlere kaçtığına neden oldu” sözleri ile dile getirmekte idi. Konuşmasını daha da sertleştiren Selim Giray, devlet ricaline olan tepkisini *“Yeğen dediğiniz vakit korkunuzdan akciğerleriniz görünür, kaht-ı rical mi vardır? Kaldı da devlet bu herife mi kaldı? Ulema ve meşayihden bazıları sahib-i hurucsun diyorlarmış”* sözleri ile ortaya koyuyordu. Selim Giray’ın Yeğen Osman Paşa’ya yönelik tepkisi bununla da kalmayıp *“bunun tedarikini görün, görmezseniz ne tarafınız olur ne de işinize karışırım ve ne kılıç salıp işinizde bulunurum”* diyerek devlet ricalini açıkça Yeğen Osman Paşa’nın bertaraf edilmesi hususunda tehdit etmekten de geri durmuyordu³⁸⁵.

Yeğen Osman Paşa’nın korkusundan dolayı duruma kayıtsız kalan devlet erkânı, Selim Giray’ın bu konuşmaları ile cesaretlenerek Yeğen Osman ve ona tabi asilerin ortadan kaldırılması hususunda karar almak zorunda kaldılar. Yeğen Osman Paşa, Kamanice Kalesi kumandanlığına tayin edildi ve diğer taraftan Yeğen Osman ve taraftarların ortadan kaldırılması için Arap Recep Paşa görevlendirilerek Rumeli

³⁸³ Anton Minkov, "Conversion to Islam in the Balkans: Kisve Bahası Petitions and Ottoman Social Life, 1670-1730, 2009, s.151, Zübde-i Vekayiât, s. 303, 304, Silahdâr, C.II, s. 373, Raşid, C.II, s. 58

³⁸³ Stevan K. Pavlowitch, Serbia: the History Behind the Name, London: 2002, s. 19, 20

³⁸⁴ Ivan Parvey, Habsburgs and Ottomans Between Vienna and Belgrade 1683-1739, East European Monographs, 1995, s. 74,75, Nolan, a.g.e., s. 26

³⁸⁵ Silahdâr, C.II, s. 410, Zübde-i Vekayiât, s. 312

eyaletinden nefir-î âm' toplanması için hükümler gönderildi³⁸⁶. Kamaniçe kumandanlığına görevlendirildiğine dair emir ulaştığında durumun farkına varan Yeğen Osman Paşa, “*beni Kamaniçeye gönderip katledecekler, gözüm görürken ben kendimi diri diri vermem, işte meydan, ellerinden geleni geri koymasınlar*” diyerek Osmanlı Devleti’ne karşı doğrudan doğruya isyan ettiğini bildirdikten sonra Niş’ten çıkıp Vitoş dağına kaçtı. Yeğen Osman Paşa’ya gönderilen çavuş geri dönüp, “*Yeğen Osman sefere giderim diyor, kılıç ve kaftanla gönlü alınmasını istiyor*” deyince Selim Giray, bu duruma oldukça sinirlenip “*Çık bre boğazı ipli nikbeti o da, sende görür müsün söylediği kelamı*” sözleriyle çavuşu huzurundan kovmuştur.

Yeğen Osman’ın ortadan kaldırılması hususunda oldukça kararlı olan Selim Giray’ın bu tutumu sayesinde nefir-î âm için tekrar Rumeli’ye emirler gönderildi³⁸⁷. Yeğen Osman Paşa’yı ortadan kaldırmakla görevlendirilen Arap Recep Paşa, Filibe’ye geldiğinde Yeğen Osman’ın yeğenini (ablasının oğlunu) öldürdü ve Sofya sahrasında bulunan Yeğen Osman Paşa üzerine hareketine devam etti. Sofya’yı ele geçirme teşebbüsünde başarısız olan Yeğen Osman Paşa ve adamları, Recep Paşa’nın yaklaştığı haberini alınca dağıldılar. Emrindeki 1.000 kadar adamı ile Yeğen Osman Paşa, Şehirköy- Niş’ten Kosova ve buradan İpek kasabasına kaçtı. İpek kasabasında ele geçirilen başta Yeğen Osman Paşa olmak üzere dayısı Deli Veli, Yadiğârîoğlu Mustafa Paşa, Uzun Mehmed Paşa, Nişancısı Mehmed Paşa, Reisülküttâbı Akli Mehmed ve çavuşbaşısı vekili Mahmud, başları kesilmek suretiyle katledildi³⁸⁸.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Sarayı’nda bir süre ikamet eden Selim Giray, Vezir-i âzam ile birlikte padişah huzuruna çıktı. Silahdâr’ın ifadelerine göre Selim Giray, Padişah II. Süleyman tarafından daha önce hiçbir Kırım Hanı’na nasip olmayan bir saygı ve sevgi ile karşılandı. Padişah II. Süleyman, Kırım Hanı Selim Giray’ı üç adım yürüyerek karşılamış, “*hoş geldiniz, safa getirdiniz*” sözleri ile ağırlamıştır. Selim Giray’ı tevâzu ile karşılayan Padişah II. Süleyman, Yeğen Osman Paşa meselesinde olduğu gibi Selim Giray’a devlet meselelerindeki ciddiyet ve tutumu nedeniyle “*Allah*

³⁸⁶ Silahdâr, C.II, s. 409-411

³⁸⁷ BOA, A. {DVNS.MHM.d-98, s.132-135

³⁸⁸ Yeğen Osman taraftarı asilerin devlet içinden temizlenmesi süreci kimini öldürmek, kiminin de affetmek suretiyle devam etti. Sunkuroğlu adındaki Yeğen Osman Paşa taraftarı şahıs öldürülmüş, Kara Cehennem ve Kethudâsı Kara Yazıcı denen şahıslar Selim Giray’ın iltimasıyla affedilmişti. **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 7

sizden razı ola, iş bizim vükelaya kalmış olsaydı vay idi halimize” sözleri ile teşekkür etmiş ve hediyelerini vermiştir³⁸⁹. Üsküp’e kadar dayanan Avusturya kuvvetleri karşısında izlenecek strateji hususunda Padişah II. Süleyman ile istişarede bulunan Selim Giray, Avusturya üzerine yapılacak sefer için gerekli hazırlıkları yapmak üzere Kili’ye döndü³⁹⁰.

³⁸⁹ Silahdâr, C. II, s. 421, 422, Uzunçarşılı, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C. IV, 6. Baskı, s. 32

³⁹⁰ Silahdâr, C. II, s. 422

3) Avusturya Kuvvetleri Karşısında Selim Giray'ın Kaçanik Zaferi

Sultan II. Süleyman tahta çıktığında hem cülusunu bildirmek hem de barış için Temmuz 1688'de Zülfikar Ağa'yı Avusturya'ya elçi olarak gönderdi³⁹¹. Zülfikar Ağa ve Divan-ı hümayun baş tercümanı Alexander Mavrocordato'nun Belgrad'a ulaşmasından bir gün evvel 12 Zilkâde 1099/ 8 Eylül 1688'de şehir Avusturya tarafından ele geçirilmiş, dolayısıyla Sultan II. Süleyman'ın Avusturya ile planladığı barış düşüncesi başlamadan bitmiş oluyordu³⁹².

Zülfikar Ağa aracılığı ile Avusturya ile yapılan müzakerelerde Osmanlı Devleti, elden çıkan yerlerin terkinin kabul etmekle beraber Erdel'in serbestliğini istemekteydi. Avusturya ise Osmanlı Devleti karşısında elde ettiği başarılar ile cesaretlenmiş, Fransa ile savaşa girmesine rağmen³⁹³ açıkça hedefinin İstanbul olduğunu belirtmekten geri kalmıyordu. 1689'da Niş'in kaybı, Avusturya kuvvetlerinin Üsküp'e kadar inerek Balkanlar'ı tehdit etmesi gibi Avusturya cephesindeki başarısızlıklar neticesinde Vezir-i âzam Bekri Mustafa Paşa azledilerek yerine 25 Ekim 1689'da Fazıl Mustafa Paşa tayin edilmişti³⁹⁴. Vezir-i âzam Fazıl Mustafa Paşa, ikinci bir Viyana bozgunu yaşamak

³⁹¹ BOA, YB. O4, 3/54, BOA, İE. HR. 3/287, BOA. İE. ML. 17/1575; Rumeli Beylerbeyi ünvanıyla Avusturya'ya hem Sultan II. Süleyman'ın cülusunu bildirmek hem de barış yolları aramak için gönderilen Zülfikar Ağa, 1688-1692 tarihleri arasında dört yıl süre ile Viyana'da cebren tutulmuştur. 1692'de Edirne'ye dönen Zülfikar Ağa, elçiliğine dair Sultan II. Ahmed'e sunduğu takrîrinde Avusturya'nın içinde bulunduğu durum, Avusturya'nın müttefikleri Lehistan ve Venedik ile olan ilişkileri ve vazifelendirildiği elçilik görevi icabı Avusturya ile Osmanlı Devleti adına yürüttüğü diplomatik münasebetlere dair bilgiler vermektedir. Songül Çolak, **Viyana'da Osmanlı Diplomasisi (Zülfikâr Paşa'nın Mükâleme Takrîri 1688-1692)**, İstanbul, 2007, s. 16-32, Mustafa Güler, **Zülfikâr Paşa'nın Viyana Sefareti ve Esâreti (Cerîde-i Takrîrât-ı Zülfikâr Efendi 1099-1113 / 1688-1692)**, İstanbul, 2008, s. XIX-XXXII

³⁹² "...ve top sadası dahi işitilmeğe başlandı. Meğer Belgrad Kal'ası alındığının şenliği etmeleriyle ankasdin bizi ordularına karşı götürüp arabalar tahmil olunmak bahanesiyle eyledikleri şenliklerini göstermek murâd itmişler. Ve istikbâle gelen bey dahî selâmdan sonra, işte arabalar gönderildi eşyanız vaz' olunsun ve Aksuîn Belgrad alındığının şenliği olmağla gelün siz dahî seyr edin deyi cevap eyledi" Güler, **a.g.e.**, 6,7

³⁹³ Fransa Kralı XIV. Louis, torununu İspanya kralı yapmak isterken Avusturya, İspanya'daki Habsburg hanedanını ayakta tutmaya çalışmakta idi. Fransa ve Avusturya'nın bundan dolayı savaşa girmeleri, Fransa'yı Osmanlı Devleti'ne yaklaştıran Osmanlı Devleti'nin Avusturya ve müttefikleri karşısında da rahatlamasına neden olmuştu. S. Hilmi Özkan, "XVII. Yüzyıl Sonlarında Hristiyan Birliği Projesi ve Osmanlı-Fransız İlişkileri", **SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 19, Mayıs-2009, s. 65, 66

³⁹⁴ 1637 senesinde Vezirköprü'de doğan Fazıl Mustafa Paşa, Köprülü Mehmed Paşa'nın ikinci oğlu Fazıl Ahmed Paşa'nın küçük kardeşidir. Sultan II. Süleyman'ın hükümdarlık döneminde, 1689-1691 tarihleri arasında 1 yıl 9 ay sadrazamlık görevinde bulunmuş, Viyana sonrası Avusturya cephesinde büyük toprak kayıplarının yaşandığı kötü gidişatı Şehirköy, Niş, Semendire ve Belgrad'ı geri almak suretiyle durdurmuştur. Avusturya ile vuku bulan 19 Mayıs 1691 tarihli Salankamen Muharebesinde şehit düşmüştür. Abdülkadir Özcan, "*Köprülü-zâde Fâzıl Mustafa Paşa*", **DİA**, C.XXVII, Ankara, 2003, s.

istemiyor bundan dolayı gerekli hazırlıkları yapmadan Avusturya üzerine sefere çıkılmasına sıcak bakmıyordu. Belgrad ve Niş'in elden çıkmasıyla Rumeli'den Anadolu'ya büyük göç dalgası yaşanmasına rağmen Fazıl Mustafa Paşa'nın düşüncesine göre, başta ordu olmak üzere ülke dâhilinde yapılacak ıslahatlar ile tam anlamıyla hazır olunduktan sonra Avusturya üzerine sefere çıkılmalıydı³⁹⁵. Fakat Avusturya ordusu Üsküp'e kadar gelip dayanmış ve bu durum karşısında zaman kazanmak gerekiyordu³⁹⁶. Avusturya karşısında zaman kazanmak ve Üsküp'e kadar dayanan Avusturya kuvvetlerini durdurma vazifesi Mora serâskeri Vezir Halil Paşa³⁹⁷ ve Kırım Hanı Selim Giray'a verilmişti³⁹⁸.

1689'da ülkesini işgale yönelik Rus tehlikesini bertaraf eden Selim Giray, orduya dâhil olmak için Temmuz/Ağustos 1689 tarihinde kumandasındaki 30.000 askeriyle Kırım'dan çıkıp Niğbolu'ya geldiğinde Niş'in düşman eline geçtiği haberini

263-265, M. Tayyib Gökbilgin-R.C. Repp, "Köprülü", **Encyclopaedia of Islam**, Volume V, 1986, s. 256-263

³⁹⁵ Yeni Vezir-i âzam Fazıl Mustafa Paşa'yı en çok rahatsız eden konulardan biri ordu dâhilindeki asayişsizlikti. Yoklamalar layıkıyla yerine getirilmemekte, birçok yeniçerinin adı defterde kayıtlı olup üç ayda bir ulufelerini almalarına rağmen askerlik vazifelerini yerine getirmemekteydiler. Bu yüzden ordunun asayiş ve düzeninin sağlanması, Fazıl Mustafa Paşa'nın öncelikle ilgilendiği mesele olmuştur. **Zübde-i Vekayiât**, s. 306, 307, **Silahdâr**, C.II, s. 489, **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 345-348; Bu konu hakkında 99 ve 100 numaralı Mühimme Defterlerinde oldukça fazla sayıda hüküm mevcuttur. Asker yoklamalarının yapılması hakkında Rebi'ül-âhîr 1102 / Ocak 1691 tarihli Avlonya Seraskeri Vezir Halil Paşa'ya hüküm **BOA, A. DVNS.MHM.d-100**, 67/224, Sofya Muhafızı Hüseyin Paşa'ya hüküm, **BOA, MD. Nr. 100**, 93/361, ayrıca bu konu hakkında diğer hükümler için bkz. **BOA, A. DVNS.MHM.d-99**, 25/117, 25/118, 27/126, 27/127, 61/202, 61/204; Filibe ve Pazarcık Kaza'larından nefir-i âmm usulüyle asker toplanması hakkında, **BOA, A. DVNS.MHM.d-99**, 77/251

³⁹⁶ Alexandru Madgearu, Martin Gordon, **The Wars of the Balkan Peninsula**, Scarecrow Press, 2008, s. 96

³⁹⁷ *Sen ki, Vezir-i müşarünileyhsin yanında olan mîr-i mîran ve mîrliva ve eyalet askerleriyle icaleten Üsküp muhafazasına irişmek üzere bundan akdem ordu-yı hümayunum tarafından emr-i şerifim gönderilüb tenbih olunmağla emr-i şerifim üze mukarrer olup vech-i meşrûh üze bir gün evvel Üsküb'ün havalisine erişüb bi-inayeti'llahi te'âla mekr ü keyd-i a'dadan gereği gibi hıfz u hırâset itmekde sa'y ve ihtimâm eylemen babında ferman-ı alışanım sadr olmuştur deyü yazılmıştır. Fi evâhir-i M. Sene 1101*, **BOA, A. DVNS.MHM.d-99**, s. 7; Halil Paşa'nın emrindeki ordunun masrafları Tırhala, Avlonya, Ohri ve Delvine livalarınca karşılanmıştır. **BOA, İE. ML. 27/2739**, **BOA, C. AS. 687/28847**; Görice kadısına 17 M 1101/31 Ekim 1689 tarihli Sokopol, Şiska ve Bosokolmi karyelerinden tüfekleri ile beraber 2.000 askerin Üsküp Muhafazasına memur Vezir Halil Paşa emrine gönderilmesine dair hüküm. **BOA, İE. AS. 26/2396**

³⁹⁸ Avusturya cephesindeki bu müşkül durum karşısında 21 Ş 1099 / 21 Haziran 1688 tarihli name-i hümayûn ile Selim Giray'dan kalgay ve nureddin sultanlar ile birlikte Avusturya ve Lehistan seferlerine yeteri kadar askerle destek vermesi stenmişti. **BOA, A. DVNS.NHM.d-5**, s. 28, 29, **Silahdâr**, C.II, s. 490,499, Shapira, **a.g.e.**, s. 132, 133; Bu sırada Osmanlı Devleti, Avusturya üzerine yapılacak olan sefer için gerekli tedarikleri görmekte, Anadolu, Rumeli Beylerbeyileri ve sancak beylerine seferde hazır bulunmaları için emirler göndermekteydi. *Karaman Eyaletine Mutasarrıf Kemankeş Amed Paşa'ya hüküm ki, Sofya'da kalan asakir-i İslama baş ve buğ olup muktezâ-yı vakt üzere hareket ve ol havalıyı mekr ü keyd-i a'dadan bi-inayeti'llahi te'âla gereği gibi hıfz u hırâset eyleyesin deyü yazılmıştır. Fi evail-i Safer-1101/ Kasım-Aralık 1689*, **BOA, A. DVNS.MHM.d-99**, s. 13

alınca süratle Sofya'ya hareket etmişti³⁹⁹. Selim Giray Sofya'ya geldiğinde, Mahmud Paşa⁴⁰⁰ ile yapmış olduğu görüşmeden sonra düşmanın istila etmiş olduğu asıl isyan mahalli olan Üsküp üzerine hareket etti. Çünkü Niş'i ele geçiren Avusturya Generali Veterani, Rumelideki Hıristiyan ahaliyi Osmanlı Devletine karşı kıskırtmakta ve isyana teşvik etmekteydi⁴⁰¹. Diğer taraftan Niş ve Şehirköy'ün elden çıkmasıyla Sırplar tarafından yardım gören Avusturya Generali Enea Silvio Piccolomini, Üsküp'e kadar inmişti⁴⁰². Avusturya'nın kendisine Kumanova (Kumanova)⁴⁰³ Prensligi tacını gönderdiği ve Kumanova Kralı ilan ettiği Karpoz (Karpos)⁴⁰⁴ Kumanova, Kaçanik ve Eğridere'de yerleşmiş, Köstendil taraflarına yaptığı saldırılar ile bu vilayeti ve ahalisini perişan etmişti⁴⁰⁵. Kumanova'da esir alınan Karpoz, Kasım-Aralık 1689'da Üsküp

³⁹⁹ Selim Giray, 15 Kasım 1689 / 2 S 1101 tarihinde Sofya'da hazır bulundu. Oğulları ile beraber Sofya'ya gelen Selim Giray, hilatlar ile ödüllendirildi. *Şecâ'atlü Hân-ı âlişân Hazretleri Sofya sahrâsına teşrif buyurdıklarında hazine-i amireden ba-fermân-ı âli ilbâs olunan eşyadır. 1 adet mücevher kılıç, 1 adet mücevher sorguç, nîmtâne hilat-ı at-i hâssu'l-hâss bâ-post-ı semmûr 1 sevb, beray-ı üstlük hil'ât-ı hâssu'l-hâs 1 sevb, 1 adet semmûr kalpak, 1 adet kadife şalvar. Selim Giray'ın maiyetinde bulunan oğulları, Şirin bey ve mirzaları da kürk ve hil'atlar ile ödüllendirilmişti. Çuka kontos-ı semmûr kürk 4 sevb, hil'at-ı hâssu'l-has 10 sevb, hil'at-ı hâss-ı sâde 80 sevb, hil'at-ı kuşaklık 110 sevb, hil'at-ı a'la 141 sevb, hil'at-ı altın gümüş. BOA, C. HR, 88/4374, BOA, İE. HR, 3/278 (26 M 1101/) Kasım 1689) Silahdâr, C.II, s. 484, İsâzâde Tarihi, s. 219, Zübde-i Vekayiât, s. 350*

⁴⁰⁰ BOA, İE. ML. 28/2761, BOA. İE. ML. 29/2822

⁴⁰¹ Behçeti Seyyid İbrahim Efendi, **Tarih-i Sülâle-i Köprülü (Transkripsiyon ve Tahlil)**, Yüksek Lisan Tezi, Hazırlayan: M. Fatih Gökçek, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2006, s. 279, Zübde-i Vekayiât, s. 349,350, Silahdâr, C.II, s. 493; Üsküp'e hareket eden, Mina Kalesi'ni feth edip Kaçanik Boğazı'nı geçen Selim Giray'ın önü, Avusturya Kralı Leopold'ın adamı olan Çolak adındaki bir zât tarafından kesilmişti. Avusturya ve Macar askerlerinden oluşan Çolak adındaki bu zâtın emrindeki 10.000'den fazla sayıdaki kuvvet, kimisi katledilmek kimisi esir alınmak suretiyle etkisiz hale getirilmişti. Çolak adındaki bu öldürülmesi ile Selim Giray, Üsküp ve Aybek üzerine ilerleyişine devam etti. **Tarih-i Mehmed Giray Hân**, s.28,29

⁴⁰² Wolfgang Libal, **Mazedonien Zwischen den Fronten, Europaverlag**, 1993, s. 35, Shapira, **a.g.e**, s. 132, 133; Üsküp, Makedonca; "Скопје/Skopje/Skopye" olarak adlandırılmakta olup Makedonya'nın başkenti ve en büyük şehridir. 19 Ocak 1392'de Osmanlı egemenliğine giren şehir, Vardar nehrinin iki yakasına kurulmuştur. Balkanların ortası sayılabilecek bir konumda olması nedeniyle tarih boyunca kültürel, politik ve dini bir merkez olma özelliğine sahip olmuştur. A. Popovic,"*Üsküb*", **Encyclopaedia of İslam**, Volume X, Leiden-Brill, 2000, s. 922,923

⁴⁰³ Makedonca: Куманово, Arnavutça: Kumanova/Kumanove olarak telaffuz edilen şehir, Makedonya'nın kuzeyinde Kosova ve Sırbistan sınırına yakın bir bölgede kuruludur. Üsküp ve Manastır ile beraber Makedonya'nın en büyük üç şehriden biridir. Şehir adını, 11 ve 12. yüzyıllarda bölgeye yerleşmiş olan Türk Kavmi Kumanlar'dan almıştır. Altay Suray Recepoğlu, **Kosova'da Türk Kültürü**, T.C. Kültür Bakanlığı, 2001, s. 221

⁴⁰⁴ Makedonya'nın kuzey doğusunda Kratova ve Zletova bölgelerinde köylüler zorla maden işçiliğinde çalıştırılıyordu. Madenlerde çalışmak istemeyen işçilerden biri olan Karpos, Avusturya Üsküp'e girince madenlerde çalışmak istemeyen bu köylülerin liderliğe soyunup Osmanlı Devletine karşı isyan hareketine girişti. В.Н. Шайдулов, **История Стран Центральной и Восточной Европы с Древнейших Времен до Конца XX в**, СПб, 2008, с. 128 (V. N. Şaydurov, *İstoriya Stran Sentralnoy i Vostočnoy Evropı s Drevneşih Vremen do Kontsa XX, St. Petersburg, 2008, s. 128*), Zübde-i Vekayiât, s. 339, **Tarih-i Mehmed Giray**, s.29

⁴⁰⁵ Silahdâr, C.II, s. 490,499, Behçeti İbrahim Efendi, s.279, Zübde-i Vekayiât, s.339

köprüsü üzerinde kazığa vurulup Kırım askerlerinin oklarına hedef olmak suretiyle katledildi⁴⁰⁶.

Üsküp'ün ele geçirilmesi ve isyancı Karpoz'un öldürülmesinden sonra hemen Edirne'ye dönülmeyip Kaçanik Boğazında⁴⁰⁷ toplanmış düşman kuvvetleri üzerine hareket edilmesine karar verildi. Daha önce bu tarafların muhafazası ile görevlendirilen Mora Seraskeri Vezir Halil Paşa, Safer 1001/ Kasım-Aralık 1689'da Üsküp'e gelip Kırım Hanı Selim Giray ile buluştu. Sultan II. Süleyman tarafından Serdar Mahmud Paşa'ya daha önce Üsküp'te kışlaması ve bu havalıyı gereği gibi muhafaza etmesi hususunda haber gönderilmişti. Kırım Hanı Selim Giray ile Halil Paşa, Kaçanik Boğazında toplanmış bulunan 10.000 kişiden müteşekkil düşman güruhu üzerine hareket etti⁴⁰⁸. Selim Giray ve Halil Paşa'nın emrindeki kuvvetler ile başa çıkamayacağını anlayan Kaçanik'te toplanmış düşman kuvvetleri, barış talep etmek zorunda kaldı ve kendilerine teslim olmak için iki gün süre verildi. Bu sırada Avusturya tarafından Kaçanik'e gönderilen 10.000 kişilik takviye kuvvetleri, Kaçanik Boğazına yakın Kosova sahrasında konuşlanmıştı. Çapula giden Kırım askerlerinin gelmemesi, Kırım bey ve mirzalarının, düşman ile savaşmak hususunda isteksiz davranmaları, Selim Giray'ın, *"Boğdan, Eflak, Niğbolu dağlarını aşıp geldik, düşmanı yenmeden gidersek düşman arasında itibarımız kalmaz. Akşama kadar ya düşman taburunu sökdürünüz ya da kıyamete dek bir nam koyup gideriz"* sözleri biten tepkisine neden olmuştu⁴⁰⁹.

Kosova sahrasına gelen takviye Avusturya kuvvetleri top atışına başlayınca, Kaçanik'te teslim olmayı düşünen düşman güruhu, barış niyetinden vazgeçip

⁴⁰⁶ 200 adamıyla Karpos yakalanıp kazığa vuruldu. Andrew Rossos, **Macedonia and Macedonians; a History**, Hooverinst Press Publication, July 1, 2008, s. 54, **Zübde-i Vekayiât**, s. 351, **Silahdâr, C.II**, s. 493, **Tarih-i Mehmed Giray**, s. 29, **İsâzade Tarihi**, s. 214, **Kırım ve Kafkasya Tarihçesi**, s. 42, 43

⁴⁰⁷ Arnavutça; "Kaçanik/Kaçaniku", Sırpça: "Kacanik/ Качаник", Kosova'nın güneyinde, Kosova-Makedonya sınırının hemen kuzeyinde Nerodimka deresinin sol yakasında yer almaktadır. Raif Vırmiça, **Kosova'da Osmanlı Mimarisi**, Kültür Bakanlığı Yay., 1999, s. 351

⁴⁰⁸ Düşman askerlerinin sayısını Zübde-i Vekayiât 10.000, Silahdâr ise 12.000 olarak göstermektedir. **Zübde-i Vekayiât**, s. 352-354, **Silahdâr, C.II**, s. 493

⁴⁰⁹ Sofya'da ordudan firar eden Tatar askerlerinden bir kısmı esir ve ganimet amaçlı yağma ve çapul hareketlerinde bulunmaktaydı. Bunlardan müddet-i örfiyeleri tamam olanların miri için satılması hakkında Sofya'da islam askeri Başbuğu Rüstem Paşa'ya ve defterdar vekiline gönderilen hüküm. **BOA, C. AS.**, 447/18639, **BOA, C. ML.**, 536/22029

mücadeleye devam etme kararı almıştı⁴¹⁰. Selim Giray, Vezir Halil Paşa'yı Kaçanik'te bırakarak kendisi, yardım etmek amacıyla gelen ve Kosova sahrasında konuşlanmış 10.000 kişilik bu takviye olarak gönderilen Avusturya kuvvetleri üzerine hareket etti. Selim Giray, Kosova sahrasında bulunan 10.000 kişilik düşman kuvvetlerini bozguna uğratarak bu düşman güruhunun 30 top, 2 humbara, cephane ve mühimmatını ele geçirmeyi başardı. Kosova sahrasında 10.000 kişilik düşman kuvvetleri karşısında başarı sağlayan Selim Giray, Kaçanik'e geri döndü. Artık yardım umudu kalmayan Kaçanik Kalesindeki düşman kuvvetleri, Kasım-Aralık 1689'da teslim olmak zorunda kaldı⁴¹¹.

Kaçanik galibiyetinden sonra Prizren, Priştine taraflarında 7.000 kişilik düşman güruhunun toplandığına dair Vezir-i âzam Fazıl Mustafa Paşa tarafından alınan haber üzerine Kalgay Devlet Giray ve Prizrin ve Dukagin Sancak Beylerbeyi Hasan Beyzâde Mahmud Paşa, bu düşman kuvvetleri üzerine sevk edildi⁴¹². Prizren'deki düşman kuvvetlerinin mağlup edilmesinden sonra Priştine üzerine hareket eden Devlet Giray ve Mahmud Paşa, Niş tarafına kaçmaya meyleden düşman kuvvetlerini kılıçtan geçirdikten sonra pek çok ganimetle geri döndü⁴¹³.

⁴¹⁰ Silahdâr, Kaçanik'te bulunan yandaşlarına yardıma gelen 10.000 kişilik düşman güruhunun top atışlarına başlaması ile Selim Giray'ın emrinde bulunan 15.000 kişilik Arnavud askerinin korkuya kapılarak dağılma temayülü gösterdiklerini fakat Selim Giray'ın gayretleri ile düşman kuvvetlerinin mağlubiyete uğratıldığını kaydetmektedir. Ayrıca Osmanlı ordusu Sofya'da bulunduğu sırada gerek Osmanlı gerekse Kırım askerlerinden firar edenler olmuş olup bunlardan müddet-i örfiyeleri tamam olanların mirinin satılması hususunda Serdar Rüstem Paşa görevlendirilmiştir. **Silahdâr**, C.II, s. 491-493, 29 C 1101 / 10 Mart 1690, **BOA, C.ML**, 536 / 22029

⁴¹¹ Halil İnalcık, "Struggle for East-European Empire: 1400-1700 the Crimean Khanate, Ottoman and the Rise of Russian", **Turkish Yearbook**, 1991, s. 11, **Silahdâr**, C.II, s. 494, **Râşid**, C.II, s. 110, **İsâzâde Tarihi**, s. 214; Selim Giray, bu mücadeleler esnasında çok değer verdiği Çelebi oğlu Mustafa ve Abdürrahim Çelebi gibi Kırım'ın önde gelen şahsiyetlerini kaybetmiştir. **Esseb-üs-seyyar'den** naklen **Gülbün-i Hânân**, s. 114

⁴¹² **Zübdei Vekayiât**, s.354,355, **Silahdâr**, C.II, s. 490,499, Behçeti İbrahim Efendi düşman askerlerin sayısını 8.000 olarak vermektedir. **Behçeti İbrahim Efendi**, s. 281

⁴¹³ **Zübdei Vekayiât**, s.354, 355, **Silahdâr**, C.II, s. 490, 499, Madgearu-Gordon, **a.g.e.**, s. 97, Shapira, **a.g.e.**, s. 132, 133

4) Selim Giray'ın Edirne'ye Teşrifi ve Hanlıktan Ayrılarak Hâcece Gitmesi

Üsküp'ün Karpos adlı asiden kurtarılması, Kaçanik'te düşman kuvvetleri karşısında alınan galibiyet, Prizren, Priştine ve Noveberda Kalesi'nin alınması ve Kosova'nın düşmandan temizlenmesinin ardından yaklaşan kış mevsimi nedeniyle Vezir Halil Paşa'nın bir miktar Kırım askeri ile Manastır'da kışlamasına, Kalgay Devlet Giray'ın Kırım'a gitmesine karar verildi⁴¹⁴. Silahdâr'ın naklettiğine göre, Selim Giray da tahtgâhı Kırım'a gitmek üzere hareket etmişken, Rusya ve Avusturya karşısında alınan galibiyetlerin Sultan II. Süleyman'a ulaşması ile Selim Giray, bizzat padişahın arzusuyla ile Edirne'ye davet edilmiş ve Edirne'ye gitmek üzere Plevne'den dönmek zorunda kalmıştı⁴¹⁵.

Edirne'ye yakın Akpınar mevkiinde Sadrazam Kethüdası tarafından karşılanan Selim Giray, Akpınar'da bir saat kadar istirahat ettikten sonra Edirne ile Akpınar arasında bulunan Çeşme'de Vezir-i azam Fazıl Mustafa Paşa ile buluştu. Edirne'ye vardığında akşama kadar sadrazam sarayında dinlenen Selim Giray, birkaç gün sonra padişahın huzuruna çıkarak Sultan II. Süleyman tarafından samur kürk ve tam donanımlı bir at hediye ile ödüllendirildi. Kışı Edirne'de geçirmesine karar verilen Selim Giray, Timurtaş ovasında bulunan Kara Mustafa Paşa Sarayı tamir edilerek oraya yerleştirildi⁴¹⁶.

22 Şubat 1690'da Selim Giray'ın Edirne'ye gelişi, Bosnalı Sâbit'in;

“Hidiv-i aliyü'l-himem ki dikkat idüp

Üç ayda iki gaza eyledi be-vefk-i murâd”⁴¹⁷ dizelerinde de ifade ettiği gibi Rusya ve Üsküp'te Avusturya karşısında üç ayda kazanılan iki zaferin mimarı edası ile olmuş, Selim Giray Edirne'ye gelişinde büyük bir saygı ve sevgi ile karşılanmıştı. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Osmanlı Devleti'nin başta Avusturya karşısında Macaristan topraklarında aldığı yenilgiler ve Venedik cephesindeki başarısızlıklar ile zor günler

⁴¹⁴ Behçeti İbrahim Efendi, s. 282

⁴¹⁵ Silahdâr, C.II, s. 493-495, , Râşid, C.II, s. 112, 113, Anonim Osmanlı Tarihi, s. 11, Zübde-i Vekayîât, s. 356; Sadece Mehmed Giray Han, Selim Giray'ın Edirne'ye değil tahtgâhı Kırım'a döndüğünü kaydetmektedir. A.g.e., s. 30

⁴¹⁶ BOA, İE. DRB, 2/139, Zübde-i Vekayîât, s. 356, Behçeti İbrahim Efendi, s. 282, Râşid, C.II, s. 112,113, İsâzade Tarihi, s. 215, Silahdâr, C.II, s. 495

⁴¹⁷ Ali gibi himmet sahibi, ne iyi bir padişah ki, dikkat edip muradı üzere üç ayda iki gaza eyledi. Gülbün-i Hanân, (O. Cudi Neşri), s. 114

yaşadığı hatta iç çekişmelere sürüklendiği bir dönemde, Selim Giray'ın Lehistan, Rusya ve Avusturya karşısında aldığı galibiyetler, Osmanlı Devleti için sadece bir moral kaynağı olmakla kalmamış aynı zamanda Selim Giray'ın Osmanlı asker ve ahalisi arasında kurtarıcı olarak görülmesine de neden olmuştu.

Selim Giray'ın bu başarıları 17. yüzyılın en önemli şairlerinden biri olarak kabul edilen Gevheri'nin de dikkatinden kaçmamıştı. Gevheri, Selim Giray'ın Edirne'ye gelişinden duyduğu sevincini, kendisine ithafen yazmış olduğu "Kırım Hanı Selim Giray Han Geldi" mısraları ile biten:

Hudâ nusret verse İslam askeri

Ursalar düşmana tîg u teberi

Sene bin yüz tarihinde Gevheri

*Padişaha Selim Giray Han geldi*⁴¹⁸ kudûmiyyesi⁴¹⁹ ile süslemişti.

Sadârete gelmesi ile uzunca bir süre ülke dâhilinde gerçekleştirdiği ıslahatlar ile Avusturya seferine hazırlanan Fazıl Mustafa Paşa, sefer hazırlıklarını tamamlayarak 6 Şevval 1101/13 Temmuz 1690'da Edirne'den hareket etti. Bu sırada Edirne'de bulunan Selim Giray, sefer için toplanan savaş meclisinde bulunup seferin yapılmasına olumlu rey kullanmıştı⁴²⁰. Fakat Selim Giray rahatsızlığı ve ülkesine yönelik beliren Rusya tehlikesinden dolayı bu sefere katılamayıp Edirne'de kendisi ile beraber bulunan oğlu ve Kalgayı Devlet Giray'ı emrine verdiği 30.000 kişilik kuvvetle bu seferle görevlendirmişti⁴²¹.

Fazıl Mustafa Paşa'nın Avusturya seferi için tasarladığı plana göre, Erdel Krallığı Orta Macar Kralı Tökeli İmre'ye verilecek, Silistre Beylerbeyi ve Tuna

⁴¹⁸ Şükrü Elçin, **Gevherî Divânı**, Ankara, 1998, s. 11

⁴¹⁹ Bir büyük insanın ya da sevilen bir insanın bir yere gelişi dolayısıyla kaleme alınan şiir. Nihat Sâmî Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, M.E.B., C. I-II, İstanbul 1971, s.718

⁴²⁰ **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 12, **Silahdâr**, C.II, s. 511, **Raşid**, C. II, s. 124, **Zübde-i Vekayiât**, s. 366; Anadolu'nun sağ, sol ve orta kolundaki tüm kadırlara Avusturya üzerine yapılacak sefer için Edirne'de hazır bulunmaları hakkında hüküm. **BOA, A. DVNS.MHM.d-99**, 122/388; 3 N 1101 / 10 Haziran 1690 tarihli Edirne'den Sofya'ya kadar olan köprülerin tahkîm ve tamiri ile vazifelendirilen Mahmud Efendi'ye kereste temin edilmesi hususunda yol üzerindeki kadırlara yazılan emirname. **BOA, İE. DH. 8/803**; ayrıca sefer için Gelibolu Tersanesi'nde yeni gemi inşası hakkında hüküm. **BOA, A. DVNS.MHM.d-99**, 311/148

⁴²¹ "Lakin mizâcları gayet za'f üzere alîl olmagın sefere taht-ı revânula gitmek fermân olundu. Hasbe'l-iktîza vezîr-i alîşan ile ma'îyyeten azîmet buyurdular. Veled-i Kebîrleri Devlet Giray Sultan diyâr-ı Kırım'da kalgay bulunup, bu taraftan han hazretleri sultan- mezkûrı ser-leşker eyleyüp yigirmi binden (20.000) mütecâviz asker ile diyâr-ı Kırım'dan irtihal eyleyüp, imdâd-ı din ü devlet niyettü'l-îzz...", **Tarih-i Mehmed Giray Hân**, s. 31, **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 12, 13.20

Muhafızı Ahmed Paşa, Selim Giray'ın oğlu Gazi Giray ve Eflak Voyvodası Konstantin, Tökeli'yi Erdel tahtına oturtmakla işğal edecek, Akdeniz muhafazası Kaptan Mısırlıoğlu İbrahim Paşa'ya verilecek, Azak-Özü muhafazası için de altı çekrti gönderilecekti. Bu önlemler alınarak Vezir-i âzam Fazıl Mustafa Paşa kumandasındaki asıl büyük ordu, Niş ve Belgrad'ı ele geçirecekti. Silahdâr'ın bildirdiğine göre Selim Giray, Erdel'in ele geçirilmesi fikrinde Fazıl Mustafa Paşa ile aynı fikirde değildi. Selim Giray'a göre, Budin ele geçirilmedikçe Erdel'in elde tutulması mümkün değildi⁴²².

Tatarpazarı, Sofya, Halkapınar'ı geçerek Şehirköy'e gelen Osmanlı ordusu, Zilkâde 1101/Ağustos 1690'da Şehirköy'ü ele geçirdi. İleri harekâtına devam Osmanlı kuvvetleri, Musa palangası, Kızılbayır'ı aşarak 18 Ağustos'ta Niş önlerine vâsıl oldu⁴²³. Niş'in muhafazasında General Veterani kumandasında 10.000 kişilik bir kuvvet bulunmaktaydı. 25 günlük kuşatmadan sonra Niş Kalesi ele geçirildi⁴²⁴. Niş'in ele geçirilmesinden sonra Belgrad üzerine yürüyen Osmanlı ordusu Sebeste, Kınalıoğlu, Yagodin'i aşarak 18 Eylül 1690'da Semendire'yi feth edip 8 Ekim 1690'da Belgrad'ı Avusturya'dan geri almaya muvaffak oldu⁴²⁵.

Daha öncede belirttiğimiz gibi Selim Giray rahatsızlığından dolayı Vezir-i âzam Serdar Fazıl Mustafa Paşa ile birlikte sefere iştirak edememiş, sefer için oğlu ve Kalgayı

⁴²² Necati Tacan, **Niş-Belgrad-Salankamin-Petrovaradin-Lugoş-Tımişvar Kuşatma ve Meydan Muharebeleri**, İstanbul, 1939, s. 12, 13, **Silahdâr, C.II**, s. 504; Tökeli'nin Erdel tahtına oturtulması için Serasker Vezir Tursun Mehmed Paşa, Gazi Giray, Özü Beğlerbeği Ahmed Paşa ve Eflak Voyvodası Konstantin'e evail-i N 1101/ 8-17 Haziran 1690 tarihli hükümler. **BOA, A. {DVNS.MHM.d-100**, 26/82, 27/83, 28/85, 28/86

⁴²³ **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 13-15, **Zübde-i Vekayiât**, s. 379, **İsazâde Tarihi**, s. 221; 11 L 1102 / 8 Temmuz 1691 tarihli, düşman işgalinden dolayı fakir düşen Şehirköy reâyasından sürsat bedelinin alınmamasına dair Şehirköy Kadısı'na yazılan tezire. **BOA, AE. SAMD. II**, 12/1332

⁴²⁴ Niş'in ele geçirilmesinden sonra Osmanlı ordusu Belgrad'a hareket ederken Vidin Serâsker Mehmed Paşa ve Tuna Kaptanı Hüseyin Paşa'dan en kısa zamanda orduya dâhil olmaları istenmiştir. 29 Z 1101 / 3 Ekim 1690 **BOA, A. {DVNS.MHM.d-100**, 96/372, 96/373; Ivan Parvev, **Habsburgs and Ottomans Between Vienna and Belgrade 1683-1739, East European Monographs**, 1995, s. 94-96, Michael Hochedlinger, **Austria's Wars of Emergence: War, State and Society in the Habsburg Monarchy, 1683-1797**, Longman, 2003, s. 466, A. Cevat Eren, "Niş", **İA**, V. 9, Ankara 1964, s. 295, Fehim Bajraktarevic (A. Popovic), "Nish", **Encyclopaedia of Islam**, Volume VIII, s. 57, **Zübde-i Vekayiât**, s. 371, **Silahdâr, C.II**, s. 523, **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 13-15, Pavlowitch, **a.g.e.**, s. 19

⁴²⁵ Anton Minkov, **Conversion to Islam in the Balkans: Kisve Bahas Petitions and Ottoman Social Life, 1670-1730**, Brill, 2004, s. 151, **Silahdar, C.II**, s. 534-537, **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 16-18, **Tarih-i Mehmed Giray Hân**, s. 38,41; Belgrad Kalesi'nin ele geçirildiğine dair 29 Z 1101/3 Ekim 1690 tarihli yeniçeri kâtibi Abdülkerim imzalı tahrirât. **BOA, İE, AS**. 89/8228; Belgrad'ın fethi münasebetiyle Serdar Fazıl Mustafa Paşa, Sultan II. Süleyman tarafından Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya ait olup hazinede mahfuz tutulan elli bir elmaslı murassa hançer ile ödüllendirilmiştir. **BOA, İE. HD**, 9/884

Devlet Giray Sultanı görevlendirmişti. Belgrad'ın fethinden sonra orduya dâhil olan Selim Giray, Vezir-i âzam Serdar Fazıl Mustafa Paşa tarafından Edirne'ye gönderilmişti⁴²⁶. Belgrad Kalesini tamir, tahkim eden, kalenin mühimmat ve zahire tedarikini gören Vezir-i âzam Serdar Fazıl Mustafa Paşa, 15 Kasım 1690'da Belgrad'tan yola çıkarak kırk gün sonra Davutpaşa Sahrasına ulaşmıştı⁴²⁷.

Silahdar'ın bildirdiğine göre, baharda Kırım'a saldırı planları yapan Rusya ve Lehistan karşısında Selim Giray'ın uzun süre Edirne'de bulunması Kırım ahalisini oldukça rahatsız etmekteydi⁴²⁸. Selim Giray ise bu sırada hanlıktan feragat etme talebinde bulundu. Hanlıktan ayrılma talebi uygun görülmeyen Selim Giray, bu defa hastalığını öne sürerek bir kez daha hanlıktan ayrılma talebini yeniledi⁴²⁹. Selim Giray'ın ısrarlı tavrı karşısında Vezir-i âzam Fazıl Mustafa Paşa, 6 Mart 1691'de Selim Giray'ın hanlıktan ayrılma talebini Sultan II. Süleyman'a bildirince hatt-ı şerifle Saadet Giray (Kör Saadet Giray 1691), Selim Giray'ın halefi sıfatıyla İstanbul'a davet edildi⁴³⁰.

Selim Giray'ın Kırım Hanlığı görevinden ayrılmasının nedeni, Anonim Osmanlı Tarihi'nde yakalanmış olduğu nikris hastalığı, Zübde-i Vekaiyat't ve Tarih-i Mehmed Giray Han'da hem hastalığı hemde hâcca gitme arzusu olarak gösterilmektedir. Silahdar ise Selim Giray'ın hanlıktan ayrılma isteğini, “*artık benden size hayır yok, bu maraz beni alır, beni kendi halime koyun, bir köşede devletin duacısı zümresinden olayım, muradım azildir*” ifadeleri ile dile getirilmektedir. Halim Giray'a göre, Selim Giray'ın

⁴²⁶ Edirne'de bulunduğu süre zarfında Selim Giray'ın rahat etmesi için her türlü imkân sağlanmış, erzak vs. ihtiyaçları devlet tarafından karşılanmıştır. **BOA, İE. HR.** 4/347, **BOA, C. HR.** 10/467

⁴²⁷ Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. III, Kısım I, s. 541, 543, **Silahdâr, C.II**, s. 547, 548, **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 20; Kalede bulunan muhafızlara günlük iki ekmek verilmesine dair emirname. **BOA, AE. SAMDII**, 6/511, **BOA, İE. AS**, 29/2564

⁴²⁸ Kalgay Sultan Kırım Bey ve mirzalarına hüküm ki, Selim Giray Han'ın ol tarafa istinhâzları için Kırım âhâlisi sünnet-i seniyye-i sa'âdet-medârıma mahzar gönderüp lakin müşarun-ielyhün şimdilik müsâra'ât üzere o mertebe hareket-i atıkaya mizaclarında müsaade olmayub bi-avni'llahi te'âla hıfz u hırsat ve himayet ü sıyanetleri için sizün icaleten karye irişmemenüz iktiza itmeğle İmdi: Kırım ve havalisinden muhafazaya muhtac olan mahallerün himayet ü sıyanetlerinde bezl-i cell-i himmet idüp i'lâmı lazım olan ahbar-ı sahihâyı arz u ilamdan hali olmayup din ü devlet-i aliyyeme tâbî hidemât-ı celilede merkûz olan şecâ'at ve şehâmet-i muktezâsını icra eylemenüz bâbında hüküm yazılmışdır. Fi Evahîr-i Ca sene 1102, **BOA, A. {DVNS.MHM.d-100}**, 133/511

⁴²⁹ **Silahdâr, C.II**, s. 555, 556, **Gülbün-i Hânân**, (O. Cûdi Neşri) s. 115

⁴³⁰ **BOA, İE. HR.** 6/557 (1 B 1102/31 Mart 1691), Saadet Giray 'a satın alınacak olan kürk için mübaaya tezkiresi verilmesi hususunda arz. **BOA, İE. ML** 34/3315 (2 Za 1102/ 28 Temmuz 1691)

hanlıktan ayrılmasındaki diğer bir neden, en çok sevdiği ve değer verdiği oğullarından biri olan Nureddin Azâmet Giray'ın vefatından duyduğu üzüntüdür⁴³¹.

Selim Giray'ın hanlıktan ayrılmasına oldukça üzülen Fazıl Mustafa Paşa, Selim Giray'dan bir arzusu olup olmadığını sorduğunda Selim Giray, “*dünyada bir arzum kalmadı, eğer bana bir iyilik yapacaksanız beni hâcca gönderin, bundan ileri iyilik olmaz*” diyerek hâcca gitme arzusunun Fazıl Mustafa Paşa tarafından Sultan II. Süleyman'a iletilmesini istedi⁴³². Bu arzusu Sultan II. Süleyman tarafından kabul gören Selim Giray, Türk Ali Paşa refakatinde bir çektiri ile hâcca gitmek üzere yola çıktı. Silahdar'ın naklettiğine göre, Selim Giray'ın hâc yolculuğu da devlet idareciliği gibi maceralı oldu. Daha yolun başında barutluğa mum düşmesi sonucu çektiri yanmaya başlamış, çektirinin kıyıya yanaştırılması ve yangının söndürülmesi ile bu tehlike, Selim Giray'ın hâc yolculuğunun sadece rötarlı bir şekilde gerçekleşmesiyle atlatılmıştı. Mısır'a varan Selim Giray Arabistan'a geçerek hâc farızasını yerine getirdikten sonra dönüş yolculuğunu kara yolu ile yapmaya karar vermişti. Bu defa yolda haramilerin saldırısına uğrayan Selim Giray, tüm ağırlıklarını bırakmak suretiyle canını kurtarmayı başarmıştı. Ayrıca dönüş yolculuğunda “*urbân-ı bâdîye*” denen bedevi çöl eşkıyaları ile Şam Valisi Emir-i Hac arasındaki kavgaya tesadüf eden Hacı Selim Giray, onları barıştırmak suretiyle bir kez daha Sultan II. Süleyman'ın takdirini kazanmıştı. Sultan II. Süleyman, kendisine gönderdiği Hassa Silahşörü Dâye-zade İbrahim Ağa vasıtasıyla Silivri civarında bulunan bir çiftliği Hacı Selim Giray'ın ikametine tahsis etti⁴³³.

⁴³¹ “*kendüsü dahi “tashîh-i mizâc eyledim deyü gâh araba gâh tahtü'r-revân ile yola revan, ba'del-feth Belgrad'a gelüp, Köprülüzâde ile görüşüp, rızasıyla hanlıktan kasr-ı yed eylemek üzere niyâz-mend olmuşdur*”, **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 20, “*Muhamedü'l Mustafa Hazretlerinin mehbûtu Cebraîl-i Emîn olan ravza-i mutahhara-i arş-âsa ve hak-pây-i itr-nâklarına cebîn-sâ olmak arzusuyla azim olmağa kasd u niyet etmekle rikab-ı hümayun-ı Şehriyârîden niyâzpâş-ı icâzet olmağın yine kendülerinin re'y-i savâb-dîdleri ve rızaları üzere Yanbolu'da kûşe-nişîn-i eyvan-ı Hânî olmak üzere ilbâs-ı hul'at olundukda inşa'allâhü te'âla vakti ile sefer-i hümayûna asâkîr-i Tatar-ı bi-umâr ile gelmek üzere makarr-ı hükümet-şi'ârları olan iklim-i Kırîma nehzat ve selefi Selim Giray Han Hazretleri dahi çekdiri ile Mısır'a ve andan dahi savb-ı tayyibeye gitmek üzere bâd-bân güşây-ı azimet eyledi*”, **Zübde-i Vekayiât**, s. 385, “*Selim Giray Hazretleri Vezir-i âzam Fazıl Mustafa Paşa'dan Alîl'ül-vücûd ve ihtiyar oldum. İstihdâm olunmağa liyâkatim yokdur. İzn-i Şehriyârîle ziyaret-i Beytu'llah itmek gayet ile müştâkım. Cenâb-ı sa'âdetlerinden dahi recâ ve iltimâsım budur ki, bu rütbe-i vâlâya ve bu merâtib-i a'lâya bu muhallislerini nâil buyurmalarıyla behre-mend buyurıla deyüp, niyaz-mend oldular*”, **Tarîh-i Mehmed Giray Hân**, s. 41, 42, **Silahdâr**, C.II, s. 555, 556, **Esseb-üs-seyyar**'den naklen **Gülbün-i Hânân**, s. 114, 115

⁴³² H. D. Seymour, **Russia on the Black Sea and Sea of Azof: Being a Narrative of Travels in the Crimea and Bordering Provinces**, London, 1855, s. 53,54

⁴³³ **Gülbün-i Hânân**, (O. Cûdi Neşri), s. 115, **Silahdâr**, C.II, s. 561, 562, **Râşid**, C.II, s. 145

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SELİM GİRAY'IN ÜÇÜNCÜ HANLIK DÖNEMİ (1692-1699)

A) Selim Giray'ın Üçüncü Defa Kırım Hanı Tayin Edilmesi

Selim Giray, Osmanlı Devleti için görünenden çok daha fazla anlam ihtiva etmekte, Osmanlı Devleti Selim Giray'ın fikirlerine ve ileri görüşlülüğüne oldukça önem vermektedir. Bu durum kendisinden sonra hanlığa nâmzet adayın belirlenmesi hususunda da kendini gösterdi. Kanûn-ı Cengiziye göre, Selim Giray'dan sonra oğlu ve Kalgayı Devlet Giray'ın Han olması bekleniyordu. Silahdâr'ın anlatımına göre kendisinden sonra halefinin kim olacağı Selim Giray'a sorulduğunda Selim Giray, *“hidmetinin üstesinden gelmeğe kadirdir lakin tez tâbiyettedir. Şimdiki halde size ihtiyar yollu âdem gerek”* sözleri ile oğlu Devlet Giray'ın Kırım Hanlığı görevini ifâ etmesi için yeterli tecrübeye sahip olmadığını düşünerek, Kırım Hanlığı görevine halefi olarak amcasının oğlu Saadet Giray'ı (Kör Saadet Giray) önerdi⁴³⁴.

Selim Giray'ın birinci defa hanlıktan ayrılması üzerine halefleri Murad Giray ve II. Hacı Giray'da olduğu gibi yerine han tayin edilen Kör Saadet Giray (1691) ve Safa Giray da (1691-1692) Selim Giray'ın yerini dolduramamış ve Kırım ahalisi tarafından tasvip edilmemişlerdir. Anonim Osmanlı Tarihi'ne göre Kırım Hanı tayin edilen Saadet Giray, baharda Avusturya üzerine yapılacak sefer hazırlıkları için Kırım'a gönderilip daha Kili ve İsmail kasabası civarına geldiğinde Kırım ahalisi arasında *“biz bu hanı istemeyiz”* diye hoşnutsuzluklar başlamış, bunun üzerine Saadet Giray'ın geri dönerek orduya dâhil olması, sefer hazırlıklarını ise kalgay sultanın yapmasına karar verilmişti⁴³⁵. Halim Giray ve Mehmed Giray bu durumu, “Saadet Giray, han tayin edilip İstanbul'dan hareketle Babadağı tarafına geldiğinde kendisiyle görüşen bazı kişiler,

⁴³⁴ BOA, İE. HR, 6/636 (1 B 1102/31 Mart 1691), Saadet Giray'a alınacak kürk için mübaaya tezkiresi verilmesi hususunda arz. BOA. İE. ML, 34/3315 (2 Za 1102/28 temmuz 1691); Selâmet Giray-zâde Kırım Giray'ın oğludur. Murad Giray'ın hanlık döneminde nureddinlik görevinde bulunmuş olup, Murad Giray'ın azledilmesi ile Rumeli'de Yanbolu civarında Ağaçlar karyesinde ikamet ettirildi. Selim Giray'ın hanlıktan ayrılmasıyla Cemaziyelâhir 1102/ Mart 1691'de Kırım tahtına oturan Saadet Giray, Rebûlâhir 1103/ Aralık 1691'de hanlıktan azledilip sürgüne gönderildiği Rodos'ta Şevval 1106/ Mayıs-Haziran 1695'te vefât etti. 50 yaşında vefat eden Saadet Giray'ın hanlık süresi Halim Giray'a göre 9, Kırımı'ye göre 8 aydır. **Gülbün-i Hânân**, (O. Cudi Neşri), s. 125, 126, **Umdetü't-tevarih**, 130-132, **Zübde-i Vekayiât**, s. 385, **Tarih-i Mehmed Giray Hân**, s. 42,43, Gayvoronskiy, **a.g.e.**, s. 61, 62, Hammer-Purgstall, **Geschichte der Chane der Krim**, s. 170, 171

⁴³⁵ Anonim Osmanlı Tarihi, s. 22

kalgay tayin ettiği Selim Giray'ın oğlu Devlet Giray hakkında kendisine olumsuz şeyler söyleyerek Han Saadet Giray'ın Devlet Giray'ı kalgaylıktan azlettiğini belirtmektedir. Halim ve Mehmed Giray'a göre Saadet Giray, Avusturya seferi için asker toplama vazifesini Devlet Giray'ın yerine kalgay tayin ettiği kardeşi Cihan Giray'a vererek kendisi Bucak'ta beklemiştir⁴³⁶. Kırımı'ye göre, Selim Giray'ın halefi sıfatıyla Saadet Giray, Selim Giray'ın ihsanlarına alışmış Kırım halkı nezdinde onun yerini dolduramamış *“bir gözü aver (kör) olmakla kalbi de averdir”* denerek ona itaat edilmemiştir. Silahdâr Tarihi'nde de benzer ifadeler olup *“Kırım tahtı kala kala böyle bir köre mi kaldı”* denerek Saadet Giray'a itibar edilmemiştir⁴³⁷.

Serdar Vezir-i âzam Fazıl Mustafa Paşa, Avusturya üzerine tertip edeceği sefer hazırlıklarını tamamlayarak 18 Ramazan 1102/15 Haziran 1691'de Edirne'den hareket edip 2 Şevval 1102/ 29 Haziran 1691'de Sofya'ya dâhil olduğunda Sultan II. Süleyman'ın 26 Ramazan 1102/23 Haziran 1691'de vefat ederek yerine Sultan II. Ahmed'in geçtiğini, kendisinin vezir-i azamlık ve serdarlık görevinin devam ettiği haberini almıştı. Tisa suyunun Tuna'ya karıştığı Salankamen mevkiinde, 1691 günü meydana gelen ve Fazıl Mustafa Paşa'nın şahadetiyle sonuçlanan muharebeye, Saadet Giray zamanında yetişemediği için suçlu görülüp hanlıktan azledilerek Rodos'a sürüldü⁴³⁸ ve yerine Safa Giray Kırım Hanı olarak tayin edildi⁴³⁹.

Saadet Giray'ın Salankamen Savaşı'na geç gelmesindeki amiller en açık şekilde Halim Giray ve Mehmed Giray tarafından açıklanmaktadır. Kırım askeri ile Osmanlı ordusuna dâhil olmak üzere Belgrad'a hareket eden Saadet Giray, Eflâk'tan geçerken emrindeki askerlerin bilgisi dışında Eflak dâhilinde yağma ve çapul hareketlerine girişimleri neticesinde Vezir-i azam Fazıl Mustafa Paşa tarafından gönderilen mektupla sert biçimde uyarılmıştı. Çünkü Eflak, Osmanlı Devleti'nin Avusturya üzerine tertip

⁴³⁶ Devlet Giray'ın Kırım Hanı Saadet Giray tarafından kalgaylıktan azledilme nedeni, Devlet Giray'ın Saadet Giray'ın tahtında gözü olması ve Devlet Giray'ın Kırım Hanı Saadet Giray'ın kardeşi Hacı Giray hakkında fesat düşünceler içerisinde olduğuna dair ortaya atılan söylentilerdir. **Gülbün-i Hânân**, (O. Cudi Neşri), s. 125, **Tarih-i Mehmed Giray Hân**, s. 42,43; Mehmed Giray'a göre bu sırada Saadet Giray, sefer tedariki için Akkerman'da bulunmaktadır. **Tarih-i Mehmed Giray Hân**, s. 42,43

⁴³⁷ **Umdetü't-tevarih**, 130-132, **Silahdâr, C. II**, s. 615, 616

⁴³⁸ Rodos'a sürülen Saadet Giray'ın salıyanesi Gelibolu cizyesinden karşılanmıştır. **BOA, AE. SAMDII**, 1 /81

⁴³⁹ William Cohe, **History of the House of Austria: From the Foundation of the Monarchy**, Volume III, London, 1820, s. 397, **Raşid, C.II**, s. 165-169, **Silahdâr, C. II**, s. 615, 616, Howorth, **a.g.e.**, s. 565

ettiği seferlerde en önemli iâşe ve mühimmat merkezi idi⁴⁴⁰. Bundan dolayı yağma ve çapula giden emrindeki askerleri cezalandıran Saadet Giray, askerlerinin öfkesine ve kendisinden yüz çevirmelerine neden olmuştu. Diğer taraftan yağma ve çapula giden askerleri toplamakla uğraşan Saadet Giray, sefere hem geç hem de az sayıda askerle katılmak durumunda kalmıştı⁴⁴¹.

Saadet Giray'ın yerine Ocak 1692'de / Rebiülahir 1103 Kırım Hanı tayin edilen Safa Giray da⁴⁴² gerek Kırım halkı ve gerek Osmanlı Devleti'nin beklentilerini karşılayamadı. Avusturya'nın Varat, Erdel, Temeşvar taraflarında faaliyette bulunması ve Bosna'ya saldırı planları yaptığı bir dönemde Fazıl Mustafa Paşa'nın halefi Kadı (Arabacı) Ali Paşa (19 Ağustos 1691- 27 Mart 1692) azledilerek yerine Diyarbekir Valisi Hacı (Çalık) Ali Paşa (27 Mart 1692 - 27 Mart 1693) tayin edilip Avusturya üzerine sefere memur edilmişti. Veiz-i âzam Çalık Ali Paşa, 30 Haziran 1692'de Edirne'den Belgrad'a hareket ettiğinde Kırım Hanı Safa Giray'ın da emrindeki kuvvetlerle orduya dâhil olması beklenmekteydi⁴⁴³.

Silahdâr ve Raşid'in bildirdiğine göre Safa Giray, Kırım Hanlığı görevine tayin olabilmek için sadrazama 50 kese rüşvet vermiş ve bu parayı çıkartmak için Kırım ahalisini ağır vergi yüküne tabi tutunca Kırım ahalisi kendisinden yüz çevirmişti⁴⁴⁴. Safa Giray emrindeki kuvvetler ile Tuna sahilinde Demirkapı geçidine geldiğinde Kırım askeri “*biz bu hanı istemeyiz*” diyerek kendisine isyan etti. İsyan eden Kırım askerini

⁴⁴⁰ Bu sefer esnasında da ordu için gerekli olan koyun, Eflâk'tan tedarik edilmiştir. **BOA, AE.SAMD.II.**, 19/2085

⁴⁴¹ **Gülbün-i Hânân**, (O. Cudi Neşri), s. 125; Silahdâr'a göre Saadet Giray, emrinde 10.000 askeriyle orduya dâhil oldu. **Silahdâr, C. II**, s. 615, 616; Mehmed Giray'ın bildirdiğine göre, Fazıl Mustafa Paşa'nın Eflâk'ta yağma ve çapul yapan Kırım askerlerinden şikâyetçi olması ile Eflak Voyvodası Kostantin'e (Constantin II Brâncoveanu, 1688-1714) Kırım askerlerine kılavuz tayin etmesi emredilmiş, Kostantin tarafından tayin edilen bu kılavuz ise, Kırım kuvvetleri zamanında Osmanlı ordusuna dâhil olmasın diye Kırım askerlerini bu civarda on gün kadar boş yere dolaştırmıştı. Gene müellife göre Eflak Voyvodası Kostantin, Osmanlı ordusuna zamanında yetişmesin diye Kırım askerine beşer onar kise para dağıtmıştı. **Tarîh-i Mehmed Giray Hân**, s. 44, 45

⁴⁴² Selâmet Giray-zade Safa Giray'ın oğludur. Doğmadan evvel babası Safa Giray vefat etmiş olup, amcası Bahadır Giray (Selim Giray'ın babası) onu himayesine almış ve babasından dolayı ona aynı ismi vermiştir. Selim Giray'ın birinci hanlık döneminde (1671-1677) nureddinlik görevinde bulunan Safa Giray, Selim Giray'ın azledilip Rodos'a sürülmesi ile Karinabad'ta ikamete tabi tutulmuştu. Saadet Giray'ın azliyle Rebiülahir 1103/ Aralık-Ocak 1692'de Kırım Hanı olan Safa Giray, Kara Devlet Giray'ı kalgay, Toktamış Giray'ı nureddin tayin etti. Hanlıktan azledilen Safa Giray, bir müddet Rodos'ta hapsedildi ve daha sonra Devlet Giray'ın ricasıyla serbest bırakıldı. 66 yaşında vefat eden Safa Giray'ın hanlık müddeti Halim Giray'a göre 10, Kırımı'ye göre 9 aydır. **Gülbün-i Hânân**, (O. Cudi Neşri), s. 127, **128, Umdetü't-tevarih**, 130-132

⁴⁴³ Kendisine gönderilen hilatlar ile Safa Giray sefere davet edilmiştir. **BOA, İE. ML**, 35/3378

⁴⁴⁴ **Raşid, C. II**, s. 203, **Silahdâr, C.II**, s.682

ikna etmek için gönderilen Miralem İpşir Hasan Paşa da, bu isyancı Kırım askerinin Bucak tarafına firar etmesini engelleyemedi. İsyancı Kırım askeri, “*padîşahın emriyle buraya kadar geldik, bu han başımızda olduğu sürece daha ileri gitmezüz*” demekte ve ayrıca Selim Giray’ın tekrar Kırım Hanı olmasını talep etmekteydiler⁴⁴⁵. Safa Giray’ın Kırım üzerinde otorite tesis edemeyeceğine kanaat getirilerek ve Kırım ahalisinin Hacı Selim Giray’ın han tayin edilme isteklerine kayıtsız kalınmayarak Ekim 1692’de/ Safer 1104 Selim Giray üçüncü defa Kırım Hanı tayin edildi⁴⁴⁶. Hacı Selim Giray, üçüncü defa Kırım Hanı tayin edildiğinde hactan dönmüş olup Silivri civarında kendisine tahsis edilen çiftliğinde ikamet etmekteydi⁴⁴⁷. Hacı Selim Giray’ı Edirne’ye davet etmekle Taslak İsmail Ağa görevlendirildi. Hacı Selim Giray Edirne’ye oğlu ve üçüncü hanlık döneminde tekrar kalgayı tayin ettiği Devlet Giray ile beraber gelmişti⁴⁴⁸.

Edirne’ye gelmeden önce 15 Eylül 1692’de İskender köyünde karşılanan Hacı Selim Giray, bu sırada hasta olduğundan dolayı Sultan II. Ahmed tarafından kendisine tedavi için Cerrahbaşı Nuh Çelebi gönderilmişti. Silahdâr ve Uzunçarşılı’ya göre Selim Giray, yılanlık hastasıdır⁴⁴⁹. Selim Giray’ın yakalanmış olduğu hastalığı en teferruatlı biçimde müstakil bir başlık altında ele alan Mehmed Giray’a göre ise Selim Giray, nikris hastası idi. Mehmed Giray’ın 1701 senesi olayları içerisinde Selim Giray’ın hastalığı ile ilgili vermiş olduğu malumatta, Selim Giray’ın nikris hastalığından oldukça muzdarip olduğunu ve tedavisi için tayin edilen aslen Frenk Yahudisi Koyunoğlu adındaki tabibin de Selim Giray’ın hastalığına çare olamadığını kaydetmektedir⁴⁵⁰.

⁴⁴⁵ , **Zübde-i Vekayiât**, s. 437, 438, **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 44, **Umdetü’t-tevârih**, 130-132

⁴⁴⁶ Gene Silahdar’a göre Safa Giray’ın azledilme nedeni, Kırım ileri gelenlerinin mallarına el koyması ve Selim Giray taraftarı olan Rikab-ı Hümayun Kaymakamı Mustafa Paşa ve Silahdâr Osman Paşa’nın kendisine olan muhalefetidir. **Silahdâr, C.II**, s. 682-685, Selim Giray’ın üçüncü defa Kırım hanı olma tarihi 21 Ekim 1692/10 Safer 1104’tür. **Zübde-i Vekayiât**, s. 437, 438; Kırım Hanı tayin edilen Hacı Selim Giray, oğlu Devlet Giray’ı tekrar kalgayı ve kardeşlerinden İslam Giray’ın oğlu Şahin Giray’ı nureddini tayin etti. **Gülbün-i Hânân**, (O. Cudi Neşri), s. 116, **Tarîh-i Mehmed Giray Hân**, s. 60

⁴⁴⁷ **Gülbün-i Hânân**, (O. Cudi Neşri), s. 115

⁴⁴⁸ **BOA, İE. HR, 4/342, BOA, İE. HR, 9/946**; Edirne’de kaldığı süre zarfında Selim Giray’ın rahat etmesi için hizmetçisinden aşçısına kadar tedarikinde büyük titizlik gösterilmiştir. **BOA. İE. HR. 4/345**

⁴⁴⁹ **Silahdâr, C.II**, s. 511, Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. III, Kısım I, s. 538; Tıp dilinde, "erizipel" olarak geçen yılanlık, küçük yaralardan veya sıyrıklardan bulaşan mikropların neden olduğu bir çeşit deri hastalığıdır. Özellikle yüzde, burunda veya baldırlarda çevresi kabarık yaygın kızarıklıkla birlikte görülür. Sibel G. Gündeş, “Yumuşak Doku Enfeksiyonları”, **EKMUD Bilimsel Platformu**, 5-8 Ekim 2006, Ankara, s. 98

⁴⁵⁰ *Ve elbette bir hoş hava ve âb-mekana teferrüc târîkiyle tebdîl-i hava buyurmalısız deyüp tahrike başladılar. Amma El-Hâc Selim Giray Hazretleri’nin marazı nikrisden istika-i tabile tebdîl olup, bir mertebede şişüp za’ifü’l-hal olmuşdur ki, bir taraftan bir tarafa harekete mecali olmadığından hüddam ve cevârilere döndürüp hareket eylerler idi ve sinn- şerifleri hod yetmiş seneye karib olmuşdu*, **Tarîh-i Mehmed Giray Hân**, s. 146; Kralların hastalığı ya da hastalıkların kralı olarak bilinen “gut hastalığı”

Osmanlı Arşivi'nden tedarik ettiğimiz 29 Ş 1103 / 15 Mayıs 1692 tarihli belgeye göre de, Hacı Selim Giray nikris hastası olup üçüncü defa Kırım hanı olarak tayin edilmeden evvel Silivri'deki çiftliğinde ikamet ederken rahatsızlığı nedeniyle kendisine 300 kuruş harcırah ile Abdullah adında bir tabip gönderilmişti⁴⁵¹.

halk arasında; nikris, damla, tıp dilinde; podogra olarak bilinir. Özellikle erkeklerde görülen bu hastalığın nedenleri arasında fazla kırmızı et tüketimi gösterilir. Genellikle bir eklemi etkileyen bu hastalık, çoğunlukla ayak başparmakta ortaya çıkar. Eklem şiş üzerindeki deri, kırmızı-leylak rengi karışımını alır ve son derece ağrılıdır. Diz, dirsek ve el bileği gibi diğer eklemler de etkilenebilir ve tüm romatizma türleri içinde en ağrılı olanıdır. W. N. Kelley-T.D. Palella, "Gout and Other Disorders of Purine Metabolism", **Harrison's Principles of Internal Medicine**, V. 2, 1991, s. 1834

⁴⁵¹ 29 Ş 1103 / 15 Mayıs 1692 tarihli Selim Giray'a gönderilen Tabib Abdullah'a verilen harırcırahı dair makbuz. *Arz-ı bende-i bî-mikdar budur ki, menziletlü hân-ı âlişân hazretleri tarafına gönderilecek Tayyib Abdullah'ın harcırah ve levazımat-ı mühimmesi ne mikdar şey eder deyu sual ve ferman-ı alileri buyrulmağın sinîn-i sâbıkada han tarafına gönderilen tayyiblere verildiğine kıyas ile 300 guruş ecza ve edviye-bahası ve 300 guruş dahi mühimmât-ı seferiye ve harcırahı ve 120 guruş dahi dört re's bargîr-bahâsı olmak üzere mecmu'u yedi yüz yirmi guruş eder meblâğ-ı mezbûr sene-i sabıkada gidenlere verildiğine kıyas ile kendi marifeti ile defter olunduğu malum-ı devletleri buyruldukda ferman devletlû ve sa'adetlû sultanım hazretlerininindir. BOA, YB. 04, 3/59*

B) Selim Giray'ın Avusturya ve Rusya Cephelerindeki Faaliyetleri

1) Varadin (Petrovaradin) Kuşatması (1694)

Ekim 1692'de üçüncü defa Kırım hanı tayin edilen Hacı Selim Giray, Sultan II. Ahmed ile görüşmesinden sonra Avusturya ile devam eden savaş nedeniyle baharda yapılması planlanan seferle görevlendirilip 8 Ekim 1692'de Kırım'a uğurlanmıştı⁴⁵². Erdel üzerine yapılacak sefer için Şubat 1693 tarihli name-i hümayûnla⁴⁵³ Edirne'ye davet edilen Selim Giray⁴⁵⁴, Osmanlı ordusu 5 Temmuz 1693'te sefer için Edirne'den hareket ettiğinde Rusçuk'a gelmiş bulunuyordu.

Vezir-i azam Bozoklu (Bıyıklı) Mustafa Paşa ile Rusçuk'ta buluşan Hacı Selim Giray⁴⁵⁵, Tuna üzerinde inşa edilecek köprüden Eflak tarafına geçme hazırlıkları yaparken Avusturya ordusunun General Hayzer komutasında 100.000 kişilik⁴⁵⁶ kuvvetle Zemun sahrasından Böğürdelen'e hareket ettiği, Sava nehrini geçerek Belgrad Kalesini muhasara edecekleri haberi aldılar. Belgrad Kalesi muhafızı Cafer Paşa'nın⁴⁵⁷ da yardım talepleri karşısında Vezir-i azam Serdar Mustafa Paşa ve Hacı Selim Giray yaptıkları toplantı ile Belgrad'ın muhafazasını öncelikli görüp Erdel seferini⁴⁵⁸ tehir ederek Belgrad Kalesi'nin yardımına gidilmesini uygun gördüler.

Belgrad'a yardım için 26 Ağustos 1693'te Yagodine'ye gelindiğinde Anadolu askeri ile Mısırlı-zâde İbrahim Paşa ve bir miktar Kırım askeri öncü birlik olarak gönderilmişti. Vidin'de kendilerini karşılayan bir grup Avusturya kuvvetini mağlup

⁴⁵² **Silahdâr**, C.II, s. 682-689, **Zübde-i Vekayiât**, s. 437, 438, **Tarîh-i Mehmed Giray Hân**, s. 60

⁴⁵³ Evâsıt-ı CA sene 1104/ Şubat 1693, **BOA, A. {DVNS.NHM.d-5}**, s. 149, 150

⁴⁵⁴ Selim Giray'ın Edirne'de bulunduğu süre zarfında tüm masrafları devletçe karşılanmıştır. 7 Râ 1104 / 5 Mart 1693 tarihli Selim Giray'ın Edirne'de bulunduğu sırada meşrûfât ve masârifât- sairesine sarf edilen meblağa dair irsaliye. *An-tahvîl an-akçe-i bâz be-hazîne-i âmire an-bâha-i mefrûşat ve masârifât-ı sâire berây-ı Hazreti El-Hâc Selim Giray Hân-ı Kırım der-Edirne el-vakî der-sene 1104 der-bazı esnaf kat' şüde ve be-hâzîne-i âmire teslim şüde an-yed-i Hasan Çelebi an-canib-i Mustafa Ağa vekil-i harc-ı hân-ı âlîşân para 8.020 aded, 24.060 akçelik paradır.* **BOA, İE. HR.**, 4/356

⁴⁵⁵ 23 Zilkade 1104/26 Temmuz 1693'te Rusçuk'a gelen Hacı Selim Giray'ı karşılamakla Karaman Eyaleti mutasarrıfı Çerkes İbrahim Paşa görevlendirildi. Sadrazam otağına gelen Hacı Selim Giray'a samûr kalpak, sade ve kürklü iki kaftan, bir mücevher süslü tırkeş ve kılıç ayrıca tam donanımlı bir at hediye edildi. **Zübde-i Vekayiât** s. 452

⁴⁵⁶ Mehmed Giray'a göre bu sayı 80.000'dir. **Tarîh-i Mehmed Giray Hân**, s. 60

⁴⁵⁷ Belgrad Kalesi muhafazasında Vezir Koca Cafer Paşa, Turnacıbaşı İbrahim Ağa ve Bosna askeri baş ve buğu Fazlı Bölükbaşı bulunmaktaydı. **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 50

⁴⁵⁸ Vezir-i âzam Mustafa Paşa, Belgrad'a gitme temayülünde iken Selim Giray'ın teşvikiyle Erdel üzerine gitmeye karar vermişti. Çünkü Selim Giray ele geçirdiği bir esirden Osmanlı ordusu Belgrad'ta bulunduğu sırada Avusturya kuvvetlerinin Erdel'den hareketle Eflak, Boğdan'ı işgal ederek Bucak'a kadar ilerleme niyetlerinde olduğunu öğrenmişti. **Anonim Osmanlı Tarihi, Zübde-i Vekayiât** s. 450

eden bu öncü birlik, düşman birliklerine 600 kadar kayıp verdimişti. Mısırlı-zâde İbrahim Paşa kumandasındaki öncü kuvvetler tarafından Vidin’de mağlup edilen Avusturya kuvvetleri, Belgrad’ı muhasaraya hazırlanan büyük orduyu, Osmanlı ve Kırım kuvvetlerinin gelmekte olduklarını bildirmesi ile Avusturya ordusu muhasaradan vazgeçmek durumunda kaldı⁴⁵⁹. Belgrad’ın muhasaradan kurtarılması ile Erdel seferi bir sonraki bahara bırakılıp, Belgrad Kalesi’nin tamir, tahkim ve mühimmat tedarikine ağırlık verildi. Hacı Selim Giray, Belgrad’ta kalarak oğulları Kalgay Devlet Giray ve Saadet Giray’ın emrine verdiği 60.000 kişilik Kırım askeri ile Erdel ve Temeşvar’a saldırılarda bulunulup 20.000 esirle Belgrad’a geri döndüler⁴⁶⁰.

Belgrad’ın muhasaradan kurtarılması ile üç ay kalenin tamir ve tahkimiyle meşgul olunduktan sonra Edirne’ye davet edilen Hacı Selim Giray, Kırım askerini Kalgay’ı Devlet Giray ile Kırım’a gönderip kendisi 29 Ekim 1693’te Belgrad’tan Rusçuk iskelesine kadar sefine ile gelip oradan karayolu ile Edirne’ye geçti⁴⁶¹. 6 Aralık 1693’te Edirneye yakın Gülbaba denen yerde Sadrazam kethüdası tarafından karşılanan Selim Giray, 15 Aralık 1693’te padişah huzuruna çıkıp, Padişah II. Ahmed tarafından samur kürk, iki mücevher sorguç ile ödüllendirildi⁴⁶². İki ay kadar Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Sarayı’nda ağırlanan Selim Giray⁴⁶³, 21 Şubat 1694 tarihindeki Padişah II. Ahmed ile görüşmesinde tahtgâhı Kırım’a dönmek arzusunu bildirip padişahın rızasını almasıyla 23 Şubat 1694’te Sadrazam Mustafa Paşa tarafından Gülbaba denen mahalde kendisine verilen ziyafet sonrası Kırım’a uğurlandı⁴⁶⁴.

⁴⁵⁹ A. Nimet Kurat-J.S. Brombley, “The Retreat of the Turks 1683-1730”, **A History of the Ottoman Empire to 1730**, Edited: M. A. Cook, Cambridge University Press, 1976, s. 192

⁴⁶⁰ **Silahdar, C. II**, s. 714-728, **Zübde-i Vekayiât**, s. 453,454, 456, 457, **Anonim Osmanlı Tarihi**, 50, 51; Selim Giray kumandasındaki Kırım ve Tökeli İmre kumandasındaki Macar askerinin masrafları Eflak vilayeti cizyesinden karşılanmıştır. **BOA, İE. HR**, 3/299

⁴⁶¹ **BOA, İE. HR**, 5/496, **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 52, **Silahdar, C.II**, s. 726-728, **Zübde-i Vekayiât**, s. 466, 467; Edirne’ye gelen Selim Giray’a, Sultan II. Ahmed tarafından müzeyyen at takımı hediye edildi. **BOA, AE.SAMD.II.**, 19/2059

⁴⁶² **Silahdar, C. II**, s. 735-737 **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 55, **Zübde-i Vekayiât**, s. 469; Raşid’e göre, Selim Giray’ın Gülbaba denen mahalde karşılanma tarihi 7 Rebiülevvel 1105/6 Kasım 1693 ve Selim Giray’ın Sadrazam Mustafa Paşa ile padişah huzuruna çıkması 9 Rebiülevvel 1105/9 Kasım 1693olarak gösterilmektedir. **Râşid, C.II**, s. 239, 240;

⁴⁶³ 29 Ra 1105/25 Şubat 1694 tarihli Selim Giray’a tahsis edilen konağının tamir masrafına mübeyyin rûznâme. **BOA, İE. ENB**. 4/443

⁴⁶⁴ **Silahdar, C. II**, s. 739, **Zübde-i Vekayiât**, s. 474, **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 55; Raşid’e göre Selim Giray’ın Kırım’a dönüş tarihi 1 Şubat 1694’tür. **Râşid, C.II**, s. 245, **Tarih-i Mehmed Giray Hân**, s. 67; Silahdâr’ın bildirdiğine göre, Selim Giray Edirne’de iken kendisini ziyaret eden Leh elçisi, Kralları Sobieski’nin kendileriyle sulh yapma arzusunda olduğunu bildirince Selim Giray Leh elçisine, sulh Devlet-i aliyye ile olur, bana neden geldiniz” cevabını vermiştir. Leh elçisi Selim Giray’a,

Viyana sonrası Vezir-i âzam Fazıl Mustafa Paşa'nın gayretleri Avusturya cephesinde elde edilen başarılar, 1691 Salankamen muharebesinde⁴⁶⁵ Fazıl Mustafa Paşa'nın şahâdetiyle gene durağan bir hal almıştı. Fazıl Mustafa Paşa sonrası Avusturya cephesindeki tek kazanım, 1693 tarihli Erdel seferine çıkılırken muhasara edilen Belgrad Kalesi'nin düşman saldırısından kurtarılması olmuştu⁴⁶⁶.

Haziran 1692'de Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında arabuluculuk görevi ile Edirne'ye gelen İngiliz ve Flemenk elçileri Paget ve Henskerke, barış için Osmanlı Devleti'nin Erdel'den vazgeçmesini Yanova, Temeşvar ve Göle kalelerini Avusturya'ya bırakıp Tuna nehrinin iki devlet arasında sınır kabul edilmesini önermekteydi. Buna karşın Osmanlı Devleti ise Budin, Yanıkkale, Komran kalelerinin geri istemekteydi. Mart 1693'te tekrar Edirne'ye gelen İngiliz ve Flemenk elçileri barış için aynı talepleri yenilemekte idi⁴⁶⁷. Kısacası 1694 tarihinde Osmanlı Devleti ve Avusturya arasında cereyan edecek olan Varadin savaşı öncesi Avusturya, Macaristan'da Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan tüm kaleleri ele geçirme planı yaparken Osmanlı Devleti, Avusturya ordularını Belgrad'tan öte tarafa geçirmeme gayreti içinde olup, Fazıl Mustafa Paşa'dan sonra kayda değer bir kazanım sağlanamayan Avusturya'ya karşı ciddi bir galibiyet elde etme amacındaydı.

Avusturya kuvvetlerinin Varadin önünde toplandıkları haberinin alınması ile Osmanlı Devleti, Avusturya üzerine sefer kararı alıp 28 Haziran 1694/5 Zilkâde 1105'te Edirne'den hareket etti. Avusturya Varadin'i⁴⁶⁸ 6 Eylül 1688'de ele geçirdikten sonra

“müttefiklerimiz Avusturya ve Venedik ile Osmanlı Devleti ile savaşa devam etme hususunda yeminliyiz ama sizle sulh yapmak istiyoruz” cevabını verince Selim Giray, *“Ukrayna ve Podolya'daki kale ve palangaları verirsiniz sulh mümkün olur”* cevabı ile Sobieski'nin Selim Giray'ı bir kez daha Osmanlı Devleti'nden ayırma çabalarını sonuçsuz bırakmıştır. **BOA, C. HR, 156/7787, Silahdar, C. II, s. 738, 739**

⁴⁶⁵ William Coxe, **History of the House of Austria, from the Foundation of the Monarchy**, V. I, Part II, London, 1807, s. 1087

⁴⁶⁶ Caroline Finkel, **Osman's Dream: The History of the Ottoman Empire**, 2007

⁴⁶⁷ Edine'ye gelen İngiliz ve Flemenk elçilerine İshâk Efendi Sarayı tahsis edilmiştir. **BOA, İE. HR, 3/286; BOA, İE. HR, 3/327, BOA, AE.SAMD.II., 19/2070, Alfred C. Wood, A History Of The Levant Company, Routledge, 1964, s. 131**

⁴⁶⁸ Varadin, Sırpça; “Petrovaradin”, Almanca; “Peterwardeini”, Macarca; “Petervarad” olarak adlandırılmakta olup Tuna nehrinin sağ sahilinde kurulu kale ve şehirdir. 6 Eylül 1688'de Avusturya Varadin'i Türklerden aldığıında Varadin şehri, Tuna tarafı hariç surlarla çevrili olup giriş yeri güneydendi. Kalenin doğusunda iki yarım kule bulunmaktaydı. Avusturya Varadin'i ele geçirinca kalenin güney kısmına hendeklerle çevrili üç tabya ve kuzey kısmına da Tuna nehrine kadar müstahkem binalar inşa etmişti. 1691 Salankamen muharebesi sonrası güney ve doğu tarafına derin hendekler kazılan kaleye, Avusturya 14.000 piyade yerleştirmişti. Bekir Kütükoğlu, *“Varadin”*, **İA., C. 13, MEB, İstanbul, 1986, s.**

Erdel ve Belgrad'a yönelik saldırılarında üs olarak kullanılmaktaydı. Ordunun başında Serdar olarak Bozoklu Mustafa Paşa'nın av merakı nedeniyle sadarettten azledilmesiyle yerine tayin edilen Sürmeli Ali Paşa (13 Mart 1694-22 Nisan 1695) bulunmaktaydı.

Orta koldan (Via Militaris) hareketle Osmanlı kuvvetleri 15 Ağustos 1694'te Belgrad'a dâhil olduklarında, 15 Eylül 1693'te sefere davet edilen Selim Giray'ın⁴⁶⁹ emrindeki kuvvetler ile Semendire'ye geldiği haberi alınmıştı⁴⁷⁰. Selim Giray'ı karşılamakla Haleb Beylerbeyi Cafer Paşa, Anadolu Beylerbeyi, Mısırlı-zade Vezir İbrahim Paşa görevlendirildi. Vezir-i âzam Serdar Sürmeli Ali Paşa tarafından misafir edilen Selim Giray ve emrindeki askerlere 150 sığır ve 400 koyun kesilmek suretiyle büyük bir ziyafet tertip edildi⁴⁷¹. Kırım askeri Sava nehri karşısında Zemun sahrasında konuşlandırılıp 28 Ağustos 1694'te Vezir-i âzam Serdar Sürmeli Ali Paşa ve Hacı Selim Giray yaptıkları toplantıda Varadin üzerine gidilmesi kararını almışlardı⁴⁷². 1 Eylül 1694'te Belgrad'tan hareketle Osmanlı ve Kırım kuvvetleri 9 Eylül 1694'te Varadin önlerine dâhil oldular⁴⁷³.

Varadin Kalesi'ne yönelik 12 Eylül 1694'te başlayan saldırıları, durmaksızın yağan yağmurlar engellemekte ve netice alınamamasına neden olmaktaydı. Bu sırada General Hayzer kumandasındaki Avusturya kuvvetlerinin yardımına Erdel Kralı Veterani'nin 8.000 kişilik ve Zrin ve Bekan oğullarının da 15.000 kişilik takviye kuvvetleriyle gelmekte oldukları haberinin alınması Osmanlı askerinin büsbütün moralini bozmakla beraber ordu ileri gelenleri arasında muhasaradan vazgeçilmesi yönünde çatlak seslerin çıkmasına neden olmuştu. Muhasaradan vazgeçme taraftarı olanların Serdar Sürmeli Ali Paşa'yı ikna edebilecek tek kişi olarak düşündükleri Hacı Selim Giray da Serdar Sürmeli Ali Paşa'dan daha fazla muhasaraya devam etmekten yanaydı. Fakat gerek hava muhalefeti ve gerekse yardıma gelen Avusturya kuvvetleri

203-206, G. David, "Waradin", *Encyclopedia of İslam*, Volume XI, Leiden-Brill, 2002, s. 142, **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 71

⁴⁶⁹ **Zübde-i Vekayiât**, s. 489

⁴⁷⁰ Silahdâr ve Raşid'e göre Selim Giray'ın Semendire'ye geliş tarihi 4 Muharrem 1106 / 25 Ağustos 1694, Anonim Osmanlı Tarihi'ne göre ise, 6 Muharrem 1106 / 27 Ağustos 1694'tür. **Silahdâr**, C.II, s. 754, **Râşid**, C.II, s. 260, **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 66

⁴⁷¹ **Silahdâr**, C.II, s. 754,755, **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 67

⁴⁷² M. Valentin Parisot, **Petite Histoire De l'Empire Ottoman**, Paris, 1843, s. 51, **Silahdâr**, C.II, s. 755, 756, **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 67, **Râşid**, C.II, s. 262

⁴⁷³ **Silahdâr**, C.II, s. 756-761, **Râşid**, C.II, s. 262, 263; Anonim Osmanlı Tarihi'ne göre Osmanlı ordusunun Belgrad'tan hareket tarihi 2 Eylül 1694'tür. **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 69

nedeniyle muhasaranın devam edilmesine karşı muhalif grubun ısrarı ile Vezir-i azam Serdar Sürmeli Ali Paşa muhasaradan vazgeçmek zorunda kaldı⁴⁷⁴.

1 Ekim 1694'te Varadin muhasarasından vazgeçilip Temeşvar ve civarındaki kalelerin zahire, asker, mühimmat tedariki için Belgrad'a hareket edildi. Belgrad'a gelindiğinde buranın kalmak için uygun olmadığına hükmedilerek Edirne'ye dönülmesine karar kılındı. Selim Giray, Belgrad'tan Rusçuk'a geldiğinde askerlerini oğlu ve kalgayı Devlet Giray ile Kırım'a gönderip kendisi Padişahın daveti üzerine Edirne'ye hareket etti⁴⁷⁵. 27 Aralık 1694'te Edirne'ye yakın Gülbaba denen yerde karşılanan Selim Giray, Mustafa Paşa sarayına yerleştirildi. 5 Ocak 1694'te Vezir-i âzam Serdar Sürmeli Ali ile padişah huzuruna çıkan Selim Giray, Sultan II. Ahmed ile düşman ahvali hususunda görüşüp samur kürk, sorguç, tirkeş ile ödüllendirildi. On yedi gün Edirne'de kalan Selim Giray tekrar padişah huzuruna çıkarak, Gülbaba'da kendisine tertip edilen ziyafet sonrası Kırım'a uğurlandı⁴⁷⁶.

⁴⁷⁴ **Zübde-i Vekayiât**, s. 492-494, **Silahdâr, C.II**, s. 772-777

⁴⁷⁵ **Silahdâr, C.II**, s. 778, **Raşid, C.II**, s. 269, **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 89; Devlet Giray, emrindeki Tatar askerinin Kırım'a dönüş yolculuğunda yapmış oldukları yağma ve çapuldan dolayı kendisine gönderilen fermanla uyarılmaktaydı. "*İş bu sene-i mübarekede sefer-i hümayûnum avdetden Niş nâm mâhalde ordu-yu hümayunumdan ayrılıp Vidin üzerinden avdet eyledükte asakir-i Tatarın bir mikdarı ileriye Sofya üzerinden bilâ-izin gitmeleriyle mürûreyledükleri mahallerde re'aya fukarasının müft ü meccânen me'kûlâtların aldıklarundan mâ'adâ ehl ve evladlarını dahı gasp ve garet itdirüp ziyade te'addî eyledükleri ilâm olunmağla...*" Fi evâil-i R sene 1106/Ekim 1694, **BOA, A. {DVNS.MHM.d-105}**, Hkm. 90/91

⁴⁷⁶ **Silahdâr, C.II**, s. 794-801, **Zübde-i Vekayiât**, s. 405, 406, **Raşid, C.II**, s. 287, **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 99, 100, 104

2) Sultan II. Mustafa'nın Avusturya Seferlerinde Selim Giray

Başarısız Varadin muhasarası sonrası 6 Şubat 1695'te Sultan II. Mustafa, amcası Sultan II. Ahmed'in yerine tahtta çıktığında Osmanlı Devleti, Avusturya, Lehistan, Venedik ve Rusya ile on iki yıldır harp halindeydi⁴⁷⁷. Tahtta çıktığının üçüncü günü Sultan II. Mustafa, sadrazama gönderdiği hatt-ı hümayunu ile Avusturya üzerine sefere çıkacağını, seferi bizzat komuta edeceğini ve bunun için gerekli hazırlıkları yapmasını emretmişti. Vezir-i âzam Sürmeli Ali Paşa, seferin büyük masraf icap ettireceği, yenilgi halinde padişahın adının başarısızlıkla anılacağını yönündeki endişeleri dolayısıyla sefere karşı olmasına rağmen Sultan II. Mustafa, Avusturya seferine çıkmakta kararlıydı⁴⁷⁸.

Avusturya üzerine yapılacak sefer hazırlıklarına 4 Şaban 1106/20 Mart 1695'te başlanmış tuğ-ı hümayun Babü's-saâde önüne dikilmişti. Anadolu ve Rumeli Beylerbeyilerine sefer için Belgrad'a hazır olmaları gönderilen fermanlarla bildirilmiş ve bu sırada Vezir-i Azam Sürmeli Ali Paşa (13 Mart 1694-22 Nisan 1695) azledilerek yerine Elmas Mehmed Paşa (3 Mayıs 1695-11 Eylül 1697) sadrazam tayin edilmişti⁴⁷⁹.

Hacı Selim Giray Mart 1695 tarihli Mirâlem Frenk Mustafa Paşa aracılığı ile kendisine gönderilen name-i hümayun ile sefere çağrılmıştı. Sefere davet edilen Selim Giray'a mütad hediyeleri dışında 40.000 altın, Kırım bey, mirza ve hanzâdeleri için de 80 hilat gönderilmişti⁴⁸⁰. Osmanlı ordusu 27 Haziran 1695'te Filibe'ye geldiğinde Selim Giray, gönderdiği mektubu ile orduya dâhil olmak üzere emrindeki askerleri ile yola

⁴⁷⁷ Sultan II. Mustafa cülusunu Kırım Hanı Hacı Selim Giray'a Dergâh-ı âli Kapıcıbaşlarından Sırkâtibi Osman Ağa ile gönderdiği hatt-ı hümayunla bildirdi. **BOA, A. DVNS.NHM.d-5**, s. 175-178, **Nûsretnâme**, s. 3, **Zübde-i Vekayiât**, 522, **Râşid, C.II**, s. 322

⁴⁷⁸ **BOA, C.SM**, 101/5095; Sultan II. Mustafa, "Biz zevk ve sefayı kendimize haram kıldık, düşmana karşı ceddin Kanuni Sultan Süleyman gibi sefere çıkmaya kararlıyım. Edirne'de kalmam mı? Sefere gitmem mi daha uygun düşer? Diyerek sefere çıkma arzusunu ortaya koymaktaydı. **Nûsretnâme**, s. 6, **Zübde-i Vekayiât**, s.522, 523, **Râşid, C.II**, s. 299, 300

⁴⁷⁹ **Nûsretnâme** s. 23,30, **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 110, **Zübde-i Vekayiât**, s. 537; Kastamonu-Cide'de doğan Mehmed Paşa, 2 Mayıs 1695-11 Eylül 1697 tarihleri arasında 2 yıl 4 ay sadrazamlık görevinde bulundu. Yakışıklı oluşundan dolayı "Elmas" lakabıyla anılmakta idi. Sultan II. Mustafa'nın Avusturya üzerine tertip ettiği tüm seferlere katılan Elmas Mehmed Paşa, üçüncü Avusturya seferinde 11 Eylül 1697 tarihindeki Zenta muharebesinde şehit düştü ve yerine Amcazade Hüseyin Paşa tayin edildi. Elmas Mehmed Paşa'nın ölümüyle mal ve emlakı müsadere edildi. **BOA, A. {DVNS. MHM.d-109**, s. 60, Cengiz Orhonlu, "*Mehmed Paşa*", **İA**, VII, İstanbul, 1977, s. 583-585, Mücteba İlgürel, "*Elmas Mehmed Paşa*", **DİA**, C. XI, s. 63

⁴⁸⁰ **BOA, A. {DVNS. NHM.d-5**, s. 186-188, Selim Giray ile birlikte oğulları Kalgay Devlet Giray, Saadet Giray, Şahin Giray ve Gazi Giray'a da hilatlar gönderildi. **BOA, İE. HLT**, 3/267, **Nûsretnâme**, s. 26, **Zübde-i Vekayiât**, s. 542

çıkıldığını haber vermektedir⁴⁸¹. Selim Giray'ın bu mektubuna binâen Çakırcıbaşı Veli Ağa ile kendisine gönderilen hatt-ı hümayunla bir an evvel orduya dâhil olması emredilmektedir⁴⁸².

Sefer hazırlıkları tamamlandıktan sonra 8 Zilkade 1106 / 20 Haziran 1695'te Edirne'den hareket eden Osmanlı ordusu⁴⁸³, Filibe'ye gelip burada on gün kadar konakladıktan sonra Tatarpazarı, Yeniköy'ü aşarak Sofya, Niş ve ardından Yagodine'ye ulaşmıştı⁴⁸⁴. Yagodine'de Tuna Kaptanı Süleyman Bey'den gelen haberle, düşman kuvvetlerinin Varadin önlerine gelerek meydan savaşı yapmayı planladıkları, başarılı olmaları halinde Temeşvar ya da Belgrad kalelerinden birini muhasara etme niyetinde oldukları haber alınmıştı. Titel Beyi Mustafa Bey de, ele geçirdiği Avusturyalı esirlerden Avusturya kuvvetlerinin büyük kısmının Generaller Koprara ve Hayzer kumandasında İylok'ta, Veterani'nin ise emrindeki kuvvetler ile Erdel'de bulunduğunu bildirmektedir⁴⁸⁵.

27 Zilhicce 1106 / 8 Ağustos 1695'te Osmanlı ordusu Belgrad'a dâhil olduğunda Sultan II. Mustafa'nın devlet erkânı ile yapmış olduğu toplantıda "Belgrad Temeşvarsız, Temeşvar Belgradsız olmaz" düşüncesi ile Belgrad üzerine hareket edilmesine karar

⁴⁸¹ Sefer için Kırım'dan hareket ederek Eflak sınırına kadar Gelen Selim Giray ve emrindeki Kırım askerinin et, zahire ve yağ ihtiyacının tedarikiyle Eflak Voyvodası vazafilendirilmiştir. **BOA, YB. 04, 3/85** (15 Za 1106/27 Haziran 1695); Bu sırada Belgrad'a gelmiş olan Selim Giray'ın oğulları Gazi Giray, Saadet Giray ve Şahin Giray, hialatlar ile ödüllendirilmiştir. **BOA, İE, HLT, 3/253**

⁴⁸² **Nûsretnâme**, s. 37, **Tarîh-i Mehmed Giray Hân**, s. 74

⁴⁸³ **Zübde-i Vekayiât**, s. 537, **Tarîh-i Mehmed Giray Hân**, s. 73, **Nûsretnâme**, s.35,36

⁴⁸⁴ **Fetihnâme-i Cezire-i Sakız**, Hazırlayan: Kadir Adamaz, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, İzmir, 1998, s. 47, 52,53; Tez sahibi Adamaz'a göre, eserin müellifi bilinmemekte olup ayrıca eserin tek nüshası Topkapı Sarayı Hazine Kitaplığı H. 1427 numarada "Fetihnâme-i Cezire-i Sakız" adıyla kayıtlıdır. Oysa Gökçe'ye göre eserin müellifi Sırrî İbrahim Efendi el-Üsküdarî olup eserin Türkiye'de muhtelif kütüphanelerde 8 ayrı nüshası mevcuttur. Gökçe'nin esas nüsha kabul ettiği İzmir Milli Kütüphanesindeki nüshada eser, "Feth-i Lipova ve Muharebe-i Lugoş", TTK Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Yapı Kredi Bankası Kütüphanesi ve Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan üç nüshadan birinde "Tarih-i Sultan Mustafa" adıyla kaydedilmiştir. Eserin Topkapı Sarayı'nda bulunan nüshasında, eserin ilk yıllarında kaydedilmiş olan Sakız'ın fethi münasebetiyle eser, "Fetihnâme-i Cezire-i Sakız" olarak kaydedilmiş ve tez sahibi Adamaz da çalışmasını bu isimle adlandırmıştır. Oysa Gökçe'nin de belirttiği gibi eser sadece Sakız'ın fethiyle ilgili olmayıp, Sultan II. Mustafa'nın cülusundan itibaren özellikle birinci Avusturya seferini ve bu sefer esnasında Lipova, Lugoş, Bobafça, Titel ve Sebeş kalelerinin fethini konu edinmektedir. Turan Gökçe, "II. Mustafa'nın Avusturya Seferi (1695) ile İlgili bir Fetih-nâme: Feth-i Lipova ve Muhârebe-i Lugoş", **Des 13. CIEPO (Comité International des Études Pré-Ottomanes et Ottomanes)-Symposiums (Vom 21 Bis 25 September 1998 in Wien)**, **Acta Viennensia Ottomanica**, Wien, 1999, s. 123-127

⁴⁸⁵ **Nûsretnâme**, s. 51-53, **Zübde-i Vekayiât**, s. 549

verildi⁴⁸⁶. Alınan bu karar sonrası 3 Muharrem 1107/ 14 Temmuz 1695 tarihli hattı-hümayunla Selim Giray’a Hassa Silahorlarından Frenk Abdullah Ağa gönderilerek Selim Giray’ın biran önce orduya yetişmesi istenmişti. Selim Giray kendisine gönderilen bu hatt-ı hümayuna cevaben göndermiş olduğu 7 Muharrem 1107/ 18 Ağustos 1695 tarihli mektubunda bir bakıma sefere katılmakta geç kalmasındaki amilleri de izah etmekteydi.

Selim Giray mektubunda, “Daha önce Rusların Azak Kalesi üzerine büyük bir ordu ile saldıracaklarını haber verdiğini, emrindeki Kırım askeri ile Temeşvar’a hareket edip Purut nehrine yakın bir yere geldiğinde Azak Kalesi’nin Ruslar tarafından kuşatıldığı haberini aldığını, eğer Azak Kalesi düşürse sadece Kırım değil, Karadeniz, İstanbul ve hatta Anadolu’nun Rusya tehlikesi ile karşı karşıya kalacağını bildirmekteydi. Mektubunun devamında Selim Giray, verdiği söz üzerine tek başına da kalsa orduya dâhil olmak için Temeşvar’a geleceğini fakat emrindeki askerlerin beliren Rusya tehlikesi ve ülkelerinin işgal tehdidi altında kalması ile hoşnutsuz olup Kırım’a dönme mehilinde olduklarını haber etmekteydi⁴⁸⁷.

Osmanlı ordusu 3 Eylül 1695’te Temeşvar’a dâhil olmuş olup 2 Muharrem 1107/13 Ağustos 1695 tarihli Sultan II. Mustafa başkanlığını yaptığı ve seferin stratejisinin belirlendiği toplantı gereği, Temeşvar’ın güvenliğini tesis etmek için düşman kuvvetlerinin toplanmış olduğu Sebeş, Lipva/Lipova ve Lugoş kalelerinin ele geçirilmesinin zamanı gelmiş bulunuyordu. Vezir-i azam Elmas Mehmed Paşa’nın çadırında yapılan toplantıda ilk önce Lipva Kalesi ele geçirilecekti ve kalenin fethiyle Pofça palangasını ele geçiren Rumeli Beylerbeyi Arnavud Mahmud Paşa

⁴⁸⁶ Sultan II. Mustafa’nın Belgrad üzerine sefere çıkılmasında Belgrad Muhafızı Cafer Paşa ve Rumeli Beylerbeyi Arnavud Mehmed Paşa’nın “geçen yıl Varadin Kalesini kuşatmıştık, Avusturyalılar bizim metris yaptığımız yerleri bu yıl baştanbaşa tabya, hendek ve şaranpolar ile çevirmiş olduklarından kaleye yaklaşmamıza imkân kalmamış gibidir. İnce donanmanın da ne kadar gayret sarf etse bile bu yıl, geçen yıl sokulduğu kadar sokulması mümkün gözükmemektedir. Bu durumda Varadin’i kuşatmaya kalkmamız boşu boşuna zaman, malzeme ve asker harcamamıza sebep olacaktır. Onun için Belgrad Kalesine 20.000, Tuna üzerinde kurulacak köprü muhafazasına 10.000 asker bırakıp diğer kuvvetlerimizle Pançova’yı (Pancova) geçip Temeşvar Kalesine gitmemiz daha uygundur. Temeşvar son yıllarda epeyce harap olduğundan hem kale onarılır, içine lüzumu kadar asker, mühimmat ve cephaneye konur, hem de Temeşvar etrafında olup bu kalenin yollarını keserek kösteklik etmekte olan Pofça, Sebeş, Logoş, Lipve ve Yanova gibi müstahkem kaleler feth edilerek yerle bir edilirse Temeşvar’ın savunması berkitilmiş olur ve sefer-i hümayundan bu yıllık beklenen faydalar da elde edilmiş olmakla dönmek mümkün gözükmektedir” yönündeki fikirleri etkili olmuştu. **Nûsretnâme**, s. 59, 60, **Râşid, C.II**, s. 332, **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 114, **Zübde-i Vekayiât**, s. 553, **Fetihnâme-i Cezire-i Sakız**, s. 60,61

⁴⁸⁷ **Nûsretnâme**, s. 60, 61- 63

görevlendirilmişti. Trabzon ve Erzurum eyalet askerleri ile Lipva/Lipova üzerine hareket eden Rumeli Beylerbeyi Arnavud Mahmud Paşa, 28 Muharrem 1107/7 Eylül 1695'te Lipva/Lipova Kalesi'ni ele geçirdi⁴⁸⁸.

Lipova Kalesi'ni ele geçiren Rumeli Beylerbeyi Arnavud Mahmud Paşa, Lugoş Kalesi'ni⁴⁸⁹ almaya hazırlanırken Erdel Kırallı Veterani'nin 8.000 süvari ve 4.000 piyade askeri ile Lugoş Kalesi yardımına geldiğini haber alarak takviye kuvvet olarak 3.000 süvari talep etmekteydi. Vezir-i azam Elmas Mehmed Paşa'nın otağında, ordunun ileri gelen komutanları ile yapılan toplantıda, Avusturya orduları üzerimize gelirken yanımızdan kuvvet ayırıp Mahmud Paşa'ya göndermek uygun düşmez kararı alınarak o sırada Temeşvar dolaylarına gelen Selim Giray'ın emrindeki kuvvetler ile Mahmud Paşa'nın yardımına gitmesi kararlaştırıldı. Alınan bu karar, Miaralem Frenk Mustafa

⁴⁸⁸ Tony Joques, **Dictionary of Battles and Sieges, Greenwood Publishing**, 2007, s. 605, Parvev, **a.g.e.**, s. 123, **Nûsretnâme**, s.73-77, **Râşid**, C.II, s. 338,339, **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 114, 115, **Zübde-i Vekayiât**, s. 558, 559, **Fetihnâme-i Cezire-i Sakız**, s. 63; Lipva/Lipova, Rumence; "Lipova", Almanca ve Macarca; "Lippa", Sırpça; "Lipova" ve Osmanlı vakayinâmelerinde Lipva/Lipve/Lipova olarak adlandırılmakta olup Romanya'nın batısında Banat bölgesinde Temeşvar'ın kuzeydoğusunda Mureş (Moriş) nehrinin sol canibinde bulunmaktadır. Sokullu Mehmed Paşa tarafından Temmuz 1552'de ele geçirilen Lipova, Temeşvar Beylerbeyiliğine bağlı bir sancak merkezi haline getirilip Banat'tan Erdel'e geçişi kontrol eden mühim bir stratejik öneme sahipti. İlk sancak beyi Ulama Paşa idi. Lipova'ya bağlı 417 köy olup Borloda, Sudır, Büyük Venedik, Ulugoş, Halmaş önemli nahiyeleri idi. Viyana bozgunu sonrası Avusturya'nın eline geçen Lipova, Sultan II. Mustafa'nın I. Avusturya seferi ile tekrar geri alınıp 1717'ye kadar Temeşvar Eyaleti sancak merkezi olarak varlığını sürdürdü. Sadık Müfit Bilge, "Macaristan'da Osmanlı Hâkimiyetinin ve İdari Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişmesi", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)**, S. 11, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2000, s. 58-63; Lipova, 1699 Karlofça Anlaşmasının II. maddesi ile Osmanlı Devleti'nin elinde kalmıştı. "*nehr-i Muriş'in beri kıyılarıyla ve Tise tarafında olan sınırı Tuna'ya varınca Tise'nim berü kıyılarıyla mahdûd olup hudûd-ı mezkûre dâhilide olan Sebeş ve Lugoş ve Lipve ve Çanad ve Kaniye ve Beki ve Beckerek ve Yayık ve bu cenkden evvel olan Erdel hudûdundan ber-vech-i meşrûh üzre Muriş ve Tise sularının berü kıyıları ile mahdû olan Temeşvar toprağında vâki bu misillü her ne var ise ba'del-yeym yapılmamak üzre müşarünileyh Çasar tarafından hedm ve eyalet-i merkûme külliyyet ile tathir oluna...*", **BOA, A. DVN. DVE 57/I**, s. 22, 23; "Silahdâr'ın anlatımı ile Lipva/Lipova Kalesi, "büyük bir ovada ve bir tepenin eteğinde kurulu idi. Kale iç ve dış kale olmak üzere iki kısımdan oluşuyordu. İç kale, dört köşeli olup iki köşesinde birer kule bulunmaktaydı. Avusturya kuvvetleri burayı ele geçirince bu kalenin etrafını derin hendeklerle çevirmiş ve hendeğin dışında dört köşeye birer toprak tabya inşa etmişlerdi. Eski dış kale beş köşeli olup, bin adım uzunluğundadır. Kalenin kuzeyinde Moriş suyu bulunmakta olup burada köprü ve su kapıları vardı. Battalkapı, Neşvar, Martaloz ve Şırapa kalenin diğer kapılarıdır. **Nûsretnâme**, s. 78, 79, Lipova için ayrıca bkz., J. G. Kohl, **Vienna, Prague, Hungary, Bohemia and the Danube**, London, 1843, s. 301-308

⁴⁸⁹ **Râşid**, C.II, s. 339; Damad Kara Ahmed Paşa tarafından 1551'de feth edilen Lugoş Kalesi, 1595'te Erdel Prensliği tarafından zapt edilmiş ve 1658'de tekrar ele geçirilerek Temeşvar Eyaleti'ne bağlanmıştır. Viyana bozgunu sonrası 1691'de Avusturya'nın eline geçen kale, 22 Eylül 1695'te II. Mustafa'nın I. Avusturya seferi ile tekrar Osmanlı Devleti himayesine girmiştir. 1717'ye kadar Osmanlı idaresinde Temeşvar Eyaleti'ne bağlı bir sancak olarak varlığını devam ettirmiştir. Bilge, **a.g.m.**, s. 63, **BOA, A. DVN. DVE 57/I**, s. 22, 23; Silahdar'ın ifadesine göre Lugoş Kalesi, Tamaş suyu kenarında taştan yapılmış, dört köşeli domuz damına benzeyen bir kaledir. **Nûsretnâme**, s. 90-96

Paşa aracılığıyla gönderilen hatt- hümayunla o sırada Temeşvar'da bulunan Selim Giray'a iletildi.

Kırım askeri, Sultan II. Mustafa'yı görmeden Rumeli Beylerbeyi Arnavud Mahmud Paşa'ya Lugoş'un fethi için yardıma gönderilmekten pek memnun değildi. Kırım askeri bu hoşnutsuzluklarını, *"Kırım'dan bu yana bu kadar yol eşip geldik, ne kendimiz ne de hayvanlarımızda takat kalmadı. Daha padişahımızın yüzünü görmeden geriye dönüp imdada gitmek bize ağır bir muameledir. Hele bir padişahımızın yüzünü görelim ondan sonra ne emrederlerse padişahımız yoluna başımız feda ederiz"* ifadeleri ile dile getirmekteydi. Orduyu-yu hümayuna hareket eden Selim Giray ve emrindeki Kırım kuvvetleri, sadrazam kethüdası, Mısırlıoğlu Vezir İbrahim Paşa, Şahin Mehmed Paşa tarafından karşılanıp o geceyi sadrazam otağında geçirdi. 1 Safer 1107/11 Eylül 1695 tarihinde padişah huzuruna çıkan Selim Giray, Sultan II. Mustafa tarafından saygı ve sevgiyle karşılanmış, kendisine samur kabaniçe, iki murassa sorguç, bir tirkeş ve bir kılıç hediye edilmişti⁴⁹⁰.

Lugoş'u feth etmekle görevlendirilen Rumeli Beylerbeyi Arnavud Mahmud Paşa, 8.000 süvari ve 4.000 piyade askeri ile General Veterani'nin Lugoş'un yardımına geldiğini bildirmekte ve kendisine takviye kuvvet gönderilme taleplerini yenilemekteydi. 3.000 Kırım askeri Baht Giray kumandasında Mahmud Paşa'nın yardımına gönderildi. Vezir-i azam Elmas Mehmed Paşa'nın otağında alınan kararla Veterani üzerine hareket edilmesine karar verildi. Bu sırada Avusturya tarafına gönderilen casustan gelen habere göre Avusturya ordusu, Lipova'da bulunan Osmanlı kuvvetlerine saldırmayı planlamaktaydı. Lipova'dan Lugoş üzerine hareket edilmesi için gerekli hazırlıklar yapılırken Hacı Selim Giray, Avusturya ordusunun Lipova'ya gelebileceği boğazları tutmakla görevlendirildi. Bu sırada Rumeli Beylerbeyi Arnavud Mahmud Paşa, Veterani karşısında tutunamayarak Temeşvar'a dönmüştü. Padişahın davetiyle orduya dâhil olan ve Sultan Mustafa'nın huzuruna çıkan Mahmud Paşa,

⁴⁹⁰ Nûsretnâme, s. 79-81, Anonim Osmanlı Tarihi, s. 115, Zübde-i Vekayiât, s. 559, Fetihnâme-i Cezire-i Sakız, s. 65, 66, Tarîh-i Mehmed Giray Hân, s. 74

Avusturya ordusuyla, Veterani'nin emrindeki kuvvetlerle Lipova'da birleşerek üzerlerine saldıracaklarını haber vermektedir⁴⁹¹.

10 Safer 1107/20Eylül 1695'te Sultan II. Mustafa kumandasındaki Osmanlı ordusu Temeşvar'dan Lugoş üzerine hareket ettiğinde, Sultan Mustafa'nın en güvendiği kişi olan Selim Giray ile sefer hususunda at sırtında yarım saat istişarede bulunmuştu. Lugoş'a bir buçuk saat uzaklıkta bulunan Boldor köyüne gelindiğinde Selim Giray, Lugoş Kalesi'nde bulunan düşman kuvvetleri hakkında istihbarat almakla görevlendirilip ileri hareket etmişti.

Lugoş Kalesi önlerine gelindiğinde at sırtında Sultan II. Mustafa ile bir görüşme daha yapan Selim Giray, Sultan II. Mustafa'ya emrindeki ordu ile düşman kuvvetleri üzerine hareket etmesini, kendisinin ise Tatar askeri ile Tamaş suyunu geçerek düşman kuvvetlerini arkadan kuşatacağını bildirmişti. Lugoş Kalesine saldırıya geçen Osmanlı ordusu, özellikle Mahmud Paşa'nın muharebede şehid düşmesi ve emrindeki Arnavud askerinin korkuya kapılıp kaçmaya meyletmesiyle dağılmaya başladığı sırada Selim Giray'ın emrindeki kuvvetler ile Tamaş suyunu geçerek düşmana saldırması ile muharebede tekrar dengeler Osmanlı ordusu lehinde dönmüştü. Kısa zamanda Sebeş Generali Anton'un da içinde bulunduğu 5.000 düşman askeri kılıçtan geçirildi ve General Veterani de yaralı bir şekilde 1.000 adamı ile Sebeş tarafına kaçmak zorunda kaldı. Bu suretle 22 Eylül 1695'te Lugoş ele geçirilmiş oldu⁴⁹².

14 Safer 1107/24 Eylül 1695'te Sebeş Kalesi'nden kaçan bir Türk esiri, Veterani'nin emrindeki 850 adamı ile yaralı bir şekilde Sebeş'e geldiğini ve burada öldüğünü bildirdikten sonra kalede bulunan 4.000 kadar Avusturya kuvvetlerinin Lugoş'un kaybı ile korkuya kapılıp Erdel dağlarına kaçtıklarını bildirmekteydi. Bu

⁴⁹¹ Esere göre Veterani'nin emrindeki kuvvetlerin sayısı 12.000 değil 20.000'den fazladır. **Fetihnâme-i Cezire-i Sakız**, s. 67, **Nûsretnâme**, s. 81- 84, **Râşid**, C.II, s. 341, **Uşşâkîzade Tarihi**, s. 221-22, **Zübde-i Vekayiât**, s. 560

⁴⁹² Robert A. Kann, **A History of the Habsburg Empire, 1526-1918**, Paperback Edition. Berkeley, University of California Press, 1974, s. 67, **Nûsretnâme**, s. 89-96, **Râşid**, C.II, s. 342, **Zübde-i Vekayiât**, s. 563-565, **Fetihnâme-i Cezire-i Sakız**, s. 75-78, **Tarih-i Mehmed Giray Hân**, s. 74, 75; 23 Eylül 1695'te Lugoş Kalesini görmeye giden Sultan Mustafa aynı gün Hacı Selim Giray'ı sadrazam aracılığı ile huzuru davet ederek "*Berhûdar olun, güzel hizmet ettiniz, nan-ü nemeğim helal olsun*" sözleri ile Selim Giray'a gayretlerinden dolayı iltifat etmiş ve onu samur kürk ile ödüllendirmiştir. **Nûsretnâme**, s. 98, **Zübde-i Vekayiât**, s. 568

haber üzerine Hacı Selim Giray, öncü kuvvet olarak tayin edilen Mısırlı zâde Vezir İbrahim Paşa ve Vezir Topal Hüseyin Paşa ile birlikte Sebeş'e gönderildi⁴⁹³.

Sebeş'in de fethiyle stratejisi Belgrad toplantısından saptanan Sultan II. Mustafa'nın I. Avusturya seferi başarı ile tamamlanmış ve geri dönülme vakti gelmiş bulunuyordu. Sebeş'in Belgrad'tan uzak ve yolların çamurlu olması insan ve hayvan kaybını artıracığından dolayı Sebeş'in arka tarafında bulunan Mihadiye (Mehadiye) üzerinden Orşova'ya (Orsova) gidilmesine ve orduda bulunan 6 balyemez, 19 kolonborna topunun Niğbolu ya da daha aşağı bir yerde Karadeniz şaykaları ile İstanbul'a nakledilmesine karar verildi. İki gün Sebeş'te kaldıktan sonra Orşova, Doragora, Çaplad Ovası, Severin, Oraçive'den hareketle 4 Rebiülevvel 1107/13 Ekim 1695'te Niğbolu'ya gelindi⁴⁹⁴.

Niğbolu'da 7 Rebiülevvel 1107 / 16 Ekim 1695'te Sadrazam Elmas Mehmed Paşa ile padişahın huzuruna çıkan Hacı Selim Giray, Kırım'a dönme arzusunu bildirdi. Sultan II. Mustafa , *"cümle hidmetlerün makbûl-i hümayûnum olup inşallah gelecek sene güzide ve ziyade askerün ile sefer-i zafer-rehberime hazırlanmak gereksün"* sözleri Hacı Selim Giray'a hem seferdeki gayretleri nedeniyle teşekkür edip hem de onu Avusturya üzerine yapmayı planladığı ikinci sefere davet etti. Padişah tarafından samur kürk ile ödüllendirilen Hacı Selim Giray, 17 Ekim 1695'te tahtgâhı Kırım'a dönmek üzere Niğbolu'dan hareket etti⁴⁹⁵.

⁴⁹³ R.W. Seton-Watson, **A History of the Roumanians**, CUP Archive, 1934, s. 91,92, Parvev, **a.g.e.**, s. 123, , **Nûsretnâme**, s. 99-100, **Uşşâkîzade Tarihi**, s. 222-224, **Fetihnâme-i Cezire-i Sakız**, s. 78, **Uşşâkîzade Tarihi**, s. 227,228, **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 116; Sebeş/Şebes Kalesi, Mureş ırmağı kolu olan Tarnave Mare çayının güneyinde bulunmakta olup 1658'de Kara Mehmed Paşa tarafından Erdel Presnliği'nden alınarak Temeşvar Eyaleti'ne bağlandı. Viyana bozgunu sonrası tekrar Avusturya'nın eline geçen kale, 23 Eylül 1695'te Sultan II. Mustafa'nın I. Avusturya seferi ile tekrar geri alınıp 1717 tarihine kadar Temeşvar Eyaleti'ne bağlı Sebeş-Lugoş sancağı olarak Osmanlı idaresinde varlığını sürdürdü. **BOA, A. DVN. DVE 57/I**, s. 22, 23, Bilge, **a.g.e.**, s. 65, Kohl, **a.g.e.**, s. 301-308

⁴⁹⁴ **BOA, İE. HR, 8/779, BOA, İE. HR, 8/780, Nûsretnâme**, s. 102-108, **Râşid, C.II**, s. 344, **Uşşâkîzade Tarihi**, s. 227,228, **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 116, **Fetihnâme-i Cezire-i Sakız**, s. 81,82

⁴⁹⁵ **Nûsretnâme** s. 108, **Râşid, C.II**, s. 344, **Zübde-i Vekayiât**, s. 568, **Fetihnâme-i Cezire-i Sakız**, s. 86,87, **Tarih-i Mehmed Giray Hân**, s. 76

II. Avusturya seferi hazırlıklarına 1 Şaban 1107/ 6 Mart 1696'da başlayan Sultan II. Mustafa, sefer için bir taraftan Anadolu ve Rumeli Beylerbeyilerine emirlerler gönderirken 20 Şaban 1107 / 25 Mart 1696'da Kapıcıbaşı Küçük Hasan Ağa aracılığı ile gönderdiği hatt-ı hümayunla Hacı Selim Giray'ı da Avusturya seferine çağırmişti⁴⁹⁶. Sefer hazırlıklarının tamamlanmasından sonra 20 Nisan 1696'da Edirne'den hareket edilip 26 Haziran 1696'da Filibe'ye dâhil olduğunda Hacı Selim Giray, göndermiş olduğu mektubunda, 1695'teki başarısız kuşatmadan sonra Rusya'nın bu yıl daha büyük bir kuvvetle tekrar Azak'ı kuşatma niyetinde olduğunu, Avusturya seferine dâhil olmak için gerekli hazırlıklarla meşgul olmasına rağmen Azak'ı işgal etmeye hazırlanan Rusya'nın bu faaliyetlerinden dolayı Kırım askerinin sefere katılmak istemediklerini bildirmektedir⁴⁹⁷.

Selim Giray'ın göndermiş olduğu bu mektubu üzerine Sadrazam otağında yapılan toplantıda, Kırım ahalisinin tepkileri haklı görülerek ve ayrıca Azak'ın kaybı İstanbul'u da Rus tehdidi ile karşı karşıya bırakacağından dolayı Selim Giray'ın Kırım'da kalması ve oğullarından Kaplan Giray ya da Şehbâz Giray'ın Avusturya seferine göndermesine karar verilmişti. Alınan bu karar, Niğdeli Ali Ağa aracılığı ile gönderilen hatt-ı hümayunla Hacı Selim Giray'a bildirilmekle beraber ayrıca Selim Giray'a bir an evvel Azak Kalesi'nin muhafazası için harekete geçmesi tembihlenmekteydi⁴⁹⁸. Sultan II. Mustafa, II. Avusturya seferini General Hayzer (Heisler) ve Kaprara'nın (Caprara) ölümüyle sonuçlanan 27 Ağustos 1696 tarihli Olaş

⁴⁹⁶ Selim Giray'a Küçük Hasan Ağa aracılığıyla kürklü ve sade iki hilat, murassa kabızalı bir kılıç, 15.000 altın, çizme-bâha ve sekbân masrafları için 60.000 kuruş para gönderildi. **BOA, DVNS. NHM.d-5**, s. 205-207, **Nûsretnâme** s. 142, 143, **Râşid**, C.II, s. 355

⁴⁹⁷ **BOA, DVNS. NHM. d-5**, s. 213-214; "Rusya'nın Azak'ı İşgali" başlığı altında teferruatlı bir biçimde ele aldığımız üzere Sultan II. Mustafa Avusturya üzerine Haziran-Eylül 1695 tarihleri arasında birinci seferini düzenlerken Rus Çarı Petro aynı tarihlerde fırsattan istifade ile Azak Kalesi üzerine ilk muhasarasını gerçekleştirmişti. Donanma eksikliği, Kefe Beylerbeyi Murtaza Paşa ve Selim Giray'ın oğlu Hanzâde Kaplan Giray'ın gayretleri ile Azak Kalesi Rus işgalinden kurtarılmışsa da Özü tarafına gönderilen Şeremetev kumandasındaki 30.000 mevcutlu kuvvetlerin Togan, Gazi Kerman, Şahin Kerman, Nusret Kerman kalelerini ele geçirmelerine mani olunamamıştı. M. M. Богословский, **Петр I. Материалы для Биографии. Том I**, M., 1940, c. 208 (*M. M. Bogoslovskiy, Petr I. Materialı Dlya Biografii, C. 1. Moskova, 1940, s. 208*, **Nûsretnâme**, s. 125,126

⁴⁹⁸ **BOA, DVNS. NHM.d-5**, s. 150,151, **Nûsretnâme**, s. 147, **Tarih- Mehmed Giray** s. 77; Kırım kuvvetleri ile II. Avusturya seferine katılan Şehbâz Giray, sefer esnasında göstermiş olduğu hizmet ve başarılarından dolayı Sultan II. Mustafa tarafından huzuruna davet edilerek, " *Berhudar ol, vücuda gelen hizmetin makbûl-i şâhanem olmuştur. Hân Hazretlerine benden selam söyle. Özü Kalesi ve ol serhadler havalilerin ana Allah emaneti eyledim. Bir hoş muhafazaya tekayyüd idüp âsitane-i saadetinden mühimmat ve levâzımatı görölüp irsal olunur*" sözleri ile kendisine hitap edildikten sonra kamur kürk giydirilip 10.000 altın verilerek Kırım'a gönderildi. **Nusretname**, s. 205, 206

/Olasch zaferi⁴⁹⁹ ile başarı ile sonuçlandırırken, Hacı Selim Giray'ın muhafazası ile görevlendirildiği Azak Kalesi, Rusya'nın 3 Haziran 1696-6 Ağustos 1696 tarihleri arasında giriştiği ikinci sefer ile elden çıkmıştı⁵⁰⁰.

Tahtta çıkar çıkmaz Viyana sonrası Macaristan'daki toprak kayıplarını telafi etmek isteyen Sultan II. Mustafa, bizzat ordunun başında sefere çıkarak Avusturya üzerine düzenlediği 1695 ve 1696 tarihli seferlerle başarı sağlamış ve bu başarıların devamı olarak Avusturya üzerine düzenlemeyi planlandığı üçüncü sefer hazırlıklarına 12 Nisan 1697'de başlamıştı. Bu sırada Azak'ın kaybı ile oldukça üzülen Hacı Selim Giray, görevden alınıp sürgüne gönderileceği endişesini taşımakta idi. Kapıcıbaşı Eyüblü Hasan Ağa aracılığı ile kendisine gönderilen Nisan 1697 tarihli hatt-ı hümayunla Azak'ın kaybında suçu olmadığı belirtilerek rahatlatılan Hacı Selim Giray'a, Azak'ın Ruslar'dan geri alınması için gerekli hazırlıklara başlaması bildirilmekteydi⁵⁰¹. Gene 2 Şevval 1108/24 Nisan 1697 tarihinde Silahör Frenk Mustafa Paşa aracılığı ile Hacı Selim Giray'a gönderilen hatt-ı hümayunla, Özü, Kerç Boğazı ve Taman kalelerinin muhafazasının kendisine verildiği, fırsat bulursa Azak ya da Togan kalelerinden birini Ruslar'dan geri alması tembihlenmekteydi⁵⁰².

13 Haziran 1697'de Sultan II. Mustafa Avusturya üzerine üçüncü seferine çıktığında Hacı Selim Giray'ın, yukarıda izah etmeye çalıştığımız Kerç, Karadeniz, Kırım, Taman ve Temrük'a yönelik Rusya tehlikesi yüzünden Kırım'da kalması uygun görülüp Avusturya cephesine Şehbâz Giray emrinde 10.000 Kırım askeri ile gönderilmişti⁵⁰³. 11 Eylül 1697'de Osmanlı ordularının Tisa ırmağı kıyısında bulunan Zenta'da Avusturya karşısında aldığı mağlubiyet Viyana sonrası Fazıl Mustafa Paşa ile başlayan, Sultan II. Mustafa ile devam eden Avusturya karşısında Macaristan topraklarındaki kazanımların sona ermesi anlamı taşıyordu. Çünkü Osmanlı Devleti

⁴⁹⁹ J. C. Pfister, *Geschichte der Deutschen. Nach den Quellen*, Hamburg, F. Perthes, 1829-35, s. 105

⁵⁰⁰ Петр Петрович Пекарский, *Наука и Литература в России при Петре Великом*, Т. 2, СПб, 1862, c. 245 (P. P. Pekarskiy, *Nauka i Literatura v Rossii Pri Petre Velikom*, C. 2, St. Petersburg, 1862, s. 245)

⁵⁰¹ DVNS. NHM.d-,5, s. 222-225

⁵⁰² BOA, DVNS. NHM. d-,5, s. 266-268, BOA, DVNS. NHM.d-,5, s. 269,270

⁵⁰³ BOA, AE.SMST.II, 4/355, BOA, İE, HR, 7/682 (7 S 1109/25 Ağustos 1697), BOA, İE, HR, 5/448, Raşid, C.II, s. 399; Şehbâz Giray 2 Safer 1108/20 Ağustos 1697'de Pançova menziline dahil oldu. Nûsretnâme, s.279-285, Tarîh-i Mehmed Giray Hân, s. 96, 97

Viyana bozgunu sonrası Avusturya, Lehistan, Venedik ve Rusya ile sürdürdüğü 16 yıllık mücadeleyi Karlofça Anlaşması ile sonlandırmak zorunda kalacaktı⁵⁰⁴.

Edirne'ye her gelişinde fikirleriyle dönemin padişahlarına yol gösteren ve yardımcı olan Selim Giray, gene bu maksatla Zenta bozgunu sonrası ortaya çıkan kargaşa sürecinde Sultan II. Mustafa tarafından hükümete davet edilmiş ve 9 Cemâziyelâhir 1109/ 23 Aralık 1697'de Edirne'ye gelerek Defterdar Ahmed Paşa konağında misafir edilmişti. 2 Ocak 1698'de Sadrazam amcazade Hüseyin Paşa ile padişah huzuruna çıkan Selim Giray, Sultan II. Mustafa ile serhâd meseleleri hakkında sohbet ettikten sonra samur kürk, iki mücevher sorguç ve tam donanımlı bir at ile ödüllendirilmişti⁵⁰⁵. Silahdâr'a göre, 9 Şaban 1109/20 Şubat 1698'de Selim Giray yaşlılığı ve hastalığı nedeniyle hanlıktan ayrılmak istemiş, talebi uygun görülerek Çatalca'daki çiftliğine gönderilmişti⁵⁰⁶. Fakat Sultan II. Mustafa'nın gönlü Selim Giray'ın hanlıktan ayrılmasına elvermediği için onu tekrar Kırım Hanı olarak tayin edip bir süre Çatalca'daki çiftliğinde dinlenmesine izin vermişti. Çatalca'daki çiftliğinde üç dört gün istirahat eden Selim Giray, 13 Şaban 1109/ 24 Şubat 1698 Edirne'ye gelerek Mustafa Paşa sarayına yerleştirilmişti⁵⁰⁷.

Zenta bozgunu sonrası Sultan II. Mustafa, Avusturya üzerine tertip etmeyi düşündüğü dördüncü sefer hazırlıklarını sürdürürken Vezir-i azam Elmas Mehmed Paşa'nın Zenta'da ölümüyle yerine sadrazam olarak tayin edilen Amcazade Hüseyin Paşa⁵⁰⁸ aracılığı ile İngiliz elçisi William Paget ve Hollanda elçisi Jacobus Colliers

⁵⁰⁴ Selim Hilmi Özkan, "Türk Tarihi'nin Kırılma Noktası: Zenta Faciası", **Turkish Studies**, Volume 4/3 Spring 2009, s. 1780-1791, Nicolae Jorga, **a.g.e.**, C.4, s. 225, 226; Avusturya ordusu ile savaşa katılmış olan tarihçi Marsigli'nin ifadesi ile Zenta mağlubiyeti, Osmanlı Devleti'nin Viyana bozgunu sonrası Fazıl Mustafa Paşa ile başlayan ve Sultan II. Mustafa'nın Avusturya seferleri ile devam eden Macaristan topraklarındaki tüm kazanımlarının sona ermesi anlamına gelmekte olup aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Macarsitan toprakları ile tüm bağlarının kopması anlamını taşımaktaydı. Virginia Aksan, "War and Peace", **The Cambridge History of Turkey**, Volume 3, Edited: Suraya Faroqhi, Cambridge University Press, 2006, s. 96

⁵⁰⁵ **Nûsretnâme**, s.357,358,

⁵⁰⁶ Sultan II. Mustafa, Silivride bulunan çiftliğine gitmek isteyen Selim Giray'ın her türlü masraflarının karşılanmasını emretmişti. "*Kırım Hanı El-Hâc Selim Giray Han silivri'de olan çiftliğinde kaç gün meks idüb avdet ve mezûn ve mercii olmağla inşallahü-teâla her birinizin taht-ı hükûmetine nuzûl eyledikde iktiza eden konak vesair levazımları görmek üzere akçelerin eshâbına ber-vech-i nakid verilmek üzere lazım gelen zevat ve zahire tedarik ve konakları hazır ve amâde eyleyüb bir derd ü muzayaka çekdirmeyesüz.* Fî Receb 1109/ Ocak 1698, **BOA, MAD**, nr. 3419, s. 28,29, **Nusretnâme**, s. 364

⁵⁰⁷ **BOA, İE. HR**, 4/366, **Nûsretnâmes**, 336

⁵⁰⁸ Köprülü Mehmed Paşa'nın kardeşi Hasan Ağa'nın oğlu olup bundan dolayı "Amcazâde" olarak anılır. 11 Eylül 1697- 4Eylül 1702 tarihleri arasında 4 yıl 11 ay sadrazamlık görevinde bulundu. Elmas Mehmed Paşa'nın Zenta'da şehit düşmesiyle sadrazam olan Hüseyin Paşa barış yanlısı tutumu ile

Osmanlı Devleti ile Avusturya arasındaki barış için arabuluculuk yapabileceklerini bildirmekteydiler⁵⁰⁹. Avusturya ile savaşa devam etme hususunda Sultan II. Mustafa ile aynı fikirde olmayan Sadrazam Amcazâde Hüseyin Paşa, başta Selim Giray olmak üzere Şeyhülislam Seyyid Feyzullah Efendi, Rumeli Kazaskeri Ebezâde Abdullah efendi, Anadolu Kazaskeri Mehmed Efendi, Yeniçeri Ağası Vezir İbrahim Paşa, Kul Kethüdası Kürd İbrahim Ağa ile yapmış olduğu toplantı ile 15 seneden beri Avusturya, Lehistan, Venedik ve Rusya ile devam eden savaşın sonlandırılmasının devletin hayrına olacağına karar kılıp, Sultan II. Mustafa'yı da barışa razı etmişti⁵¹⁰.

Bu sırada Avusturya 1696 Risvik anlaşması ile Fransa ile aralarındaki savaşı sonlandırmasına rağmen tekrar Fransa ile İspanya veraset savaşlarına hazırlanmakta idi⁵¹¹. Osmanlı Devleti ile barışa razı olmayan iki devlet, Lehistan ve Rusya idi. Lehistan, Kamaniçe ve Podolya'yı Osmanlı Devleti'nden henüz alamamış, Rusya ise Azak'ı işgal ederek Kerç Boğazını elde etmek suretiyle Karadeniz'e çıkmanın hesaplarını yapmaktaydı. I. Leopold, görüşmeler sırasında Leh menfaatlerini koruyacağına dair söz vermesi ile Lehistan'ı barışa razı etmekle beraber Rusya, Karlofça Anlaşmasını imzalamayıp daha sonra Osmanlı Devleti ile imzalayacağı ikili anlaşma ile (1700 İstanbul Anlaşması) emellerini gerçekleştirmeyi planlamaktaydı.

Amcazâde Hüseyin Paşa, Reîsülküttâb Râmi Mehmed Efendi ile Dîvân-ı Hümâyûn tercümanı İskerletzâde Aleksandre Mavrokordato'yu Avusturya ile barış için arabuluculuk yapan İngiliz elçisi Paget ile görüşmelere gönderdi. Avusturya barış için Erdel'i öne sürmekte olup 27 Ocak 1698 tarihli Edirne protokolü ile Osmanlı Devleti bunu kabul etmek zorunda kalmıştı⁵¹². Sulh için müzakereler başladığında Sultan II. Mustafa, görüşmelerden bir sonuç çıkmaması ihtimaline karşı kendisi Edirne'de

Karlofça ve Rusya ile İstanbul Anlaşmalarının imzalanmasında etkin rol oynadı. Münir Aktepe, "Amcazade Hüseyin Paşa", **DİA**, C. II, s. 8,9, Ayrıca Amcazâde için geniş bilgi için bkz., S. Hilmi Özkan, **Amcazâde Hüseyin Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri 1644-1702**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, SDÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Isparta, 2006

⁵⁰⁹ **William Howell**, *Medulla Historiae Anglicanae: The Ancient and Present State of England*, London, 1742, s. 418, 419, John Oldmixon, **The History of England: During the Reigns of King William and Queen Mary**, London, 1735, s.184

⁵¹⁰ Mesut Aydın, "Feyzullâh Efendi An Ottoman Şeyhülislam", **Belleten**, S. 237, Ankara 1999, s. 622, **Nûsretnâme**, s. 338, **Uşşâkizâde Tarihi**, C.I, s. 317, 318, Kantemir'e göre Amcazade Hüseyin Paşa'yı Kutsal ittifak devletleri ile barışa razı eden kişi, Dîvân-ı Hümâyûn baştercümanı Aleksandre Mavrokordato (İskerletzade Aleksandros) idi. Avrupa devletlerinin İstanbul'daki büyükelçileriyle görüşen Mavrokordato, barışa zemin hazırlamıştı. **Kantemir, a.g.e., C., II, s. 823, 824, Nûsretnâme**, s. 365

⁵¹¹ Dale C. Copeland, **The Origins of Major War**, Cornell University Press, 2001, s. 22

⁵¹² Vahid Çabuk, **Köprülüler**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1988, s. 185

kalarak, Vezir-i Azam Amcazade Hüseyin Paşa kumandasında 100.000 Osmanlı ve Selim Giray'ın oğlu Gazi Giray kumandasında 30.000 kişilik orduyu Belgrad'a gönderdi⁵¹³. 3 Mayıs 1698'de Amcazade Hüseyin Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusu Sofya'ya geldiğinde Karlofça müzakerelerini yürütmekle görevlendirdiği Reisülküttâb Râmî Mehmed Efendi ve Dîvân-ı Hümâyûn tercümanı İskerletzâde Aleksandre Mavrokordato'yu İngiliz elçisi Paget ve Hollanda elçisi Jacobus Colliers ile Avusturya Kırallı I. Leopold tarafından müzakerelerin yapılması için önerilen Karlofça'ya gönderdi⁵¹⁴. Karlofça müzakerelerinde Avusturya'yı temsilen Kont Wolfgang von Öttingen, Kont Leopold von Schlick, Luigi Marsigli ve Lehistan'ı temsilen Kont Stanislas Malachowsky, Venedik'i temsilen Carlo Ruzzini, Lorenzo Fondra ve Giovanni Battista Nicolosi, Rusya'yı temsilen Vozhnitsin bulunmaktaydı. 13 Kasım 1698 günü başlayan müzakereler 26 Ocak 1699'da Karlofça Antlaşması'nın imzalanması ile sonlanmıştı⁵¹⁵.

İlk görüşmeler 13 Kasım 1698'de Avusturya ile başlamış ve taraflar arasında 16 Kasım 1698'de 20 maddelik bir anlaşma imzalanmıştı. Taraflar arasındaki anlaşmanın ilk maddesini daha önce 27 Ocak 1698 tarihli Edirne protokolü ile belirlenen Erdel meselesi oluşturmuyordu. Anlaşma ile Temeşvar (Banat) eyaleti dışında tüm Erdel dâhil olmak üzere Macaristan Avusturya'ya bırakıldı⁵¹⁶. Bosna sınırında Bosut'un Sava'ya dö-

⁵¹³ **BOA. İE. HR**, 7/686, **BOA. İE. HR**, 4/376; Hanzâde Gazi Giray'ın Kırım'dan çıktığı haberinin alınması ile kendisini karşılamak ve biran önce orduya dâhil olmasını sağlamakla Mirahûr Küçük Hasan Ağa görevlendirildi. Semendire'de Ordu-yı Hümâyûna dahil olan Gazi Giray, Benli Giray ve Baht Giray Sultanlara verilen hilatlar. **BOA. İE. HR**, 6/552, **Nûsretname**, s. 377, **Raşid**, C.II, s. 437, **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 134

⁵¹⁴ **An Economic and Social History of the Ottoman Empire 1600-1914**, Volume 2, Edited: H. İnalcık-D. Quataert, Cambridge University Press, 1994, s. 420

⁵¹⁵ Rifa'at A. Abou-El-Haj, "Ottoman Diplomacy at Karlowitz", **Journal of the American Society**, Volume 87, No: 4, October-December 1967, s. 501, Abdülkadir Özcan, "Karlofça", **DiA**, C. XXIV, İstanbul, 2001, s. 504-507, İsmet Parmaksızoglu, "Karlofça", **İA**, C. 6, İstanbul, 1977, s. 347-350, C. J. Heywood, "Karlofça", **Encyclopaedia of Islam**, Volume IV, Leiden-Brill, 1997, s. 657,658

⁵¹⁶ "Birinci madde: Erdel vilayeti hala müşarünileyh Çasar zabtında olmağla yine zabt ve tasarrufunda kalup Podolya tarafından Eflak vilayetinin intihâsına varınca sınır-ı Eflâk ve Boğdan vilayetleriyle mâbeynde vaki bu cenkden evvel olan kadîm-i hüdudu olan dağları ile ve Eflak intihâsından Muriş suyuna varınca keزالik yine kadîm-i hüdudu olan dağları ile mahdûd olup tarafeynden hududu kadîmeye ri'ayet olunup ne öte ne berü kat'â tecavüz olunmaya.", "İkinci Madde: Temeşvar Kal'asına tâbi Temeşvâr Eyaleti cümle nevâhi ve enhârıyla Devlet-i aliyemin zabtında olup Erdel tarafında olan sınırı Efşak vilayetinin intihâsından Muriş suyuna varınca Erdel'in balada tayin olunan hudûdu kadîmesiyle ve Muriş tarafında olan sınırı nehr-i Tise'ye varınca nehr-i Muriş'in beri kıyılarıyla ve Tise tarafında olan sınırı Tuna'ya varınca Tise'nim berü kıyılarıyla mahdûd olup hudûdu mezkûre dâhilide olan Sebeş ve Lugoş ve Lipve ve Çanad ve Kanije ve Beki ve Beckerek ve Yayık ve bu cenkden evvel olan Erdel hudûdundan ber-vech-i meşrûh üzere Muriş ve Tise sularının berü kıyıları ile mahdû olan Temeşvar toprağında vâkı bu misillü her ne var ise ba'del-yevm yapılmamak üzere müşarünileyh Çasar tarafından

küldüğü yerden Brot Kalesi'ne kadar Sava nehri sınır kabul edilmesine rağmen Brot, Dobay (Debej), Yesanofça (Jasenovvac), Dupice (Dubica), Kostayniçe (Kostajnica), Novi, Krupa ve Bihke (Bihaç) kaleleri üzerinde uzun tartışmalar oldu. Avusturyalılar bu kalelerin civarından geçen Unna suyunu sınır kabul ediyorlarsa da kalelerin boşaltılmasını istemiyorlardı. Neticede Kostayniçe'nin Avusturya'da kalmasına karşılık diğer kalelerin boşaltılması kararlaştırıldı⁵¹⁷. Avusturya'nın, Tökeli İmre ve mensuplarının Macar sınırlarından çekilmesi teklifini Râmî Mehmed Efendi, Macar mültecilerinin Macaristan'da kalan taraftar ve akrabalarının serbestçe Osmanlı ülkesine geçebilmeleri şartıyla kabul etti⁵¹⁸. 1606 Zitvatorok Antlaşmasında benimsenen, Avusturya'nın Osmanlı Devletiyle eşit devlet olduğu prensibi bir türlü uygulanamadığından Karlofça'da bir defa daha dile getirilerek kabul edildi. Anlaşmanın 14. maddesi ticari imtiyazlar ile ilgili olup Avusturyalı tüccarlara daha önce verilen ahidnâmelere göre alış-veriş yapmaları ve diğer devletletler için geçerli olan imtiyazların Avusturyalı tüccarlara da verilmesi hükmü kabul edildi. Nihayet antlaşmanın yirmi beş yıl için geçerli olduğu, Kırım Hanının da dostluk ve barışa riayet etmesi kararlaştırılarak Osmanlı-Avusturya muahedesi tamamlanmış oldu⁵¹⁹.

Lehistan ile 22 Kasım'da başlayan görüşmeler taraflar arasında 11 maddelik bir anlaşmanın imzalanmasıyla sonuçlandı. Anlaşmaya göre, Boğdan'a karşı Osmanlı Devleti, Lehistan Kırallı Sobieski'nin ömrünün sonuna kadar mücadelesini verdiği Kamaniçe, Podolya ve Ukrayna topraklarından çekilmeyi kabul ediyordu. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin Kamaniçe, Podolya ve Ukrayna topraklarından Lehistan lehine

hedm ve eyalet-i merkûme külliyyet ile tathir oluna ba'del-yevm ne zikr olunan mevâzi ve ne Muriş ve Tise yalıları kurbünde sagîr ü kebîr gayri yerler kal'a suretine konulub bina olunmamaya ve mabeynde vakî Muriş ve Tise sularından saky-i devabb ve sayd-i mahi vesair elzem olan ..." BOA, A. DVN. DVE 57/I, s. 22, 23, **Nusretnâme**, s. 383-392

⁵¹⁷ BOA, A. DVN. DVE 57/I, s. 23-25, Abou-El-Haj, **a.g.m.**, s. 499, 500, Özcan, "**Karlofça**", s. 504-507

⁵¹⁸ Onuncu madde: *Bu ceng esnasında Macar ve Erdellü'den nice kimesne Çasar itaatında rûgerdan ve sehadd-ı mansûreme gelmiş olup mâbeynde müddet ile karardâde olan işbu sulh salâh-i hayr-encâmın bu husûsda dahi vech-i layiki üzre ba'del-yevm sebât u emniyete ihtimam olunması lazım olmağla mesfûrlara müte'allik olan ahvâl bu karara konulmuşdur ki sınırlarda olan re'ayanın arâm ve istirahatine hâlel gelmemek için iskân olunacak yerler sınır ve hudûd caniblerinden ba'id olmak üzre emalîk-i mahrûsemin bir semtinde mûrad olunduğu vech ile temin ve terfih olunalar ve cihetlerine rûhsat verile...* BOA, A. DVN. DVE 57/I, s. 25, 26

⁵¹⁹Yirminci madde: *...Cenab-ı emaret-me'ab Kırım Hanı vesair tevâyif-i Tatar dâhî bu sulh u salâh ve dostluk ve barışlık hukukunu gereği gibi riâyet ve gereği gibi riâyet ve siânet eyleyüb müşarünileyh Çasara tâbî olan memleket ve re'âyâya bir vech ile te'addi ve tecavüz eylemeyeler* BOA, A. DVN. DVE 57/I, s. 27, 28, BOA, K.K.d. 53, s. 2 (1698-1699 tarihli Nemçe Çasarına verilen ahidnâme-i hümayun kaydı), **Nûsretname**, s. 383-392, **Zübde-i Vekaiyat**, s. 653-662, Ahmet Zeki İzgüer, "Osmanlı İmparatorluğu Tarafından Avusturya'ya Verilen Ticari İmtiyazlara Dair", **Türk Dünyası Araştırmaları** 14, S. 59, Nisan-1989, s. 75-86

vazgeçmesi, Selim Giray'ın oğulları ile beraber elde tutmak için gösterdiği büyük çabaların da boşa gitmesi anlamına geliyordu. Lehistan, Kamaniçe, Podolya ve Ukrayna'ya karşılık işgal ettiği Suçeva (Suczawa), Roman, Nemçe (Njamtzo), Soroka ve Kampulek kalelerini geri verecekti. Anlaşma ile Kırım Hanlığı'na bir darbe de Kırım Hanlığı tarafından Lehistan'a karşı akınlarda bulunulmayacağına taahhüt edilmesiydi⁵²⁰. Bu suretle Kırım Hanlığının en önemli gelir kaynaklarından olan ganimet ve esir ticaretinin de önü kesilmiş olunuyordu. Bu durum babası Hacı Selim Giray'dan sonra Kırım tahtına oturan Devlet Giray tarafından kabul edilmeyip, Devlet Giray'ın Osmanlı Devleti ile sorunlar yaşamasına ve hanlıktan azledilmesine neden olacaktı.

Venedikle yapılan görüşmelerde Ayamavra ve civarındaki adalarda statükonun korunması, Korent denizinin kuzey kıyılarını çeviren uzun sahilin Osmanlılar'a bırakılması, Mora sınırının berzahta bulunan eski Eksamilyon duvarlarından başlaması, Preveze ve Rumeli kasteli kalelerinin yıkılması ve İnebahtı'nın boşaltılması kararlaştırılmıştı⁵²¹.

19 Kasım'da Rusya ile başlayan görüşmelerde, Osmanlı Devleti Azak'ı Rusya'ya bırakmayı kabul etmekle beraber Özü nehri ağzındaki Togan, Nusret Kermân, Gazi Kermân ve Kılburun kalelerinin boşaltılmasını istemekteydi. Fakat Rus elçisi Vozhnitsin, Edirne protokolünü tanımayıp barış için tam yetkili olmadığını öne sürerek Karlofça barışını imzalamadı. Karlofça barışı Rusya için beklenmedik bir gelişme idi. Çünkü Çar Petro, Azak'ı işgal ettikten sonra başta Avusturya ve Lehistan olmak üzere müttefiklerinin Osmanlı Devleti ile savaşa devam etmesinden yanaydı. 1697'de Avrupa'ya gerçekleştirdiği seyahatindeki en önemli amacı da Osmanlı Devleti ile sürdürmeyi planladığı mücadelesinde destek aramak olmuştu. Çünkü Azak'ı işgal eden Rusya, henüz Karadeniz'e açılma imkânına sahip olmayıp, Azak denizinden Karadeniz'e açılan Kerç Boğazını ele geçirmenin hesaplarını yapmaktaydı. Karlofça görüşmelerinde müttefiklerinden gerekli desteği bulamayan Rusya, beklentilerine daha

⁵²⁰ BOA, DVN. DVE. D. 55/I, s. 22-26, BOA, A. {DVNS.NHM.d-5, s. 2-5, TSMA, No: D. 7018/I, 15 R 1111/ 11 Ekim 1699 tarihli Osmanlı Devleti ve Lehistan arasında akd olunan Karlofça Anlaşması metni, **Osmanlı İmparatorluğu ile Lehistan (Polonya) Arasındaki Münasebetlerle İlgili Tarihi Belgeler**, Nigar Anafarta, s. 19, 20, **Zübde-i Vekayiât**, 662-660, **Nûsretname**, s. 400-406, s. 662-666, Özcan, "Karlofça", s. 504-507,

⁵²¹ **Zübde-i Vekayiât**, s. 667-672, **Nûsretname**, s. 393-399, **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 135-139, Özcan, "Karlofça", s. 504-507, Parmaksızoğlu, "Karlofça", s. 347-350

sonra Osmanlı Devleti ile yapacağı ikili anlaşma ile ulaşmanın hesabını yapıp (1700 İstanbul anlaşması) Osmanlı Devleti ile 22 24 Ocak 1699 tarihinde iki yıllığına beş maddelik bir mütareke imzaladı⁵²².

⁵²² **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 135-139, **Ahmed Cavid Bey Müntehabatı**, s. 162-164, **Zübde-i Vekayiât**, s. 672

3) Rusya'nın Azak'ı İşgali (1696)

Rusya'nın Azak Kalesi'ni işgale yönelik ilk ciddi saldırı teşebbüsleri, 16. yüzyıl ortalarında himayesine aldığı Kozak-Çerkes ve Nogay unsurları ile başlamıştı⁵²³. Osmanlı Devleti'nden Gözleve/Közleve iskelesini talep ettiği için Sahib Giray'ın hanlıktan azledilmesi Rusya'nın Azak Kalesi'ni işgale yönelik planlarını hayata sokmak için önemli bir etken olmuştur⁵²⁴. Çünkü Kırım Hanı I. Sahib Giray'ın kardeşi I. Mehmed Giray⁵²⁵ ile başlayan Altın Orda topraklarına hâkim müstakil bir Kırım hanlığı oluşturmaya yönelik Çerkesler üzerine tertip ettiği 1539, 1542, 1544 seferleri, hanlıktan azledilmesi ile neticesiz kalmakla beraber bu unsurların Rusya'ya meyletmeleri ile sonuçlanmıştı⁵²⁶.

İnalcık'ın ifadesi ile Rusya'nın Kazan ve Astrahan'ı zapt ederek İdil havzasına, Nogayları nüfuzları altına alarak Hazar-Karadeniz arasındaki steplere, Çerkesler ile hâkimiyetlerini Kuzey Kafkasya ve Karadeniz'e kadar taşıması Doğu Avrupa tarihinde yeniçağın başlangıcı olmakla beraber 1300 yıllık Doğu Avrupa steplerindeki Türk hâkimiyetinin Moskova lehine değişmesi demektir⁵²⁷. En başından beri Don Kozaklarının hamisi olan Rusya, Çerkes, Nogay unsurlarını da kendisine bağladıktan sonra Lehistan himayesindeki Ataman Dimitri Vişnevetskiy'i liderliğindeki Zaporogları da kendisine tâbî kılmayı başarmıştı. Bu yeni süreçte Rusya, Karadeniz ve Kafkasya

⁵²³ Kurat'a göre, Aşağı İdil'e kadar inen Rusların baskısı, açlık ve kuraklık gibi nedenler ile ikiye bölünen Nogay Ordası'ndan Azak'a yoğun göçler olmasına, İdil-Don sahasının boşalmasına ve Kozakların kolayca Azak Kalesi civarına sokulmalarında önemli bir etken olmuştur. Kurat, **Türkiye ve İdil Boyu**, s. 52

⁵²⁴ Sahib Giray'ın Osmanlı Devleti'nden Gözleve/Közleve iskelesini talep etmesi, Osmanlı Devleti nezdinde gözden çıkarılarak yerine I. Devlet Giray'ın (1551-1557) Kırım Hanı tayin edilmesi ile sonuçlandı. **Es-sebü'sseyyar**, s.98

⁵²⁵ İdil havzasında Altın Orda Devleti'nin son bakiyelerinden olan Nogayları itaat altına almak için tertip ettiği bir seferde ani bir baskınla Nogaylar tarafından öldürülen I. Mehmed Giray'ın hanlık döneminde (1515-1523) Kırım Hanlığı'nın sınırları, Karadeniz sahillerinden Bucak, Hazar Denizi ve İdil'e kadar uzanmaktaydı. **Es-sebü'sseyyar**, 87, 88, **Gülbün-i Hânân, (O. Cûdî Neşri)**, s. 31

⁵²⁶ Kırım Hanı I. Sahib Giray'ın Çerkesler üzerine tertip ettiği 1539, 1542, 1544 seferleri ve yine bu dönemde Kazan ve Astrahan'ı himayesi altına almasıyla Sahib Giray, kardeşi I. Mehmed Giray'ın en büyük varis sıfatıyla Altın Orda topraklarına hâkim olma emelini büyük ölçüde hayata geçirmiş oluyordu. 1539'da Şirin, Barın, Kıpçak ve Mangıtlardan müteşekkil 40.000 kişilik kuvvetten oluşan ordu ile Çerkesler üzerine sefere çıkmış, sefer sonunda Kefe Beyi'ne 20, Kırım Hanına 100, Osmanlı Sultanına 200 esir vermek şartı ile Çerkes (Jane) Beyi Kansavuk serbest bırakıldı. Kansavuk'un taahhüt ettiği esirleri vermemesi ve Taman Yarımadası üzerine yağmalara devam etmesi üzerine 1542'de Çerkesler üzerine bir sefer daha tertip edilmiş, sefer sonunda Kansavuk, Kırım Hanına 500, Padişaha 1.000 esir vermeyi kabul etmek zorunda bırakılmıştı. Hasat zamanına denk getirilen 1544 tarihindeki seferde 10.000 esir ele geçirildi. Kaysunî-zâde Nidâî Rimmâl Hoca, **Tarih-i Sâhib Giray Han 1532**, Haz. Ö. Gökbilgin, Ankara 1973, s. 24-84

⁵²⁷ İnalcık, **"Don-İtil"**, s. 362, 363

hâkimiyetini ele geçirmek için bu unsurları Azak ve Taman'a yönelik saldırılar için öncü birlik olarak kullanmaya başlayacaktı⁵²⁸.

Azak Kalesi, Azak Denizi'nde Don Nehrinin Karadeniz'e döküldüğü noktada kurulmuş olup daha önceleri "Tana" adı ile anılmakta idi. 13. yüzyıldan itibaren Karadeniz ticaretinin en önemli merkezlerinden biri olan Azak, 1395'te Timur'un yıkımına uğradıktan sonra Cenevizliler tarafından yeniden inşa edilmiş, Fatih döneminde Kırım üzerine düzenlenen 1475 tarihindeki sefer ile Osmanlı hâkimiyetine dâhil edilmişti. Azak Kalesi, 16.yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti için önemli bir anlam ifade etmemektedir. Kazan ve Astrahan'ın zaptından önce Kefe⁵²⁹, Osmanlı Devletinin Karadeniz'in kuzeyi ile ilgili yürüttüğü politikalarının en önemli merkezlerinden biriydi. Fakat 1552'de Kazan'ın düşmesinden sonra Azak, kuzeydoğunun en uç noktası olması ve Rus-Kozak-Çerkes saldırılarına maruz kalması ile önemli bir mevki haline gelmişti. Azak Kalesi, Rus himayesindeki Kozakların Azak ve Karadeniz'e çıkmalarındaki en büyük engel olup Osmanlı Devleti, Kırım, Kuzey Kafkasya ve Nogay topraklarını Azak Kalesi ile kontrol altında tutmakta, Karadeniz'in kuzeyindeki hâkimiyetini Azak Kalesi ile muhafaza etmekteydi⁵³⁰.

Evliya Çelebi, Azak Kalesi'ni "*Ten Nehrinin sol sahilinde dört köşeli, çevresi dört bin adım, kuzey tarafı hariç çevresi hendekler ile çevrili bir kale olarak tarif etmektedir. Çelebinin vermiş olduğu bilgiye göre Azak Kalesi, Frenk Hisarı, Orta Hisar ve Toprak Kale olmak üzere üç kısımdan oluşmaktaydı. Şehirde 2650 hane, 13.000*

⁵²⁸ Л. Лвов, **Отношения Между Запорожьем и Крымом**, Одесса, 1895, с. 10 (*L. Lvov, Otnoşeniya Mejdu Zaparojem i Kırımom, Odessa, 1895, s. 10*), Solovev, **İstoriya Rossii**, Kniga III, T. 5-6, s. 654)

⁵²⁹ Yücel Öztürk, **Osmanlı Hakimiyyetinde Kefe 1475-1600**, Ankara, 2000, s. XIX-101

⁵³⁰ M. Cavid Baysun, "*Azak*", **İA**, C. 2, İstanbul, 1979, s. 85-89, Mustafa Bilge, "*Azak*", **DİA**, C. IV, **DİA**, İstanbul, 1991, s. 300, 301, Halil İncalcık, "*Azak*", **Encyclopedia of Islam**, Volume 1, Leiden: E.J. Brill, 1986, s. 808; "*Azov*", **Great Soviet Encyclopedia**, Volume 1, New York, 1973, s. 588, 589; Osmanlı Devleti, Bizans'ta olduğu gibi İstanbul'u elinde bulunduran güçlü bir devlet sıfatıyla Karadeniz ve Kırım sahillerini kendi hinterlandı içinde görmektedir. Kırım limanları, eski Yunan kolonileri tarafından kurulduğundan beri Akdeniz memleketlerinin Doğu Avrupa ve Aya ile ticaretinde önemli bir yer tutmakta idi. Kırım limanları, Osmanlı Devleti açısından iktisadi bir öneme haizdi. Kırım'dan gelen hububat kesildiğinde, İstanbul kıtlık tehlikesi ile karşı karşıya kalıyordu. Uzak Doğu'dan gelen baharat, ipek, kuzey kürkleri, deri balık, tuz hep bu limanlardan geliyordu. 1461 Amasra, Sinop, Trabzon'un fethedilmesi Fatih'in Karadeniz'i Türk Gölü yapma çabasının bir parçasıydı. 1475'te Kefe'nin ele geçirilmesi ve Kırım Hanlığının Osmanlı Devletine tabii olması ile II. Mehmed'in bu planını büyük ölçüde gerçekleştirmiş oluyordu. İncalcık, "**Yeni Vesikalara Göre...**", s. 195

asker bulunmaktaydı. Şehirde balıktan başka yiyecek sıkıntısı çekildiğini belirten Çelebi, şehirdeki siyah havyar ve bozâhanelerin bolluğuna dikkat çekmektedir⁵³¹.

1578’de iki defa Lehistan elçisi olarak Kırım’da bulunmuş olan Martin Bronevskiy, Azak şehri ile ilgili gözlemlerini, “Azak şehri, süratli akan ve Tanasis-Don Nehrinin deltasında, Yunanlılar ve Cenevizliler tarafından kurulmuştur. Şehrin sağlam bir Kalesi vardır ve bu kalede Türk Sultanı’nın kuvvetli garnizonu ve onun tayin ettiği kale komutanı bulunmaktadır. Azak şehrinin sakinleri Türklerdir. Tatarlar buradan Borisfen, Meotiy gölü ile Karadeniz arasındaki geniş sahalara geçerler”⁵³² ifadeleri dile getirmektedir.

Rusya destekli Dimitraş liderliğinde 1559 baharında Azak Kalesi’ni işgal etmeye yönelik ilk Kozak-Çerkes ittifakı, Kefe Beyi’nin Dimitraş’ı mağlup etmesi ile sonuçlandı⁵³³. İstanbul’da büyük endişeye neden olan bu kuşatma sonrasında Osmanlı Devleti bir takım ciddi önlemler almak zorunda kaldı⁵³⁴. Dimitraş Vişnevetskiy’in bu

⁵³¹ Evliya Çelebi Seyehatnâmesi, C. VII, s. 888,889; Kurat’a göre, her ne kadar 1396’da Timur’un tahribatı ile Azak şehri ticari önemini yitirmiş ise de balık, havyar, kereste, hayvan, hububat, yağ ve esir ticareti için en önemli merkezlerden biriydi. İstanbul’un yağ ihtiyacı Kefe ve Azak’tan karşılanmakta idi. Kurat, **Türkiye ve İdil Boyu**, s. 52, 53

⁵³² Martin Bronevskiy, **Kırım**, Çev: Kemal Ortaylı, Ankara, 1970, s. 11

⁵³³ Kumandasındaki 8.000 asker ile Adaşev Özü’de, 5.000 askerle Dimitraş Vişnevetskiy Azak Kalesi’nde tazyike başladı. A.A. Новосельский, **Борьба Московского Государства с Татарами В Первой Половине XVII Века**, Москва, 1948, c. 41, (A. A. Novoselskiy, **Borba Moskovskogo Gosudarstva s Tatarami v Pervoy Polovine 17 veka**, Moskova, 1948, s. 41); Rus himayesinde Kozak-Çerkes ittifakı ilk kez kendini I. Devlet Giray’ın 1557’de Rusya üzerine çıkmış olduğu seferde gösterdi. Devlet Giray Turla yakınlarında iken Kozaklar, Özü nehri ağzındaki İslam Kermân Kalesine, Çerkesler ise Taman yarımadasında Temrük ve Taman kalelerine saldırmak suretiyle Kırım’ı tehdit altında bırakmış ve Devlet Giray’ın Rusya seferinin neticesiz kalmasına neden olmuşlardı. Özalp Gökbilgin, **1532-1577 Yılları Arasında Kırım Hanlığı’nın Siyasi Durumu**, Ankara, 1973, s. 43; Şirokevad’a göre, Kozaklar’ın Kırım’a yönelik ilk saldırıları 1524 tarihinde gerçekleşmişti. Özü üzerindeki Osmanlı kalelerini hedef seçen Kozaklar, 1516’da Akkerman’ı kuşattıktan sonra 1524’te Kırım’a saldırmış ve Özü tarafına geçerek bu civarı yağmalamışlardı. A. B.Şirokevad, **Russko-Turetskie Voyny 1679-1918**, s. 46, 47

⁵³⁴ Rusya himayesindeki Kozak-Çerkes-Nogay ittifakının Azak Kalesine yönelik taarruzları hususunda 3 numaralı Mühimme Defterinde bir hayli hüküm mevcut olup bu hükümler, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı tarafından neşredilmiştir. Ayrıca adı geçen bu defterdeki konu ile ilgili hükümler, Ahmed Refik tarafından “Açık Deniz Meselesi ve Azak Muhasarası” başlığı altındaki maKalesiyle yayınlanmıştır. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, **3 Numaralı Mühimme Defteri 966-968/1558-1560**, Ankara, 1993, Ahmed Refik, “Açık Deniz Meselesi ve Azak Muhasarası”, **TTEM, XI-XII /17**, İstanbul, 1926; Kırım Hanı Devlet Giray’ın Rusya himayesindeki Kozakların Azak’a yönelik saldırı içinde olduklarını İstanbul’a bildirmesi üzerine Vulçitrın Beyi Süleyman Bey’e, Akkerman’a hareket etmesi ve Kırım Hanı ile iletişim halinde olması emredilmiştir. Vulçitrın Beyi Süleyman Bey’e 20 Ramazân sene 966 /26 Haziran 1559 tarihli hüküm: *Vusûl buldukda, emr-i sâbıkum üzre Akkerman’a vâsıl olduğunda anda oturup etrâf ü cevânibe göz-kulak dutup ve müsârün-ileyh Hân’la haberlesüp muttali’ olduğun ahvâli yazup bildiresün. BOA, DVNS. MHM. d-3, Özet-Transkripsiyon 41/79, Tıpkıbasım 32/79; 26 Ramazan*

teşebbüsü aslında bir son değil, 1637’de Azak Kalesi’nin Kozaklar tarafından işgal edilmesine kadar sürecek faaliyetlerinin başlangıcı idi. İlk mağlubiyet sonrası çekilmek zorunda kalan Dimitri Vişnevetskiy, topladığı 10.000 kişiden müteşekkil birlikleri ile tekrar Azak’ı tazyik etmek istemişse de alınan önlemler ile bir kez daha amacına muvaffak olamamıştır⁵³⁵. 1565’te Dimitri liderliğindeki Kozak, Çerkes ve Nogaylardan müteşekkil yaklaşık 80.000 kişilik bir ordunun Azak’ı muhasara altına alması, Azak’ta yeni bir tersane kurulması zorunluluğunu ortaya çıkarmıştı⁵³⁶.

Rusya’nın III. Roma’nın varisi sıfatıyla yürüttüğü tüm bu yayılmacı politikalarına karşı, İnalçık’ın Osmanlı Devleti’nin Rusya tehlikesini ilk defa fark edışı olarak telakki ettiği 1569 Astrahan (Ejderhan) seferinin ana nedeni, Hazar Denizinin kuzeyinde Rusya ve güneyinde hâkimiyet kuran İran’ın Osmanlı Devleti’nin Kafkasya ve Azerbaycan’daki çıkarlarını tehdit etmesiydi. Rusya’nın Terek nehrine akan Sunja çayı üzerinde kale inşa etmesi, Türkistan, Kuzey Kafkasya ve Kırım’dan hacca gitmek isteyen hacı adaylarının halife-i rûy-ı zemin sıfatıyla Osmanlı Devleti’nden yardım talep etmeleri, Türkistan’dan Azak’a kadar olan ticaret yolunun güvenlik altına alınmak

966 / 2 Temmuz 1559 tarihli Yeniçeri Yayabaşısı Hamza Bey’e Kefe Beyi emrinde Azak Kalesi’nin muhafazasında bulunması emredilmiştir. **BOA, DVNS. MHM. d-3**, Özet-Transkripsiyon 1-2/80, Tıpkıbasım 32/80; 26 Ramazan 966 / 2 Temmuz 1559 tarihli Azak Kalesi Nöbetçileri Başbuğu Dervis Mehmed’e, Dimitraş’ın Azak Kalesini muhasara etmesi üzerine kadirga ile gönderilen yeniçerilerin kalenin korunmasında bulundurulması emredilmiştir. **BOA, DVNS. MHM.d-3**, Özet-Transkripsiyon 42/81, Tıpkıbasım 33/81

⁵³⁵ Çerkes (Jane) Beyi Kansavuk’un Vişnevetskiy’i teşviki ile Azak üzerine yeni bir saldırı hedeflenirken Kefe Beyi’nin çabuk davranarak başta Kansavuk ve çocuklarını başlarını kestirmek suretiyle öldürtmesiyle Kozak ve Çerkes ittifakının bu teşebbüsü de sonuçsuz kalmıştır. Azak Kalesini tazyik etmekten vazgeçmeyen Dimitraş Vişnevetskiy, Rusya tarafından gönderilen 4.000 kişilik takviye kuvvetle Azak’ın doğusunda Kargal mevkiinde Azak Kalesine yönelik yapacağı saldırılar için uygun zamanı beklemekte Kerç üzerinden Özü’ye geçmeyi planlamaktaydı. Osmanlı Devleti’ni endişelendiren bu durum, kalenin muhafazası için yeni önlemler alınmasına neden oldu. 29 Zilkâde 966 / 2 Eylül 1559 tarihli hükümle Azak muhafazasına gönderilen Ali Reis’e: Azak Kalesi’nin muhafazasına devam edilmesi ve kışı orada geçirmesi emredilmekteydi. **BOA, DVNS. MHM. d-3**, Özet-Transkripsiyon 123/266, Tıpkıbasım 105/266; 29 Zilkâde 966 / 2 Eylül 1559 tarihli hükümle Kefe Beyi’ne, Azak Kalesi muhafazasına memur Ali Reis’in Azak’ta kalması durumunda zahirelerinin temini ve küffarın saldırılarına fırsat verilmemesi emredilmekteydi. **BOA, DVNS. MHM. d-3**, Tıpkıbasım, 128/278; 7 Zilhicce 966 / 10 Eylül 1559 tarihli hükümle Kefe Beyi Sinan Bey’e: Azak Kalesi’nin muhafazası için oradaki gemilerin ve tersanenin bir an evvel ikmalî, yeniçerilerin zahirelerinin tedariki hususuna dikkat edilmesi emredilmekteydi. **BOA, DVNS. MHM. d-3**, Özet-Transkripsiyon, 139-10/305

⁵³⁶ Azak’ta tersane kurulması ve gemiler inşa edilmesi için Kefe Beyi’ne 11 R 973 / 5 Kasım 1565 ve 8 R 973 / 2 Kasım 1565 tarihli hükümler için bkz., T.C. Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, **5 Numaralı Mühimme Defteri 973/ 1565-1566**, Ankara, 1994, Tıpkıbasım 190/466, 194/480; 1572, 1580 ve 1593 tarihlerinde Azak Kalesine yönelik saldırılarına devam eden Kozaklar, özellikle 1575 tarihinde ataman Bogdanko liderliğinde Perekop üzerinden Kırım’a girip bölgeyi yakıp yıkmışlar, 1587’de Gözleve’yi yağmalayan Kozaklar, ardından Akkerman’ı yerle bir etmişlerdi. A. B. Şirokorad, **a.g.e.**, s., s.46

istenmesi, Kırım'ın Rusya tehlikesi ile karşı karşıya kalması gibi nedenler ile Osmanlı Devleti, Astrahan (Don-Volga Kanalı Projesi) seferine karar verdi⁵³⁷. Osmanlı Devleti'nin beliren Rusya tehlikesini ilk fark edişine bir tepki olarak Karadeniz'in kuzeyi ile ilgili ilk ve son ilgilenişi olan Astrahan seferi, yanlış sefer planlaması, iklim muhalefeti, Rusya'nın mukavemeti ve Kırım Hanı Devlet Giray'ın gayretsizliği vs. nedenler ile başarısızlıkla sonuçlandı. Böylece 1569 Ejderhan seferi, ilk Osmanlı-Rus savaşı olarak kabul edilen 1677/1678 Çehrin savaşına kadar Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki ilk gerginlik, ilk kırılma noktası olarak tarihe geçmiş oldu⁵³⁸.

Osmanlı Devleti'nin tüm uyarılarına rağmen Rusya ve Lehistan destekli Kozaklar, 17. yüzyılın başlarından itibaren faaliyet alanlarını Karadeniz sahillerine kadar taşıyarak, sahip oldukları şaykalar ile Karadeniz sahillerini yağmalamakta ve Osmanlı Devletini büyük maddi zararlara uğratmaktaydılar. 1612'de Petro Sagaydaçni liderliğinde Özi limanına⁵³⁹, 1613'te Eflak ve Kılburnu limanlarına saldıran Kozaklar⁵⁴⁰, 1614'te Sinop'a saldırarak ahaliyi kılıçtan geçirmişlerdi⁵⁴¹. 1615'te

⁵³⁷ Abdullah Battal Taymas, **Kazan Türkleri**, Baskı: 2, TKAE, Ankara, 1966, s. 37, 38, Plana göre Don-İtil arasında en yakın yerden (perevoloka) kanal açılacak, açılan bu kanaldan gemiler ve mühimmat Astrahan'a sevk edilecekti. Astrahan'ın ele geçirilmesinden sonra Hazar Denizi'ne hareket edilerek Gürcistan, Azerbaycan, Şirvan üzerindeki hâkimiyet mücadelesinde rekabet halinde bulunan İran'a karşı üstünlük kazanılmış olunacaktı. İnalçık, **Don-İtil**, s. 367-383, Kurat, **Türkiye ve İdil Boyu**, s. 98-110; Ejderhan seferine ait divan kayıtları 7 numaralı Mühimme Defterinde mevcut olup adı geçen defter T.C.Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı tarafından neşredilmiştir. **7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569)**, T.C.Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 37, Ankara, 1999; Harezm Hanı Hacı Mehmed Han'a gönderilen tarihi belirtilmeyen name-i hümayunda, söz konusu hacıların akıbetinin İran'dan gelecek elçiden sorulup emniyetli bir şekilde gidip dönmeleri için harekete geçme kararı alındığı belirtilmektedir. **BOA, DVNS. MHM. d-7, 985/2724**; 5 Ramazan 975 / 4 Mart 1568 tarihli Kırım Hanına gönderilen name-i hümayunla, Türkistanlı hacı ve tâcirlerin emniyetli bir şekilde yolculuk yapabilmeleri için Ejderhan'ın fethi hususunda Harezm Hanı Hacı Mehmed Han'a mektup gönderdiğinden bahisle Kırım Hanından Ejderhan'ın feth olunması için ne gibi tedarik ve hazırlığın yapılması lâzım geldiğine dair bilgi verilmesi istenilmiştir. **BOA, DVNS. MHM. d-7, 948/2772**; aynı hüküm hakkında bkz. **Osmanlı Belgelerinde Kazan**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2005, s. 5

⁵³⁸ İnalçık, **Don-İtil**, s. 387-397; Osmanlı Devleti'nin tepkisinden korkan ve Osmanlı Devleti'ni karşısına almak istemeyen Rusya, 1570'te İstanbul'a gönderdiği elçisi İvan Novosiltsev aracılığı ile Osmanlı Devleti'nin nabzını düşürmeye çalışmıştır. Aynı yıl içinde Rusya'ya elçi olarak gönderilen Bostan Çelebi aracılığı ile Osmanlı Devleti Rusya'dan, Astrahan yolunu açmasını ve Kabartay vilayetindeki inşa ettiği kalelerini yıkmasını istemiştir. **BOA, DVNS. MHM. d-16, 1/3**

⁵³⁹ Bu saldırının öncesinde Padişah I. Ahmed tarafından Lehistan Karlı III. Sigismund'a gönderilen 15 Temmuz 1607 tarihli ahidnâme ile Sigismund, Kozaklar'ın Osmanlı topraklarına yönelik yapmış oldukları saldırıların engellenmesi ve Boğdan'a müdahale edilmemesi hususunda uyarılmaktaydı. Buna mukabil Padişah I. Ahmed te Kırım askerlerinin Lehistan topraklarına yönelik saldırılarını engelleyeceği sözünü vermektedir. **BOA, A. {DVN. DVE. D, 55/1, s. 5-7**

⁵⁴⁰ D. İ. Yevornitskiy, **İstoriya Zaporojskih Kozakov**, C.II, s.145

⁵⁴¹ Eserinde Kozaklar'ın Karadeniz'e yönelik saldırılarına geniş yer veren Nâima, Kozakların Sinop'a yönelik 1624 tarihli saldırılarını "...mah-ı Recebde (Ağustos-Eylül 1614) Kozak şaykaları Karadeniz'e çıkıp selefte Tuna ve derya yalılarında olan kurâyı gâret adetleriydi, bu defa bilâd-ı İslamdan fırar eden

Kefe'ye saldıran Kozaklar, 1616'da 80 şayka ve 2.000 kişiden oluşan kuvvetleri ile Çağaloğlu Mahmud Paşa kumandasındaki 6 gemilik Osmanlı donanmasını Varna civarında mağlup etmişlerdi⁵⁴². Karadeniz sahillerine yönelik taarruzlarına devam eden Kozaklar, 1621 'de Rize, 1622-1623'te Trabzon, Sinop ve 1624'te İstanbul'a hareketle Boğaziçi'ne kadar ilerleyerek Sarıyer, Tarabya, Yeniköy'ü yağmalamışlardı. Bununla da yetinmeyen Kozaklar, nihayet Mihail Tatarinov önderliğinde 21 Nisan 1637'de kuşattıkları Azak Kalesi'ni 18 Haziran 1637'de ele geçirmeye muvâffak oldular⁵⁴³.

Başarısız Astrahan seferi ve 1637'de Azak Kalesi'nin Kozaklar tarafından işgal edilmesi karşısında Rusya, halen daha Osmanlı Devleti'ni karşısına almaya cesaret edememekte idi. Rusya, Azak'ın işgaline karşı Osmanlı Devleti'nin tepkisinin kendisi üzerine yöneleceğinden endişe etmekte bundan dolayı Çar I. Mihail (Mihail Fyodoroviç Romanov 1613-1645), Sultan IV. Murad'a gönderdiği mektubunda, *"Kazaklar elçilerimizi öldürüp, Azak'ı aldılar diye bize kızmayın, tüm bunlar irademiz dışında gerçekleşmiştir. Biz asla bu hırsızların arkasında durmayız, biz siz devletlü sultanla iyi ilişkiler ve kardeşlik içinde olmayı arzu etmekteyiz"* temennileri ile Osmanlı Devleti'nin nabzını düşürmeye çalışmaktaydı⁵⁴⁴. Osmanlı Devleti, Çar Mihail'den gelen mektuba cevaben, Kozak saldırılarını durdurmamakla suçladığı Rusya'dan Azak Kalesini işgal eden Kozakların ivedilikle tahliye edilerek kalenin kendilerine verilmesini talep

mürted köleler delâleti ile Karadeniz'e Anadolu kenarında Sinop Kal'ası ki ana medinetü'l-uşşâk derler, gafilen gelip müstevli oldular" ifadeleri ile dile getirmektedir. **Mustafa Nâimâ Efendi, Târih-i Na'îmâ (Ravzatü'l-Hüseyn fî Hulâsati Ahbâri'l-Hâfikayn)**, C.II, Haz. Mehmet İpşirli, TTK, 2007, s. 439, Yevornitskiy, **a.g.e.**, s.145, Kozak saldırılarını İstanbul'dan gizlemekle suçlanan Nasuh Paşa, 13 Ramazan 1023 / 24 Ağustos 1614'te idam edildi. Peçevi İbrahim Efendi, **Peçevi Târihi**, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara 1992, s. 249

⁵⁴² 27 Muharrem 1025 (15 Şubat 1616) tarihli Niğbolu Kadısı tarafından Rusçuk ve Niğbolu limanlarının Kozak saldırılarına maruz kalması hususunda gönderilen arıza. **BOA, A. {DVNS.MHM.d-81**, Hkm: 349, Kâtip Çelebi, **Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr**, Neşreden: Orhan Şaik Gökyay, MEB, 1973, s. 158,159, Golobutskiy, **a.g.e.**,s.170

⁵⁴³ Yu. A. Tihinov, **a.g.m.**, s. 100, 101; Kozakların Azak Kalesi'ni kolayca ele geçirmelerinde iki neden etkili olmuştu. Bunlardan birincisi, Osmanlı Devleti'nin İran ile harp halinde olması, ikincisi ise, Kırım Hanlığı dâhilindeki iç çekişmelerdi. Kırım Hanlığı'nın asli ve kurucu unsuru Şirin kabilesi, 1621 Hotin muharebesindeki başarıları ile padişah nezdinde ön plana çıkan Kantemir önderliğindeki Mansur oğullarının bu yükselişinden oldukça rahatsızdı. Şirin kabilesini destekleyen Kırım Hanı İneyet Giray (1635-1637) ile Kantemir'i karşı karşıya getiren bu rekabette, Padişah IV. Murad, İneyet Giray'ı haksız görerek idam ettirmişti. **Le Khanat de Crimée Dans Les Archives du Musée du Palais de Topkapı**, Haz: Alexandre Beningsen, Pertev Naili Boratav, Paris: Mouton, 1978, s. 149, Halim Giray, **Gülbün-ü Hânân** (O. Cûdi Neşri), s. 89

⁵⁴⁴ N. A. Смирнов, **Россия и Турция в XVI-XVII века**, Т. II, М. 1946, s. 43 ((N. A. Smirnov, *Rossiya i Turtsiya v XVI-XVII vv.*, Tom. II, Moskova 1946, s.43., Victor, Ostapchuk, "Five Documents from the Topkapı Palace Archive on the Ottoman Defense of the Black Sea Against the Cossacks (1639)", **Journal of Turkish Studies**, Vol. 11/1987, s. 90,91

etmekteydi⁵⁴⁵. 1641'de Kırım kuvvetleri ile Azak'ı kuşatan Osmanlı Devleti muvaffakiyet sağlayamadı. Azak'ı geri almak hususunda Osmanlı Devleti'nin kararlılığını gören Rusya, hem kendisine yönelecek Türk tehdidi hem de aradaki dostluğun devamını düşünerek Osmanlı Devleti'ne verdiği sözün gereği olarak Kozakların itirazlarına rağmen Azak Kalesi'nden Kozakların tahliyesini temin edip kalenin tekrar Osmanlı Devleti'ne iadesini sağladı⁵⁴⁶.

Azak ve Karadeniz'e çıkmak için perde arkasından Kozakları destekleyen Rusya, bu defa tarihi planlarını uygulamaya sokmak için Kozaklar arasında baş gösteren dâhili çalkantılardan istifade ile Ukrayna topraklarını ilhak etmek istemiş fakat tekrar Osmanlı Devleti ile karşı karşıya gelmiştir. 1648'de Ataman Bogdan Himelnitski öncülüğünde Lehistan'a karşı baş gösteren isyan hareketi esnasında Himelnitski ve Kırım Hanı III. İslam Giray arasında kurulan ittifak ve Zaporog Kozaklarının Osmanlı tabiliği en az Lehistan kadar Rusya'yı da rahatsız etmekteydi⁵⁴⁷. 1654 Pereyaslav Anlaşması ile Rusya'nın Zaporog Kozaklarını himayesi altına alması⁵⁴⁸, Rusya'nın kendilerini ezelden beri Özü Kozaklarının hamisi olarak gören Lehistan ile 1667 Andrusova Anlaşması ile sonuçlanacak 13 yıllık bir mücadele dönemine girmesine neden olmuştu⁵⁴⁹.

1667 Andrusova Anlaşması dâhilinde yer alan Ukrayna topraklarının Lehistan ve Rusya arasında pay edilmesi, Bogdan Himelnitski'den sonra bağımsız Ukrayna (Kozak Devleti) kurmayı hedefleyen Ataman Doroşenko'nun 1669'da Osmanlı himayesine girmesi ile sonuçlandı⁵⁵⁰. Osmanlı Devleti'nin Lehistan ile giriştiği mücadele sonrası imzalanan 1672 tarihli Bucaş Anlaşması en az Lehistan kadar Rusya'yı da yakından ilgilendirmekte ve rahatsız etmekteydi. Çünkü bu anlaşma ile Osmanlı Devleti, sağ yaka Ukrayna'sındaki hâkimiyetini Lehistan'a kabul ettirmiş oluyor diğer taraftan 1667 Andrusova Anlaşması ile Rusya'ya bırakılan sol yaka

⁵⁴⁵ BOA, YB (1), 1/15, BOA, YB (1) 1/12

⁵⁴⁶ BOA, YB (1), 1/17; Halim Giray, *Gülbün-i Hânân* (O. Cûdi Neşri), s. 91; John Ure, *The Cossacks*, s. 84-86

⁵⁴⁷ Hacı Mehmed Senaî, *a.g.e.*, s. 17

⁵⁴⁸ Sanin, *a.g.e.*, s. 38, 39

⁵⁴⁹ A. K. Baiov, *a.g.e.*, s. 634,

⁵⁵⁰ BOA, A. {DVN. DVE. D, 55/1, s. 12-15, BOA, İE. HR, 1/68 (2 N 1078/15 Şubat 1668), BOA. İE. HR, 1/38, 1/34, *Vekâyinâme*, s. 355, 356

Ukrayna'sı Türk tehdidi ile karşı karşıya kalıyordu⁵⁵¹. Bundan dolayı Osmanlı Devleti'nin Lehistan üzerine düzenlediği 1674 tarihli ikinci seferini fırsat bilen Rusya, Osmanlı himayesindeki Doroşenko'yu merkezi Çehrin'de kuşatmıştı. Kırım Hanı Selim Giray'ın gayretleri ile her ne kadar Doroşenko ve merkezi Çehrin Rus işgalinden kurtarılmışsa da⁵⁵² 1676'da Ataman Doroşenko'nun Rusya tarafına geçmesi, tarihte ilk Osmanlı-Rus savaşı olarak yer bulan I. Çehrin seferinin vukû bulması ile sonuçlandı⁵⁵³. I. Çehrin seferi sonunda imzalanan 1681 Bahçesaray Anlaşması ile Osmanlı Devleti ve Rusya 20 yıllık bir barış sürecine girdiler⁵⁵⁴.

1683 II. Viyana bozgunu sonrası Lehistan Kralı Sobieski'nin önderliğinde 1684'te oluşturulan anti-Türk koalisyonuna (Holy League)⁵⁵⁵ 1686'da Veçny Mir (Eternal Peace) anlaşmasıyla Rusya'nın da dâhil edilmesi ile Rusya, Bahçesaray Anlaşması ile tehir ettiği tarihi emellerini kaldığı yerden devam ettirmeye başladı⁵⁵⁶. Kutsal ittifak devletlerince Osmanlı Devleti'ne Avusturya, Lehistan ve Venedik ile savaşlarında Kırım Hanlığı'ndan gelmesi muhtemel yardımları engellemek ile görevlendirilen Rusya, Sofia'nın naiblik döneminde (1682-1689)⁵⁵⁷ Kırım üzerine 1687 ve 1689 tarihlerindeki başarısızlıkla sonuçlanan iki sefer tertip etmiş⁵⁵⁸, Kırım Hanı Selim Giray gibi dirayetli bir hanın mukavemeti ile neticesiz bırakılan bu seferlerle, Rusya'ya lojistik destek sağlanamadan steplerde başarılı olunamayacağı öğretilmişti. Rusya bu toprakları ele geçirmek için Petro'nun⁵⁵⁹ 1695 ve 1696 tarihlerindeki Azak seferlerine

⁵⁵¹ *Vekâyinâme*, s. 355, *Gülbün-i Hânân*, (O. Cûdi Neşri), s. 107, Stone, *a.g.e.*, s. 236, Salvandy, *a.g.e.*, s. 47

⁵⁵² *Silahdâr*, C.I, s. 637-642, *Zübde-i Vekayiât*, s. 52, *Vekâyi-nâme*, s. 432

⁵⁵³ *Arkhiv Yugo-Zapadnoi Rossii*, T. 13, s. 38, 39, *Silahdâr*, C.I, s. 655, *Râşid*, C.I, s. 337

⁵⁵⁴ Bickford O'Brien, *a.g.m.*, s. 265, 266

⁵⁵⁵ O. Halecki, *a.g.e.*, s.174

⁵⁵⁶ A.A Danilov, *a.g.e.*, s. 47, 48, V. O. Daynes, *a.g.e.*, s. 77

⁵⁵⁷ A. С. Лавров, *Регентство царевны Софьи Алексеевны: Служилое Общество и Борьба за Власть в Верхах Русского Государства в 1682—1689 гг.*, Москва, 1999, с. 304 (A. S. Lavrov, *Regentstvo Tsarevni Sofi Alekseevny: Slujiloe Obşestva i Borba za Vlast v Verhah Russkogo Gosudarstva v 1682- 1689 gg.*, Moskova, 1999, s. 304)

⁵⁵⁸ Muhammet Şen, "Rusya'nın Kırımı İşgal Teşebbüsleri Karşısında Kırım Hanlığı Kuvvetlerinin Perekop Zaferi 1689", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S. XII/1, Yaz-2012, s. 503-516

⁵⁵⁹ Б.Б. Кафенгауз - Н.И. Павленко, *Очерки Истории СССР, Период Феодализма. Россия в Первой Четверти XVIII в. Преобразования Петра I*, Москва, 1954, с. 435, (B.B. Kafengauz-N.İ. Pavlenko, *Oçerki İstorii SSSR. Period Feodalizma. Rossii ve Pervoy Çetverti XVIII v., Preobrazovaniya Petra I*, Moscow, 1954, s. 435) , A.N. Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 250, Rusça; "Пётр I Великий" İngilizce Peter the Great ve ülkemizde Petro olarak bilinen Rus Çarı, 1629-1676 tarihleri arasında Rusya tahtında hüküm süren I. Aleksey'in (Aleksey Mihayloviç Romanov) oğludur. I. Aleksey, iki evlilik yapmış olup ilk eşi Mariya İliniçna Miloslavskaya'dan Fyodor (III. Fyodor) ve Ivan (V. Ivan) adında iki oğlu, Sophia, Catharine, Mary ve Sediassa adlı kızları olmuştu. İkinci evliliğini yaptığı Natalya Narişkina'dan Petro (I. Petro) ve Natalia Alexowna adlı bir kızı olmuştu. 30 Mayıs 1672'de doğan Petro, babası öldüğünde

kadar 6 yıl beklemek zorunda kalmıştı⁵⁶⁰.

Çocukluğunun büyük çoğunluğunu Moskova yakınlarındaki Preobrajenskoye köyünde askeri oyunlar ile geçiren Petro, 1694'te annesinin ölümüyle devlet işlerini tamamen ele alarak İsviçreli François Lefort⁵⁶¹ ve İskoç Patrick Gordon'un akıl hocalığı ile Rusya'yı sıcak denizlere çıkarma planı uygulamaya başladı. Rus ve Sovyet tarihçilerin "Rusya'nın sıcak denizlere çıkma mücadelesi" olarak nitelendirdikleri Petro'nun 1695 ve 1696 tarihlerindeki Azak Kalesine yönelik seferlerinde amaç sadece Azak Kalesi'nin ele geçirilmesi değil, Azak'tan başlayarak Akdeniz'e kadar Karadeniz, Kerç, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını da kapsamaktaydı. O sırada Rusya'nın denize açılan tek kapısı Neva limanı olup, Petro'nun sıcak denizlere inme düşüncesini ilk ayağını Don nehri mansıbındaki Azak Kalesi oluşturmakta idi⁵⁶².

1694'te ortaya çıkan savaş planının iki amacı vardı. İlk olarak Don nehri mânsıbında bulunana Azak Kalesi ele geçirilecek, ikinci olarak Özü nehrinin aşağı

henüz 4 yaşında olduğundan, babasından sonra tahta üvey kardeşi Fyodor Alekseyeviç Romanov (1676-1682) geçmişti. 6 yıl tahtta kalan ve hastalığı sebebiyle ölen Fyodor'dan sonra tahtta kimin çıkacağı hususunda anlaşmazlıklar çıktı. Fyodor'un ölümünden sonra Petro, diğer üvey kardeşi Ivan ile taht mücadelesi yaşamak zorunda kaldı. Petro'nun annesinin mensup bulunduğu Narişkinler Petro'yu, Ivan'ın annesi Mariya'nın taraftarı olan Miloslavskiler ise Ivan'ı destekliyorlardı. Hastalıklı Ivan'ın yerine Petro, patrik tarafından Kızıl Meydan'da yeni çar ilan edilmişse de Ivan'ın kız kardeşi, (Petro'nun üvey kız kardeşi) Sophia Alekseyevna öndeliğinde Miloslavskilerin streletslerin (Rus yeniçerileri) desteği ile isyana girişmelerinden sonra bu kargaşa, Petro ve Ivan'ın beraber tahtta çıkmaları ile son buldu. Petro ve Ivan yaşları küçük olmaları nedeniyle kız kardeşleri Sofiya kendilerine nezaret edecekti. Sofiya'nın, sevgilisi Prens Galitsin ile 1687 ve 1689'daki başarısızlıkla sonuçlanan Kırım seferleri sonrasında tahttan indirilmesiyle Petro yeni Rus Çarı oldu. Jacob Abbott, **History of Peter the Great, Emperor of Russia**, New York: Harper, 1859, s. 1, Nicholas Riasanovsky, **A History of Russia**, Oxford: Oxford University Press, 2000, s. 214-218; Petro'nun hayatı ve Rusya tahtı için iktidar mücadeleleri hakkında geniş bilgi için ayrıca bkz. Яков Карлович Грот, **Петр Великий Как Просветитель России**, Типография Императорской Академии Наук, СПб., 1872 (*Yakov Karloviç Grot, Petr Velikiy Kak Prosvetitel Rossii, St. Peterburg, 1872*), В. И. Буганов, **Петр Великий и Его Время**, Москва, 1989 (*V. İ. Buganov, Petr Velikiy Eyo Vremya, Moskova, 1989*)

⁵⁶⁰ Belov, a.g.e., s. 154-188

⁵⁶¹ 1656 *Genève (Fransa)*'da tüccar bir ailenin oğlu olarak dünyaya gelen Lefort, (Франц Яковлевич Лефорт) babasının kendisi gibi tüccar olması beklentilerini karşılamayarak Fransız ve Alman ordularında askerlik kariyerine başladı. 1675'te Hollandalı Fan Forsten kumandasındaki birlikler ile Rusya'ya ayak basan Lefort, 1676'da Moskova'ya gelerek Çarlık ordusu hizmetine girdi. 1676-1681 tarihleri arasında cereyan eden Osmanlı -Rus savaşlarında Patrick Gordon ve Prens Vasily Galitsin kumandasındaki birliklerde görev aldı. Galitsin'in başarısız Kırım seferleri akabinde yaşanan iktidar mücadelelerinde Lefort, Gordon ile beraber Petro'nun yanında yer alarak onun iktidara gelmesinde önemli rol oynadı ve Gordon ile beraber Petro'nun en çok güvendiği iki isimden biri oldu. 1695, 1696 Azak seferlerinde Rus Kraliyet donanmasının başında bulunan Lefort, Azak'ın ele geçirilmesinden sonra Fedor Golovin, Prekopy Voznitsyn ile beraber Avrupa'ya gönderilen elçilik heyetinin içinde yer aldı. 1698'te Moskova'ya dönen Lefort, 1699'da öldü. Портрет Лефорта, **Исторический Вестник**, Т. 51, No: 3, 1893, с. 942-943 (*Portret Leforta, İstoriçeskiy Vestnik, C. 51, No: 3, 1893, s. 942, 943*)

), Walter G. Moss, **A History of Russia: To 1917**, Volume I, Anthem Press, 2002, s. 228, 229

⁵⁶² Şirokorad, a.g.e., s. 60,61

kesimini bloke eden ve sol yaka Ukrayna'sını tehdit eden Doğan (Togan), Nusret Kermân, Gâzi Kermân, Şahin Kermân kaleleri ele geçirilecekti. Eğer Özü üzerinde adı geçen bu kaleler ele geçirilirse Kırım Hanlığının kendisine lojistik destek sağlayan Özü-Buğ nehirleri arasındaki havaliyle bağlantısı kesilmiş olacak, Kırım Hanlığı Azak Kalesi'nden uzak tutulacak ve Ruslar ileri karakollarını Özü sahillerine kadar taşımış olacaklardı⁵⁶³. Sefer hazırlıklarını tamamlayan Petro, 1695 Mayıs'ında beraberindeki Gordon, Lefort ve A.M. Golov ile Preobrazhonskoe, Kozhukhova ve Tombov'dan gelen birliklerden oluşan yaklaşık 200.000'den fazla sayıdaki ordu ile Azak seferine çıktı. B. P. Şeremetev (Борис Петрович Шереметев)⁵⁶⁴ kumandasındaki 30.000 kişilik Belgrood ve Sevk birlikleri ve ayrıca Zaporog Kozakları Atamanı Mazepa kumandasındaki 12.000 kişiden oluşan kuvvetlerle Özü tarafına gönderildi⁵⁶⁵.

Rusya Azak üzerine sefer hazırlıkları içerisindeyken, 6 Şubat 1695'te tahtta geçen II. Mustafa⁵⁶⁶, saltanatın beşinci ayında işgal altındaki Macaristan topraklarını kurtarmak üzere 30 Haziran 1695'te birinci Avusturya seferini tertip etmiş, Mîr-i âlem Frenk Mustafa Paşa aracılığı ile gönderilen hatt-ı hümayunla Selim Giray sefere davet edilmişti⁵⁶⁷. Sefer için Osmanlı ordusu, orta kol (Via Militaris)⁵⁶⁸ güzergâhından

⁵⁶³ B. H. Sumner, **Büyük Petro ve Osmanlı İmparatorluğu**, Oxford, 1946, Çev: E. Bengi Özbilen, İstanbul, 1993, s.16, *Bogoslovskiy, a.g.e.*, s. 208

⁵⁶⁴ Boris Petroviç Şeremetev, (Борис Петрович Шереметев), 1671'de Rus ordusu hizmetine girerek, 1684'te Tambov birliklerinin kumandanı olarak Kırım kuvvetlerine karşı mücadele etti. 1686'da Lehistan ile imzalanan "Veçniy Mir" ebedi barış anlaşmasının müzakerelerinde bulundu. Rusya'nın güney hudutlarını savunan Belgorod birliklerinin kumandanı olarak Galitsin tarafından Kırım üzerine gerçekleştirilen 1687 ve 1689 tarihli seferlerde bulunan Şeremetev, Petro'nun Azak seferlerinde Özü kuvvetlerini komuta etti. 1700-1721 Büyük Kuzey Savaşlarında Baltık vilayetlerinde İsveç'e karşı savaştı ve 1701'de W.A. Schlippenbach kumandasındaki İsveç ordularını Rauge'de mağlup ederek Mareşallik unvanını aldı. Osmanlı ve Rusya arasında vuku bulan 1711 Prut Savaşına da katılan Şeremetev, 1719'da Moskova'da öldü ve nâaşı Petersburg'a nakledildi. A. В Шубин-Петр Петрович Черкасов, **История России XVII-XX вв., Иллюстрированная Энциклопедия**, Москва, 2004, c. 572, 8A. V. Şubin-P.P. Çerkasov, *İstoriya Rossii XVII-XX vv., İllüstrirovannaya Entsiklopediya, Moskova, 2004, s. 572*), A. И. Заозерский, **Фельдмаршал Б. П. Шереметев**, Москва, 1989, c. 307-315 (A. İ. Zaozerskiy, *Fel'dmarsal B. P. Şeremetev, Moskova, 1989, s. 307-315*)

⁵⁶⁵ Пол Бушкович, **Петр Великий (Борба за Власть 1671-1725)**, СПб., 2008, c.188 (Pol Buşkeviç, *Petr Velikiy. Borba za Vlast (1671-1725)*, St. Petersburg, 2008, s. 188), Brian L. Davies, **Warefare, State an Society**, s. 183

⁵⁶⁶ Sultan II. Mustafa, Dergâh-ı âlî Kapıcıbaşılarından Sırkâfibi Osman Ağa'yı Kırım'a göndererek Selim Giray'a cülusunu bildirmişti. **BOA, DVNS. NHM. d-5**, s. 175-178, **Zübde-i Vekayiât**, s. 542

⁵⁶⁷ 4 Şaban 1106/20 Mart 1695'te sefere davet edilen Selim Giray'a bir murassa kabızlı kılıç, serâsere kaplı kürk ve çizme-bâha olarak 40.000 altın, Kırım bey ve mirzaları için seksen kadar hilatlar gönderildi. **BOA, DVNS. NHM. d-5**, s. 186-188, **Nusretnâme**, s. 26; Selim Giray, Sultan II. Mustafa tarafından Avusturya cephesine davet edilmeden önce Sultan II. Ahmed'in davetiyle 31 Mart 1694'te Edirne'de bulunmuş, Boğdan'dan tedarik olan zahirenin ve askerlerin maaşlarının Kamanice Kalesine ulaştırılması ile görevlendirilmişti. Bu görevi oğlu Şehbaz Giray'a veren Selim Giray ise tahtgâhı Kırım'da bulunmaktaydı. **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 99, 100, 104, **Zübde-i Vekayiât**, s. 542, **Nüsretnâme**, s. 24;

hareketle Filibe'ye dâhil olduğunda, Selim Giray göndermiş olduğu 15 Zilkâde 1106 /27 Temmuz 1695 tarihli mektubu ile orduya dâhil olmak için yola çıktığını haber vermektedir⁵⁶⁹.

Sefere bizzat katılmış olan Silahdâr'ın vermiş olduğu malumata göre, Rusya'nın Azak'a yönelik işgal planları, Azak Beyi Mustafa Paşa tarafından 1 Ramazan 1106/15 Nisan 1695'te Azak civarında yakalanan bir Rus esirinden haber alınmış, bu durum Padişah ve Kırım Hanı'na feryâdçılar aracılığı ile bildirilmişti. Gene Silahdâr'ın ifadesi ile Azak Kalesi'nin durumu hiç iç açıcı değildi. 1637'de Don Kozaklarından geri alınan Azak Kalesi'nde o tarihten beri hiçbir onarım yapılmamış, kale surları ve duvarları oldukça harap olup kale, Rus saldırılarına dayanacak güçte değildi. Kaledeki muhafız sayısı ise genç yaşlı 5.000 kadar olup, bu sayı Rus ordusunun onda biri bile etmiyordu⁵⁷⁰.

Filibe'den hareketle 29 Zilkâde 1106 / 11 Temmuz 1695'te Osmanlı ordusu Sofya'ya geldiğinde Avusturya seferine memur olan Selim Giray'ın oğlu Hanzâde Gazi Giray⁵⁷¹, 1 Zilhicce 1106 / 13 Temmuz 1695 tarihli Sultan II. Mustafa'ya gönderdiği mektubunda, Rus Çarının Azak üzerine yürüme planları yapmakta olduğunu ve kendisi Azak'a saldırırken Lehistan'ın da Bucak'a saldırması için Lehistan ile anlaşma yolları aradığını bildirmekteydi⁵⁷². Gazi Giray tarafından gönderilen bilgi doğru olup Osmanlı ordusu Sofya'da iken Rus Çarı Petro, 10 Temmuz 1695'te 200.000'den fazla asker, 300

Kamaniçe Kalesi'nde bulunan askerlerin zahiresinin karşılanması için Boğdan Voyvodası'na gönderilen 7 Ca 1106/23 Ocak 1695 ve 23 R 1107/1 Kasım 1695 tarihli hükümler. **BOA. İE. AS. 53/4809**, **BOA. İE. AS. 42/3819**

⁵⁶⁸ Sema Altunan, **a.g.m.**, s. 2

⁵⁶⁹ Selim Giray'ın bu mektubu üzerine orduya bir an evvel dâhil olması hususunda hatt-ı hümayûn yazılarak Çakırcıbaşı Veli Ağa, Selim Giray'a gönderildi. **Nûsretnâme**, s. 37: Bu sırada Belgrad'a dâhil olan Selim Giray'ın oğulları Saadet Giray, Gazi Giray ve Şahin Giray hilatlar ile ödüllendirilmişti. **BOA, İE. HLT**, 4/397 (15 za 1106/27 Haziran 1695)

⁵⁷⁰ **Nûsretnâme**, s. 120-122, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden elde ettiğimiz belgelere göre Azak'ı işgale yönelik Rusya'nın faaliyetlerinden haberdar olan Osmanlı Devleti, kalenin tamir ve tahkimine önem vermiştir. **BOA, C. AS**, 435/18114 (7 L 1106/21 Mayıs 1695), **BOA, İE. ML**, 44/4228 (20 L 1106/3 Haziran 1695); Rus tarihçisi Şirokeod'a göre ise, Azak Kalesi 1637'de Don Kozaklarından geri alınınca ciddi şekilde tamir ve tahkim edilmişti. Taş duvardan inşa edilen kalenin surları boydan boyda tabya ve çitler ile çevrilmiş olup ayrıca hendekler ile kuşatılmıştı. Kaleye 3 km mesafede Don sahilinde 1663'te iki hisar kurulmuş olup bu hisarlar arasında nehrin denize açılan kısmı kalın zincirler ile kapatılmıştı. Şirokeod, **a.g.e.**, s. 62

⁵⁷¹ **BOA, İE. HR**, 4/398, **BOA, İE. HLT**, 3/253

⁵⁷² **Nûsretnâme**, s. 45, 46

parça top, 200 havan, 10.000 el humbarası ile Azak Kalesi önlerine gelmiş bulunuyordu⁵⁷³.

Koyun suyundan hareketle 10 Temmuz 1695'te Azak Kalesi önlerine gelen Rus birliklerine ilk saldırıyı kalenin yardımına gelen Kefe Beylerbeyi Murtâza Paşa ve emrindeki kuvvetler ile Güğümlük denen yerde mevzilenen Selim Giray'ın oğlu Kaplan Giray yapmıştı. Murtaza Paşa ve Kaplan Giray tarafından üstün sayıdaki Rus kuvvetlerine karşı gerçekleştirilen bu neticesiz teşebbüsten sonra Ruslar 30 Zilkade 1105/12 Temmuz 1695'te Azak Kalesi'ni yoğun top atışına tutmuşlar idi⁵⁷⁴. Bu sırada kalenin yardımına gönderilen Trabzon Beylerbeyi Ali Paşa ve Dergâh-ı âli Kapucubaşı vekili Mübayâacı Sarac Mehmed Ağa on firkate dolusu asker ve zahire ile kaleye dâhil olmuşlardı⁵⁷⁵. Kuşatmanın on üçüncü Çar Petro'nun kalenin teslim edilmesi hususundaki talepleri, Azak Kalesi muhafızları tarafından reddedilmişti. 4 Muharrem 1107/15 Ağustos 1695 yani kuşatmanın 35. Gününde Ruslar Azak'a tekrar karadan ve denizden büyük bir taarruzda bulunmuş, bu saldırı sonucu Azak Beyi Mustafa ve Yeniçeri Ağası vekili Ali Ağa hayatlarını kaybetmişlerdi⁵⁷⁶.

Bu sırada Avusturya üzerine sefere çıkan Osmanlı ordusu 28 Zilhicce 1106/ 9 Ağustos 1695'te Belgrad'a dâhil olmuş, Belgrad'ta padişah ve ordu erkânı arasında yapılan toplantıda, Varadin tarafına değil Temeşvar'a doğru hareket edilip Temeşvar Kalesi'ni tehdit eden Lipva, Lugoş ve Sebeş'in ele geçirilmesine karar verilmişti. Gerekli hazırlıklar yapılırken Hâssa Silahşorlarından Freng Abdullah Ağa aracılığı ile gönderilen hatt-ı hümayun ile Selim Giray'ın acilen orduya dâhil olması istenmişti⁵⁷⁷. Azak'a yönelik beliren Rusya tehlikesinden dolayı sefere dâhil olmakta geç kalan Selim Giray, 7 Muharrem 1107 /18 Ağustos 1695 tarihli göndermiş olduğu mektubunda, Azak Kalesi'ni muhasara altına alan Rus tehlikesinden duyduğu endişe ve kaygılarını açıkça ifade etmekteydi.

⁵⁷³ *Zübde-i Vekayiât*, s. 573, *Nûsretnâme*, s. 120

⁵⁷⁴ *Diary of Patrick Gordon 1635-1699*, s. 184

⁵⁷⁵ М. Богословский, *Петр Великий и Его Реформа*, Москва, 1920, с. 28, 29 (*M. Bogoslovskiy, Petr Velikiy i Ego Reforma, Moskova, 1920, s. 28, 29*), *Nûsretnâme*, s.122

⁵⁷⁶ *Nûsretnâme*, s.122; Ağustos ortalarındaki bu saldırı öncesi Gordon, Çar Petro'yu saldırının başarısız olacağı hususunda uyarıyordu. *Diary of Patrick Gordon 1635-1699*, s. 184

⁵⁷⁷ *Nûsretnâme*, s.59, 60, *Raşîd*, C.II, s. 332

Selim Giray mektubunda, Rusya'nın büyük bir kuvvet ile Azak ve diğer taraftan Togan (Doğan) kalelerini kuşattığını, beş-on bin Tatar askeri ile Ruslara karşı koymanın mümkün olmadığını dile getirmekte ve daha önce Rusya'nın böyle bir teşebbüste bulunacağını padişaha bildirmelerine rağmen gerekli asker, mühimmat ve cephanenin gönderilmemiş olmasından yakınmakta idi. Azak Kalesi'nin elden çıkmasının tüm Karadeniz, Anadolu, İstanbul ve boğazların elden çıkması anlamına geleceğini bildiren Selim Giray'ı zor duruma sokan bir diğer husus, asker ve ahalisi ile karşı karşıya gelmiş olması idi. Azak ve Togan kalelerine yönelik Rusya tazyikinden müteessir olan Kırım asker ve ahalisi, Osmanlı Devleti'nin kendilerini Rusya karşısında yalnız bıraktığını düşünmekte, hal böyle iken Osmanlı Devleti'ne yardım için Avusturya cephesine gidilmesine sıcak bakmamaktaydılar. Buna rağmen Osmanlı Devleti'ne olan sadakati ve sözünü eri bir Han olarak Selim Giray, tek başına kalsa bile orduya dâhil olacağını bildirmekte fakat Azak ya da Togan kalelerinden herhangi birinin düşmesi halinde emrindeki kuvvetlerin dağılacağı hususundaki korku ve endişelerini dile getirmekteydi⁵⁷⁸.

Çar Petro'nun tüm gayretlerine rağmen Ruslar Azak Kalesi'ni ele geçirme hususunda umutsuzluğa düştüğü bir anda 30.000 asker ile Özi tarafına gönderilen Şeremetev'den Togan, Gazi Kerman, Şahin Kerman, Nusret Kerman kalelerinin ele

⁵⁷⁸ Kırım ordusu ile Temeşvar tarafına hareket edip Prut nehrine iki konak mesafeye yaklaştığı sırada Azak Kalesinden haberciler gelerek Rusların kaleyi sıkıca kuşatmış olduğunu bildirdirmekteydiler. Kuşatma kale hendeği dibine kadar uzatılarak buraları toprak tâbyeler ile kapatılmış, 12 okkalık yuvarlak atar toprakla kale ateş altına alınarak bir gün içinde 414 humbara yakılarak kale döğölmeye başlanmış, bu durum karşısında kaledeki muhafızlar çok sıkıntı ve darlık içinde kalmışlar ve yardım için bize başvurdular. Öte taraftan Togan (Doğan) Kalesinden feryâdçılar yanımıza gelip Rusların savan kayıklar ile kalenin altına indiklerini ve burasını da kuşatmaya başladıklarını haber verdiler. Moskoflar, yük ve binek hayvanlarını yormamak için bütün ağırlıklarını su yolu ile getirmişler, hayvanlarını Azak Kalesinden 8 saat mesafede bulunan Çerkes Kermân'da bırakmışlar ve bu kaleye düşünölmeyecek kadar büyük bir kuvvetle saldırmışlardı. Rusların bu kaleyi kuşatacakları daha kıştan bilinmekte ve bu hususta padişahımıza kâh mektuplar kâh mahzarlar ve diller ile haberler verilmiş bulunmaktaydı. Böyle olduğı halde bu kalenin beş, on bin Tatar ile şuradan buradan toplanmış birkaç tüfekçiye bırakılması mümkün görölememektedir. Ruslar ise bu yıl sadece Azak'ı kuşatmakla kalmayıp, her biri ellişer tüfekçi alabilecek büyüklükte 1.000 kadar ufak gemiler yaptırıp, deniz tarafında da Kırım sahillerini vurmaya niyet etmişlerdir. Bu durum sonunda Azak elden çıkarsa bütün Karadeniz sahilleri, Anadolu, İstanbul Boğazi tehlikeye düşmüş olacaktır. Hal böyle iken gerek Azak, gerek Togan kaleleri için lüzumlu cephane, asker ve mühimmat gönderilmemiş ve bu kalelerin sonu artık Allah'a kalmış gibidir. İş bu kerteğe gelince yanımızda bulunan askerler ve Kırımlılar, kapımız dibinde Barabaş ve Moskof gibi iki can düşmanımız duruyor iken biz düşmanı bırakıp nereye gidiyoruz, biz bu zamana kadar İslam uğrunda ve padişahımız yolunda bu kadar can ve baş verdik, bizim bu dar zamanımızda bize niye imdat edilmez oldu, biz arzıhaller ile halimizi bildirdik, yardım için asker göndermedikleri gibi istediğimiz mühimmat ve malzemeyi de yollamadılar. Çoluk çocuğumuzu düşmanın eline bırakıp nasıl gideriz. **Nûsretnâme**, s.61-64

geçirildiği haberinin alınması Rusları tekrar cesaretlendirmişti⁵⁷⁹. Fakat Rusların kuşatmanın 88. günü, 26 Safer 1107/ 6 Ekim 1695'te son bir hücumla Azak'ı ele geçirme teşebbüsleri de başarılı olmamış, Kalgay Devlet Giray'ın ordusu ile üzerlerine geldiği haberini alan Ruslar, 4 Rebiülevvel 1107/11 Aralık 1695'te kaleyi muhasaradan vazgeçip çekilmeye karar vermişlerdi⁵⁸⁰. 5 Ağustos ve 25 Eylül'de iki defa kaleyi ele geçirmek için saldıran fakat başarısız olarak çekilmeye başlayan Rus ordusunun peşine düşen Kefe Beylerbeyi Murtaza Paşa ve Kalgay Devlet Giray, Silahdar'ın ifadesi ile 1.000, Defterdar Mehmed Paşa'nın ifadesi ile üç-dört binden fazla Rus askerini öldürmüşlerdi⁵⁸¹.

Rus ve Batılı tarihçiler, Petro'nun I. Azak seferindeki başarısızlığının birinci nedenini, kalenin yardımına gelen Osmanlı kadırgaları karşısında Rusya'nın donanmadan yoksun oluşu olarak göstermektedirler⁵⁸². Ayrıca yanlış sefer planlamaları nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanan Prens Galitsin'in 1687 ve 1689 tarihlerindeki Kırım seferlerinden tecrübeli olan Çar Petro, her ne kadar I. Azak seferi hazırlıklarına Mayıs ayında başlamışsa da Gordon kumandasında gönderdiği 10.000 mevcudlu öncü keşif birliği Azak önlerine gelmekte gecikme yaşamıştı. Petro'nun tüm çabalarına rağmen Rus ordusunun erzak ve mühimmatı Azak önlerine sevk etmekte yaşadığı gecikme, Osmanlı Devleti tarafından Azak'a yardım için gönderilen kadırgalara sahip kuvvetlerin muhasaradan önce 4 Temmuz 1695'te Azak Kalesi'ne dâhil olmaları ile neticelenmişti. Dolayısıyla donanmaya sahip olmayan ve Azak önlerine gelmekte geç kalan Rusların

⁵⁷⁹ Bogoslovsky, **Peter I**, T. 1, s. 208, **Nûsretnâme**, s. 125,126

⁵⁸⁰ Azak Kalesini işgale yönelik Rus tehlikesinin bertaraf edilmesi ile kalenin tamir ve tahkimine önem verilmiş, Hüseyin adında bir zat bu görevle vazifelendirilmişti. Kalenin tamir ve tahkimi için Canik Sancağı Paşası Hasan Paşa'dan 50 nefer marangoz istenmiş, kale için gerekli olan mühimmat ve malzeme Kırım sakinlerinden Ali Reis adındaki bir zatın sefinesiyle azak'a nakledilmişti. Ayrıca kalenin muhafazası için Trabzon'dan 2.500 yeniçeri gönderilmiştir. **BOA, AE. II. Mustafa**, 11/1002 (23 B 1107/ 27 Şubat 1695), **BOA, AE. II. Mustafa**, 7/646 (8 C 1107/ 15 Aralık 1695), **BOA, İE. ML**, 44/4228 (20 L 1106/ 3 Haziran 1695, **BOA, İE. AS**, 42/383 (27 Ş 1107/1 Nisan 1696)

⁵⁸¹ Evgeni Anisimov, **The Reforms of Peter the Great: Progress Through Coercion in Russia**, 1993, s. 44, 45, **Nûsretnâme**, s.125-128, **Zübde-i Vekayiât**, s. 574; Gordon, Çar Petro'yu Azak üzerine düzenleyeceği Ağustos ayındaki bu saldırının başarısız olacağı hususunda uyarmakta idi. Gordon, **a.g.e.**, s. 184

⁵⁸² Matthew S. Anderson, **Peter the Great**, London, 1978, s. 37, Bogoslovskiy, **Petr Velikiy i Ego Reforma**, 28, 29

hizmetlerindeki dalgalara dahi mukavemet edemeyen Kozak kayıkları ile kaleyi ele geçirmeye imkânları yoktu⁵⁸³.

Boeck'in bizim de iştirak ettiğimiz görüşüne göre, Rusların 1695 tarihinde Azak önlerinde maruz kaldıkları durum ne bir galibiyet ne de telafisi olmayan bir hezimet değildi⁵⁸⁴. Çünkü I. Azak muhasarası ile hem karadan hem denizden Osmanlı Devleti karşısında ciddi anlamda kendisini deneme fırsatı bulan Rusya, Osmanlı Devleti karşısındaki yetersizliklerini görme fırsatını elde ediyor, deniz gücüne sahip olmadan Azak Kalesi'ni ele geçirmenin imkânsız olduğunu anlıyordu. Öyle ki Azak önlerindeki bu ders, Çar Petro tarafından çok iyi bir şekilde anlaşılmış, 1696'da Azak Kalesi'nin zaptından sonra bile sıcak denizlere inme emelinde olan Petro'nun günümüz Rusya donanmasının temelini oluşturan büyük deniz filosunu kurması ile sonuçlanmıştı⁵⁸⁵.

Azak'ı işgal etmeye yönelik başarısız birinci teşebbüsten sonra, kalenin zaptı için donanmaya sahip olmanın idrakiyle Petro, hemen ikinci sefer hazırlıklarına başlayarak Don nehrinin yukarısında bulunan Voronej'de (Воронеж) tersane inşa ettirip gemi yapına girişmişti⁵⁸⁶. Bütün 1696 kışını sefer hazırlıkları ile geçiren Çar Petro,

⁵⁸³ **Nûsretnâme**, s. 120-130, **Diary of Patrick Gordon 1635-1699**, s. 184; Sefer için iâşe, mühimmat ve cephane Voronej'de hazırlanmış olup Don nehrinden aşağı taşınıyordu. 14 Temmuz 1695'te Gordon kumandasında Azak önlerine gelen öncü birlik, burada Çar Petro kumandasındaki ana orduyu beklemekteydi. Petro, Lefort ve F.A. Golovin'in bulunduğu asıl ordu, Nisan ayı sonlarında Moskova'dan hareket edip Tsarisyn'e gelmiş buradan kara yolu ile Don üzerindeki Panşin ve tekrar şayka ve kayıklar ile ancak 29 Haziran 1695'te Gordon kampına dâhil olabilmışlerdi. Şirokorad, **a.g.e.**, s. 64,65, Sumner, **a.g.e.**, s. 14, M. M. Bogoslovskiy, **Petr I.**, s. 210-220; Başarısızlığın bir diğer nedeni, her birine 10 ruble verilen, Azak'ın ele geçirilmesi ile kalede oturmalarına müsaade edileceği vaad edilen Rus himayesindeki Kozakların muhasarada gereken gayreti göstermemeleri olmuştur. **Крестьянская Война Под Предводительством Степана Разина**, Т. III, Москва, 1976, с. 349-353 (*Krestyanskaya Voyna Pod Predvoditelstvom Stepana Razina*, C. III, s. 349-353), Evgeni Anisimov, **a.g.e.**, s.44,45; Rusya cephesinde bu gelişmeler yaşanırken Selim Giray, 28 Muharrem 1107/7 Eylül 1695'te Lipva Kalesi'nin ele geçirilmesinden sonra 2 Safer 1107/ 11 Eylül 1695'te orduya dâhil olmuş, Lugos Kalesi'nin fethine gönderilen Rumeli Beylerbeyi Mahmud Paşa'nın 12.000 kişilik Veterani kumandasındaki kuvvetler karşısında yetersiz kalması ve yardım talep etmesi ile Selim Giray emrindeki 3.000 askeri ile Mahmud Paşa'ya yardım etmekle görevlendirilmişti. Lugos ve akabinde Sebeş Kale'lerinin ele geçirilmesi ile Selim Giray, Padişah II. Mustafa ile görüştüktan sonra 16 Ekim 1695'te Kırım'a dönmüştü. **Nûsretnâme**,108, **Uşâkîzade Tarihi**, C. I, s. 221-225, **Râşid**, C.II, s. 338-344, **Zübde-i Vekayiât**, s. 564,568, **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 115

⁵⁸⁴ Boeck, **a.g.t.**, s. 282

⁵⁸⁵ Edward J. Phillips, **The Founding of Russia's Navy: Peter the Great and the Azov Fleet, 1688-1714**, Greenwood Press, 1995, s. 113-125

⁵⁸⁶ Petro'nun gemi inşası için Voronej'i tercih etmesinde, Don nehrinin yukarısında bulunması vesilesi ile Kırım kuvvetlerinin saldırılarından uzak kalması, gür ormanlara sahip bölgede gemi inşası için gerekli olan kereste ve mühimmatın kolaylıkla sağlanabilmesi önemli etkenlerdi. Ayrıca Vorojen ahalisi her yıl Don Kozakları'na erzak, mühimmat ve barut temin etmek için sahip oldukları kayık ve salları ile Don nehrine çıktıklarından dolayı gemi inşasına daha yatkındı. В. П. Загоровский, **Воронеж:**

gemi yapımı için Avusturya'dan uzmanlar getirtmekle beraber Voronej ve çevresinden 25.000'den fazla köylüyü gemi inşası ile görevlendirmişti⁵⁸⁷. Voronej'de inşa edilen 2 büyük harb gemisi, 23 kadirga ve 1300 küçük savaş gemilerden müteşekkil Rus donamasının kumandasına Amiral Lefort tayin edildi⁵⁸⁸. Rus kara ordusunun sayısı birinci seferde olduğunun iki katına çıkarılarak, Rus, Kalmuk, Don ve Zaporog Kozaklarından müteşekkil 70.000 kişilik bu ordunun başına Boyar Aleksey Semenovîç Shein (Алексей Семёнович Шейн) tayin edildi⁵⁸⁹.

Rusya, Azak Kalesi'ni işgal için tertip edeceği ikinci sefer hazırlıkları ile uğraşırken diğer taraftan Sultan II. Mustafa, II. Avusturya seferi hazırlıkları ile meşguldü. 50 gün süre ile II. Avusturya seferi için Edirne'de hazırlıklar yapılırken Selim Giray, 20 Şaban 1107 / 25 Mart 1696'da kendisine gönderilen Kapıcıbaşı Küçük Hasan Ağa aracılığıyla Avusturya seferine davet edilmişti⁵⁹⁰. 20 Nisan 1696'da Avusturya üzerine ikinci sefere çıkılıp Osmanlı ordusu 25 Haziran 1696'da Filibe'ye dâhil olduğunda Selim Giray gönderdiği mektubu ile Rusya'nın ilk seferden daha büyük kuvvetler ile Azak Kalesi üzerine hareket ettiğini, durum böyle iken Avusturya cephesine çağırılmasının Kırım ahalisi arasında hoşnutsuzlukla karşılandığını haber etmekteydi. Selim Giray'ın bu mektubu göndermesinde kendisine gönderilen Nisan-Mayıs 1696'da name-i hümayun etkili olmuştu. Selim Giray'a gönderilen bu name-i hümayunla kalgay ve nureddin sultanlardan birini Azak diğerini Özü muhafazasına göndermesi, kendisinin ise Avusturya cephesine iştirak etmesi emredilmekteydi. Bu nâme-i hümayûnla Avusturya seferine davet edilen Selim Giray'a Kırım ahalisi

Историческая Хроника, Воронеж: Центр Чернозем, 1989, с. 255 (V.P. Zagorovskiy, *Voronejz: İstoriçeskaya Hronika*, Voronej, 1989, s. 255), Anisimov, **a.g.e.**, s. 44,45

⁵⁸⁷ Gemi inşasına oldukça önem veren Petro, Voronej ormanlarından izinsiz olarak özellikle meşe ve kavak ağacı kesimini önlemek için, kesim yapan köylüleri idam cezası ile tehdit etmekteydi. A. H. Акинъшин- О. Г. Ласунский, **Воронежское Дворянство в Лицах и Судьбах**, Воронеж, 1994, с. 192 (A. N. Akinşin-O. G. Lasunskiy, *Voronejskoe Dvoryanstvo v Litsah i Sud'bah*, Voronej, 1994, s. 192), Kurat, **a.g.e.**, s. 253-254

⁵⁸⁸ С.И. Рябов, **Донская Земля в XVII в.**, Волгоград, 1992, с. 190 (S. İ. Ryabov, *Donskaya Zemlya v XVII v.*, Volgograd, 1992, s. 190), Kurat, **Rusya Tarihi**, s. 253, Şirokorad, **a.g.e.**, s. 69,70

⁵⁸⁹ В. В. Фортунатов, **Российская История в Лицах**, СПб., 2009, с. 229 (V.V. Fortunatov, *Rossiyskaya İstoriya v Litsah*, St. Petersburg, 2009, s. 229), Buşkoviç, **a.g.e.**, s. 191, 192

⁵⁹⁰ Sefere davet edilen Selim Giray'a sade ve kürklü iki hilat-ı fahire, murassa kabızalı bir kılıç, 15.000 altın, çizme-bâha ve sekban masrafları için 60.000 kuruş gönderildi. **BOA, DVNS. NHM.d-5**, s. 205-207, **Nûsretnâme** s. 142, 143; Edirne'de sefer hazırlıkları devam ederken Babadağı Muhafızı Vezir Çerkes Yusuf Paşa, Sultan II. Mustafa'ya göndermiş olduğu mektubunda, Togan, Nusret Kermân, Şahin Kermân kalelerinin Rusların eline geçtiğini, Özü civarını ele geçiren Rusya himayesindeki Kozakların Karadeniz'e çıkmalarının ve buradaki köy ve kasabaları yağmalamalarının kolaylaştığını bildirmekte ve Padişah II. Mustafa'dan gerekli önlemlerin alınmasını talep etmekteydi. Bundan dolayı Azak muhafazasına 24, Özü muhafazasına 10 firkate gönderildi. **Nûsretnâme**, s. 144, **Raşid**, C.II, s. 355

tarafından muhalefet başlamış ve Selim Giray bu durumu Sultan II. Mustafa'ya bildirmek zorunda kalmıştı⁵⁹¹.

Kırım bey, mirza ve uleması Selim Giray'a "*Bizim padişaha ve size inkıyadımız küllidir. Moskof Çarı Azak Kalesi üstüne, Şeremetev ve Barabaş Kozakları Atamanı Mazepa Kırım üzerine yürüme maksadında iken, Togan, Nusret Kerman, Şahin Kermân Kalelerinde Kozak eşkiyası toplanmış iken, çoluk-çocuğumuzu düşman eline bırakıp gitmek uygun mudur? Kaldı ki bizde o kadar kuvvet yok ki iki tarafa yetişelim*" sözleri ile serzenişte bulunmaktaydılar. Buna rağmen Padişahın davetine iştirak etmekte ısrarlı olan Selim Giray, ahalisi tarafından "*siz giderseniz asker vermeyiz, bir kendiniz gidersiniz, bizde başka birini bulur han tayin ederiz*" sözleri ile tehdit edilmekteydi⁵⁹².

Selim Giray'ın bu mektubu Sadrazam otağında görüşülerek Kırım ahalisinin serzenişi haklı görüldü. Çünkü Azak'ın kaybı, sadece Karadeniz değil İstanbul'u bile düşman tehdidi ile karşı karşıya bırakabilirdi. Kaldı ki, böyle bir durumda Selim Giray'ı halen sefere çağırmak, ahalisinin kendisinden yüz çevirmesine neden olabilirdi. Sultan II. Mustafa'nın emriyle Selim Giray'a gönderilen Hassa Silahşörü Freng Abdullah Ağa aracılığı ile Selim Giray'ın Kırım'da kalıp Azak Kalesi'nin yardımına gitmesi, Şehbaz Giray ya da Kaplan Giray'ın Avusturya cephesine dâhil olması emredildi⁵⁹³.

⁵⁹¹ "İnaşallahu te'âla bu name-i hümayûn-ı sâdaret-mâkrûnumuz vüsulunda Kırım askeri ile halef-i selâtînü'l-izam Kalgay Sultan ve Nureddin Sultanın birini Özü ve birini Azak'a tayin ve ol cânibde olan gûzât-ı müvehhidine gayret ve temkîn verib mükteza-i rey-i isabeti aray-ı ilhânîleri üzre ol serhadlerin ahvâlini sipariş ve nizam verdikten sonra Kırım ve Bucak halkından mümkün olduğu mertebede asker-i muasker-i zafer rehberimize tevcih ve azimet ve birgün evvel gelüp gazve-i hümayûnumuza murafakat ile asker-i mansûremizin tervh-i kulûbüne ve isticlab-ı rızayı hümayunumuza himmetleri memûldur. Ve lakin naçar istikrârınız lazım geldiği halde beher-hâl biraz Tatar askerinin gâzve-i Hümayûnumuzda lüzumu olmağla güzîde ve işe yararlarından Tatar askeri ile sultanların kargüzâr ve şecâatleriünden birini bu emre namzed ve tayin ve haliya Bucaktan biraz Tatar askeri idâd ve ihraç olunmak üzere ferman-ı hümayûnumuz sudur olup emr-i şerîfimiz gönderilmekle fermanımız üzere Bucak'tan dahi bir mikdâr asker ihraç eylemek üzere tavsiye ve sipariş idüb inşallahu te'âla Kırım'dan ve Bucak'tan dahi ziyade asker ile gelüp asker-i nusret-eserimize mülâki ve sebil-i cihada hizmette bulunmak üzere bir gün evvel irsâline mübaderet ve ziyade ihtimâm ve müsâberet eyleyesüz". Evaîr-i Ramazan sene 1107 / 23 Nisan-3 Mayıs 1696, BOA, DVNS. NHM.d-5, s. 210-213

⁵⁹² Nûsretnâme, s. 147, Tarih- Mehmed Giray s. 77

⁵⁹³ "...cenâb-ı şerîfleriniz taraf-ı hümayûnumuza nehzât ve azimetleri mümkün olursa mahzûz oluruz ve illa kalmanız hüsrân mükteza olduğu halde kalub ol serhâdlere bâst-ı cenâh himayet edüb Yalı ağası marifetiyle Bucak'tan ihracı fermanımız olan asâkîr-i Tatara baş ve buğ olmak üzere Şehbâz Giray Sultan veyahûd Kaplan Giray Sultan bir mikdâr kapukulu ve sekbânımızla techîz ve acâlet tesyir ve isâl buyrulursa mukteza-yı vakit ve hale göre devlet-i aliyyeme bunun fevkinde hizmet olmaz", BOA, DVNS. NHM.d-5, s. 213,214

Osmanlı ordusu, 28 Haziran 1696'da Filibe'den hareketle Tatarpazarcığı mevkiine geldiğinde Niğdeli Ali Ağa aracılığı ile Selim Giray'a gönderilen hatt-ı hümayunla, Azak Kalesini zapt etmek amacıyla hareket eden Rusların Çerkes Kermân taraflarına geldikleri, sahip oldukları firkate ve kurdukları tabyalar ile Azak Kalesi'nin deniz yolunu kesmeye çalıştıkları, yardım için gönderilen kuvvetlerin henüz kaleye ulaşmadıkları haber verilmekte ve Selim Giray'dan biran önce harekete geçerek Azak Kalesi'nin imdadına yetişmesi emredilmekteydi. Azak Muhafızı Ali Paşa tarafından gönderilen haberde de, Rusların henüz Azak'ı ateş altına almadıkları ve Özü tarafında bulunan Şeremetev ve ataman Mazepa kumandasındaki 50.000 kişilik kuvvetin Azak Kalesi'ne sevk edildiği bildirilmekteydi⁵⁹⁴.

Avusturya üzerine tertip ettiği ikinci seferde bulunan Sultan II. Mustafa, Rusya'nın Azak'ı işgale yönelik teşebbüsleri hakkında Kırım Hanı Hacı Selim Giray tarafından bilgilendirilmekteydi. Hacı Selim Giray'a gönderilen Silahşör Freng Abdullah Ağa aracılığıyla Hacı Selim Giray, Sultan II. Mustafa'ya gönderdiği mektubunda "Sedd-i İslam Kalesi için gerekli olan zahireyi toplayıp oğlu Şehbaz Giray ile gönderdiğini belirttikten sonra Rusların Azak Kalesi'ni karadan ve denizden kuşattığını, bu yüzden Trabzon'dan gönderilen askerler ile Turnacıbaşı Muharrem Ağa kumandasındaki asker ve zahirenin de kaleye sokulamadığını haber vermektedir⁵⁹⁵. Mektubun devamında Hacı Selim Giray, Vezir Moralı Ali Paşa ve Çoluk Ahmed Paşa emrindeki 5.000 askerin, firkate ve çektiri ile kaleye giremeyip Azak'a dört saat uzaklıktaki Sarıkum mevkiinde bulunduklarını, Kalgay Devlet Giray'ın da kendilerine yakın bir yerde konuşlanmış olduğunu bildirmekteydi⁵⁹⁶.

Azak civarında bulunan Şahin Giray ve Kefe Beylerbeyi Murtaza Paşa tarafından Selim Giray'a gönderilen mektup Azak Kalesi'ndeki mücadelenin Rusya

⁵⁹⁴ Azak Kalesini tamir, tahkim ve muhafaza ile görevlendirilen Trabzon Beylerbeyi firar edince yerine Moralı Ali Paşa tayin edildi. Gedikli çavuş Ahmed Ağa'ya da Menteşe Sancakbeyliği verilerek Özü muhafazasına tayin edildi. **Nûsretnâme**, s. 146-153, **Zübde-i Vekayiât**, s. 602, 603

⁵⁹⁵ Ayrıca Selim Giray, emrindeki 7.000 asker ile Şehbaz Giray'ı Avusturya cephesine orduya dâhil olmak üzere gönderdiğini, Azak'taki duruma göre bir miktar daha kuvvet yollayabileceğini bildirmekteydi. **Nûsretnâme**, s. 146-153,

⁵⁹⁶ **Nûsretnâme**, s. 156; 20'den fazla kadirga ve küçük kayılar ile Azak'ın müdafaasına gelen Osmanlı kuvvetlerine Çar Petro ihtiyatlı davranarak kendi saldırmayıp, bu vazife ile Frol Minev kumandasında Don Kozaklarını görevlendirdi. Don Kozaklarının saldırısı iki kadirga ve 9 küçük yük gemisi etkisiz hale getirildi. Eugene Schuyler, **Peter the Great, Emperor of Russia: A Study of Historical Biography**, Stanford University, 2009, c. 259, Bogoslovskiy, **Petr I**, C.I, s. 170

lehine döndüğünün ve Azak'ın Rusya tarafından işgal edilmesine çok zaman kalmadığının bir göstergesiydi. 24 Haziran 1696 tarihli bu mektupta, Nureddin sultanın emrindeki kuvvetler ile Azak'ı kuşatan Ruslar'a saldırmasına rağmen Akçakum'a⁵⁹⁷ dönmek zorunda kaldığı belirtildikten sonra Rusların Azak'ı gece-gündüz muhasara ettikleri, üstün sayıdaki Rus kuvvetleri karşısında kaledeki muhafızların sayısının çok yetersiz kaldığı, kalenin yardımına gönderilen kuvvetlerin ise Rusların Azak Kalesi'ni deniz tarafından da 24 fırkate ve 100 kayıkla kuşatmalarından dolayı kaleye giremedikleri belirtilmekteydi⁵⁹⁸. 1695 seferinden tecrübeli olan Çar Petro, özellikle Voronej'de çok kısa bir zaman içerisinde Osmanlı ordusu karşısındaki en büyük eksikliği olan gemi inşasını tamamlamış ve büyük bir avantaj sağlamıştı. Birinci seferde olduğu gibi Azak Kalesi önlerine gelmekte geç kalınmaması için Gordon'un tavsiyelerine uyularak Rus ordusu Azak önlerine Türkler'den önce gelerek kaleyi karadan ve denizden kuşatıp Türkler'e karşı büyük üstünlük sağlamıştı⁵⁹⁹.

Anisimov'un "*Türkler geçen seferdeki (1695 Seferi) Rus hendek ve siperlerini yıkmaya bile fırsat bulamadılar*"⁶⁰⁰ ifadelerinde de anlaşılaçağı üzere Azak muhafızının talepleri, Selim Giray'ın gayretleri⁶⁰¹ ve Osmanlı Devleti'nin Azak Kalesi'nin tahkim ve tamirine yönelik göstermiş olduğu titizliğe rağmen⁶⁰² Rusların 1696 tarihindeki Azak Kalesi'ne yönelik ikinci defa saldırıları öncesi kalenin tamir ve tahkimi gereğı gibi yapılamamıştı. Öyle ki, kalenin tamir ve tahkimi için gerekli en önemli husus olan

⁵⁹⁷ **Nûsretnâme** s. 164,165, Defterdar'a göre Azak muhafazasına tayin edilen Kalaylıkoz Ahmed Paşa Kethudası Ali Paşa, Erzurum Valisi Baki Paşa kendisinin Akkum olarak tabir ettiğı yere gelişlerinde geç kalmışlar, onlara buraya geldiklerinde Ruslar muhasaraya başlamışlardı. **Zübde-i Vekayiât**, s. 602-603

⁵⁹⁸ **Nûsretnâme** s. 164,165, Bogoslovskiy, **Petr Velikiy i Ego Reforma**, s. 29, 30

⁵⁹⁹ Gordon, "*sahip olduğumuz 10.000-20.000 kişilik kuvvetlerle en kısa zamanda Azak Kalesi önlerinde olmalıyız, yoksa birinci seferde olduğu gibi canımızı kurtarmakla uğraşırız*" demekte ve Gordon'un bu uyarıları neticesinde Rus kuvvetleri beş hafta içerisinde Azak Kalesi önlerine dâhil oldular. Gordon, **a.g.e.**, s. 185, 186

⁶⁰⁰ Anisimov, **a.g.e.**, s. 44, 45

⁶⁰¹ Özellikle Defterdar Sarı Mehmed Paşa tarafından Selim Giray, Azak muhafazasına zamanında yetişememekle suçlanmakta fakat Selim Giray'ın Azak muhafazasına geç kalmasındaki nedenlere değinilmemektedir. Selim Giray'ın Azak muhafazasına geç gelmesindeki amilleri Mehmed Giray Han eserinde, "Ruslar üç bölük olup bir bölüğü Moskof Çarı himayesinde 180.000'den fazla kuvvetler ile Azak'a, bir bölüğü 200.000'den fazla askerle Özü tarafında vaki Doğan Kalesine yönelip, Karadeniz'de şayka ve kayıklarla Kırım'a saldırıp Kırım'da büyük korku ve endişeye sebep olduklarını belirttikten sonra Kırım ahalisinin Selim Giray ve Şeyhülislamı Hasan Efendi'nin gayretleri teskin edildiğini kaydetmektedir. **Tarîh-i Mehmed Giray Hân**, s. 83-86, **Zübde-i Vekayiât**, s. 602-603

⁶⁰² Osmanlı Devleti, Azak Kalesi'nin tamir ve tahkimine büyük titizlik göstermekle beraber bu konuda eksiklikleri de görülmektedir. Canik Sancağı Mutasarrıfı Hasan Paşa, 8 L 1107/ 11 Mayıs 1696 tarihli arzında kendisinden istenilen keresteyi hazırladığını fakat Azak Kalesine nakletmek için gerekli olan sefineye sahip olmadığını bildirerek, İstanbul'dan gerekli olan sefine teminini talep etmektedir. **BOA, İE. AS. 36/3230**

marangoz ve kereste temini bile vaktinde tedarik edilememiştir. Marangoz ve kereste temini ile görevlendirilen Canik Sancağı Mutasarrıfı Hasan Paşa'nın, görevini layıkıyla yerine getiremediğinden dolayı katli ferman olunmuştur⁶⁰³.

Velhasıl Azak'a yönelik birinci sefer sonrası başta donanma olmak üzere Osmanlı ordusu karşısındaki eksikliklerini gideren, özellikle Gordon ve Lefort'un tavsiyeleri ile Azak Kalesi'ni nasıl elde edeceğini öğrenen Petro, Türklerin I. sefer sonrası Azak Kalesi'ni tamir ve tahkim etmekteki geç kalmışlıklarından istifade ederek 3 Haziran 1696'da giriştiği II. Azak Seferi ile kaleyi iki aylık kuşatmadan sonra 6 Ağustos 1696'da elde etmeye muvaffak oldu⁶⁰⁴. Kaleyi ele geçiren Ruslar ilk olarak kalenin tamir ve tahkimine ağırlık verdi. Selim Giray tarafından yakalanan Rus esirinin bildirdiğine göre, Azak'ı zapt eden Ruslar 2 kalyon, 36 fırkate ve 200 kadar transa ile Azak Kalesi'ne gelip eski hendekleri temizleyerek yerine yeni ve derin hendekler kazmışlardı. Yamaklar tabyası ile Bozluk arasında Hasözek cihetinde büyük bir tabya kuran Ruslar, bu tabyayı on iki adım boyunda şaranpolar ile çevirmişlerdi. Yine Rus esirden alınan habere göre, Azak Kalesi içinde ev yapımı için 200 transa yıkılıp yerine 80 fırkate ve 4 kalyon inşa edilmiş olup Rus donanması Osmanlı topraklarını ele geçirmeyi planlamaktaydı⁶⁰⁵.

Azak'ın zaptıyla Petro, Karadeniz'de Rus gemilerini yüzdürme hayalinin ilk ayağını gerçekleştirmiş oluyor ve Azak'ın Karadeniz'e açılan kapısı Kerç Boğazı'nın ele geçirilmesinin zamanı gelmiş bulunuyordu. I. ve II. Azak seferleri Çar Petro'ya Türkler karşısında başarılı olabilmenin yegâne yolunun kuvvetli bir donanmaya sahip olmaktan geçtiğini göstermişti. Azak'ın zaptından sonra Kerç Boğazı, dolayısıyla Karadeniz hâkimiyetini hedefleyen Petro'nun öncelikli hedefi büyük bir donanma ihdas ettirmek olmuştur. Hazineye yeterli para bulunmayıp 4 Kasım 1696 tarihli Boyarlar Meclisi tarafından alınan kararla inşa edilmesi düşünülen bu donamanın faturası Rusya ahalisine kesildi. Başpiskoposluk ve manastırlar her 8.000 azat hane başına 1 gemi, boyarlar 10.000 hane başına 1 gemi yaptıracaklardı. Bu kampanya ile 71 gemi inşa

⁶⁰³ *Zübde-i Vekayiât* s. 602, 603; Hasan Paşa'ya kalenin tamiri için istenen kereste ve marangoz tedariki hususunda birçok defa emirler gönderilmiştir. **BOA, II. Mustafa**, 38/3743 (29 Z 1107/ 30 Temmuz 1696, **BOA, AE. II. Mustafa**, 139/15371 (29 Z 1107/30 Temmuz 1696)

⁶⁰⁴ Петр Петрович Пекарский, **Наука и Литература в России при Петре Великом**, Т. 2, СПб, 1862, с. 245, (*P. P. Pekarskiy, Nauka i Literatura v Rossii Pri Petre Velikom, C. 2, St. Petersburg, 1862, s. 245*), **Great Soviet Encyclopedia**, V. I, New York, 1973, s. 588, 589

⁶⁰⁵ *Nûsretnâme*, s. 238,239

edilmesi planlanmakta, tüccarların ise 18 gemi ile bu kampanyaya destek vermeleri beklenmekteydi⁶⁰⁶.

Karadeniz'e çıkmayı kafasına koyan Petro, Osmanlı Devleti'ne karşı yeni müttefikler bulmak amacıyla hazırlattığı sefaret heyetine "Petro Mihaylov" takma adı ile bizzat iştirak ederek Avrupa seyahatine çıktı. Hollanda, Avusturya, İngiltere ve Avusturya'da bulunan Petro, ülke dâhilinde baş gösteren "strelets" isyanı ile 1698 yazında Moskova'ya dönmek zorunda kaldı⁶⁰⁷. Seyahati ile Avrupa kültürünü yakından tanıma fırsatı bulan Petro, Osmanlı Devleti'ne karşı müttefik arayışlarında başarılı olamadı. Petro'nun bu seyahatten en büyük karı Hollanda'da (Amsterdam ve Zaandam'da) bizzat çalıştığı tersanelerde gemi yapım tekniklerini öğrenmiş olmasıydı⁶⁰⁸. Bu tecrübelerinin bir ürünü olarak Moskova'ya dönen Petro, Voronej tersanesindeki gemi inşa faaliyetlerine ilaveten Azak Denizinin kuzeyinde, Don nehri ağzının birkaç km batısında yer alan Türklerin "Taygan" diye adlandırdıkları Taganrog'da yeni bir tersane ve deniz üssü kurdu⁶⁰⁹.

Azak Kalesi'nin zabtından sonra Rusya yukarıda izah etmeye çalıştığımız faaliyetler ile Karadeniz'e çıkma hesapları yaparken Osmanlı Devleti, Azak'ın elden çıkmasında gerekli hizmeti göstermemek ve vaktinde Azak muhafazasına yetişmemekle suçladığı Azak muhafazasına memur Ali Paşa, Konya Sancak Beyi Kadri Paşa, Konya

⁶⁰⁶ С. И. Елагин, **История Русского Флота. Период Азовский**, СПб., 1864, с. 150,151 (*S.İ. Elagin, Istoriya Russkogo Flota. Period Azovskiy, St. Petersburg, 1864, s. 150,151*), Kurat, **a.g.e.**, s. 254, Sirikorod, **a.g.e.**, s. 69,70

⁶⁰⁷ Bu sefaret heyetinin içinde Amiral Lefort, Duma kâtibi P.B. Voznitsin ve Boyar F.A. Golovin de bulunmaktaydı. Petro bu seyahatinde özellikle kendisi Karadeniz'e çıkmak için Kerç Boğazına saldırırken Avusturya'nın Osmanlı Devleti ile savaşı devam ettirmesini temin etmeye çalışmıştır. Н.Г. Устрялов, **История Царствования Петра Великого, Т. 3**, СПб., 1858, с. 462 (*N.G. Ustryalov, Istoriya Tsarstvovaniya Petra Velikago, St. Petersburg, 1858, s. 462*), Iosias Jody, **Grand Embassy of Peter the Great**, Cred Press, 2011, s. 140

⁶⁰⁸ Petro'nun Zaandem'da bulunduğu sırada ikamet ettiği ev bu gün müze olarak kullanılmaktadır. **Сын Отечества: Исторический и Политический и Литературный Журнал**, No:XLVII, СПб., 1822, с. 74-81 (*Syn Otechestva: İstoriçeskih i Politiçeskih i Literaturniy Jurnal, No: XLVII, St. Petersburg, 1822, s. 74-81*)

⁶⁰⁹ И. А. Измайлов, **Петр Великий. Убийство Императора**, М., 2007, с. 167, 168 (*İ. A. İzmaylov, Petr Velikiy. Ubiystvo Imperatora, Moskova, 2007, s. 167,168*), С. И. Елагин, **a.g.e.**, s. 150, 151; İlk Rus donamamasının temelini oluşturan Taganrog'da kurulan bu donanma fikri ilk olarak Hollanda'dan uzman olarak getirilen Cornelius Cruys tarafından ortaya atılmıştır. П. А. Толстой, **Описание Черного Моря, Эгейского Архипелага и Османского Флота**, Москва, 2006, с. 13 (*P. A. Tolstoy, Opisanie ÇernogoMorya, Egeyskogo Arhipelaga i Osmanskogo Flota, Moskova, 2006, s. 13*); Huges'e göre 1699'a kadar Taganrog'da 14, L. A. Kohanov'a göre 30 gemi inşa edilmişti. Lindsey Hughes, **Peter the Great: A Biography**, Yale University Press, 2004, s. 38, Л. А. Коханов-Т. С. Алексеева, **История Российской Государственности**, Москва, 2008, с. 158 (*L. A. Kohanov-T. S. Alekseeva, Istoriya Rossiyskoy Gosudarstvennosti, Moskova, 2008, s. 158*)

Sancağı Mutasarrıfı Ahmed Bey, Canik Sancağı Mutasarrıfı Hasan Paşa'nın idamına karar vermişti. Canik Sancağı Dergah-ı âli yeniçerileri ile Azak ve Özü taraflarının muhafazasına memur olan Turnacıbaşı Muharrem Ağa ve Azak muhafazasına tayin olunmasına rağmen bu göreve gitmeyerek firar eden Kalaylıkoz Ahmed Paşa'nın mallarına el koydu⁶¹⁰.

Azak'ın zabtı Rusya'ya kurdukları donanma ile hem denizden hem karadan Kırım ve Kuzeybatı Kafkasya'ya nüfuz etme imkânı doğurdu. Selim Giray'ın istihbarat faaliyetleri ile Osmanlı Devleti, Rusya'nın planları hakkında bilgilendirilmekteydi. Prut nehrine balık yakalamak amacıyla gelen 1.000 kişilik Rus güruhuna Tatar Murtaza Paşa tarafından gerçekleştirilen baskınla ele geçirilen Rus esir, Çar Petro'nun bu yaz Rus ve Don Kozakları ile Don nehrinde inşa ettikleri gemilerle Kefe ve Kerç'e, diğer taraftan Ataman Mazepa'nın Özü nehrinde hareketle Kırım'a saldıracağını haber vermektedir. Eğer Çar Petro Kerç'ten Kırım'a girmeye imkân bulursa Mazepa ile birleşerek Kırım'ı işgal edecekti. Çar bu planını uygulamaya sokmak için gerekli zahireyi, 30 kişi taşıma kapasitesinde olan inşa ettiği kayıklara Özü limanlarında yüklemeye başlamıştı. Diğer taraftan Petro, Leh Kralına gönderdiği elçi ile Türkler'e karşı birlikte hareket etme yolları aramaktaydı⁶¹¹.

Gene Selim Giray'ın istihbarat faaliyetleri ile Osmanlı Devleti Rusya'nın Kuzeybatı Kafkasya ile ilgili planlarından da haberdar olmaktadır. Ele geçirilen Rus esirden alınan bilgiye göre, Çar Petro Moskova'dan hareketle Voronej'e gelecek, Werhosenk'te inşa ettirdiği 500 firkate, 60.000 kişilik piyade kuvvetleri ile Nogay ve Çerkes ülkelerini ele geçirmek için Azak denizine açılacaktı. Diğer taraftan Osakol (Eskul) Kalesinde bulunan 40.000 kişilik Rus süvarileri Çerkezistan'a saldıracaklar, başarılı olamamaları halinde Kuban nehri üzerinde kale inşa edeceklerdi⁶¹².

⁶¹⁰ **Zübde-i Vekayiât**, s. 602, 603; Azak Kalesi muhafazasına tayin edilen Kalaylıkoz Ahmed Paşa, vazifesine icap etmeyip firar edince İstanbul'da bulunan mal ve eşyasına el kondu. **BOA, İE, DH**, 16/1500

⁶¹¹ **Ahmet Cavit Bey'in Müntehebâtı**, Hazırlayan: Adnan. Baycar, İstanbul 2004, s. 157,158; Ayrıca Selim Giray, Tatar Murtaza Paşa'dan kumandasındaki 80.000 askerle Şeremetev'in Or Boğazı'na 12 saat uzaklıkta bulunan Samara (Samarçık) nehri kenarında bulunduğunu, Mazepa'nın ise 7.000 askeri ile Özü'ye hareket ettiğini haber almıştı. **Nûsretnâme**, s.234, 235

⁶¹² **Nûsretnâme**, s. 236-239

Yürüttüğü istihbarat faaliyetleri Osmanlı Devleti’ni, Rusya’nın Karadeniz, Kırım ve Kuzeybatı Kafkasya’ya yönelik faaliyetleri hususunda bilgilendiren Selim Giray, diğer taraftan Azak’ın elden çıkmasıyla Osmanlı Devleti tarafından azledilip sürgüne gönderilme endişesini yaşıyordu. Selim Giray, Sultan II. Mustafa tarafından Kapıcıbaşı Eyüblü Hasan Ağa aracılığıyla gönderilen hatt-ı hümayunla rahatlatılmıştır. Gönderilen bu hatt-ı hümayunla Azak’ın elden çıkmasında kusurlu olmadığı belirtilen Hacı Selim Giray’dan Kırım ahalisini teskin ederek, Azak’ın geri alınması için gerekli hazırlıkları yapması istenmişti⁶¹³.

Hacı Selim Giray ise Sultan II. Mustafa’nın bu hatt-ı hümayununa, *“Eğer padişah hazretleri Ruslardan öc almak istiyorsa ya kendisi ya da sadrazam başta olmak üzere bütün orduları ile bu tarafa gelmek zorundadır. Yoksa ölmek üzere olan bir alay Tatar zavallısı ile bu işin başarılabacağı yoktur. Kırım halkının bütün gayretleri Or Boğazı’ni tutmaya yöneliktir. Burayı koruyup düşmanı püskürtebilirsek ne ala, amma düşman bir kere hendekten içeri girerse o zaman bütün Tatar yiğitler kılıçtan geçirileceği gibi çoluk-çocuğumuz Ruslar’a esir olacaktır. Padişah Engürüs seferini bırakmaz da bu tarafın elden geldiğince korunmasının çarelerini arıyorsa Azak Denizi ve Özü boğazını tutmak üzere kuvvetli bir donanma ve karadan 20.000 seçkin askeri kudretli bir kumandan emrinde bu tarafa göndermelidir”* düşünceleri ile sitemkâr bir cevap göndermiştir⁶¹⁴.

Selim Giray’ın bu serzenişi Edirne’de olumlu bir yankı buldu ve Sadrazam otağında yapılan toplantı ile Azak Kalesi eski komutanı Vezir Moralı Ali Paşa serdar tayin edilip Azak Kalesi’ni geri almakla görevlendirildi⁶¹⁵. 300 kişilik askeri ile Erzurum Beylerbeyi Baki Paşa, 100 askeri ile Kılburnu Kalesi eski muhafızı Hazinedar Hasan Paşa, Erzurum, Çıldır, Zara, Şar sancak beyleri, Erzurum, Trabzon eyaletleri

⁶¹³ “...Azak’ın muhafazası için bu sene dahi gerek asker ve gerek cebhâne ve zehayir ve mühimmat-ı sâireden az şey gönderilmedi ancak cümlesi varub ol kıyılarda eyleşüb kaldı beren ve bahren tesyir ve mahalline irsâl ve isâl olunmayub ve beyninizde ihtilaf-ı kelim ve muhalefet ve mübâyenet ve şahna ve Aksuza sebebiyle ol taraftan dahi ihtisâd-ı icnâd mümkün olmayub imdat ve iânet olmaduğundan Azak gibi sed-i İslam göz göre göre küffara giriftar oldu...”, “ inşallahû te’ala evvel baharda Kırım havalisini taraf taraf muhafaza ve iktiza iden hidmetde istihdâm için çekdiriler ve kifayet mikdârı kalita ve şayika ve kalyon ve firkate ve çete kayıkları adâd ve tobhane ve cebhane vesâir kale-gîrlük levazımıyla müstevfi piyade asker techîz ve irsâli için ferman-ı hümayunumuz sadır olmuştur...” Evahîr-i N sene 1108 / Nisan 1697, BOA, DVNS.NHM.d-5, s. 222-225, Nûsretnâme, s. 239

⁶¹⁴ Nûsretnâme, s. 239, 240

⁶¹⁵ BOA, DVNS.NHM.d-5, s. 270-272

tımarlı sipahilerinden oluşan 17.023 mevcudlu kuvvet emrine verildi. Ayrıca 675 levendli 5 kalyon, 2124 levendli 12 kalita, 1360 levedli 17 firkate, 560 levendli 14 Tuna şaykası, 720 levendli 12 çektiri Derviş Ağazade Mehmed Paşa kumandasında Rusların Karadeniz'e çıkmasını önlemekle görevlendirildi. Diğer taraftan kalede bulunan 1380 muhafıza ilaveten Özü Kalesi'ne Silistre Beylerbeyi Vezir İbşir Hasan Paşa kumandasında takviye kuvvetler gönderildi. Bu tarafın serdarlığı Babadağı Muhafızı Çerkes Yusuf Paşa'ya verilip kalenin deniz savunmasına 6 çektiri, 21 Tuna şaykası, 15 işkampadye gönderildi⁶¹⁶.

Silahşör Frenk Mustafa Paşa aracılığı ile Selim Giray'a gönderilen Şevval 1108/ Nisan 1697 tarihli hatt-ı hümayunu ile Özü, Kerç Boğazı ve Taman kalelerinin muhafazası için gönderilmiş olan askerin emrine verildiği bildirilmekte ayrıca fırsat bulduğu takdirde Selim Giray'dan Azak ya da Togan kalelerinden birini ele geçirmesi istenmekteydi⁶¹⁷. Aynı doğrultuda Hassa Silahşörü Şeyhoğlu İbrahim aracılığı ile Selim Giray'a 28 Şevval 1109/24 Nisan 1697 tarihli ayrıca bir hatt-ı hümayun gönderilmiştir⁶¹⁸.

Osmanlı Devleti Serasker Vezir Moralı Ali Paşa kumandasında Azak Kalesi'ni Ruslardan geri alma planları yaparken, Rusların Kuban nehrinin Azak Denizi'ne döküldüğü Açık Boğaz denen yerde kale inşasına başlamaları üzerine Moralı Ali Paşa ve Selim Giray yaptıkları istişare neticesinde Azak Kalesi'ni muhasara etmektense

⁶¹⁶ BOA, İE. AS, 35/3218, Zübde-i Vekayiât, s. 612,613, Râşid, C.II, s. 398 -400, Ahmet Cavid Bey Müntehebatı, s. 157, 158; Osmanlı Devleti Azak Kalesi'ni Rusya'dan geri almak için Dağıstan ve Gazi Kumuk Şamhalı'ndan Selim Giray'ın emrine verilmek üzere asker istemiş olup, Şamhal oğlu Mübarek Mirza'yı bu işle görevlendirdi. BOA, DVNS.NHM.d-5, s. 226-230

⁶¹⁷ "...malumları olaki, cenâb-ı meâli-i intisâbınız hanedân-i azîmü's-şânımızın hayr-hâh-i sadiku'l-fuâdı ve dūdman-i müşeyyidü'l-erkânımızın sıdık-i ihlâs-nihâdi olduğun kadimü'l-eyyâmdan devâhil-i himâye-i hanilerinden olan Özi serhaddi ve Kerş boğazı ve Taman ve Temrek Kal'aları ve sayir ol havalinin umur-ı cüz'iyeye ve külliyesi vedia-i uhde-i hânileri kılınub bundan akdem defeât ile hatt-ı hümayun-ı şevket-makrûn ve name-i utûfetnûmun-i mülatafat-meşhûnumuz ile ala vechi't-tafsîl tevcih ve sipariş olunmağla ahval-i asâkir ve mesâlih ve miham-ı sayir bi'l-cümle malum-ı hanileridir...", Evahir-i N sene 1108, BOA, DVNS. NHM. d-5, s. 266-268,

⁶¹⁸ "...Özü serhaddi ve Kerç Boğazı ve Taman ve Temrük Kaleleri vesair ol havalinin umur-ı cüz'iyeye ve külliyesi vedî'a-i uhde-i hânileri kılınub bundan akdem defa'at ile hatt-ı hümayun şevket-makrûn ve nâme-i at "...Özü serhaddi ve Kerç Boğazı ve Taman ve Temrük Kaleleri vesair ol havalinin umur-ı cüz'iyeye ve külliyesi vedî'a-i uhde-i hânileri kılınub bundan akdem defa'at ile hatt-ı hümayun şevket-makrûn ve nâme-i atûfet-nûmûn mülâtefet-i meşhûnumuz ile ala vechü't-tafsîl tavsiye ve sipariş olunmakla ahval-i asâkir ve mesâlih ve mehâm sayir bi'l-cümle ma'lûm-ı hânileridir inşallahu te'âlâ şî'âr-ı zât-ı besâlet-i iştihârları olan dâ'iyeye-i hamiyet muktezâsı üzre ol tarafın kâffe-i umûrunda sa'y-ı vâfi vecd ve ihtimâm-ı kâfi ile nice mü'essir meşkûre vücûda getürmeleri me'mûl-i hümayunumuz olmağla...", Evahir-i L sene 1108, BOA, DVNS. NHM.d-5, s. 269,270, Nûsretname, s. 261

Rusların Azak'tan Karadeniz'e geçmelerini engellemek için Taman-Kuban civarında yeni bir kale inşâ edilmesini uygun gördüler. Alınan bu kararın neticesinde, Kuban nehrinin Azak Denizi'ne döküldüğü bataklık sahada Şah adası ucunda Temrük Kalesi'ne on saat uzaklıkta bulunan Akıntı Burnu denen mahalde 3 Zilkâde 1108/24 Mayıs 1697'de Acu Kalesi'nin inşasına başlanmış ve kale muhafazasına Trabzon Valisi Bağdadlı-zade Kara Mehmed Paşa tayin edilmişti⁶¹⁹.

13 Haziran 1697'de Sultan II. Mustafa Avusturya üzerine üçüncü seferine çıktığında Selim Giray yukarıda izah etmeye çalıştığımız Kerç, Karadeniz, Kırım, Taman ve Temrük'a yönelik Rus tehlikesi yüzünden Kırım'da kalması uygun görülüp Avusturya cephesine Şehbâz Giray emrine verilen 10.000 asker ile gönderilmiştir⁶²⁰. 11 Eylül 1697'de Osmanlı ordularının Tisa Irmağı kıyısında bulunan Zenta'da Avusturya karşısında aldığı mağlubiyet, Osmanlı Devleti kadar Rusya'yı da etkilemiştir⁶²¹. Çünkü Zenta mağlubiyeti sonrası Osmanlı Devleti'nin Avusturya, Lehistan ve Venedik ile 26 Ocak 1699 tarihli Karlofça Anlaşmasını imzalaması Rusya'nın Karadeniz'de gemilerine yelken açtırma hayallerinin sona ermesi anlamı taşıyordu⁶²². Osmanlı Devleti ile başta Avusturya olmak üzere Lehistan ve Venedik desteği olmadan başa çıkamayacağını düşünen Rusya Karlofça Anlaşması'na kerhen de olsa katılmak zorunda kaldı. Karlofça müzakerelerinde Osmanlı Devleti kaybettiği Azak Kalesi ve Özü kalelerini talep etmekte, Rusya doğrudan doğruya Kerç'i istemekle hedefinin açıkça Karadeniz olduğunu ortaya koymaktaydı⁶²³. Avusturya, Lehistan ve Venedik'ten beklediği desteği göremeyen Rusya, Karlofça'ya gönderdiği temsilcisi Prokofy Bogdanoviç Voznitsin

⁶¹⁹ *Nûsretnâme*, s. 272-275, *Zübde-i Vekayiât*, s. 612,613, *Raşid*, C.II, s. 398, 399, s. *Ahmet Cavid Bey Müntehebatı*, s. 157, 158; Acu Kalesi'nin zahire tedariki Kerç ve Taman'dan sağlanmıştır. *BOA, İE. DH.* 18/1733 (10 M 1109/29 Temmuz 1697), *BOA, İE. DH.* 17/1631 (20 Z 1108/10 Temmuz 1697), *BOA, İE. AS.* 31/2799 (22 B 1109/3 Şubat 1698); ayrıca Kerç, Taman, Temrük ve Kızıldaş kaleleri tamir ve tahkim edilmiş olup kalelere gerekli cephaneye ve mühimmat tedariki sağlanmıştır. *BOA. C. AS.* 212/9099, *BOA, C. AS.* 647/27219; Temmuz 1697 tarihli name-i hümayunla Selim Giray'a, Azak ve Togan kaleleri tarafına gönderilen Vezir Ali Paşa ve Özü tarafına gönderilen Yusuf Paşa'ya gerekli yardımların yapılması ve adı geçen Togan, Azak, Acu kalelerinin muhafazası için gerekli tedbirlerin sağlanması emredilmekteydi. Evasıt-ı Zilhicce sene 1108, *BOA, DVNS.NHM.d-5*, s. 270-272

⁶²⁰ *BOA, AE. II. Mustafa*, 4/355, *Raşid*, C.II, s. 399; Şehbâz Giray 2 Safer 1108/20 Ağustos 1697'de Paçova menzilinde orduya dahil oldu. *Nûsretnâme*, s.279-285, *Tarih-i Mehmed Giray Hân*, s. 96, 97

⁶²¹ Selim Hilmi Özkan, "Türk Tarihi'nin Kırılma Noktası: Zenta Faciası", *Turkish Studies*, Volume 4/3 Spring 2009, s. 1780-1791, Nicolae Jorga, *a.g.e.*, C.4, s. 225, 226

⁶²² A.N. Kurat, *Prut Seferi ve Barışı*, TTK, 1951, s. 38, 39, H.A.Кудрявцев, *Государево Око: Тайная Дипломатия и Разведка на Службе России*, Москва, 2002, c.261 (*N. A. Kudryavtsev, Gosudarevo Oko Taynaya Diplomatiya i Razvedka na Slujbe Rossii, Moskova*, 2002, s. 261)

⁶²³ *BOA, DVNS. NHM. d-6*, s. 6-9, *BOA. K.K.d.*, 53, s. 36-39, *Raşid*, C.II, s. 485,486, *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 134-138, *Zübde-i Vekayiât*, s. 633-672

(Прокофий Богданович Возницын) imza yetkisi olmadığını bahane ederek Osmanlı Devleti ile Karlofça Anlaşması'nı imzalamayıp iki yıllık bir mütareke imzalamıştır⁶²⁴. Çünkü Rusya, Osmanlı Devleti ile daha sonra yapacağı ikili görüşmeler ile Karadeniz emellerini hayata geçireceğini düşünmekteydi. Çar Petro'nun Rusya'yı denizlere çıkarma politikasının ilk ayağı olan Karadeniz, Karlofça Anlaşması ile tehir edilince Petro, Baltık politikasına yönelmek zorunda kaldı⁶²⁵.

⁶²⁴ Д.Ю. Гузевич- И.Д. Гузевич, **Великое Посольство: Рубеж Эпох, или Начало Пути**, 1697-698, СПб., 2008, с. 693 (*D. Yu. Guzeviç-I.D. Guzeviç, Velikoe Posolstvo: Rubej Epoch ili Naçala Puti 1697-1698, St. Petersburg, 2008, s. 693*), **Письма и Бумаги Императора Петра Великого**, Т.1, СПб., 1887, с. 271-273 (*Pisma i Bumagi İmperatora Petra Velikogo, St. Petersburg, 1887, s. 271-273*), **Ahmet Cavid Bey Müntehebati**, s. 162-164

⁶²⁵ А. В. Беспалов, **Северная-Война, Карл XII и Шведская Армия. Путь от Копенгагена до Переволочной 1700-1709**, Москва, 1998, с. 48 (*A. V. Bespalov, Severnaya Voyna- Karl XII i Svedskaya Armiya. Put ot Kopenhagena do Perevolochnoy 1700-1709, Moskova, 1998, s.48*)

BEŞİNCİ BÖLÜM

SELİM GİRAY'IN DÖRDÜNCÜ HANLIK DÖNEMİ (1702-1704)

A) II. Devlet Giray'ın Hanlık Döneminde Kırım'da Zuhur Eden İç Karışıklıklar

Karlofça Anlaşması sonrası Hacı Selim Giray, yaşlılığı ve yakalanmış olduğu nikris hastalığı nedeniyle oldukça yorgun ve bitkin düşüp hanlık vazifesini ifâ edemeyeceğine kanaat getirerek Kırım Hanlığı görevinden üçüncü defa ayrılmış idi. Hanlıktan üçüncü defa feragat eden Hacı Selim Giray, Silivri'de bulunan çiftliğine çekilirken⁶²⁶ iltimasıyla oğlu ve uzun süre kalgaylığını yapan Devlet Giray'ı Kırım Hanlığı görevine tayin ettirmişti⁶²⁷.

Hacı Selim Giray'ın büyük oğlu olan Devlet Giray, babası Selim Giray'ın ikinci ve üçüncü hanlık dönemleri ayrıca II. Hacı Giray (1683-1684) ve III. Saadet Giray'ın (Kör Saadet Giray 1691) hanlık dönemlerinde kalgaylık görevinde bulunmuştu. Hacı Selim Giray'ın 1691 senesinde hanlıktan ayrılması ile oğlu ve kalgayı Devlet Giray'ın Kırım Hanı olması beklenirken Hacı Selim Giray, oğlu Devlet Giray'ın Kırım Hanlığı'nı yönetecek tecrübeye henüz sahip olmadığını düşünerek hanlık görevine amcasının oğlu Kör Saadet Giray'ı tayin ettirmişti. Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere Selim Giray'ın hanlıktan ayrılma talebi karşısında Devlet Giray, Dergâh-ı âlî Kethüdası Kibleli-zâde Ali Bey aracılığı ile gönderilen hatt-ı hümayunla Edirne'ye davet edilmiş, Edirne'ye yakın Gülbaba denen mahalde sipah ve silahdar ağaları tarafından karşılanarak burada adına büyük bir ziyafet tertip edilmişti. Sadrazam Amcazâde

⁶²⁶ Selim Giray'a 808,444 akçe emekli maaşı tahsis edilmişti. Kanun üzere her sene Kırım Hanları'na verile gelen 500.000 sağ akçede Devlet Giray'a verilmişti. **BOA, MAD, nr, 1747**, s. 127

⁶²⁷ 1699-1702 ve 1709-1713 tarihleri arasında iki defa Kırım hanlığı görevinde bulunan Devlet Giray, Cevdet Paşa'nın ifadeleri ile, *"dostunu seven, düşmanına korku salan, cesaret ve yiğitliği ile akranları arasında farklılığını hissettiren bir kişiliğe sahiptir"*. **Kırım ve Kafkasya Tarihçesi**, s. 44, 45; Kırımî Devlet Giray'ı, "orta boylu, yiğitliği ile babası Hacı Selim Selim Giray'ı aratmayan, yalan ve dalkavukluğu sevmeyen dindar ve adaletli bir kişiliğe sahip bir zat olarak tanımlamaktadır. Yirmiden fazla çocuğa sahip olan Devlet Giray'ın en meşhur oğlu 1709-1713 tarihleri arasındaki ikinci hanlık döneminde kalgaylığını yapan "Deli" lakaplı Baht Giray sultandır. Devlet Giray'ın diğer oğulları; Bahadır Giray, Muhammed Giray, İvaz Giray, Mübarek Giray, İslam Giray, Gazi Giray, Arslan Giray, Mahmud Giray ve Ahmed Giraydır. **Umdetü't-tevârih**, s. 134

Hüseyin Paşa ile Sultan II. Mustafa'nın huzuruna çıkan Devlet Giray'a samur kürk giydirilip hanlık tevcih edildikten sonra tahtgâhı Kırım'a gönderilmiştir⁶²⁸.

Babası Hacı Selim Giray'ın yerine Kırım Hanı tayin edilen II. Devlet Giray'ın 1699-1702 tarihleri arasındaki birinci hanlık dönemi uzun süreli olmamıştır⁶²⁹. Devlet Giray'ın birinci hanlık döneminde Kırım Hanlığı'nda yaşanan temel iki problemden ilki, kardeşleri Gazi Giray ve Kaplan Giray ile girdiği iktidar mücadeleleri ve ikincisi ise, Karlofça ve İstanbul Anlaşmaları'na aykırı davranarak Rusya ve Lehistan'a akınlarda bulunmasıdır. Devlet Giray'ın kardeşleri ile girdiği iktidar mücadeleleri Kırım Hanlığı'nda asayiş ve istikrarın bozulmasına neden olurken, Karlofça ve İstanbul Anlaşmalarına aykırı davranarak Rusya ve Lehistan'a akınlarda bulunması hanlıktan azledilmesiyle sonuçlandı. Hanlıktan azledilen Devlet Giray Osmanlı Devleti'ne karşı isyan hareketine kalkışmıştır.

Kırım Hanı olan Devlet Giray (Ocak-Şubat 1699)⁶³⁰, kardeşi Şehbâz Giray'ı kalgay ve diğer kardeşi Gazi Giray'ı nûreddini tayin etmişti. Kırım Hanı Devlet Giray tarafından Çerkes vilayetine serdar tayin edilen Şehbâz Giray'ın on ay kadar süren kısa kalgaylık döneminden sonra Besleney Çerkesleri⁶³¹ tarafından öldürülmesi, Kırım Hanı Devlet Giray ile nureddini Gazi Giray'ın arasının açılmasına neden olmuş ve Gazi Giray, kardeşi Devlet Giray'a karşı isyan etmişti⁶³².

⁶²⁸ Mehmed Giray'a göre Han tayin edilen Devlet Giray, babası Hacı Selim Giray'ı Silivrideki çiftliğinde ziyaret ettikten sonra Kırım'a dönmüştür. **BOA, İE. HR, 5/483, Tarih-i Mehmed Giray Han**, s. 106, **Râşid**, C.II, s. 481, **Zübde-i Vekayiât**, s. 702, **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 677, **Uşşâkîzâde Tarihi**, C.I, s. 376, **Gülbün-i Hânân** (O. Cudi Neşri), s. 129

⁶²⁹ Oktay Aslanapa, **Sanatı, Tarihi, Edebiyatı ve Mûsikîsiyle Kırım**, Yeni Türkiye Yayınları, 2003, s. 98

⁶³⁰ **Военно-исторический Сборник**, Т. 65, Ч. 1-3, Военно-Исторический Сборник Комиссия, 1996, с. 11 (*Voенно-İstorіçeskiy Sbornik, C. 65, S. 1-3, Voенно-İstorіçeskiy Sbornik Komissiya 1996, s. 11*); Silahdâr ve Defterdâr Sarı Mehmed Paşa'ya göre Devlet Giray'ın hanlık tarihi 3 Ramazan 1110/5 Mart 1699, Anonim Osmanlı Tarihi'ne göre, 15 Ramazan 1110/17 Mart 1699 ve Halim Giray'a göre, Receb 1110/ Ocak-Şubat 1699'dur. **Nusretnâme**, s. 417, **Zübde-i Vekayiât**, s. 677, **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 149,150, **Gülbün-i Hânân** (O. Cudi Neşri), s. 129

⁶³¹ Besleney/Besneyler, Doğu Çerkes kolundan olup Kabartaylar ile yakın akrabadırlar. Urup nehrine dökülen Tegem nehri çevresinde yaşamaktadırlar. Çerkes dilinin Besleney ağzını kullanmakla beraber edebi dil olarak Kabartay ağzını kullanırlar. Günümüzde Karaçay-Çerkesya'da bulunan iki köyde yaşamaktadırlar. Diğer önemli Çerkes kavimler arasında, "K'emguy, Yegerukay, Abadzeh, Şapsığ, Hak'uç, Hatukay, Natuhay, Kabardey, Mahoş, Mamhığ, Bjeduğ, Jane" ler yer almaktadır. Murat Papşu, "Abzeh Besleney Adları Nerden Geliyor", **Narth Dergisi**, S. 81, Eylül-Ekim 2011, s. 64, Suavi Aydın, **Küçük Asya'nın Bin Yüzü**, 2005, s. 216, M. Sadık Bilge, **a.g.e.**, s. 51,

⁶³² Uşşâkîzâde ve Anonim Osmanlı Tarihleri'nde, Kalgay Şehbâz Giray'ın Kırım Hanı Devlet Giray tarafından öldürüldüğü kaydedilmekte fakat bunun nedenlerine değinilmemektedir. **Uşşâkîzâde Tarihi**,

Şehbaz Giray'ın kardeşleri Kırım Hanı Devlet Giray ve Kalgay Saadet Giray tarafından öldürüldüğünü öğrenen Gazi Giray, korkuya kapılarak Çerkes vilayetindeki görevini bırakıp o sırada Devlet Giray'ın çatışma halinde olduğu Nogaylar'a sığınmıştı⁶³³. Nogaylar arasında Orak kabilesinden olan ve Bekmirza oğulları olarak adlandırılan mirzalardan Urus oğlu Arslan Bek Mirza ve Kasım oğlu Cavim Mirza, Gazi Giray'ı yanlarına alarak Karlofça Anlaşmasına aykırı olarak Lehistan üzerine akınlarda bulunmakta, bu durum Lehistan ve Avusturya'nın Osmanlı Devleti nezdinde şikâyetlerine neden olmaktaydı⁶³⁴. Çünkü Karlofça'da Lehistan ile yapılan anlaşmanın

C.I, s. 450, **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 200; Defterdar'a göre Şehbâz Giray'ın öldürülme nedeni, üstün özelliklere sahip bir hanzâde olması dolayısıyla kardeşlerinin kendisini çekememesidir. “*fenn-i kabzada pehlîvan-ı âlem ve kemân-dâran-ı zor-âver fenninde ser-âmed ü müsellemler olmağın, Rüstem-i dâstan gibi kar-fermây-yı tîr ü kemân olup nefsinde bahadır ve me'mûr olduğu mahallerde nice fütühata mazhar olmuş, akranları arasında nadir olan sultanlardandı*”, **Zübde-i Vekayîât**, s. 703; Şehbâz Giray'ın öldürülme hususu hakkında bize en geniş malumatı Mehmed Giray vermektedir. Mehmed Giray'a göre Kırım Hanı Devlet Giray Han, Şehbâz Giray'dan daha büyük kardeşleri Saadet Giray var iken Şehbâz Giray'ın kalgay tayin edilmesinin Kırım'da huzursuzluğa yol açacağını düşünerek bu fikre sıcak bakmıyordu. Fakat babaları Selim Giray'ın ikinci ve üçüncü hanlık dönemlerinde Lehistan ve Avusturya cephelerindeki başarıları nedeniyle Osmanlı Devleti'nin gözüne girmeyi başaran Şehbâz Giray, ağabeyi Kırım Hanı Devlet Giray'ın muhalefetine rağmen Osmanlı Devleti'nin telkini ile kalgay tayin edilmişti. Şehbaz Giray'ın ölümünden sonra Saadet Giray kalgay tayin edilip nureddin Gazi Giray, Şehbâz Giray'ın yerine Çerkes vilayetine serdar olarak gönderilmişti. Kardeşi Şehbâz Giray'ın ölümünden duyduğu şüphe üzerine araştırmaya girişen Gazi Giray'ın, Şehbaz Giray'ın Çerkesler tarafından diğer kardeşleri Kırım Hanı Devlet Giray ve Kalgay Saadet Giray'ın emriyle öldürüldüğünü öğrenmesi, Kırım Hanı Devlet Giray'a isyan etmesinin de nedeni oldu. **Tarih-i Mehmed Giray Hân**, s. 109, 110, 119

⁶³³ Hanlığının ilk aylarında Devlet Giray, Karlofça Anlaşma'sına mugayir davranarak Lehistan'a ganimet ve esir elde etmek için saldırılarda bulunan Nogaylar'ı durdurmak için Osmanlı Devleti'nin direktifi ile emrindeki 80.000 kişilik ordu ile Akkerman'a hareket etmiş, bu durum Nogaylar tarafından hoş karşılanmamıştı. Taraflar arasında yaşanan kısa süreli mücadele sonrası her ne kadar Nogaylar sulh talep etmek zorunda kalmışlarsa da Devlet Giray'ın kendilerine karşı kin beslemesi ve kendilerinden intikam alma düşüncesine engel olamamışlardı. **Tarih-i Mehmed Giray Han**, s. 107, 108, **Gülbün-i Hânân** (O. Cudi neşri), s. 129, 130, **Umdetü't-tevârih**, s. 134; Gazi Giray'ın korkuya kapılarak Nogaylara sığınmasında yanına giderek fikrine danıştığı Şirin mirzalarından Can Timur'un da etkisi olmuştu. Şehbâz Giray'ın Devlet ve Saadet Giray tarafından öldürüldüğünü teyid eden Can Timur, Gazi Giray'ın da can güvenliğinin tehlikede olduğunu bildirmekteydi. “*eğer ben kulun kelâmına istima' buyurursan zinhar han hazretlerine müşerref olmak saadetinde olmayasız. Size dahi yaman kasdı olduğuna ilm-i lâ-hakkdur. Velâkin bir taze şehzadesin ve el-Hâc Han babandan çok in'âm görmüşümdür. Veli-ni'memdir. Anların hâtırı sıyaneten size dahi muhabbet üzreyüz. Hemen siz dahi başınız tedârikin görün*” **Tarih-i Mehmed Giray Han**, s. 118; Halim Giray'a göre Gazi Giray'ın isyan nedeni, Şehbâz Giray'ın ölümünden sonra kalgaylık mansıbının kendisine verilmesine yönelik beklentisinin karşılık bulmamasıdır. **Gülbün-i Hânân** (O. Cudi neşri), s. 129

⁶³⁴ **Gülbün-i Hânân** (O. Cudi neşri), s. 129, **Tarih-i Mehmed Giray Han**, s. 108, 109; Gazi Giray'ın Bucak'ta Orak ve Mamay kabileleri arasında “aguş” olarak talim ve terbiye görmesi, Nogaylara sığınmasında etkili olmuştu. Gazi Giray'ın bu kabileler arasında yetişmiş olması bu kabilelerin kendisi üzerinde tesir etmesinde önemli bir etkeni. **Gülbün-i Hânân** (O. Cudi neşri), s. 129, **Umdetü't-tevârih**, s. 134; Osmanlı vekayinâmelerinden çok farklı bilgiler veren Mehmed Giray'a göre, Nogaylar ile birlikte Gazi Giray'ın Devlet Giray'a isyan etmesinin bir diğer nedeni de, Kırım beglerinin Ulu Beyi Öktimur'un Devlet Giray ile yaşadığı sorundu. Öktimur, Selim Giray'ın yeğeni (kız kardeşinden olma) Kadir Mirza ile aralarında bulunan husumet dolayısıyla Kadir Mirza'yı iki oğlu ile birlikte öldürürcesine dövmüşler, bu durum Selim Giray gibi Kırım Hanı Devlet Giray'ı da oldukça rahatsız etmişti. Devlet Giray tarafından huzura çağrılan Öktimur öldürülme korkusu ile Kırım'ı terk edip Nogaylara sığınmış ve Devlet Giray'ı

maddelerinden biri de, Kırım Hanlığı kuvvetlerinin Lehistan'a akınlarda bulunmaması idi⁶³⁵. Osmanlı Devleti, Gazi Giray'a bu davranışlarından dolayı birkaç defa nasihâtnameler göndermişse de Gazi Giray bu uyarılara kulak asmayınca Özü Valisi Yusuf Paşa, Kefe Beyler Beyi Murtaza Paşa ve Devlet Giray bu isyanı bastırmakla görevlendirilmişti⁶³⁶. Kardeşi Kırım Hanı Devlet Giray ve kalgayı Saadet Giray'dan şikâyetçi olan ve onlara teslim olmayı kabul etmeyen Gazi Giray, isyan hareketinden vazgeçerek Osmanlı Devleti'ne teslim olmayı kabul etti. Özü Valisi Yusuf Paşa'ya teslim olan Gazi Giray, Kapu ortasında birkaç gün haps edildikten sonra Rodos'a sürgün edilmişti⁶³⁷.

Halim Giray'ın Hacı Selim Giray'ın en çok güvendiği oğlu olarak ifade ettiği Şehbaz Giray'ın⁶³⁸ öldürülmesi hususunda Osmanlı vekayinâme ve Kırım kroniklerinde bu olay karşısında Selim Giray'ın takındığı tavır hakkında herhangi bir malumat bulunmamaktadır. Fakat öyle anlaşılıyor ki, Hacı Selim Giray, oğulları Kırım Hanı II.

hanlıktan indirmek için Gazi Giray'ın başlatmış olduğu isyanın en büyük öncülerinden olmuştu. Öktimur, *"heman Devlet Giray Han'ı azl itdürmeğe sa'y u ihtimâm gerekdür"* sözleri ile Carim Mirza, Arslan Mirza, Gazi Giray ve Nogay kavmini toplayıp, *"bu hanı istemeyiz, zalimdir ve bizi hilaf-ı şer-i yurdumuzdan ihrac etmek ister"* sözleri ile Osmanlı Devleti'ne haberler göndermekte idi. **Tarih-i Mehmed Giray Han**, s. 120, 121

⁶³⁵ BOA, DVN. DVE. D. 55/I, s. 22-26, BOA, A. DVNS.NHM.d.,6, s. 2-5, Anafarta, a.g.e., s. 19, 20, **Zübde-i Vekayîât**, 662-660, **Nûsretname**, s. 400-406, s. 662-666, Özcan, *"Karlofça"*, s. 504-507

⁶³⁶ BOA, A. DVN, 256/68, **Uşşâkîzâde Tarihi**, C.I, s. 451, **Zübde-i Vekayîât**, s. 703,704, **Râşid**, C.II, s. 507

⁶³⁷ BOA, İE. HR 6/624, **Umdetü't-tevârih**, s. 137, **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 200, **Zübde-i Vekayîât**, s. 704-705, **Uşşâkîzâde Tarihi**, C.I, s. 451, 452, **Râşid**, C.II, s. 507; Silahdar'a göre Gazi Giray, Nogaylar ile birlikte Devlet Giray'a karşı birkaç mücadelede bulunmuş, Osmanlı Devleti tarafından kendisine gönderilen "Tatarlar senden hoşnud, Edirne'ye gelersen seni Kırım Hanlığına getiririz" yönündeki aldatıcı fermanla kandırılan Gazi Giray, yakalanıp Rodos'a sürülmüştü. **Nûsretname**, s. 505; Halim Giray'a göre, donmuş Berezen suyunda Nogalar ile karşılaşan fakat sonuç elde edemeyen Devlet Giray, baharda Nogaylar üzerine yeni sefer hazırlıkları yaparken Cavim Mirza, Devlet Giray'dan af dilemiş ve akabinde Gazi Giray da Osmanlı Devleti'ne teslim olmak zorunda kalmıştı. **Gülbün-i Hanân** (O. Cudi Neşri), s. 130; Mehmed Giray, Gazi Giray'ın teslim olmasını çok farklı anlatmaktadır. Müellife göre, Devlet Giray emrindeki 100.000 askerden oluşan Kırım kuvvetleri ile Gazi Giray, Cavim Mirza, Arslan Beg ve Öktimur'un da aralarında bulunduğu 80.000 kişilik Nogay ordusu Fuyanlık denen yerde karşılaşmış, korkuya kapılan Nogay askerlerinin bir kısmı firar ederek Devlet Giray'a sığınmıştı. Nogay ordusunun diğer kısmı, Devlet Giray'dan sulh talep edip fırsattan istifade Aksu nehri tarafına kaçınca Devlet Giray, Nogayların yurdu Akkerman üzerine yürüyerek büyük bir katliam yapmıştı. Devlet Giray kendisine isyan eden Nogayların başlarından olan Cavim Mirza ve Arslan Mirza'nın aşiretlerini iskân etmek üzere Kırım'a nakletmişti. Kurtulmayı başaran Nogaylar ile birlikte Gazi Giray, Kozak ülkesinde bulunan Çehrin Kalesi yakınlarına firar etmek zorunda kalmıştı. Devlet Giray'ın kendisini affettiğine dair gönderdiği haberlere aldırış etmeyen Gazi Giray, üç ay kadar bu civarda dolaştıktan sonra Akkerman'a gelerek Devlet Giray'a teslim olmuştu. Gene Osmanlı vekayinâmelerinden çok farklı olarak Mehmed Giray, Gazi Giray'ın Devlet Giray tarafından hoş karşılandığını, Devlet Giray'ın üzerinde bulunan ilbâsı ona verdiğini ayrıca Gazi Giray'a harçlık vererek onu Osmanlı Devleti tarafından gönderilen kapıcıbaşı ile Edirne'ye uğurladığını kaydetmektedir. **Tarih-i Mehmed Giray Han**, s. 126-130

⁶³⁸ **Esseb-üs-seyyar'den naklen Gülbün-i Hânân**, s. 114, 115

Devlet Giray ve kalgayı Saadet Giray'ı vakıf gelirlerinin dışında bırakmakla ayrıca oğlu Devlet Giray'ın yerine dördüncü defa han tayin edildiğinde Gazi Giray'ı kalgay ve Kaplan Giray'ı nureddin tayin etmekle onlara olan tepkisini göstermekteydi.⁶³⁹

Diğer oğlu Gazi Giray isyanında ise Hacı Selim Giray'ın yardımına başvurulmuş hatta oğlu tarafından gerçekleştirilen bu isyan nedeni ile hasta haliyle Silivrideki çiftliğinden Serez/Siroz'a nakledilmek zorunda bırakılmıştı. Daha öncede belirttiğimiz gibi yaşlılığı ve özellikle nikris hastalığı nedeniyle hanlıktan oğlu Devlet Giray lehine çekilen Hacı Selim Giray, yatalak halde Silivride bulunan çiftliğinde istirahat etmekteydi. Osmanlı Devlet erkânının fikrine göre Gazi Giray, babası Selim Giray'ın sözünden çıkamazdı. Fakat Gazi Giray, babası Hacı Selim Giray'ın da sözünü dinelemeyerek Nogaylar ile birlikte Devlet Giray ve Osmanlı Devleti'ne karşı olan isyanına devam etti.

Mehmed Giray'a göre Hacı Selim Giray, oğlu Gazi Giray'ın bu isyanını önleyemediğinden dolayı Sultan II. Mustafa'nın emriyle ikamet etmekte olduğu Silivrideki çiftliğinden Rodos'a nakledilmiş, Sadrazam Amcazâde Hüseyin Paşa'nın inisiyatifi ile sürgün yeri olarak belirlenen Rodos, Siroz ile değiştirilmişti. Amcazade Hüseyin Paşa'nın Hacı Selim Giray'ın nakledileceği yer olarak Siroz'u belirlemesinde, havası ve yaylakları meşhur olan Siroz'un Selim Giray'ın hastalığına iyi geleceğine dair olan düşüncesi idi⁶⁴⁰. Uşşâkîzâde ve Zübde-i Vekaiyât'ta ise Hacı Selim Giray'ın Siroz'a nakledilmesinde oğlu Kırım Hanı Devlet Giray etkili olmuştur. Çünkü Gazi Giray isyanında olduğu gibi Kırım dâhilinde vuku bulan en ufak bir anlaşmazlıkta Hacı Selim Giray'ın çare olarak görülmekte, bu durum Kırım Hanı Devlet Giray'ı babası Hacı Selim Giray'ın gölgesinde bırakmakta ve Selim Giray'ın Devlet Giray tarafından iktidarı için tehlike unsuru olarak görülmesine neden olmaktaydı⁶⁴¹.

⁶³⁹ Çınar, a.g.m., s. 29

⁶⁴⁰ **Umdetü't-tevârih**, s. 138, Hüseyin Paşa, *ale'l-fevr bir ferman tahririyle kendü kapucubaşılarından birisin irsâl eyleyüp, "hân Hazretleri bizimle müşerref olmadıkça kaldırmayup tehir eyleyesiz" deyü tenbih olundu. El-kıssa, bir haftadan ziyade meks olunup sadr-ı âlî dahi Han Hazretleriyle mülâki olduklarında hatt-ı hümayûn vakı' Rodos kelamını Siroz'a tahvîl eylediler*". **Tarih-i Mehmed Giray Han**, s. 139, 140

⁶⁴¹ **Uşşâkîzâde Tarihi**, C.I, s. 453, **Zübde-i Vekaiyât**, s. 705

Kırım Hanı Devlet Giray, 1700 senesinde Gazi Giray isyanını Osmanlı Devleti yardımı ile bastırdıktan hemen sonra 1701 senesinde bu defa küçük kardeşi Kaplan Giray kendisine karşı isyan hareketine girişmişti. Osmanlı vekayinâmelerinden Uşşâkîzâde Tarihi, Zübde-i Vekayîât ve Anonim Osmanlı Tarihlerine göre Kaplan Giray'ın ağabeyi Kırım Hanı Devlet Giray'a isyan etme nedeni, diğer kardeşleri Gazi Giray örneğinde olduğu gibi Şehbâz Giray'ın öldürülmesinden sonra duyduğu endişe ve korku idi⁶⁴². Kırım kroniklerinden Gülbün-i Hanan, Es Seb'us-Seyyar'dan naklen Kaplan Giray'ın isyan nedenini, Kaplan Giray'ın Çekesler'in Besleni kabilesini ağır şekilde cezalandırmış olması olarak açıklamaktadır. Kaplan Giray, ağabeyi Şehbaz Giray'ı öldüren Besleni kabilesini ağır şekilde cezalandırınca bu durum, bu kabile tarafından talim ve terbiye gören Devlet Giray'ı oldukça rahatsız etmiş ve Devlet Giray kardeşi Kaplan Giray'ı rencide edici bir biçimde azarlayınca Kaplan Giray kendisine karşı tavrı alarak Kefe'ye gitmiştir⁶⁴³.

Buraya kadar izah etmeye çalıştığımız Kaplan Giray sorununu kullandığımız kaynaklar yeterince izah edememekte ve kısaca ele almaktadır. Kaplan Giray meselesini en teferruatlı ve farklı bakış açısı ile ele alan Mehmed Giray olmuştur. Mehmed Giray'ın naklettiğine göre, Kaplan Giray'ın dayısı Hâcî Ali Ağa, Selim Giray'ın kölelerinden olup onun iltimasıyla hazînedârbaşılık görevine kadar ilerlemişti. Devlet Giray, Kırım Hanı olunca babası Hacı Selim Giray'ın isteği ile Ali Ağa'yı Kırım'a vezir tayin etmişti. Gazi Giray isyanından sonra nureddinlik mansıbının boş kalması üzerine Vezir Ali Ağa, bu makamın Kaplan Giray'a verilmesi hususunda birkaç defa Devlet Giray'dan ricacı olmuştu. Devlet Giray ise Kanun-ı Cengiziyeye göre, bu makama Kaplan Giray'dan yaşça büyük olan amcasının oğlu İnayet Giray'ı düşünmekteydi. Hacı Ali Ağa, Devlet Giray'ın bu tutumundan dolayı kendisine hizmette bulunmayacağını bildirmekte hatta Osmanlı Devlet erkânı ile bu amacını gerçekleştirmek için teşr-i mesâide bulunmaktan çekinmemişti. Kırım'a gelen Mîrâhûr Ağası Kiblelizâde'nin Sultan II. Mustafa'nın Kaplan Giray'ı nureddin tayin etmek istediği yönündeki

⁶⁴² Uşşâkîzâde Tarihi, C.I, s. 452, 453, Zübde-i Vekayîât, s. 705, Anonim Osmanlı Tarihi, s. 200

⁶⁴³ Gülbün-i Hânân (O. Cudi neşri), s.130,131

düşünceleri, Devlet Giray'ı oldukça kızdırmıştı. Mehmed Giray'ın bildirildiğine göre Hacı Selim Giray da Kaplan Giray'ın nureddin olmasına sıcak bakmaktaydı. Devlet Giray, Hacı Ali Ağa'yı huzuruna çağırarak Osmanlı Devleti, babası Hacı Selim Giray ile arasına nifak sokmak hatta Gazi Giray isyanını körüklemekle suçladığı Ali Ağa'yı sert şekilde tenkit edince korkuya kapılan Hacı Ali Ağa, Kaplan Giray'ı da ayartarak Kefe'ye firar etmişlerdi. Devlet Giray'ın Hacı Ali Ağa ve Kaplan Giray'ın teslim edilmesi hususundaki beklentisi, Kefe Paşası ve müftüsü tarafından karşılık bulmamış ve Kefe Paşası Hacı Ali Ağa ve Kaplan Giray'ı sefine ile İstanbul'a göndermişti. Hacı Selim Giray'ın bakıp büyüttüğü kölesi olan Kaim-mâkam Osman Paşa'ya sığınan Hacı Ali Ağa ve Kaplan Giray, Devlet Giray'ın isteğine rağmen kendisine teslim edilmeyip Hacı Ali Ağa İlmiye adasına, Kaplan Giray ise Bahrü'l-Ummân yani Boğazhisarı'na sürgün edilmişti. Bu sırada Hacı Selim Giray da Siroz'dan Yanbolu civarında bulunan Fındıklı köyündeki çiftliğine nakledilmişti⁶⁴⁴.

⁶⁴⁴ Tarih-i Mehmed Giray Han, s. 141-145; 1192 numaralı hurufat defterinde mevcut olan 657 numaralı kayıta Fındıklı köyünde Selim Giray'ın adını taşıyan bir camii mevcuttur. 1702 tarihli bu belgede, “*Fındıklı karyesinde sâbikan Kırım Hanı olan Selim Giray Cami-i kurbunda câmi-i şerîfde vâki muallimhânesinin yevmi on akçe ile muallimi olmayup bir muallim lazım olmağla Mehmed Hoca bin Murat'a kadısı Ahmed arzıyla sadaka buyruldu*” ifadesi yer almaktadır. Halil Çal, “1192 Numaralı 1697-1716 Tarihli Hurufat Defterine Göre Bulgaristan'daki Türk Mimarisi”, *Balkanlar'da Kültürel Etkileşim Ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri (17-19 Mayıs 2000 Şumnu-Bulgaristan)*, 1. Cilt, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 2001, s. 244, 279

B) Kırım Hanı II. Devlet Giray'ın İsyanı ve Selim Giray'ın Kırım Hanı Tayin Edilmesi

Avusturya, Lehistan ve Venedik ile imzalanan Karlofça Anlaşması, Rusya ile mütareke mahiyetinde kalmıştı⁶⁴⁵. Çünkü Osmanlı Devleti, Rusya'dan Azak Kalesi'nin iadesini isterken Rusya, Karadeniz'in giriş kapısı olan Kerç Boğazı'nı Osmanlı Devleti'nden talep etmekteydi. Avusturya, Lehistan ve Venedik'in baskıları ile anlaşmaya zorlanan Rusya, Büyük elçisi Bogdanoviç Voznitsin'in imza yetkisinin olmadığını gerekçe göstererek Karlofça Anlaşması'nı imzalamamıştı. Rusya çıkarları için yıkım olarak gördüğü Karlofça Anlaşması'nı daha sonra Osmanlı Devleti ile yapacağı ikili anlaşma ile lehine çevirmenin hesaplarını yapmaktaydı. Çar Petro bu amaçla, Osmanlı Devleti üzerinde psikolojik üstünlük kurmak ve Osmanlı Devleti'nden beklentilerine karşılık bulmak için elçisi Dyak Emelyan Ukraintsev'i (Емельян Игнатьевич Украинцев)⁶⁴⁶ taşıyan "Krepost" adlı geminin de içinde bulunduğu büyük bir donanmayı İstanbul Anlaşması müzakereleri için İstanbul'a göndermişti⁶⁴⁷.

Osmanlı Devleti ve Rusya arasında imzalanan 13 Temmuz 1700 tarihli 14 maddeden oluşan İstanbul Anlaşması'nın Kırım Hanlığı ile ilgili olan bölümünde Rusya ve himayesindeki Kozaklar, Kırım, Taman ve Karadeniz sahillerine, Osmanlı Devleti tabiliğinde bulunan Kırım Hanlığı kuvvetleri ise Rusya'ya ganimet ve köle ticareti amaçlı saldırılarda bulunmayacaktı. Ayrıca Osmanlı Devleti tarafından bu anlaşma ile

⁶⁴⁵ BOA, K.K.d, 53, s. 38,39, BOA, YB (1), 1/19, BOA, A. DVNS.NHM.d, 1, s. 6-9

⁶⁴⁶ Afanasy Ordin-Nashchokin hizmetinde elçilik dairesinde göreve başlayan Ukrantsev, 1662-1663 tarihleri arasında elçi olarak Varşova'da bulundu. Rusya'nın Lehistan ile imzaladığı 1667 tarihli Andrusova Anlaşması'na iştirak eden Ukrantsev, Ataman Samoylovich'i ikna ederek Rusyanın 1687 ve 1689 tarihli Kırım'ı işgal amaçlı seferlerine de katıldı. Ukrantsev'i Rusyanın Lehistan ile imzaladığı ve Kutsal ittifak'a dâhil olduğu 1686 "Eternal Peace" (Ebedi Barış) anlaşmasında da görmekteyiz. Karlofça Anlaşması sonrası İstanbul'a gönderilen Ukrantsev, Osmanlı Devleti ve Rusya arasında imzalanan 3 Temmuz 1700 tarihli İstanbul Anlaşmasına da aracılık etmiştir. H. A. Кудрявцев, **Государево Око: Тайная Дипломатия и Разведка на Службе России**, Москва, 2002, с. 246-248 (N. A. Kudriavtsev, *Gosudarevo Oko Tainaia Diplomatii u Razvedka Na Sluzhbe Rossii, Moskova, 2002, s. 246-248*)

⁶⁴⁷ Elçi Ukrantsev'in İstanbul Anlaşması müzakereleri için Türkçe "Kale" anlamına gelen "Krepost" adlı gemi ile İstanbul'a yapmış olduğu seyahat ve bu seyahatin Osmanlı ve Rusya arasında neden olduğu kriz hususunda geniş bilgi için bkz. Fatih Ünal, "Karadeniz'e Çıkan İlk Rus Savaş Gemisi "Krepost" ve Ukrantsev'in İstanbul Elçiliği 1699-1700", **Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 5, Kış-2012, s. 223-234

müstakil bir devlet olarak kabul edilen Rusya, Kırım Hanlığı'na ödemekte olduğu vergileri artık vermeyecekti⁶⁴⁸.

İstanbul Anlaşması bir bütün olarak Kırım Hanlığı tarafından tasvip edilmemekte hatta ihanet olarak görülmekle beraber özellikle yukarıda ifade ettiğimiz iki husus Kırım Hanlığı'nı ziyadesiyle rahatsız etmekteydi. Çünkü kuruluşundan itibaren Kırım Hanlığı'nın ekonomisinin en önemli gelir kaynağını, Rusya ve Lehistan üzerine yapılan ganimet ve esir (köle ticareti) amaçlı seferler oluşturmaktaydı. Diğer taraftan Rusya'dan alına gelen vergilerin İstanbul Anlaşması ile sonlandırılması Kırım Hanlığı'nı tamamen Osmanlı Devleti'nin eline bakmaya mecbur etmekteydi. Devlet Giray, Kırım'ı Hanı olduktan sonra İstanbul Anlaşması'na olan tepkisini, henüz yeni han olması, kardeşleri ile giriştiği iktidar mücadeleleri ve gerek Karlofça ve gerekse İstanbul Anlaşmaları'nın imzalanmasında büyük pay sahibi olan Rusya ile barış taraftarı Amcazâde Hüseyin Paşa'nın sadarette olması nedenlerinden ötürü ortaya koyamamıştı.

İstanbul Anlaşma'sına göre, Azak ve çevresindeki kaleleri tahkim etmemeyi taahhüt eden Rusya, Silahdar'ın ifadesiyle bu kaleleri eskisine göre on kat daha fazla bir şekilde tahkim etmekle kalmayıp Azak ve Voronej'de iki donanma ihdas ettirmişti. Rusya, kara yönünde ise Kırım kuvvetlerinin akınlarını durdurmak için Kuban ırmağı ağzında, Azak'ın sağ cihetinden Orkapı'ya kadar ve Özü ırmağı boyunca birçok kale ve palanga inşa etmişti. Nihayetinde Rusya'nın Kırım topraklarına 12 saat uzaklıkta

⁶⁴⁸ Н.И. Командорова, **Русский Стамбул**, Вече, 2009, с. 158 (*N. İ Komandorova, Russkiy Stambul, Veçe, 2009, s. 158*), F.F. Lashkov, **a.g.e.**, s. 42-45; İstanbul Anlaşmasının diğer maddeleri arasında şu hususlar yer almaktaydı. a)Azak Kalesi ve ona tabi diğer kaleler Rusya'ya bırakılırken Özü Nehri üzerindeki Togan, Nusret Kermân, Gazi Kermân ve Şahin Kermân kaleleri yıkılmak suretiyle Osmanlı Devleti'ne verilecekti. b) Or Kalesine 12 saat mesafede Azak Kalesinden Mius nehrine kadar olan saha askerden arındırılarak iki devlet arasında tampon bölge olacak. c)Rusya İstanbul'da daimi elçi bulundurma hakkına sahip olacaktı. Bu maddenin gereği olarak İstanbul'a gönderilen ilk Rus elçisi Pyotr Andreyeviç Tolstoy olmuştur. **BOA, YB (1), 1/19, BOA, DVNS. NHM.d-5, s. 688, BOA, DVNS. NHM.d-5, s. 648, 649, Tolstoy'un Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu**, Çev: İbrahim Allahverdi, İstanbul, 2009, **Uşşâkizâde Tarihi**, C.I, s. 406, **Zübde-i Vekayiât**, s. 692-698, **Râşid**, C.II, s. 486,494, A. A Данилов, **История России IX-XIX Века**, Владос, 1998, с.169 (*A.A. Danilov, İstoriya Rossii IX-XIX v., Valdos, 1998, s. 169*); İstanbul Anlaşması müzakerelerinde Osmanlı Devleti ve Rusya arasında sorun teşkil eden en önemli hususlardan biri de, Rusya'nın Karadeniz'de gemileri için seyrüsefer ve ticaret yapma serbestliği kazanmasına yönelik çabaları olmuştur. Rusya'nın bu isteği, Osmanlı Devleti tarafından "*Karadeniz bi'l-küllîye kâbza-i tasarruf-ı hüsvânemizdedir*" ifadeleri ile Karadeniz'in kendilerine ait bir iç deniz olduğu belirtilerek reddedilmiştir. **BOA, A. DVN.DVE, 83/1, s.8-11, BOA, DVNS. NHM.d, 6, s. 8-14**

bulunan Kamenka (Kamanike) Kalesi'ni tamir ve tahkim ettirmesi Kırım ahalisinin endişe ve tepkilerine neden olmuştu⁶⁴⁹.

Devlet Giray, Rusya'nın bu hareketlerinden kaynaklanan endişelerini İstanbul'a bildirmek üzere Abdülatif başkanlığında Kırım beğlerinin ileri gelenlerinden oluşan 50 kişilik bir heyeti, Edirne'ye gönderdi. Devlet Giray göndermiş olduğu bu heyetle Osmanlı Devleti'nden beklediği desteği alamadı. Üstelik Şeyhülislam Hacı Feyzullah Efendi (1695-1703), Devlet Giray tarafından gönderilen bu Kırım heyetini, “*Siz bir alay kezzap taifesiz Moskovlu ile otuz seneye değin muhkem sulh olunmuştur. Bir veçhile sulhe mugayir hareket itmeziz*” sözleri tenkit etmekteydi. Kırım heyetinin: “*Haşâ kizbi kabul itmeziz, beş kere yüz bin ehl-i İslamın vekili olup geldik. Bunlar cümle yalancı mıdır? Çünkü Moskov taifesi sulhünde sabit kademdir, deryada bu denlü sefayin ve karada kıl'a yapmak neden iktiza itti. Bunlar ahidnâmede memnu iken der devletten mezûn olmasalar cüret idüb mübaşeret itmezlerdi. Gayret-i din bu mudur? Moskov Çarının tahtı Kırıma iki aylık yol alıp Kırım üzerine yürüdkçe onbeşer yirmişer konak karşı varup otluğun yakar ve kurasın yıkar tahrib itmekle kendülerin ve davarların açlıktan zebun idüb bi'z-zarûre hezâr fezâhatle girü döndürür idük. Şimdi ise Kırımın her canibin kâfir aldı. Cemiyet ittüklerüniün sabahası kapumuz dibinde buluruz. İstanbul'un kilidi Kırımdır, içindeki Tatar kal'anızdır. Bi-menfaât meccânen sizi bekliyorlar. Kırım size gerekmez ise Allah mübarek eyleye, bize gayrı yer gösterin*” sözleri ile dile getirdikleri ülkelerinin geleceğine dair kaygıları, daha öncede belirttiğimiz gibi Rusya ile sulhun mimarı olan ve bunun bozulmasını istemeyen Sadrazam Amcazâde Hüseyin Paşa'nın kayıtsızlığı ile desteksiz kalmıştı⁶⁵⁰.

⁶⁴⁹ В. Н. Демченко, **Российского Флота Начало: Первая Книга Диалогии о Воронежских Страницах Истории Российского Военно-Морского Флота**, Воронежский Гостинец, 1996, с. 253, 254 (V. N. Demçenko, *Rossiyskogo Flota Naçalo: Pervaya Kniga Dialogii o Voronejskih Stranitsah Istorii Rossiyskogo Voennno-Morskogo Flota, Voronejskiy Gostinets*, 1996, s. 253, 254), **Nûsretnâme**, s. 553,554, **Umdetü't-tevârih**, s. 138

⁶⁵⁰ Devlet Giray, ülkeleri Kırım'ı tehdit eden Rusya'nın İstanbul Anlaşması'na aykırı davranışlarını Sultan II. Mustafa'ya bildirince, bu konunun araştırılması vazifesi, Sadrazam Amcazâde'nin yeğeni Mirahûr-ı evvel Kiblelizâde Ali Bey'e verilmişti. Kiblelizâde Ali Bey yapmış olduğu tahkikât neticesinde Devlet Giray'ın endişelerinde haklı olduğunu görmüş fakat Rusya ile barışın bozulmasını istemeyen Sadrazam Amcazâde Hüseyin Paşa'nın telkinleriyle raporunu Devlet Giray'ın endişelerinin asılsız olduğu yönünde hazırlamak zorunda kalmıştı. Kantemir, **a.g.e.**, s. C.II, s. 832, 833, **Zübde-i Vekaiyât**, s. 729, 735.736.737, F. Köprülü, “*Amcazâde Hüseyin Paşa*”, **İA**, C. V/1, s. 699

Amcazade Hüseyin Paşa'nın halefi Daltaban Mustafa Paşa'nın⁶⁵¹ sadârete gelmesi, Kırım Hanı Devlet Giray ve Kırım ahalisinin Rusya hakkındaki endişelerinin destek bulması için bir umut oldu. Kırım Hanı Devlet Giray, Sadrazam Daltaban Mustafa Paşa'ya gönderdiği mektubunda, ülkesi Kırım'a yönelik Rusya tehlikesinden duyduğu endişelerini belirttikten sonra *"sulhe bizi karıştırmadılar, bir kör Tatar olsun bari tarafımızdan içinizde bulunsun deyü rica ide gördüm, kabul itmeyüp bize külli ihanet eylediler. Akıbet memâlik-i İslamiyeyi yıkıp bu hale koyunca çalıştılar. İşte bu güne şeâmeti müşahade olundu, gayret ve hamiyet sizindir"* sözleriyle Osmanlı Devleti'ne olan tepkisini ortaya koymakta ve Daltaban Mustafa Paşa'dan Rusya karşısında kendisine yardım etmesini istemekteydi. Sadrazam Daltaban Mustafa Paşa da Rusya'dan intikam alma fikriyatında olup Kırım Hanlığı'nın Rusya'ya saldırması ile oluşacak kargaşa ortamında kendisine rakip olarak gördüğü Şeyhülislam Feyzullah Efendi'yi bertaraf edeceğini düşünmekteydi. Bu amaçla Daltaban Mustafa Paşa, Devlet Giray'a gizlice gönderdiği mektubunda, Rusya'ya sefer açacağını, ordunun Bender'de toplanmasından sonra Lehistan üzerine hareket edilerek Kamanîçe Kalesi'nin geri alınacağını ve ardından Rusya üzerine hareket edileceğini bildirmekte ve Devlet Giray'dan Nogay ve Bucak Tatarları ile birleşerek sefer için gerekli hazırlıkları yapmasını istemekteydi⁶⁵².

Sadrazam Daltaban Mustafa Paşa'dan aldığı olumlu cevap üzerine Devlet Giray, Amcazâde Hüseyin paşa'nın sadâretinde olduğu gibi Kırım ileri gelenleriyle beraber beliren Rus tehlikesine yönelik hazırlamış olduğu raporu, Sultan II. Mustafa'ya gönderdi. İlk raporda olduğu gibi Devlet Giray, Rusya'nın İstanbul Anlaşması'na aykırı davranarak denizde ve karada giriştiği faaliyetler ile Kırım'ı tehdit ettiğini bildirmekteydi⁶⁵³. Diğer taraftan Devlet Giray, bu husustaki ciddiyetini ortaya koymak, padişahın dikkatini Rusya tehlikesine çekmek ve padişahın konuya kayıtsız

⁶⁵¹ Aslen Sırp kökenli olup Manastırda doğmuştur. Amcazâde Hüseyin Paşa'nın halefi olarak sadârete gelen Mustafa Paşa, Kırım Hanı Devlet Giray isyanını desteklemesi sebebiyle azledilip idam edilmiştir. 4 Eylül 1702 - 24 Ocak 1703 tarihleri arasında dört ay yirmi gün sadrazamlık görevini yürütmüştür. A. Özcan, *"Daltaban Mustafa Paşa"*, **DİA**, C. VIII, İstanbul, 1993, s. 433,434

⁶⁵² **Nûsretnâme**, s. 548,549, **Tarih-i Mehmed Giray Han**, s. 150,151

⁶⁵³ *"Tatar askeri zirâ'at ü hirâset ile meşgûl tâife olmayup bunların kâr ü kisbleri nehb ü gâret olmağla moskov ve Leh ile devlet-i Aliyye'nin musâlahalarından çendân mahzûz olmayup Moskov üzerimize gelecektir ve hududumuzda kal'a binâ idüp Kırım memleketlerine yürüyecektir deyü bi-hûde sözler çıkarup birkaç defa kapucubaşılar irsâl ve memleket-i küffâra casuslar gönderilüp kemâl mertebe tecessüs ve tefahhus olundukda aslı olmadığı zâhir oldu"*, **Zübde-i Vekaiyât**, s. 757,758

kalmamasını sağlamak için Nogay mirzaları ve emrine verdiği 5.000 askerle kardeşi ve Kalgayı Saadet Giray'ı Bucak'a göndermişti.

Osmanlı vekayinamelerinden Uşşâkîzâde Tarihi ve Zübde-i Vekaiât'a göre Devlet Giray tarafından Osmanlı Devleti'nin dikkatini Rusya tehlikesine çekmek üzere gönderilen bu ikinci rapor tamamen asılsız olup ziraatla uğraşmayan tek geçim kaynağı yağma ve çapul olan Kırım Hanlığı'nın Rusya ve Lehistan üzerine ganimet ve esir elde etme düşüncesiyle tertip etmeyi planladığı saldırılara zemin hazırlama amaçlıdır⁶⁵⁴. Anonim Osmanlı Tarihi'nde ise bu raporun asılsız olduğu belirtilmekle beraber bu rapora ilaveten Bucak'a gelen Kalgay Saadet Giray'ın buradan Özü Valisi Yusuf Paşa'ya tehditkâr bir mektup gönderdiğini kaydetmektedir⁶⁵⁵. Silahâr, Devlet Giray tarafından gönderilen mektubun doğrulu hakkında bir yorum yapmamakla beraber Devlet Giray'ın Rusya ile yapılan sulh görüşmelerinde Kırım'dan herhangi bir temsilcinin bu görüşmelere katılmayışından kaynaklanan tepkisini dile getirmektedir⁶⁵⁶. Mehmed Giray da mektubun doğru olup olmadığı hususunda bir yorum yapmayıp Devlet Giray'ın göndermiş olduğu bu mektubuyla Rusya tehlikesinden duyduğu kaygılarını ifade etmektedir⁶⁵⁷. Kırım kroniklerinden Gülbün-i Hânân'a göre, Devlet Giray tarafından gönderilen mektup ile ortaya atılan iddiaları araştırmak üzere görevlendirilen memur (yoklamacı) Rusya tarafından rüşvet karşılığı susturulup Devlet Giray yalancı çıkarılmıştır⁶⁵⁸.

Yukarıda izah etmeye çalıştığımız Sadrazam Daltaban Mustafa Paşa ve Kırım Hanı Devlet Giray tarafından Rusya üzerine tasarlanan plan, Reisülküttap Râmî Mehmed Efendi'nin durumu sezinlemesi ve Şeyhülislam Hacı Feyzullah Efendi'ye

⁶⁵⁴ Uşşâkîzâde Tarihi, s. 535,536, Zübde-i Vekaiyât, 757-759

⁶⁵⁵ "Saadet Giray vâfir asker ile Kırım'dan kalkub Bucak içine gelüp Özü Valisi Yusuf Paşa'ya mektup gönderüp Kırım'ın ahvâlin arz u mahzar etmeğe Hân'ın izni ile Bucak'a geldik" deyü yazmış. Anonim Osmanlı Tarihi, s. 200

⁶⁵⁶ Nûsretnâme, s. 555

⁶⁵⁷ Tarih-i Mehmed Giray Han, s. 151

⁶⁵⁸ İddialarının yalan olduğuna kanaat getirilen Devlet Giray, büyük üzüntü duymuş ve bu üzüntüsünü "Benim kabahâtim sadakatımdır" sözleriyle dile getirmiştir. Gülbün-i Hânân (O. Cudi Neşri) s. 130-132, Umdetü't-tevârih, s. 138; Bu sırada İstanbul'da bulunan Rus elçisine bu durum sorulduğunda Rus elçisi, "Tatarlar yağma ve çapulla geçinimlerini sağladıklarından bizle barış istemiyorlar, Kırım'a yakın olarak inşâ ettiğimizi iddia ettikleri kale, Ur/Or kapısından kırk saat uzakta bulunmakta olup dostumuz Potkalı Kozaklarını muhafaza etmek içindir. Azak'ta kalyonlarımızın bulunduğu dair olan iddia ise, cenk vaktinde 12 kalyon Azak'a gönderdik ve onları geri götürmeye imkânımız olmadı. Araştırma için kapıcıbaşı tayin edin söylediklerimde yalan varsa ben buradayım hatta onları size akçesiyle satababiliriz" demekteydi. Zübde-i Vekaiyât, s. 759, Anonim Osmanlı Tarihi, s. 201,202, BOA, A. DVNS.MHM.d -112, s. 401, 402

bildirilmesi ile uygulamaya sokulamamıştır. Silahdar'ın naklettiğine Şeyhülislam Feyzullah Efendi, durumu Sultan II. Mustafa'ya bildirmiş bunun üzerine aralarında yaptıkları istişare ile Kırım Hanlığı'na Devlet Giray'ın yerine Hacı Selim Giray'ın, Sadrazamlığı da Daltaban Mustafa Paşa'nın yerine Reisülküttâb Mehmed Efendi'nin getirilmesine karar verilmişti⁶⁵⁹.

Hanlıktan azledilmesine karar verilen Devlet Giray, Kapıcıbaşı Mehmed Ağa ile Edirne'ye davet edilirken o sırada Yanbolu'da ikamet etmekte olan Hacı Selim Giray da 26 Aralık 1702'de Kırım Hanı tayin edilip Edirne'ye davet edilmişti. Defterdar Mehmed Paşa'nın "*Tevcih Şuden-i hânî be-Selîm Giray*" başlığı altında bildirdiğine göre, Hacı Selim Giray'ın bu sırada ilerlemiş olan nikris hastalığı sebebiyle ayakta durmaya takati olmayıp Edirne'ye araba ile getirilmişti. Bundan dolayı kendisini Muhzır Ağa ve Bostancılar Odabaşısı sadrazam sarayına yakın Sinan Paşa sarayı denen yerde karşılamış ve Sinan Paşa sarayına yerleştirilmişti⁶⁶⁰.

Dördüncü defa Kırım hanı olan Hacı Selim Giray, azledilen oğulları Kırım Hanı Devlet Giray ve kalgayı Saadet Giray'a tepki olacak ki, onlar tarafından Rodos'a sürülen oğlu Gazi Giray'ı serbest bıraktırıp kalgay ve Boğazhisarı'na sürülen diğer oğlu Kaplan Giray'ı kendisine nureddin tayin etmiştir⁶⁶¹. Sadrazam Daltaban Mustafa Paşa ile Sultan II. Mustafa'nın huzuruna çıkan Hacı Selim Giray'a adet üzere kadife kaplı samûr kabaniçe giydirilip, mücevher süslü iki sorguç, tirkeş ve tam donanımlı bir at hediye ihsan edildikten sonra Selim Giray, Sultan II. Mustafa tarafından "*babam ve emmilerim vaktinde hidmet-i sadakatin malûm-ı hümayûnumdur. Bu fitnenin dağılmasını ve ele girenlerin hakkından gelinmesini senden bilirim*" sözleri uyarılmakta idi. Öyle anlaşıyor ki, Sultan II. Mustafa nezdinde, iltimasıyla Kırım Hanı olarak tayin ettirdiği oğlu Devlet Giray'ın neden olduğu bu karışıklıktan Hacı Selim Giray sorumlu

⁶⁵⁹ BOA, D. BŞM.MHF, 10/23, *Nûsretnâme*, s. 556; Mehmed Giray'a göre Selim Giray'ın dördüncü defa Kırım Hanı olarak tavsiye eden Sadrazam Daltaban Mustafa Paşadır. Daltaban Mustafa Paşa, Selim Giray'ın iltimasıyla yeniçeri ağalığı ve vezir rütbelerini elde etmiş olup mevcut Kırım Hanı Devlet Giray ile planladıkları tertibatın ifşâ olmasıyla Devlet Giray'ı bırakıp Selim Giray'ı Kırım Hanı tayin etmekle kendisini kurtaracağını düşünmekteydi. Sultan II. Mustafa'nın huzuruna çıkan Daltaban Mustafa Paşa, "*Hâla Kırım halkının nizamı el-Hâc Selim Giray Han ile bulunur. Gayrı ilaç olmaz*" demektedir. **Tarih-i Mehmed Giray Han**, s. 152

⁶⁶⁰ *Zübde-i Vekaiyât*, s. 759, Silahdar'a göre Edirne'ye gelen Selim Giray, Tunca nehri kıyısında Hasbahçe'de bulunan İmam Efendi Köşkü'ne yerleştirilmiştir. *Nûsretnâme*, s. 556, 557, **Tarih-i Mehmed Giray Han**, s. 153

⁶⁶¹ BOA, A. DVNS.MHM.d, 112, s. 401,402, *Nûsretnâme*, s. 556, 557, *Zübde-i Vekaiyât*, s. 760, **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 202, **Tarih-i Mehmed Giray Han**, s. 153, *Umdetü't-tevârih*, s. 139,140

tutuluyor ve bu sorunun çözümü de kendisinden beklenmekle beraber gereken ihtimamı göstermesi isteniyordu. Altı gün Edirne’de kalan Hacı Selim Giray, Kırım’a gitmek üzere Sadrazam tarafından Gülbaba denen mahalle kadar uğurlanmış ve Niğbolu Sancakbeyi Ali Paşa mahiyetine verilmiştir⁶⁶²

Hanlıktan azledilmesini haksızlık olarak gören Devlet Giray, birde babası Hacı Selim Giray’ın yerine Kırım hanı olarak tayin edilmesine oldukça içerlemişti. Hanlık döneminde sorunlar yaşadığı ve sürgünlerine neden olduğu kardeşleri Gazi Giray’ın kalgay, Kaplan Giray’ın nureddin olması ise Devlet Giray’ı oldukça sinirlendirmekle beraber bir o kadar da endişelendirmekteydi. Devlet Giray hanlıktan azledilmenin şaşkınlığını yaşarken Kırım ümerasının kendisine “*senden ayrılmayız ve senden başka han istemeyiz, Selim Giray dahi gelse onu han olarak kabul etmeyiz*” yönündeki sözleri cesaret vermişti⁶⁶³. Bu sırada Devlet Giray’ın kalgaylığını yapmış olan kardeşi Saadet Giray Bucak’ta bulunmaktaydı. Nogay ve Bucak Tatarlarından oluşan 10.000’den fazla kuvvetleri ile İsmail ve Kili civarındaki köylere baskınlar yapmakta ve bu köyleri yağmalamakta idi. Devlet Giray’ı da yanına çağıran Saadet Giray, hedefinin İstanbul’a kadar tüm Rumeli’deki köy ve kasabaları yağmalamak olduğunu söylemekten sakınmıyordu. Bu sırada 500 adamı ile Or kapısı’na gelen Devlet Giray, kardeşi Saadet Giray’ın çağrısı üzerine Nogaylar ile birleşmek üzere Kırım halkının kendine katılmasını istemekteydi. Devlet Giray’ın Kırım ahalisinden beklentilerini, özellikle Kefe Müftüsü Ebussuûd Efendi’nin “*her kim atına biner ve onun düşündüğü fesada karışırsa şer’en kâfir olur, karılarından boş düşerler, malları halâl olur*” yönünde vermiş olduğu fetva neticesiz bıraktı. Ebussuûd Efendi’nin bu fetvası bir nevi Kırım dâhilinde dengelerin Hacı Selim Giray lehine değiştiği anlamı taşımaktaydı⁶⁶⁴.

⁶⁶² Nûsretnâme, s. 557, Zübde-i Vekaiyât, s. 760; Anonim Osmanlı Tarihi’ne göre, İmâdiye köşkünde padişah huzuruna çıkan Selim Giray’a kabaniçe ilbâs, murassa kılıç, incili tırkeş, eğirli at ve 2.000 altın ihsan edilerek Bucak tarafına gönderilmiştir. Anonim Osmanlı Tarihi, s. 202

⁶⁶³ Gülbün-i Hânân (O. Cudi Neşri), s. 132,133, Tarih-i Mehmed Giray Han, s. 154, Umdetü't-tevârih, s. 138,139

⁶⁶⁴ Nûsretnâme, s. 559; İlk olarak en başından beri Selim Giray’ı yalnız bırakmayan Şirin kabilesinden Sarı Kadir Şah ve Bıyık Mehmed Şah Hacı Selim Giray’a biat etti. Gülbün-i Hânân (O. Cudi Neşri), s.132,133, Umdetü't-tevârih, s. 139,140

10.000 kişiden fazla kuvveti ile Bucak'ta bulunan Saadet Giray ve Or Kapısında asker toplamaya çalışan Devlet Giray, Osmanlı Devleti'ni ziyadesiyle endişelendirmekteydi. Çünkü Saadet Giray, hedefinin İstanbul'a kadar tüm Rumeli'deki köy ve kasabaları yağmalamak olduğunu söylemekten çekinmiyor, “biz hanımız Devlet Giray'dan memnunuz haricinde hanlığa babamız *Selim Giray dahi gelse öldürürüz*” sözleri ile tabir-i caizse babasını bile tanımayan bir tavır sergiliyordu. Devlet Giray ve Saadat Giray emrindeki bu kuvvetlerin Eflak ve Boğdan'a saldırma ihtimalleri, bu karışıklıktan istifade ile Rusların deniz yolu ile Anadolu sahillerine saldırma riski, Sultan II. Mustafa'yı ziyadesiyle rahatsız etmekteydi. Bundan dolayı Sadrazam Daltaban Mustafa'yı bu gâileyi bertaraf edememesi halinde idam etmekle tehdit etmekteydi. Endişeye kapılan Daltaban Mustafa Paşa, Özü Valisi Yusuf Paşa'yı serâşker tayin edip İsmail Kalesini korumak, isyancı Tatarların Tuna yalılarını yağmalamasını engellemek için de Özü ve Rumeli birliklerini harekete geçirmek üzere isyanı bastırmak için büyük bir kuvvet ihdas ettirmişti⁶⁶⁵.

Kırım ahalisi üzerinde büyük bir nüfuz sahibi olan Hacı Selim Giray'ın Kırım Hanı tayin edilmesi, Osmanlı Devleti'nin isyanı bastırma hususundaki kararlılığı, Devlet Giray ve Saadet Giray emrindeki isyancıları umutsuzluğa düşürmüştü. Havaaların ılık geçmesiyle Tuna nehrinin donmaması da Devlet Giray ve Saadet Giray'ın emellerine ulaşmasını engellemişti. Kalgayı Gazi Giray ve Nureddini Kaplan Giray ile beraber İsmail kasabasına gelen Hacı Selim Giray, burada Vezir Yusuf Paşa ile birleşmiş ve Bucak ve Nogay Tatarlarının ileri gelenlerine göndermiş olduğu mektuplar ile isyandan vazgeçmelerini temin etmişti. Başta Nogay Beylerinden Orak ve Azamet oğullarının Kırım Hanı Hacı Selim Giray'ın tabiliğine girmesi, Saadet Giray'ın korkuya kapılarak Çerkes topraklarına kaçmasına neden olmuştu. Akabinde yalnız kalan Devlet Giray da Or Kapı'dan hareketle Çerkes vilayetine firar etmek zorunda kaldı. Hacı Selim Giray'ın İsmail kasabasından hareketle tahtgahı Kırım'a ulaşması ve Kırım ileri gelenlerinin kendisine itaat etmesi ile gerek Kırım gerekse Osmanlı Devleti için

⁶⁶⁵ **Tarih-i Mehmed Giray Han**, s. 155, 156, **Zübde-i Vekaiyât**, s. 761, **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 203, **Nûsretnâme**, s. 557-559

büyük sorunlar teşkil etmesi muhtemel olan bu isyan hareketi bu suretle önlenmiş oldu⁶⁶⁶.

26 Aralık 1702’de dördüncü defa Kırım Hanı olan Hacı Selim Giray, ilerlemiş yaşı ve özellikle daha öncede de birkaç defa zikrettiğimiz üzere yakalanmış olduğu nikris hastalığı nedeniyle oldukça yorgun ve bitkin düşmüştü. Hacı Selim Giray, yakalanmış olduğu bu nikris hastalığı ile ikinci hanlık döneminden (1684-1692) beri mücadele etmekte ve bu hastalığı müteâkip yıllarda hanlıktan ayrılmasına gerekçe olmaktadır. 1691’de amcansın oğlu Kör Saadet Giray ve 1699’da oğlu II. Devlet Giray lehine hanlıktan çekilirken de en büyük mazereti yakalanmış olduğu bu nikris illeti idi⁶⁶⁷.

Oğlu II. Devlet Giray’ın isyan girişiminden sonra dördüncü defa Kırım Hanlığı’na tayin edilen Hacı Selim Giray’ın artık ayakta durmaya mecali kalmamış bu yüzden o sırada istirahat halinde bulunduğu Yanbolu’dan Edirne’ye gelişi araba yardımı ile olmuş ve kendisini karşılamakla Muhzır Ağa ve Bostancılar Odabaşısı görevlendirilmişti⁶⁶⁸. Selim Giray’ın hastalığı hakkında en teferruatlı bilgiyi Mehmed Giray Han vermektedir. Müellfin vermiş olduğu bilgiye göre Frenk Yahudisi Koyunoğlu adındaki zatın kendisine vermiş olduğu ilaçları üç ay kadar kullan Hacı Selim Giray, derdine derman bulamayınca araba ve sedyeler ile havası iyi gelir diye Yanbolu-Fındıklı karyesinden Çağırgan’a oradan Musufe karyesine gitmek üzere şifası için köy köy dolaşmakta idi. Bu sırada kendisinin hal ve hatırını devamlı surette sormaktan sakınmayan Amcazade Hüseyin Paşa’dan oğlu Kaplan Giray’ın kendisi ile ilgilenmek üzere tutuklu bulunduğu Boğazhisarı’ndan serbest bırakılmasını rica etmiş ve bu ricası kabul edilmiştir⁶⁶⁹.

⁶⁶⁶ Nûsretnâme, s. 561, 562, Zübde-i Vekaiyât, s. 762-764, Anonim Osmanlı Tarihi, s. 203, Tarih-i Mehmed Giray Han, s. 155, 156, Gülbün-i Hânân (O. Cudi Neşri), s.132, 133, Umdetü’t-tevârih, s. 139,140

⁶⁶⁷ BOA, İE. HR, 5/483, BOA, İE. HR, 4/342, BOA, İE. HR, 9/946, Tarih-i Mehmed Giray Han, s. 106, Râşid, C.II, s. 481, Zübde-i Vekaiyât, s. 702, Anonim Osmanlı Tarihi, s. 677, Uşşâkîzâde Tarihi, C.I, s. 376, Gülbün-i Hânân (O. Cudi Neşri), s. 129

⁶⁶⁸ Zübde-i Vekaiyât, s. 759, Nûsretnâme, s. 556, 557

⁶⁶⁹ Tarih-i Mehmed Giray Han, s. 145-148

Uzun süre nikris hastalığı ile mücadele eden ve çare arayan Hacı Selim Giray, 22 Aralık 1704 senesinde 73 yaşında vefat etmiş olup Bahçesaray civarında bulunan Han Camii civarına defn edilmiştir.

SONUÇ

Selim Giray, 1671-1704 tarihleri arasında dört defa Kırım hanlığı görevinde bulunmuştur. Selim Giray'ın 1671-1677 tarihleri arasındaki birinci hanlık dönemi yedi yıl, 1684-1691 tarihleri arasındaki ikinci hanlık dönemi 6 yıl 11 ay, 1692-1699 tarihleri arasındaki üçüncü hanlık dönemi altı yıl sekiz ay ve son hanlık dönemi iki yıl olmak üzere toplam yirmi iki yıl yedi ay sürmüştür. Bu yönü ile Selim Giray, mevcut 49 Kırım Hanı içersinde I. Mengli Giray, I. Devlet Giray ve Kırım Hanlığı'nın kurucusu kabul edilen I. Hacı Giray'dan sonra en uzun süre ile Kırım Hanlığı görevinde bulunmuştur.

1666 senesinde Kırım'da bulunan ve Selim Giray'ı tanıma fırsatı bulan Evliya Çelebi'nin aktardığına göre, üstün şeciye ve karaktere sahip olan Selim Giray'ın bir diğer önemli özelliği başarılı bir idareci, devlet adamı ve asker olmasıdır. Bu yönü ile Selim Giray, IV Mehmed (1648-1687), II. Mustafa (1687-1691), II. Ahmed (1691-1695), II. Mustafa (1695-1703) ve III. Ahmed (1703-1730) dönemlerinde Kırım Hanlığı görevini başarı ile sürdürmüş ve Osmanlı Devleti tarafından “Koca Han”, “Ulu Han” iltifatlarına nail olmuştur.

Selim Giray'ın hanlık dönemlerinde Kırım'da asayiş ve güven tesis edilmekle beraber Osmanlı-Kırım Hanlığı ilişkilerinde de tam anlamıyla istikrar sağlanmıştır. Özellikle Viyana bozgunu sonrası Osmanlı Devleti'nin Avusturya, Lehistan, Venedik ve Rusya ile dört cephede mücadele vermek zorunda kaldığı bir dönemde Selim Giray, Osmanlı Devleti'nin en büyük güvencesi olmuştur. Entelektüel birikimi, sadakati, başarılı bir asker ve devlet adamı oluşuyla Osmanlı Devleti ile bütünleşmiş olan Selim Giray, Kırım Hanlığı üzerinde Osmanlı Devleti otoritesinin tam anlamıyla tesis edilmesine zemin hazırlamakla beraber dönemin padişahları ve devlet erkânının da karşılaşılan her zorlukta fikirlerine başvurulana, büyük saygı ve hürmet gösterilen bir han olmuştur.

Özelikle Viyana bozgunu sonrası Ahmed Refik'in "Felaket Seneleri" olarak telaffuz ettiği sürece tesadüf eden ikinci (1684-1691) ve üçüncü hanlık (1692-1699) dönemlerinde Avusturya, Lehistan ve Rusya karşısında göstermiş olduğu başarılarıyla Osmanlı Devleti'nin çöküş sürecini geciktirmiştir. Osmanlı Devleti nezdinde alternatifsiz Han olarak görülen Selim Giray, sorumlu devlet adamı anlayışıyla hareket ederek Yeğen Osman Paşa örneğinde olduğu gibi Osmanlı Devleti dâhilinde orataya çıkan emniyet ve asayiş sorununun bertaraf edilmesinde de etkin rol oynamıştır.

BİBLİYOGRAFYA

ARŞİV BELGELERİ

A) BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

1) Yayınlanmamış Arşiv Belgeleri

BOA, AE, SAMD II	: 12/1332, 6/511, 1/81, 19/2085, 19/2059, 19/2070
BOA, AE, SMST II	: 4/355, 11/1002, 7/646, 38/3743, 139/15371, 4/355
BOA, C. HR	: 81/4043, 88/4374, 156/7787
BOA, C. ML	: 536/22029
BOA, C. AS	: 212/9099, 647/27219, 447/18639, 435/18114
BOA, C.SM	: 101/5095
BOA, İE. HR	: 1/34, 1/38, 1/39, 1/52, 1/57, 1/69, 1/108, 2/126, 2/133, 2/163, 2/167, 2/144, 2/207, 2/213, 2/221, 3/252, 3/253, 3/254, 3/259, 3/278, 3/297, 3/298, 3/299, 3/327, 3/286, 3/349, 3/434, 4/342, 4.345, 4.347, 4.348, 4/356, 4/366, 5/496, 6/557, 6/636, 6/552, 7/682, 8/779, 9/946, 81/4043
BOA, İE. DH	: 8/803, 16/500, 17/1631, 18/1733
BOA, İE. AS	: 26/2396,29/2564,53/4809,42/3819, 36/3230, 53/4809, 89/8228
BOA, İE. ML	:27/2739,34/3315, 35/3378, 44/4228
BOA, İE. HLT	: 2/156, 3/267, 3/253, 4/397
BOA, İE. ENB	: 4/443
BOA, İE. MT	: 1/94
BOA, İE. NF	: 1/17, 1/18, 1/19
BOA, A. DVNS.MHM.d	: 28,31,81,99,100,101,102,111,112

BOA, A. DVNS.NHM.d	: 1,5,6,
BOA, A. DVN. DVE.d	: 55/1 (Lehistan Ahidname), 57/1 (Nemçelü Ahidname), 83/1 (Rusya Ahidnâme)
BOA, A. DVN. ARZ.d	: 900/114
BOA. MAD. d.	: 3419
BOA, K.K.d.	: 53(Nemçe Çasarına verilen ahidnâme-i hümâyûn kaydı 1698-1699)
BOA. YB (1):	: 1/15, 1/12, 1/17
BOA. YB (04):	: 3/54, 3/59, 3/79

B) TSMAE : D.2345/5, D.7018/1, E.5487/11

2) Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560), T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Haz: Nezihi Aykut ve diğerleri, Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı, Ankara, 1993

5 Numaralı Mühimme Defteri (973/ 1565 - 1566), T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1994

7 Numaralı Mühimme Defteri (975 - 976 / 1567 – 1569, T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1998

83 Numaralı Mühimme Defteri (1036-1037/1626-1628), Özet- Transkripsiyon- İndeks ve Tıpkıbasım, T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2001

100 Numaralı Mühimme Defteri (1101-1102/1690-1691), Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Haz: Muzaffer Fehmi Şakar, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2007

105 Numaralı Mühimme Defteri 1105-1106/1693-1694), Özet-Transkripsiyon), Haz: Bekir Gökbnar, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996

107 Numaralı Mühimme Defteri, (Özet-Transkripsiyon), Haz: Mustafa Kılıç, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 1996

109 Numaralı Mühimme Defteri, (Özet-Transkripsiyon), Haz: Muhammet Hanefi Demirsoy, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001

113 Numaralı Mühimme Defterleri'nin (H. 1112-1115/M. 1701-1703) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi, Yüksek Lisans Tezi, Haz: Ayşegül Özer, Celal Bayar Üniversitesi, 2003

ABRAHAMOWICZ, Zygmunt, Katalog Dokumentow Tureckich, Dokumenty do Dziejow Polski i Krajow Osciennych w Latach 1455-1672, Warszawa, 1959

Ahmed Refik, “Açık Deniz Meselesi ve Azak Muhasarası”, TTEM, XI-XII /17, İstanbul, 1926

Akty, Otnosiashchiesia k İstorii Zapadnoi Rossii, Sobrannye i İzdannye Arkheograficheskoiu Komissiei, 1663-1699, T.5, St. Petersburg, 1853 (*Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссиею, 1663-1699, Том. 5, СПб., 1853*)

KOŁODZIEJCZYK, Dariusz, Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th-18th Century): an Annotated Edition of ‘Ahdnames and Other Documents, Brill, 2000

Le Khanat de Crimée Dans Les Archives du Musée du Palais de Topkapı, Haz: Alexandre Beningsen, Pertev Naili Boratav, Paris: Mouton, 1978

Osmanlı Belgelerinde Kazan, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2005

Osmanlı Devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münâsebetlere Dâir arşiv Belgeleri, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1992

Osmanlı İmparatorluğu ile Lehistan (Polonya) Arasındaki Münasebetlerle İlgili Tarihi Belgeler, Yayına hazırlayan: Nigar Anafarta, Yayınlayan: Mehmet Kavala, İstanbul, (Tarihsiz)

OSTAPCHUK, Victor, “Five Documents from the Topkapı Palace Archive on the Ottoman Defense of the Black Sea Against the Cossacks (1639)”, Journal of Turkish Studies, Vol. 11/1987

ÖZYETGİN, A. Melek, Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslûp İncelemesi (İnceleme-Metin-Tercüme-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım), Türk Dil Kurumu Yayınları: 658, Ankara 1996

Pisma i Bumagi Imperatora Petra Velikogo, St. Petersburg, 1887

TEMEL ESERLER

Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi-nâmesi (1648-1682), Haz. Fahri Ç. Derin, İstanbul, 2008

Abdurrahman Şeref, Tarih-i Devlet-i Osmâniye, İstanbul, 1318

Abdülgaflâr Kırımı, Umdetü'l Ahbâr (Umdetü't-Tevârîh), Türk Tarih Kurumu Encümeni İlavesi, İstanbul, 1343

Ahmed Refik, Köprülüler, Kütaphane-i Askeri, İstanbul, 1331

Ahmet Cavit Bey'in Müntehebatı, Hazırlayan: Adnan Baycar, İstanbul 2004

Ahmet Cevded Paşa, Kırım ve Kafkas Tarihçesi, İstanbul, 1307

Anonim Osmanlı Tarihi (1099- 1116 / 1688- 1704), Abdülkadir Özcan, TTK, 2000

Baron Joseph Von Hammer Purgstall, Büyük Osmanlı Tarihi, C. XI, Sabah Yayınları, İstanbul, 2000

Behceti Seyyid İbrahim Efendi, “Tarih-i Sülale-i Köprülü”, (Transkripsiyon ve Tahlil), Yüksek Lisans Tezi, Haz: Mehmet Fatih Gökçek, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2006

BRONEVSKİY Martin, Kırım, Çev: Kemal Ortaylı, Ankara, 1970

ÇEÇEN Halil, Niyazî-i Mısırî'nin Hatıraları (İnceleme-Metin-Sözlük), Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Diyarbakır, 1992

ÇOLAK Songül, Viyana'da Osmanlı Diplomasisi (Zülfikâr Paşa'nın Mükâleme Takrîri 1688-1692), İstanbul, 2007

Evliyâ Çelebi Seyehatnâmesi, C.7, Hazırlayan: Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-Robert Dankoff, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003

Evliyâ Çelebi Seyehatnâmesi, C.5, Hazırlayan: Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-Robert Dankoff, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001

Fetihnâme-i Cezire-i Sakız, Haz: Kadir Adamaz, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeniçağ Tarihi Anabilim dalı, İzmir, 1998

GALLAND Antoine, İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar (1672-1673), C.I, TTK, 1998

GÜLER Mustafa, Zülfikâr Paşa'nın Viyana Sefareti ve Esâreti (Cerîde-i Takrîrât-ı Zülfikâr Efendi 1099-1113 / 1688-1692), İstanbul, 2008, s. XIX-XXXII

Hacı Ali Efendi, Fetihnâme-i Kamanîçe, Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail-308

Halim Giray, Gülbün-i Hânân, (Osman Cûdi Neşri), İstanbul, 1327

Halim Giray, Gülbün-i Hânân, Matbaa-i Amire-1287

HOWORTH H. Henry, History of Mongols from the 9th to 19th Century, Part II, New York, 1880

İsâ-Zâde Târîhi (Metin-Tahlil), Neşre Hazırlayan: Ziya Yılmaz, İstanbul, 1996

İsmail Belig, Nuhbetü'l-Aşâr Li-Zeyli Zübdeti'l Es'ar, Haz: Abdülkerim Abdulkadiroğlu, Ankara, 1999

Jorga Nicolae, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, C.4, Çeviren: Nilüfer Epçeli, İstanbul, 2005

Kâtip Çelebi, Tuhfetü'l-Kibâr fi Esfâri'l-Bihâr, Neşreden: Orhan Şaik Gökyay, MEB, 1973

Kayacioğlu İsmet, Şakâik'un-Numâniye Zeyillerinden Vekâyiü'l-Fudalâ (Şeyhi Mehmet Efendi Zeylin Şair Biyografileri), Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1998

Kaysunî-zâde Nidâî Remmâl Hoca, Tarih-i Sâhib Giray Han 1532, Haz. Ö. Gökbilgin, Ankara, 1973

Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmanî, C.4, Haz: Nuri Akbayer, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, s. 1307

Mustafa Kesbi, İbretnümâyı Devlet (Tahlil ve Tenkitli Metin), Hazırlayan: Ahmet Öğreten, TTK, 2002

Mustafa Nâimâ Efendi, Târih-i Na'îmâ (Ravzatü'l-Hüseyn fî Hulâsati Ahbârî'l-Hâfikayn), C.II, Haz. Mehmet İpşirli, TTK, 2007

Mustafa Nuri Paşa, Netâyicü'l-Vukuat, Kurumları ve Örgütleri ile Osmanlı Tarihi, Haz: Neşet Çağatay, C.I-C.II, TTK, Ankara, 1979

Neşri Mehmed, Kitâb-ı Cihan-Nümâ II, Neşreden: F. Reşit Unat- A. Köymen, Ankara, 1995

Özcan Abdulkadir, Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704), TTK, 1995

Patrik Gordon, Dnevnik, 1677-1678: Istoricheskaya Literatura, Moskova, 2005 (*Патрик Гордон, Дневник, 1677-1678 : историческая литература, пер. с англ., ст. и примеч. Д. Г. Федосов, Москва : Наука, 2005*)

Patrick Gordon, Passages from the Diary of General Patrick Gordon of Auchleuchries 1635-1699, Aberdeen, Printed for the Spalding Club, 1859

Peçevi İbrahim Efendi, Peçevi Târihi, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara 1992

Râşid, Tarih-i Râşid, C.I, C.II, İstanbul, 1282

Senaî Hacı Mehmed, Üçüncü İslam Giray Hân Tarihi, Haz: Z. Abrahamovicz, Varşova, 1971

Seyyid Muhammed Rıza, Es-Seb'ü's-Seyyâr Fî Ahbâr-ı Mülûk ut Tatar, Hazırlayan: Kazım Bek, Kazan, 1832

Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, Silâhdâr Tarihi, C. I, İstanbul, 1928

Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, Nûsretnâme, (Tahlîl ve Metin 1695-1721), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Haz: Mehmet Topal, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2001

Târîh-i Mehmed Giray Hân, Haz: Uğur Demir, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Necdet Öztürk, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2008

Uşşâkîzâde es-Seyyid İbrahim Hasib Efendi, Uşşâkîzade Tarihi, Hazırlayan: Raşid Gündoğdu, C. 1, İstanbul, 2005

Yusuf Nabi, Tarih-i Kamanîçe, Tercüman-ı Ahval Matbaası, İstanbul, 1281

ARAŞTIRMA, İNCELEME VE TELİF ESERLER

ABBOTT Jacob, History of Peter the Great, Emperor of Russia, New York: Harper, 1859

ABOU-EL-HAJ, Rifa'at A., "Ottoman Diplomacy at Karlowitz", Journal of the American Society, Volume 87, No: 4, October-December 1967

ABRAHAMOWICZ, Z., "Leh", Encyclopaedia of Islam, 2nd ed., Volume V, Leiden: Brill, 1960

Ahmed Refik, Türk Hizmetinde Kral Tököli İmre (1683-1705), İstanbul, 1932

AKINŞIN A. H., LASUNSKİY O. G., Voronejskoe Dvoryanstvo v Litsah i Sudbah Voronej, 1994 (A. H. Акиншин- О. Г. Ласунский, Воронежское Дворянство в Лицах и Судьбах, Воронеж, 1994)

AKSAN Virginia, "War and Peace", The Cambridge History of Turkey, Volume 3, Edited: Suraya Faroqi, Cambridge University Press, 2006

AKTEPE, "Münir, *Mustafa Paşa*", İA, C.8, MEB, İstanbul, 1972

..... , "Amcazade Hüseyin Paşa", DİA, C. II

AKÜN, Ömer Faruk, "Osmanlı Tarihi Karşısında Yahya Kemal'in Şiiri", Kubbealtı Akademi Mecmuası, Yıl:5, Sayı:2, Nisan 1976

Alexandru Madgearu, Martin Gordon, The Wars of the Balkan Peninsula, Scarecrow Press, 2008

A. Nimet Kurat-J.S. Brombley, "The Retreat of the Turks 1683-1730", A History of the Ottoman Empire to 1730, Edited: M. A. Cook, Cambridge University Press, 1976

ALLEN W.E.D., The Ukraine: A History, Cambridge, 1940

An Economic and Social History of the Ottoman Empire 1600-1914, Volume 2, Edited: H. İnalcık-D. Quataert, Cambridge University Press, 1994

ANDERSON Matthew S., Peter the Gerat, London, 1978

ANİSİMOV, Evgeni, The Reforms of Peter the Great: Progress Through Coercion in Russia, (Armonk, N.Y.: M. E. Sharpe, 1993

ALPARGU, Mehmet, "Kozaklar'ın Kırım Hanlığı'na Karşı Faaliyetlerin Başlaması", Emel, S. 181, Kasım-Aralık, 1990

ALTUNAN Sema, "18. yy.'da Silistre Eyaletinde Haberleşme Ağı: Rumeli Sağ Kol Menzilleri", OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, S.18, 2005

ARIK, Sabire, Polonya Kralı Jan III. Sobieski ve Hükümdar'lığında Osmanlı-Lehistan İlişkileri (1674-1696), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004

....., "Polonya Kralı III. Jan Sobieski Hükümdarlık Dönemi (1674-1696), Tarih Araştırmaları, Ankara Üniversitesi D.T.C.F., C. XXIV, S.38, Eylül, 2005

Архив Yugo-Zapadnoy Rossii, T. 13, №19, Kiev, 1883 (*АЮЗР, Архив Юго-Западной России, Т. 13, №19, Киев, 1883*)

AYVERDİ, Semiha, İbrahim Efendi Konağı, 2010

"Azov", Great Soviet Encyclopedia, Volume 1, New York, 1973

BABUŞKİN, G. K., "Международное Значение Крымских Походов 1687 и 1689", İstoriçeskie Zapiski, C. 33, Moskova, 1950, (*Г. К. Бабушкин, "Международное Значение Крымских Походов 1687 и 1689", Исторические Записки, Т. 33, Москва, 1950*)

БАІОВ, А. К., Russkaya Armiya v Tsarstvovanie İmperatritsı Anni Ioannovni. Voyna Rossii s Turtsiey v 1736-1739 gg., St. Petersburg, 1906 (*А. К. Баиов, Русская Армия в Царствование Императрицы Анны Иоанновны. Война России с Турцией в 1736-1739 гг., СПб., 1906*)

BALDUCCI Hermes, Rodos'ta Türk Mimarisi, Tercüme: Celalettin Rodoslu, TTK Basımevi, Ankara, 1987

Bala Mirza, "Çerkesler", İA, C.III, MEB, Eskişehir, 1997

BANARLI, Nihat Sâmi, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, M.E.B., C. I-II, İstanbul 1971

BANTIŞ KAMENSKİY, D., Istoriya Maloy Rossii Ot Vodvoreniya Slavyan v Sey Strane do Uniçtojeniya Getmanstva, Kiev, 1903 (*Д. Бантыш-Каменский, История Малой России от водворения Славян в сей стране до уничтожения Гетманства, Типография И.И. Чоколова, Киев, 1903*)

....., İstoçniki Malorossiyskoy İstorii 1649-1687, Part I, Moskova, 1858 (*Источники Малороссийской Истории 1649-1687, Часть I, 1858, Москва, 1858*)

BARTL, Peter, "17. Yüzyılda ve 18. Yüzyılın İlk Yarısında Kozak Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu", İlmi Araştırmalar, C. 6, İstanbul, 1998

BARUT, Ali, "Kırım Hanlığı ile Kuzey-Batı Kafkasya İlişkilerinde Atalık Müessesesinin Yeri", Emel, S. 219, Mart-Nisan, 1997

BAŞER, Alper, Bucak Tatarları (1550-1700), Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ayfonkarahisar, 2010

BAYKAL, Bekir Sıtkı, "Tarih Boyunca Osmanlı-Polonya İlişkileri", Yusuf Hikmet Bayur Armağanı, TTK, 1985

BAYSUN, M. Cavid, “Azak”, İA, C. 2, MEB, İstanbul, 1979

....., “Belgrad”, İA, C. 2, MEB, İstanbul, 1979

....., “Budun”, İA, MEB, İstanbul, 1979

BELOV, M. İ., “K İstorii Diplomaticheskikh Otnoşeniy Rossii vo Vremya Krimskikh Pohodov 1686–1689 gg.” Uçenie Zapiski LGU: İstoricheskikh Nauk, S. 14, No: 112, Л. 1949 (М. И. Белов, “К Истории Дипломатических Отношений России во Время Крымских Походов 1686–1689 гг”, Ученые Записки, ЛГУ, Серия Исторических Наук, Вып. 14, No: 112, Л. 1949)

BESPALOV, A. V., Severnaya Voyna- Karl XII i Svedskaya Armiya. Put ot Kopenhagena do Perevolochnoy 1700-1709, Moskova, 1998 (А. В. Беспалов, Северная-Война, Карл XII и Шведская Армия. Путь от Копенгагена до Переволочной 1700-1709, Москва, 1998)

BICKFORD, O’Brien, “Russia and Turkey, 1677-1681: Treaty of Bakhchisarai”, Russian Review, V. 12, No:4, October, 1953

BİLGE, Mustafa, “Azak”, DİA, C. IV, İstanbul, 1991

BİLGE, Sadık Müfit, "Macaristan'da Osmanlı Hâkimiyetinin ve İdari Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişmesi", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM), S. 11, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2000

BISKUPSKI, Mieczyslaw B., The History of Poland, Greenwood Press, 2000

BLACK, Jeremy, European Warfare, 1660-1815, Yale University Press, 1994

BOECK, Brian James, Shifting Boundaries on the Don Steppe Frontier: Cossacks, Empires and Nomads to 1739, Doktora Tezi, Harvard University, Cambridge-Massachusetts, Mayıs, 2002

BOGOSLOVSKİY, M., Petr I. Materialı Dlya Biografii, C. 1. Moskova, 1940 (М. М. Богословский, Петр I. Материалы для Биографии. Том I, М., 1940)

BOGOSLOVSKİY, M., Petr Velikiy i Ego Reforma, Moskova, 1920 (М. Богословский, Петр Великий и Его Реформа, Москва, 1920)

BORRERO, Mauricio, Russia; a Reference Guide from the Renaissance to the Present, 2004

BUGANOV, V. İ., Petr Velikiy Eyo Vremya, Moskova, 1989 (В. И. Буганов, Петр Великий и Его Время, Москва, 1989)

BULGARİN, F. V., Mazepa.Povesti, Direkt Media, 1994 (Ф. В. Булгарин, Мазепа. Повести, Директ-Медиа, 1994)

Bursalı Mehmed Tahir, “İdare-i Osmaniye Zamanında Yetişen Kırım Müellifleri”, Kırım Mecmuası, S.17, Yıl:1, 191

BUŞKOVİÇ, P., Petr Velikiy. Borba za Vlast (1671-1725), St. Petersburg, 2008 (Пол Бушкович, Петр Великий (Борба за Власть 1671-1725), СПб., 2008)

CASTELLAN, Georges, Balkanlar Tarihi (14-20.yy), Çev: Ayşegül Yarama-Başbuğ. İstanbul 1995.

CHIROVSKY, Nicholas, The Lithuanian-Russian Commonwealth, the Polish Domination and the Cossacks-Hetman State, Philosophical Library, 1984

COPELAND Dale C., The Origins of Major War, Cornell University Press, 2001

Coxe William, History of the House of Austria, from the Foundation of the Monarchy, Volume I, Part II, London, 1807

COHE, William, History of the House of Austria: From the Foundation of the Monarchy, Volume III, London, 1820

....., History of the House of Austria from the Foundation of the Monarchy Rhodolph of Habsburgh to the Death of Leopold II: 1218 to 1792, Volume, II, London, 1807

ÇABUK Vahid, Köprülüler, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1988

....., “Köprülüler Devrinde Osmanlıların Ukrayna Politikası”, Türk Kültürü Araştırmaları (Fuad Köprülü’ye Armağan), S. XXXIV / 1-2, Yıl, 1996, Ankara, 1998

ÇELİKKOL, Zeki, Rodos’taki Türk Eserleri ve Tarihçesi, TTK Basımevi, 1992

ÇINAR, Hüseyin, “Hacı I. Selim Giray Han ve Çiftlik Vakıfları”, Karadeniz Araştırmaları, Sayı 11/Güz 2006

ÇUBAROV, E., Oçerki İstorii i Kulturi Krımskih Tatar, Simferopol, 2005 (*Э. Чубаров, Очерки Истории и Культуры Крымских Татар, Симферополь, 2005*)

GUZEVIÇ D. Yu- GUZEVIÇ D. İ, Velikoe Posolstvo: Rubezj Epoh ili Naçalo Puti 1697-1698, St. Petersburg, 2008 (*Д.Ю. Гузевич- И.Д. Гузевич, Великое Посольство: Рубеж Эпох, или Начало Пути, 1697-698, СПб., 2008*)

DANIŞMAN Zuhuri, Osmanlı Tarihi, C.10, İstanbul, 1965

DANIŞMEND İ. Hami, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C.III, İstanbul 1972

DANILOV, A.A., İstoriya Rossii s Drevneyşih Vremen do Naşih Dney v Vaprosah i Atvetah: Uçebnoe Posobne, Moskova, 2011 (*А.А. Данилов, История России с Древнейших Времен до наших Дней в Вопросы и Ответах: Учебное Пособие, Москва, 2011*)

GEZA, David, “Budin”, DİA, C. V, İstanbul 1992

DAVIES, Brian L., Warfare, State an Society on the Black Sea Steppe 1500-1700, London-New York, 2007

DAYNES, V. O., İstoriya Rossii i Mirovogo Soobşestva, Moskova, 2004 (*В. О. Дайнес, История России и Мирового Сообщества, Москва, 2004*)

DECEİ Aurel, “Kamaniçe”, İA, C.6, MEB, Ankara 1993

....., “Bucak”, İA, MEB, C. II, İstanbul, 1993

....., “*Bogdan*”, İA, MEB, C.II, İstanbul, 1993

Dimitrie Cantemir; de Jonquières; Pierre-Nicolas Desmolets, *Histoire De l'Empire Ottoman Où Se Voyent Les Causes de son Aggrandissement Et De Sa Decadence*, C.2, Paris: Nyon, 1743

Divna Djuric-Zamolo, “*Belgrad*”, DİA, C. 5, İstanbul, 1992

DJURDJEV B., “*Belgrade*”, *Encyclopedia of İslam*, Volume 1, Leiden-London, 1963

DOĞAN, İsmail “Macar Epik şiir Geleneği’nin Kökenleri”, A.Ü.D.T.C.F.D, C. 44, S. 2, 2004

DOĞRU, Halime, *Lehistan’da Bir Osmanlı Sultanı (IV. Mehmed’in Kamanıçe-Hotin Seferleri ve Bir Masraf Defteri)*, 2005

DUBİNSKİ, A., “*Selim Giray I*”, *The Encyclopedia of İslam*, Volume IX, Leiden-Brill, 1997

Edouard Taitbout de Marigny, *Three Voyages in the Black Sea to the Coast of Circassia*, London, 1887

ELAGİN, S.İ., *Istoriya Russkogo Flota. Period Azovskiy*, St. Petersburg, 1864

ELÇİN, Şükrü, *Gevherî Divânı*, Ankara, 1998

EMECEN, Feridun, “Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışlar Üzerine Bazı Örnekler ve Mülâhazalar”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı, 6, 2001

ERAVCI, H. Mustafa, “*Selim Giray*”, DİA, C. 36, İstanbul, 2009

EREN, A.Cevat, “*Niş*”, İA, C. 9, Ankara 1964

ERİC, Roman, *Austria-Hungary*, Infobase Publishing, 2009

ERTAYLAN, İ. Hikmet, *Gazi Geray Han (Hayatı ve Eserleri)*, Kırım Türkleri Yardımlaşma Cemiyeti, İstanbul, 1959

YEVORNİTSKİY, D.İ., *Istoriya Zaporozskih Kazakov*, C.I, St. Petesburg, 1892

....., “*Топографічний Очерк Запорозжя*” İZS, Kiev-Moskova, 2003
Топографический Очерк Запорожья", İZS, Киев - Москва, 2003)

FAROQHİ, Suraiya, *Subjects of the Sultan; Culture and Daily Life in the Ottoman*, I.B.Tauris, 29 Kasım- 2005

FEHİM, Bajraktarević (A. Popović), “*Nışh*”, *Encylopaedia of Islam*, Volume VIII, Leiden-Brill, 1995

FİNKEL, Caroline, *Osman's Dream: The History of the Ottoman Empire*, 2007

FİSHER, A., *The Crimean Tatars*, Stanford, California, 1978

FORTUNATOV, V.V., Rossiyskaya İstoriya v Litsah, St. Petersburg, 2009 (*В. В. Фортунатов, Российская История в Лицах, СПб., 2009*)

FREEZE, Gregory L., Russia; A History, Oxford University Press, 1997

FULLER, William, Strategy and power in Russia 1600-1914, Free Press, 1998

GALAKTIONOV, I. V., "Andrusovskiy Dogovor 1667 Goda i Problema Russko-Polskogo Soyuza," Slavyanskiy Sbornik 2, Saratov, 1978 (*И. В. Галактионов, Андрусовский Договор 1667 г. и Проблема Русско-Польского Союза, Славянский Сборник, Т. 2, (Саратов), 1978*)

GAYVORONSKIY, Aleksey, Sozvezdie Geraev, Simferopol, 2003 (*Алексей Гайворонский, Созвездие Гераев, Симферополь, 2003*)

GAYVORONSKIY, Олекса, Poveliteli Dvuh Materikov. Krimskie Hanı Pervoy Poloviny XVII. Stoletiya v Borbe Za Samostoyatelsnost İ Edinovlastie, C. II, Bahçesaray 2009 (*Олекса Гайворонский, Повелители Двух Материков. Крымские Ханы Первой Половины XVII Столетия в Борьбе за Самостоятельность и Эдиновластие, Том II, Бахчисарай, 2009*)

GIĞYSZTOR, Aleksander, History of Poland, PWN, Polish Scientific Publishers, 1979

GOLOBUTSKIY, V. A., Bogdan Himelnitskiy Velikiy Sin Ukrainskogo Naroda, Kiev, 1954 (*В. Голобуцкий, Богдан Хмельницкий-Великий Сын Украинского Народа, Киев, 1954*)

....., Zaporojское Kazaçestvo, Kiev, 1957 (*В. А. Голобуцкий, Запорожское Казачество, Киев, 1957*)

GOGOL, N. Vasilyevič, Taras Bulba, İstanbul, 2007

GÖKBİLGİN, Özalp, 1532-1577 Yılları Arasında Kırım Hanlığı'nın Siyasi Durumu, Ankara, 1973

GÖKBİLGİN, M. Tayyib, "Thököly İmre ve Osmanlı-Avusturya İlişkilerindeki Rolü (1670-1682)", Türk-Macar Kültür Münasebetleri Işığı Altında II. Rakoczi Ferenc ve Macar Mültecileri Sempozyumu (31 Mayıs-03 Haziran 1976), İ.Ü., Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1976

GÖKÇE, Turan, "II. Mustafa'nın Avusturya Seferi (1695) ile İlgili bir Fetih-nâme: Feth-i Lipova ve Muhârebe-i Lugoş", Des 13. CIEPO (Comité International des Études Pré-Ottomanes et Ottomanes)- Symposiums (Vom 21 Bis 25 September 1998 in Wien), Acta Viennensia Ottomanica, Wien, 1999

GÖKYAY, O. Şaik, "Kamaniçe Muhafızları'nın Çektiği", TD. 32, İstanbul, 1979

GÖLPINARLI, Abdülbaki, Niyâzî-i Mısırî, Şarkiyat Mecmuası, C.VII, İstanbul. 1972

Great Soviet Encyclopedia, V. I, New York, 1973

GREKOV, I.B., "Vechniy Mir 1686", Kratkiye Soobshcheniya Instituta Slavyanovedeniya, No: 2, Moskova, 1951

Grözi Lübvı, Poetov ih Kruga, Bahçisarayskiy Gasudarstvenniy İstoriko-Kulturniy Zapovednik Obşestva), Simferopol, 2003 (*Грёзы Любви (Поэтов их Круга, Бахчисарайский Государственный Историко-Культурный Заповедник Общество), Симферополь, 2003*)

- GÜNDEŞ, Sibel G., “Yumuşak Doku Enfeksiyonları”, EKMUD Bilimsel Platformu, 5-8 Ekim 2006
- GÜNDÜZ, Tufan, “II. Osman’ın Hotin Seferi 1621”, Osmanlı C. I, Ankara, 2000
- HAJDA, Lubomyr Andrij, Two Ottoman Gazanames Concerning the Chyhyryn Campaign of 1678, Harvard University, Cambridge, Massachusetts, Mayıs, 1984
- HALAÇOĞLU, Yusuf, Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller), PTT Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 2002
- HALECKİ, O., A History of Poland, London, 1955
- HALİCH, Wasył, Ukrainians in the United State, Chicago: The University of Chicago Press, 1937
- Hammer-Purgstall, Geschichte der Chane der Krim, Wien, 1856
- Hanlık Dönemi Kırım Şairleri, Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, Kırım Türk-Tatar Edebiyatı, C.13, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1999
- HARJULA, Mirko, Romanian Historia, Broschiert, Juli, 2009
- HEYWOOD, C. J., “*Karlofca*”, Encyclopaedia of Islam, Volume IV, Leiden-Brill, 1997
- HOCHEDLINGER, Michael, Austria's Wars of Emergence: War, State and Society in the Habsburg Monarchy, 1683-1797, Longman, 2003
- HOSKİNG, A. Geoffrey, Russia and the Russians: A History, Harvard University Press, 2001
- HOWELL, William, Medulla Historiae Anglicanae: The Ancient and Present State of England, London, 1742
- HRUSEVSKY, Michael, A History of Ukraine, New Haven, Yale University Press, London, 1941
-, İstoriya Ukrainy-Rusi, Tom. IX, Kitap I, Kiev, 1996
- HUGHES, S. Lindsey, Peter the Great: A Biography, Yale University Press, 2004
-, Regent of Russia: 1657-1704, New Haven, Yale University, Press, 1990
- Hüseyin Şevket-Çağatay Çapraz, “İmre Thököly Gözüyle Osmanlı İmparatorluğu’nun 1694 Petrovaradin Kuşatması”, Akademik Bakış, C. 3, S. 6, 2010
- İLGÜREL, Mücteba, “*Elmas Mehmed Paşa*”, DİA, C. XI, İstanbul, 1995
- İNALCIK, Halil, "Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Tâbiliğine Girmesi ve Ahidnâme Meselesi," Belleten, VIII, Nisan- 1944
-, “Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-İtil Kanalı Teşebbüsü (1569)”, Belleten, Cilt: XII - Sayı: 46, Nisan-1948

....., "Osmanlı-Rus İlişkileri 1492-1700", Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl, Ankara, 1992

....., "Han Ve Kabile Aristokrasisi: I. Sahib Geray Döneminde Kırım Hanlığı", Emel, Yıl: 34, Sayı:134, Ocak-Şubat 1983

İnalcık Halil, "Struggle for East-European Empire: 1400-1700 the Crimean Khanate, Ottoman and the Rise of Russian", Turkish Yearbook, 1991

....., "Azak", Encyclopedia of Islam, Volume 1, Leiden: E.J. Brill, 1986

....., "Boghdan", Encyclopedia of Islam, 2d ed. Volume 1, Leiden-Brill, 1960

....., "Islam Giray I", Encyclopedia of Islam, Volume IV, Leiden-Brill, 1997

....., "Kırım Hanlığı", İA, C. 6, MEB, 1977

....., "Kalgay", İA, C.6, MEB, 1977

....., "Kırım Hanlığı", DİA, C. 25, Ankara, 2002

....., "Giray", İA, C. 4., MEB, İstanbul, 1993

HODIREVA, G. V. Borba Rossii i Turtsii za Ukrainskie Zemli 1677-1678 gg.", Kultura Narodov Priçernomorya, Simferopol, Mejevuzovskiy Sentr "Krym", №10, 1999, (Г.В. Ходырева, "Борьба России и Турции за Украинские Земли 1677-1678 гг.", Культура Народов Причерноморья, Симферополь: Межевзовский Центр «Крым», №10, 1999

İNBAŞI, Mehmet, Ukrayna'da Osmanlılar (Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu 1672), İstanbul, 2004, Ek, III, IV, V, VI

İNCE, Adnan, Tezkiretü'ş-Şu'arâ Salîm Efendi, Ankara, 2005

İŞBOLDİN, Boris, Oçerki po İstorii Tatar, Kazan, 2005 (Борис Ижболдин, Очерки по Истории Татар, Казань, 2005)

İZMAYLOV, İ. A., Petr Velikiy. Ubiystvo Imperatora, Moskova, 2007 (И. А. Измайлов, Петр Великий. Убийство Императора, М., 2007)

JODY, Iosias, Grand Embassy of Peter the Great, Cred Press, 2011

JONES, Stephen, History of Poland: from Its Origin as a Nation the Commencement of the Year 1795, London, 1795

JOQUES, Tony, Dictionary of Battles and Sieges, Greenwood Publishing, 2007
Kalemba Gazeta, January/February-198, V.2, No:1

KAFENGAUZ, B.B, PAVLENKO, N. İ, Oçerki İstorii SSSR. Period Feodalizma. Rossii ve Pervoy Çetverti XVIII v., Preobrazovaniya Petra I, Moscow, 1954 (Б. Б. Кафенгауз-Н.И. Павленко, Очерки Истории СССР, Период Феодализма. Россия в Первой Четверти XVIII в. Преобразования Петра I, Москва, 1954)

KAMINSKI, Andrezej, "The Cossack Experiment in Szlachta Democracy in the Polish-Lithuanian Commonwealth: The Hadiach (Hadziacz) Union", Harvard Ukrainians Studies, V.1, No: 2, June-1977

KANÇAL, Nicole, Kırım Hanları'nın İmar Faaliyeti ve Mezar Taşları, Sanat Tarihi Yüksek Lisan Tezi, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman: Ara Altun, İstanbul, 1997

....., Kırım'dan Kalan Miras Hansaray, İstanbul, 2005

KANN, Robert A., A History of the Habsburg Empire, 1526-1918, Paperback Edition. Berkeley, University of California Press, 1974

KANTEMİR, Dimitri, Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi, C. 2, Çev. Özdemir Çobanoğlu, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1980

KAPPELER, Andreas, Kleine Geschichte Der Ukraine, C.H. Beck, München, 2000

KARATAY, Osman, "Dnyeper Nehri'nin Türkçedeki Adı ve İzahı Gereken 2500 Yıl", KARAM, S. 26, Yaz-2010

KARAKÖSE, Hasan, "Çehrin Seferi ve Osmanlının Ukrayna Politikası", Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslar arası Sempozyumu, 08-11 Haziran- Merzifon, 2000

KARAMZİN, N.M., Istoriya Gosudarstva Rossiyskogo, Tom. VI, St. Petersburg, 1819 (*Н.М.Карамзин, История Государства Российского, Том. VI, СПб., 1819*)

KARGALOV, V.V., Polkovodtsı: XVII v., Moskova, 1990 (*В. В. Каргалов, Полководцы: XVII в., М.: Патриот, 1990*)

KARLOVIÇ, Grot Yakov, Petr Velikiy Kak Prosvetitel Rossii, St. Peterburg, 1872 (*Яков Карлович Грот, Петр Великий Как Просветитель России, Типография Императорской Академии Наук, СПб., 1872*)

KARPAT, Kemal, "Bucak", DİA, C. 6,

KAYA, Osman, "Kur'an'ın Yedi Harf Üzerine İndirikmesi ve Ahrufu's-Seb'a, Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyât Fakültesi Dergisi, C. VIII/2, Aralık 2004

Kocaeli İl Yıllığı, 1970

KLOCZOWSKI, Jerzy, History of Polish Christianity, Cambridge, 2000

KOHANOV, L. A-ALEKSEYEVA T. S., Istoriya Rossiyskoy Gosudarstvennosti, Moskova, 2008 (*Л. А. Коханов-Т. С. Алексеева, История Российской Государственности, Москва, 2008*)

KOHL, J. G., Vienna, Prague, Hungary, Bohemia and the Danube, London, 1843

KOŁODZIEJCZYK, Dariusz, The Crimean Khanate and Poland-Lithuania, Leiden, Boston, Brill, 2011

....., "1795'e Kadar Osmanlı-Leh İlişkilerinin Karakteri Üzerine Bazı Tespitler", Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002

....., "Polonya ve Osmanlı Devleti Arasında Tarih Boyunca Siyasi ve Diplomatik İlişkiler", Savaş ve Barış, (15-19. Yüzyıl Osmanlı-Lehistan İlişkileri), İstanbul, 1999

....., "Ottoman Podilija; The Eyalet of Kam'janec 1672-1699", Harvard Ukrainian Studies, V.XVI, Number ½, June 1992

KONİSKİY, G., Istorii Rusov ili Maloy Rossii, Moskova, 1846 (*Г. Кониский, История Русовъ, или Малой России, М., 1846*)

KORTEPETER, Carl Max, "Kalghay", The Encyclopaedia of Islam, Vol. IV, Leiden 1978

KOSİNENKO, N. İ., Pervaya Russko-Turetskaya Semiletnyaya Voyna Çigirinskie Pohodı, 1677-1678 gg, St. Petersburg, 1911(*Н.И. Косиненко, Первая Русско-Турецкая Семилетняя Война. Чигиринские Походы 1677-1678 гг., СПб., 1911*)

KOSTOMAROV, N.İ, Ruina. Mazepa. Mazepintı, Moscow: Charli, 1995 (*Н. И. Костомаров, Руина. Мазепа. Мазепинцы, Исторические Монографии и Исследования, М., Чарли, 1995*)

....., Mazepa, Moskova, 1992

....., Istoriceskie Monografii İssledovaniya, T. XV: Ruina, St. Petersburg, 1995 (*Н.И. Костомаров, Исторические Монографии и Исследования, Т.ХV: Руина, СПб., 1995*)

....., Bogdan Himelnitskiy, T.1, St. Petersburg: Kozhanchikov, 1859 (*Н. Костомаров, Богдан Хмельницкий, Т.1, СПб., 1859*)

....., Russkaya İstoriya v Jizneopisaniyah Eyo Glavneyşih Deyateley, Kniga 2, Moskova, 2004 (*Русская История в Жизнеописаниях ее Главнейших Деятелей, Книга 2, Москва, 2004*)

Krestyanskaya Voyna Pod Predvoditelstvom Stepana Razina, C. III, AH SSSR, 1962 (*Крестьянская Война Под Предводительством Степана Разина, Т. III, СССР, Москва, 1976*)

KUDRYATSEV, N. A., Gosudarevo Oko Taynaya Diplomiya i Razvedka na Slujbe Rossii, Moskova, 2002 (*Н.А.Кудрявцев, Государево Око: Тайная Дипломатия и Разведка на Службе России, Москва, 2002*)

Kunt İ. Metin, "17. Yüzyılda Osmanlı Kuzey Politikası Üzerine Bir Yorum", Boğaziçi Üniversitesi Dergisi, Volume. 4-5, 1976-1977

KURAT, Akdes Nimet, IV-XVII Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, Ankara, 199

....., Türkiye ve İdil Boyu, Ankara, 1966

....., Prut Seferi ve Barış, TTK, 1951

KURNAZ Cemal-ÇELTİK Halil, "Hanlık Dönemi Kırım Şairleri Hakkında Bazı Tespit ve Değerlendirmeler", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırmaları Dergisi, S. 51, Güz-2009

....., "Osmanlı Dönemi Kırım Edebiyatı", Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, S. 6, Güz-1998

Lambert M. Surhone, Miriam T. Timpledon, Susan F. Marseken, Treaty of Hadiach, Betascript Publishing, 19 May 2010

LERSKI, G. Halina, Historical Dictionary of Poland 966-1945, Greenwood Publishing Group, Incorporated, 1996

LAVROV, A. S., Regentstvo Tsarevni Sofi Alekseevny: Slujiloe Obşestvo i Borba za Vlast v Verhah Russkogo Gosudarstva v 1682- 1689 gg., Moskova, 1999 (*А. С. Лавров, Регентство царевны Софьи Алексеевны: Служилое Общество и Борьба за Власть в Верхах Русского Государства в 1682—1689 гг., Москва, 1999*)

LELEWEL, L. R. Joachim, Dzieje Polski Ktore Stryj Synowcom Swoim Opowiedzial, Warszawa, 1863

LİBAL, Wolfgang , Mazedonien Zwischen den Fronten, Europaverlag, 1993

LVOV, L., Otnoseniya Mezjdu Zaporozem i Krimom, Odessa, 1895 (Л. Львов, *Отношения Между Запорожьем и Крымом*, Одесса, 1895)

MAGOCSI, Paul Robert, A History of Ukraine; The Land and it's Peoples, University of Toronto Press, 1996

MAJER, H. G., "*Othman Pasha, Yegen*", The Encyclopaedia of Islam, Volume VIII, Leiden, Brill, 1995, s. 185

MALLIARIS, Alexis, "Population Exchange and Intergration of Immigrant Communities the Venetian Morea 1687-1715", Between Venice and Istanbul(Colonial Landscapes in Early Modern Greece, Edited: Siriol Davies and Jack L. Davis, American School of Clsassical Studies Athens, 2007

M. L. Surhone, T. M. Tenoë - F. H. Susan, The Treaty of Bakhchisarai, Betascript Publishing, 2010

MARKEVIÇ, N., Istorija Malorossi, Moskova, T.II, 1842 (*Н. Маркевич, История Малоросси, Т.2, Москва, 1842*)

MİNKOV, Anton, "Conversion to Islam in the Balkans: Kisve Bahası Petitions and Ottoman Social Life, 1670-1730, 2009

MOLNAR, Miklos, A Concise History of Hungary, Cambrdige Univesity Press, 2001

MOSS, Walter G., A History of Russia: To 1917, Volume I, Anthem Press,2002

M. Tayyib Gökbilgin-R.C. Repp, "*Köprülü*", Encylopaedia of Islam, Volume V, 1986

Nagayev Rıza- Fazıl-Safter, Kırım Tatar Edebiyatının Tarihi, Akmesicid, 2001

NEUMANN, Christop K., "Political and Diplomatic Development", The Cambridge of Turkey (The Later Ottoman Empire 1603-1839), Volume 3, Edited: Suraiya N. Faroqi, Cambridge University Press, 2006

NEW, Alfred H., The History of Austria, (From the Earliest Ages to the Present Time), London : J. Blackwood, 1859

NOLAN, Cathal J., Wars of the Age of Louis XIV, 1650-1715 An Encyclopedia of Global Warfare and Civilization, Greenwood Press, 2008

NOVOSELSKIY, A.A., Borba Moskovskogo Gosudarstva s Tatarami v Pervoy Polovine 17 veka, Moskova, 1948 (*A.A. Новосельский, Борьба Московского Государства с Татарами в XVII Веке, Москва, 1948*)

NOVOSELTSEV, A.P., "XV. Yüzyıl ile XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Rus-Türk İlişkileri", Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992, TTK, 1999

Oçerki po İstorii Russkogo Vostokovedeniya, C.1, Vostochnoy Literaturı Akademiya Nauk SSSR, 1953 (*Очерки по Истории Русского Востоковедения, Т. 1, Изд-во Восточной Литературы Академия Наук СССР, 1953*)

OLDMIXON, John, The History of England: During the Reigns of King William and Queen Mary, London, 1735

OLIVER, Jens Schmitt, Eva Frantz, Albanische Geschichte: Stand und Perspektiven der Forschung, München: Oldenbourg, 2009

ORHONLU, Cengiz, "*Mehmed Paşa*", İA, VII, MEB, İstanbul, 1993

ORTEKİN, Hasan, Kırım Hanları'nın Şeceresi, İstanbul, 1938, (ek-1)

OSTAPCHUK, Victor, "1648-1681 Arasında Doğu Avrupa'da (Ukrayna, Rusya, Polonya, Türkiye) Yeni Bir Düzen Kurulma Yolunda Yapılan Mücadeleler", Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl, 12-14 Aralık 1992, TTK, Ankara, 1999

....., "The Human Landscape of the Ottoman Black Sea in the Face of the Cossack Naval Raids", *Oriente Moderno* XX, 2001

OSTROWSKI, Donald, Muscovy and the Mongols: Cross-Cultural Influences on the Steppe Frontier, 1304-1589, New York and Cambridge, England: Cambridge University Press, 1998

ÖZALP, Nazmi, Türk Müsikisi Tarihi, C.I, İstanbul, 2000

ÖZKAN, S. Hilmi, "XVII. Yüzyıl Sonlarında Hristiyan Birliği Projesi ve Osmanlı-Fransız İlişkileri", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 19, Mayıs-2009

ÖZCAN, Abdülkadir, "*Köprülü-zâde Fâzıl Mustafa Paşa*", *DİA*, C.XXVII
....., "II. Süleyman", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.4. İst. 1996

....., "Boğdan", *DİA*, C. 5, s. 269-271,

....., "Çehrin Seferi", *DİA*, C.8, s.249, 250,

....., “*Karlofça*”, DİA, C. XXIV, İstanbul, 2001

ÖZCAN, Nuri, “XVII. Ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlıda Dini Mûsikî, Osmanlı, C. 10

ÖZKAN, S. Hilmi, Amcazâde Hüseyin Paşa’nın Hayatı ve Faaliyetleri 1644-1702, Yayınlanmamış Doktora Tezi, SDÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Isparta, 2006

....., “Türk Tarihi’nin Kırılma Noktası: Zenta Faciası”, Turkish Studies, Volume 4/3 Spring 2009

ÖZKIRIMLI, Atilla, Türk Edebiyatı Ansiklopedisi, C.1, Cem Yayınevi, 1987

ÖZTUNA, Yılmaz, Büyük Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi, C. II, Ankara, 1990

ÖZTÜRK, Yücel, “Kırım Hanlığı”, Türkler 8, Ankara, 2002

PARİSOT, M. Valentin, Petite Histoire De l'Empire Ottoman, Paris, 1843

PARMAKSIZOĞLU, İsmet, “*Karlofça*”, İA, C. 6, İstanbul, 1977

PARVEV, Ivan, Habsburgs and Ottomans Between Vienna and Belgrade 1683-1739, East European Monographs, 1995

PAWLISZCZEW, Mikolaj, Dzieje Polski, Warszawa, 1844

PEKARSKİY, P. P., Nauka i Literatura v Rossii pri Petre Velikom, T. 2, St. Petersburg, 1862

PFİSTER, J. C., Geschichte der Teutschen. Nach den Quellen, Hamburg, F. Perthes, 1829

PHİLLİPS, Edward J., The Founding of Russia's Navy: Peter the Great and the Azov Fleet, 1688-1714, Greenwood Press, 1995

PLATONOV, S. F., Russkaya Istoriya, Eksmo, 2009 (*Сергей Федорович Платонов, Русская История, Эксмо, 2009*)

PLOKHY, Serhii, The Origins of the Nations Premodern Identities in Russia, Ukraine and Belarus, Cambridge University Press, 2006

PODHORODECKI, Leszek, Chanat Krymski (i Jego Stosunki z Polska vv XV-XVIII vv), Warszawa, 1987

POPOVIĆ, A., “*Üsküb*”, Encyclopaedia of İslam, Volume X, Leiden-Brill, 2000

“Portret Leforta”, İstoriçeskiy Vestnik, C. 51, No: 3, 1893

PRİCHARD, J. Cowles, History of the Asiatic Nations, Vol. IV, London, 1844

PRİTSAK, Omelian, “Das Erste Türkisch-Ukrainische Bündnis (1648)”, Oriens, Vol. VI, Leiden, 1953

RECEPOĞLU, Altay Suray, Kosova’da Türk Kültürü, T.C. Kültür Bakanlığı, 2001

RETOVSKIY, O., Moneti Hanov Dinastii Gireev (Krimskoe Hanstvo 1440-1783), İzvestiya Tavričeskoy Učenoy Arhivnoy Komissii, Simferopol, 1893, Trudi Moskovskogo Numizmatičeskogo Obșestva, C. 2, S. 3, Moskova, 1901, C. 3, S. 1, Mosova, 1903, C. 3, S. 2, Moskova, 1905 (*О. Ретовский, Монеты Ханов Династии Гиреев (Крымское Ханство 1440- 1783), Известия Таврической Ученой Архивной Комиссии, Симферополь, 1893, Труды Московского Нумизматического Общества, Том II, Вып 3, Москва, 1901, Том III, Вып 1, Москва, 1903, Том III, Вып 2, Москва, 1905*)

RYABOV, S. I., Donskaya Zemlya v XVII v., Volgograd, 1992 (*С.И Рябов, Донская Земля в XVII в., Волгоград, 1992*)

RĬASANOVSKY, Nicholas A History of Russia, Oxford: Oxford University Press, 2000

RĬGELMAN, A. Ĭ., Letopisnoe Povestvovanie o Maloy Rossii i eyo Narode i Kazakah Voobșe, Moskova, 1847 (*Александр Ригельман Иванович, Летописное повествование о Малой России и ее Народе и Казаках Вообще, Москва, 1847*)

Robert Bideleux, Ian Jeffries, A History of Eastern Europe: Crisis and Change, Routledge, New York, 1998

ROGOJĬN, N.M., Posolskiy Prikaz: Kolibel Rossiyskoy Diplomatii, Mezhdunarodie Otnoseniya, Moskova, 2003 (*Н. М. Рогожин, Посольский Приказ: Колыбель Российской Дипломатии, Международные Отношения, Москва, 2003*)

ROMANSKI, Romuald, Najwieksze Bledy w Wojnach Polskich, Warszawa, 2008

ROSS, M., A History of Poland, from Its Foundation as a State to the Present Time; To Which Is Prefixed a Descriptive View of the Country, Its Natural History, Pilgrim-Street, 1835

ROSSOS, Andrew, Macedonia and Macedonians; a History, Hooverinst Press Publication, July 1, 2008

Russell Jesse, Ronald Cohn, Treaty of Hadiach, Book on Demand, 2012

SABIȦ, Bedriye, Kırımın Osmanlı İmparatorluğu'na Eklenmesi Meselesi, İstanbul, 1934, s. 1-25

SAHAROV, A. N - SANĬN G.A., İstoriya Vneșney Politiki Rossii, Mejdunarodnie Otnoseniya, 1999, (*А. Н. Сахаров, Г. А. Санин, История Внешней Политики России, Международные Отношения, 1999*)

SANĬN, G. A., Otnoseniya Rossii i Ukraini s Krimskim Hanstvom v Seredine XVII veka, Moskova, 1987 (*Г.А. Санин, Отношения России и Украины с Крымским Ханством в Середине XVII века, Москва, 1987*)

SALVANDY, Hr., Dzieje Panowania Michała Wiszniowieckiego Krola Polskiego, Wielkiego X. Litewskiego, Lwow, 1849

SCHAMILOGLU, Uli, "The Qaraçı Beys of the Later Golden Horde: Notes on the Organization of the Mongol Empire", Archivum Eurasiae Medii Aevi, IV, Wiesbaden, 1984

SCHEVĬLL, Ferdinand, The History of the Balkan Peninsula: from the Earliest Times to the Present Day, Ayer Publishing, 1922

SCHUYLER, Eugene, Peter the Great, Emperor of Russia: A Study of Historical Biography, Stanford University, 2009

SEATON, Albert, The Cossacks (Men-at-Arms), Editor: Philip Warner, Osprey Publishing, 1972

SEDLAR, Jean W., A History of East Central Europe: East Central Europe in the Middle Ages, 1000-1500, A History of East Central Europe, V. III, University of Washinton Press, 1994

SEDOV, P. V., "Oborina Çigirina v 1677", Rossiyskoe Gosudarstvo v XVI-XVII vv., St. Petersburg, 2002 (*П. В. Седов, "Оборона Чигирина в 1677 г.", Российское Государство в XIV - XVII вв., СПб., 2002*)

SETTON, Kenneth Meyer, Venice, Austria and the Turks in the Seventeenth Century, Philadelphia, 1991

SEYMOUR, H. D., Russia on the Black Sea and Sea of Azof: Being a Narrative of Travels in the Crimea and Bordering Provinces, London, 1855

SICKER, Martin, The Islamic World in Decline; from the Treaty of Karlowitz to the Disintegration of the Ottoman Empire, Greenwood Publising Group, 2001

SIENKIEWICZ, Henry, Ateş ve Kılıç, Çev. Okay Gönensin, İstanbul, 2007

SHAPIRA, Dan D. Y., "The Crimean Tatars and Austro-Ottoman Wars", The Peace of Passarowitz 1718, Edited: C. Ingrav-N. Samardzic-J. Pesalj, Purdue University, 2011

ŞAYDUROV, V. N., Istoriya Stran Tsentralnoy i Vostochnoy Evropı s **Drevneyşih** Vremen do Kontsa XX, St. Petersburg, 2008 (*В.Н. Шайдуров, История Стран Центральной и Восточной Европы с Древнейших Времен до Конца XX в, СПб, 2008*)

ŞİROKORAD, A. B., Russko-Turetskie Voynı 1676-1918, Moskova, 2000 (*А. Б. Широкопад, Русско-Турецкие Войны 1676-1918 гг, Москва, 2000*)

....., Zaporoztsı - Russkie Rıtsari, Moskova, 2008 (*А. Б. Широкопад, Запорожцы - Русские Рыцари, История Запорожского Войска, Москва, 2008*)

SKRITSKIY, N., "Pohodi İvana Sirko", Morskoy Flot, No:4, 2007 (*Н. Скрицкий, " Походы Ивана Сирко", Морской флот, No: 4, 2007*)

Slavyanskaya Entsiklopediya-Kievskaya Rus-Moskoviya, C.2, Haz: V.V. Boguslavskiy, Moskova: Olma-Press, 2001 (*Славянская Энциклопедия-Киевская Русь-Московия, Т. 2, Авт. сост. В.В. Богуславский, Москва: Олма-Пресс, 2001*)

SMIRNOV, N. A., Rossiya i Turtsiya v XVI-XVII vv., Tom. II, Moskova 1946 (*Н. А. Смирнов, Россия и Турция в XVI-XVII века, Т. II, М. 1946*)

SMIRNOV, V.D., Krımskoe Hanstvo Pod Verhovenstvom Ottomanskoy Portı do Naçala XVIII Veka, St. Petersburg, 1887 (*В. Д. Смирнов, Крымское Ханство Под Верховенством Оттоманской Порты до Начала XVIII В., СПб., 1887*)

SMOLIY, V. A – STEPANKOV, V. S, Bohdan Khmelnytsky, Sotsialno-Politychnyi Portret, Kiev,1995

SOLOV'EV, S. M., İstoriya Rossii s Drevneyşih Vremen, Kniga III, Toma, 5-6, Moskova, 2001
(С.М. Соловьев, История России с Древнейших Времен, Кнз. III, Т. 5-6, Москва, 2011)

....., İstoriya Rossii s Drevneyşih Vremen, Kniga VII, Toma, 13-14, Moskova, 2002 (С.М. Соловьев, История России с Древнейших Времен, Кнз. VII, Т. 13-14, М. 1991)

SOYSAL, Abdullah, "Kırım Hanzâdelerinin Kafkasya'dan Talim ve Terbiyesi", Emel, No: 36, İstanbul-1966

....., “Hacı Selim Giray Han”, Emel, S.32, Ocak-Şubat, 1966

SPÎNEÎ, Victor, The Romanians and the Turkic Nomads North of the Danube Delta from the Tenth to the Mid-Thirteenth Century, Brill, 2009

STEVAN, K. Pavlowitch, Serbia: the History Behind the Name, London, 2002

STONE, Daniel, The Polish-Lithuanian State, 1386-1795, University of Washington Press, 2001

STOYE, John, The Siege of Vienna, New York, 2006

....., The Siege of Vienna: The Last Great Trial Between Cross & Crescent, Pagasus Books, 2008

SUBTELNY, Orest, Ukraine: A History, University of Toronto Press, 2000

SUHORUKOV, V. D., Istoriceskoe Opisanie Zemli Voyska Donskogo, Novoçerkassk, 1903
(В.Д. Сухоруков, Историческое Описание Земли Войска Донского, Издание Областного Войска Донского Статистического Комитета, Новочеркасск. 1903)

SUMNER, B. H., Büyük Petro ve Osmanlı İmparatorluğu, Oxford, 1946, Çev: E. Bengi Özbilen, İstanbul, 1993

SUWARA, Franciszek, Przyczyny i Skutki Klęski Cecorskiej 1620 r., Krakow, 1930,

Syn Oteçestva. Jurnal İstorii, Politikii, Slovesnosti, Nauk i Hudojestv, St. Petersburg, 1848
(Сын Отечества. Журнал, Истории, Политикии, Словесности, Наук и Художествъ, Ноябрь СПб.,1848)

SYSYN, Frank. E., “The Khmel’nyts’kyi Uprising: A Characterization of the Ukrainian Revolt”, Jewish History, No: 17, Kluwer Academic Publishers, 2003

ŞEN, Muhammet, “Rusya’nın Kırımı İşgal Teşebbüsleri Karşısında Kırım Hanlığı Kuvvetlerinin Perekop Zaferi 1689”, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, S. XII/1, Yaz-2012

ŞUBİN A. V - ÇERKASOV P. P, İstoriya Rossii XVII-XX vv., İllustrirovannaya Entsiklopediya, Moskova, 2004 (А. В Шубин-Петр Петрович Черкасов, История России XVII-XX ВВ., Иллюстрированная Энциклопедия, Москва, 2004)

TACAN, Necati, Niş-Belgrad-Salankamin-Petrovaradin-Lugoş-Tımişvar Kuşatma ve Meydan Muharebeleri, İstanbul, 1939

TAYMAS, Abdullah Battal, Kazan Türkleri, Baskı: 2, TKAE, Ankara, 1966

TAZBIR, Janusz, “The Political Reversals of Juriy Nemyryc”, Harvard Ukrainians Studies, Volume 5, No: 3, September 1981

TEKTAŞ, Nazım, Osmanlı’da İkinci Adam Saltanatı; Sadrazamlar, İstanbul, 2009

The Cambridge History of Poland (from the Origin to Sobieski to 1696), Edit: W.F. Reddaway, J. H. Penson, O. Halecki, R. Dyboski, Cambridge, 1950

TIHINOV, Yu. A., “Azovskoya Sidenie”, Vaprosı İstorii, No:8, August, 1970 (Ю.А., Тихонов, “Азовское Сидение”, Вопросы Истории, №8, 1970)

TOLSTOY, Lev Nikolaevich, Kazaklar, Çev: Nur Nirven, İstanbul, 2002

TOLSTOY, P. A., Opisanie Çernogo Morya, Egeyskogo Arkhipelaga i Osmanskogo Flota, Moskova, 2006 (П. А. Толстой, Описание Черного моря, Эгейского архипелага и Османского флота, Москва, 2006)

TRT Türk Musikisi Tarihi Derleme, C.I, TRT Müzik Dairesi Başkanlığı Yayınları No: 34

TURAN, Osman, Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, C.I-II, İstanbul, 1981

TUNMANN, Krımskoe Hanstvo, Simferopol: Tavriia, 1991

TÜRKMEN, Mustafa Nuri, Kamanıçe Seferinin Lojistik Hazırlıkları, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2002

UĞURCAN, Sema, “Yahya Kemal’in Edebi Eserlerinde Rumeli”, Studies (CIEPO) at the University of Zagreb 2008, Berlin: LIT Verlag, 2010

USLU, Recep, “XVII. Yüzyılın Büyük Bestekârlarından İtrî”, Osmanlı, C. 10,

USTRYALOV, N.G., Istoriya Tsarstvovaniya Petra Velikago, St. Petersburg, 1858 (Н.Г. Устрялов, История Царствования Петра Великого, Т. 3, СПб., 1858)

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, Büyük Osmanlı Tarihi (Karlofça Anlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar), TTK, C.IV, 6. Basım, 2007

....., Osmanlı Tarihi, C.III, Kısım I, Ankara, 1988

ÜREKLİ, Muzaffer, Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Osmanlı Himâyesinde Yükselişi (1441-1569), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1989

Veled Çelebi, “Kamanıçe Feryâd-namesi”, Türk Yurdu, C.IV/20, Ağustos-1926

VİRMİÇA, Raif, Kosova’da Osmanlı Mimarisi, Kültür Bakanlığı Yay., 1999

VOSTOKOV, A., “Sud i Kazn Grigoriya Samoyloviça, Kievskaya Starina, C. XXIV, No:1 1889 (А. Востоков, Суд и Казнь Григория Самойловича, Киевская Старина, Т. XXIV, 1889)

VOZGRİN, V. E., İstoriçeskie Sud'bi Krimskih Tatar, Moscow, 1992 (*B.E. Возгрин, Исторические Судьбы Крымских Татар, Москва, 1992,*)

WATSON, R.W. Seton, A History of the Roumanians, CUP Archive, 1934

W. N. Kelley-T.D. Palella, "Gout and Other Disorders of Purine Metabolism", Harrion's Principles of Internal Medicine, V. 2, 1991, s. 1834

WHEATCRAFT, Andrew Enemy at the Gate (Habsburgs, Ottoman and the Battle of Europe, New York, 2009

WOLF, John B., The Emergence of the Great Powers, 1685-1715, Publisher, Harper, 1962

WOOD, Alfred C., A History Of The Levant Company, Routledge, 1964

Y.Yücel-A.Sevim, Türkiye Tarihi, C.III, Ankara, 1991

YOUNG, William, International Politics and Warfare in the Age of Louis XIV and Peter the Great, Publication Date: September 22, 2004

YUNUSOVA, L.S., Krimskotatarskaya Literatura: Sbornik Proizvedeniy Folkloru i Literaturı VIII– XX vv., Simferopol: Dola, 2002 (*Л. Шамиль Алядин Юнусова, Крымскотатарская Литература, Сборник Произведений Фольклора и Литературы VIII-XX ВВ, Симферополь: Доля, 2002*)

ZAGOROVSKIY, V.P., Voronej: İstoriçeskaya Hronika, Voronej, 1989 (*В. П. Загоровский, Воронеж: Историческая Хроника, Воронеж: Центр Чернозем, 1989*)

ZAOZERSKIY, A. I., Feldmarşal B. P. Şeremetev, Moskova,1989 (*А. И. Заозерский, Фельдмаршал Б. П. Шереметев, Москва, 1989*)

ZERNOV, V.V, Kırım Yurtına ve Ol Taraflarga Dair Yarlıglar ve Hatlar (Kırım Hanlığı Tarihine Dair Kaynaklar, Hazırlayanlar: A. Melek Özyetgin-İlyas Kamalov, TTK, 2009

ÖZGEÇMİŞ

20 Nisan 1977 tarihinde Zonguldak'ta doğdum. İlköğrenimimi 1984-1989 yılları Çaydamar İlkokulu'nda, orta öğrenimimi 1989-1992 yılları arasında Zonguldak Gazi İlköğretim okulunda ve lise öğrenimimi 1992-1995 yılları arasında Zonguldak Mehmed Çelikel Lisesi'nde tamamladım.

1996 yılında kazandığım Dumlupınar Üniversitesi Tarih Bölümü'nden 2000 yılında mezun olup aynı üniversitede 2000 yılında araştırma görevlisi olarak göreve başladığım. Prof. Dr. Aygün Attar danışmanlığında Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "23 Numaralı Kütahya Şer'iyeye Sicili" adlı tezle 2003 yılında yüksek lisans eğitimimi tamamladım. 2004 yılında doktora eğitimimi tamamlamak için 35. madde ile Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı'na görevlendirme ile geldim. Doktora eğitimim için gerekli dil öğrenimi ve kaynak temini için bir yıl Tataristan/Kazan ve Moskova'da bulundum.

Evli ve bir çocuk babasıyım.

ÖZET

Bu tezin amacı, Kırım Hanlığı Tarihi'nin en büyük Hanları'ndan biri olan Selim Giray'ın 1671-1704 tarihleri arasında 22 yıl 7 ay süre ile dört defa Kırım Hanlığı görevinde bulunduğu süre zarfında, Kırım Hanlığı'nın askeri, siyasi faaliyetlerini sebep ve sonuçları ile genel bir çerçeve içerisinde incelemektir.

Söz konusu amaca ilişkin olarak, Selim Giray'ın dört defa Kırım Hanlığı görevinde bulunduğu dönemleri (1671-1677 / 1684-1691 / 1692-1699 / 1702-1704) esas alarak tezimizi bu plan dâhilinde şekillendirip, Osmanlı sefer organizasyonları dâhilinde Selim Giray'ın Osmanlı Devleti ile beraber Lehistan, Avusturya ve Rusya arasındaki cereyan eden mücadelelerde emrindeki Kırım kuvvetleri ile göstermiş olduğu gayret ve çabaları incelemeye çalıştık.

Son olarak Selim Giray hakkında oluşturduğumuz biyografi ile Selim Giray'ın, çocukluk ve gençlik yıllarını, şeceresini, karakterini, ilmi edebi ve dini yönünü, devlet adamlığını ve Osmanlı Devleti nezdindeki önemini değerlendirmeye çalıştık.

ABSTRACT

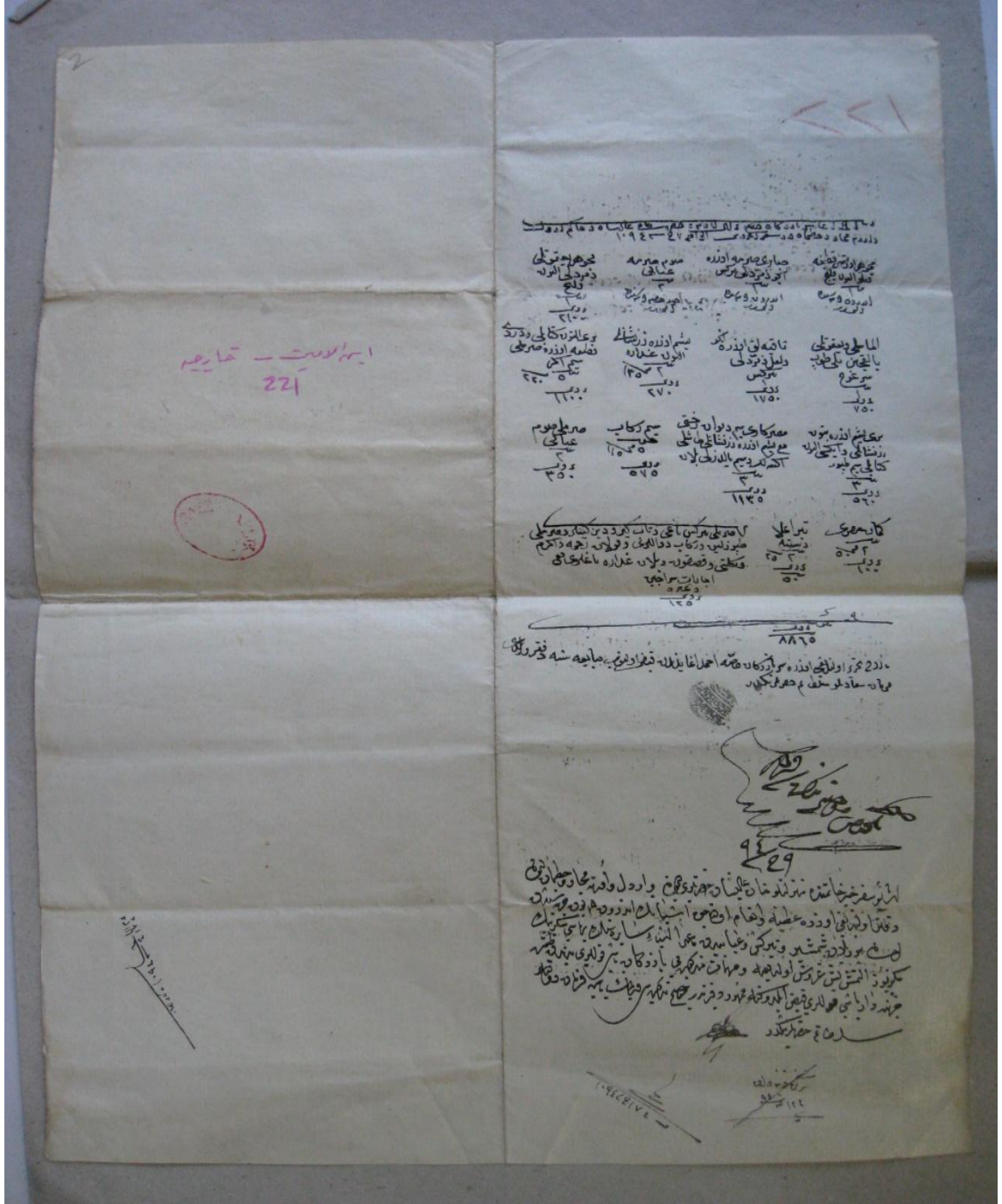
SELIM GIRAY I'S ERA IN CRIMEAN KHANATE (1671-1704)

The aim of the thesis is to investigate in a general framework the military and political activities of the Crimean Khanate together with the reasons and results during the period in which Selim Giray, one of the greatest Khans in the history of Crimean Khanate, ruled as the Crimean Khan for 22 years 7 months from 1671 to 1704 for the fourth time.

With relation to the aim in point, by shaping the thesis within the plan based on the ruling periods of Selim Giray as the Crimean Khan for the fourth time, I have tried to examine the attempts and efforts of Selim Giray and the Crimean forces under his control together with Ottoman empire in the struggles which occurred among Poland, Austria and Russia.

Finally, with the help of the biography about Selim Giray, I have endeavoured to present Selim Giray's childhood and youth, family tree, personality, his scientific, literary and religious aspect, statesmanship, and the significance of him in the eye of (before) the Ottoman Empire.

EKLER

Kırım Hanı, Orta Macar Kralı ve Kazak Atamanına Verilen Hilatin Envai, Mikdarı ve Kıymetlerini Mübeyyin Defter. BOA, İE, HR, 2/221

An-yed-i Ahmed Ağa ser-bâzergân-ı hâssa berây-ı lâzime-i hazret-i Hân-ı âlişân ve hâkim-i Erdel ve Orta Macar ve hatman der-sefer-i Engürüs el-vâki‘ 7 C. sene 1094.

Mücevher örtüsü kadife kaplı altın kılıç 1 adet Enderun hazînesinden alınmıştır.	Sarı sırma üzere inci zümrüdlü tırkeş 1 adet Enderun hazînesinden alınmıştır.	Som sırma abâyî 2 adet Âhûr-ı hâssa hazînesinden alınmıştır.	Mücevher yakutlu zümrüdlü altın kılıç 1 adet 2.100 guruş
Elmaslı ve yakutlu balıkçın teli top sorguç 1 adet 750 guruş	Takyelik üzere inci ve la‘l zümrüdlü tırkeş 1 1.750 guruş	Yeşim üzere zer nişanlı altın gaddâre 2 adet, fî 135 270 guruş	Biri altın kitâblı ve dördü kadife üzere sırmalı sîm eğer 5 adet, fî 220 1.100 guruş
Biri yeşim üzere bütün zer nişanlı ve ikisi altın kitâblı sîm topuz 3 adet 560 guruş	Mısırkârî sîm dîvân rahtı ma‘a yeşim üzere zer nişanlı taşlı enselik ve sîm yaldızlı palan 3 adet 1.135 guruş	Sîm rikâb 5 çift, fî 115 575 guruş	Sırmalı som abâyî 2 adet 350 guruş
Kemân-ı Mısırî 2 adet, fî 50 100 guruş	Tîr-i a‘lâ 2 deste, fî 25 50 guruş	Be-cihet-i sırmalı tırkeş bağı ve tâbkir ve dizginler ve sırmalı topuzluk ve rikâb dûvâlleri ve kolan-ı reşme ve eğer ve teğelti ve kuskun ve palan, gaddâre bağları ma‘a icârât-ı (ücûrât-ı) serrâcîn ve gayruhû 125 guruş	
Cem‘an yekûn 8.865 guruş			

Bâlâda tahrîr olunduğu üzere ser-bâzergân-ı hâssa Ahmed Ağa yedinden kabz olunup mübâya‘asına defter verildi. Fermân sa‘âdetlü sultânım hazretlerindir.

Sah

Telhîs mücebince tezkiresi verilmek buyuruldu.

9 C. sene [10]94

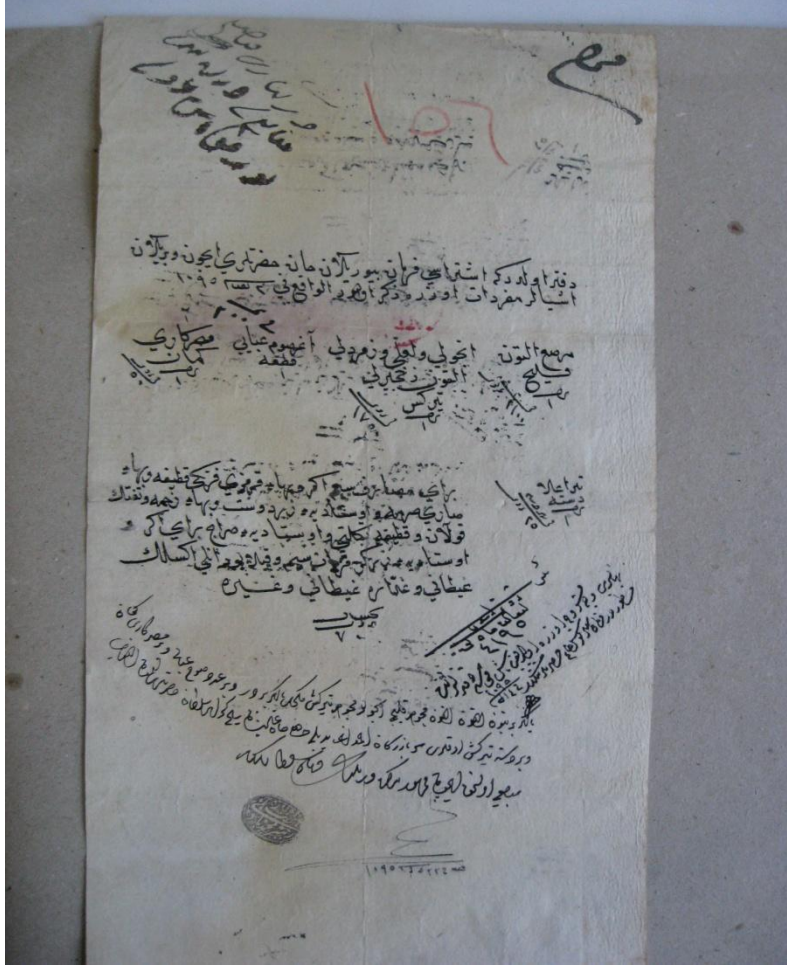
İşbu sefer-i hayr hâteminde menziletlü Hân-ı âlişân hazretleri için ve Erdel ve Orta Macar ve hatman için defter olunduğu üzere atıyye ve in‘âm olunacak esbâbın Enderun-ı hümayûn hazînesinden ihsân buyurulan şimşîr ve tırkeş ve abâyîden mâ‘adâ eşyâ-i sâiresinin bahâsı sekiz bin sekiz yüz altmış beş guruş olduğuna ve mühimmât-ı mezkûreyi bâzergânbaşı kulları yedinden taşra cihetinde Varyaşı kulları kabz eylediğine memhûr defteridir mücebince tezkiresi verilmek bâbında fermân devletlü sultânım hazretlerindir.

Tezkire-i hazîne dâde, fî 12 C. sene [10]94

Kayd şüd, fî 17 C. sene 1094

Yevmü'l-ehad

Fî 17 C. sene 1094, tezkire dâde

Taraf-ı Şahane'den Selim Giray Han için iştirâ ve Mübayaası Ferman Buyrulan Giran-baha Mücevheratın İnamına Dair Makbuz. BOA, İE. HLT, 2/156

Mahalli

Derkenârı mücebince mübâya'ası dört bin yüz doksan beş guruş

Defter oldur ki iştirâsı fermân buyurulan hân hazretleri için verilen eşyalar müfredât üzere zıkr olunur el-vâki' fi 2 Receb sene 1095.

Murassa' altın kılıç 1 aded kıymet 2100 guruş, İncili ve la'lli ve zümrüdlü altın zincirli tırkeş 1 aded kıymet 1750 guruş, Ağır som abâyî 1 kit'a, Mısır-kârî kemân 1 aded kıymet 50 guruş, Tîr-i a'lâ 1 deste Fî beher deste 25 guruş.

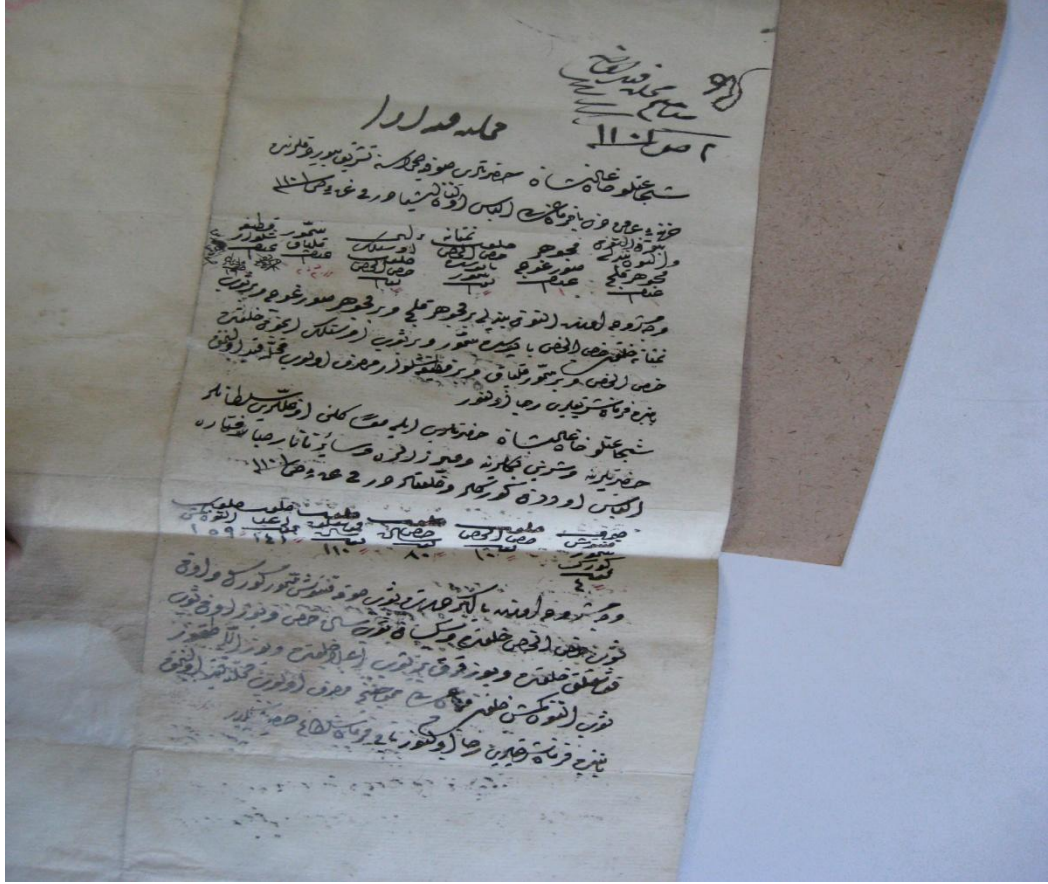
Berây-ı masârîf-ı sîm eğer ve bahâ-i kırmızı frengî kadife ve bahâ-i sarı sırma ve üstâdiyye-i zerdost ve bahâ-i zahme ve tüfenk kolan ve kadife teğelti ve üstâdiyye-i saraç berây-ı eğer üstâdiyye ve mirât-ı sîm ve kullâbdânlı enselik gaytanî ve gaddâre gaytanı ve gayruhû. Be-hesâb-ı guruş 70

Yalnız bir bütün altın altın mücevher kılıç incili mücevher tırkeş-i mükemmel yalnız birdir ve bir aded som abâyî ve bir Mısırkârî kemân ve bir deste tırkeş okları Ser-bâzergân Ahmed Ağa yediyle hâliyâ hân-ı âlişân Selim Giray Sultân hazretleri için alınıp mübâya'a olunmak için memhûr tezkire verildi. Fermân sultânımındır.

Yekûn: 4.195 guruş-ı esedî

Bahâları vech-i meşrûh üzere olduğu Başmuhâsebe defterlerinde mastûrdur. Fermân sa'âdetlü sultânım hazretlerindir.

Fi 14 L.sene 1095.

Sofya Sahrasına Gelen Selim Giray'ın Kendisi ve Oğullarına Verilen Hilatlar. BOA, C. HR, 88/4374 (2 S 1101/15 Kasım 1689)

Mûcebince mahalline kayd oluna buyuruldu.

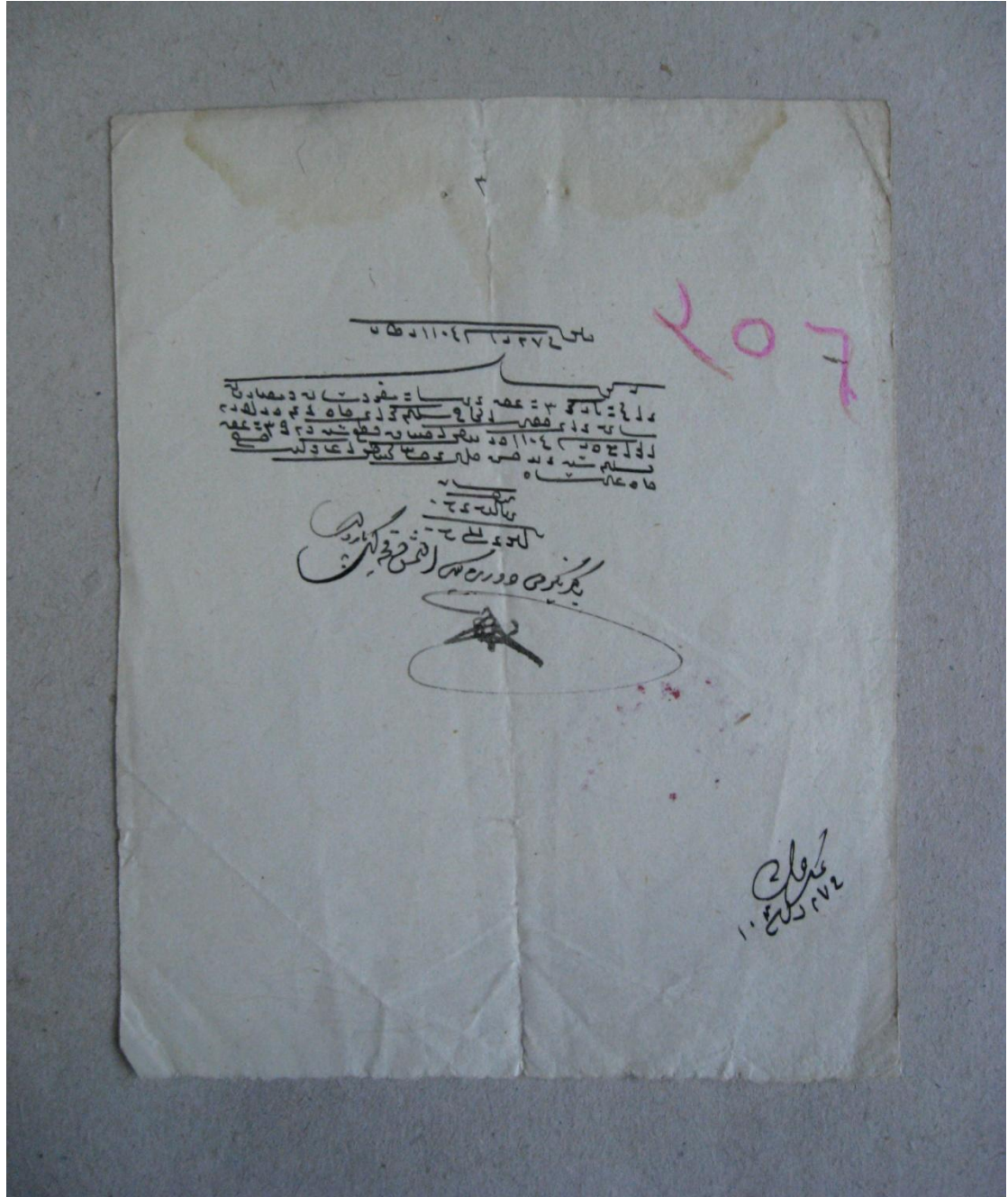
Fî 2 S. sene 1101

Mahalline kayd ola

Şecâ'atlü Hân-ı âlîşân hazretleri Sofya sahrâsına teşrîf buyurdıklarında hazîne-i âmireden bâ-fermân-ı âlî ilbâs olunan eşyâdır. Fî gurrei S. sene 1101.

Vech-i meşrûh üzere altın bendli bir mücevher kılıç ve bir mücevher sorguç ve bir sevb nimtâne hil'at-i hâssu'l-hâs bâ-post-ı semmûr ve bir sevb üstlük için hil'at-i hâssu'l-hâs ve bir semmûr kalpak ve bir kadife şalvar mutasarrıf olup mahaline kayd olunmak bâbında fermân-ı şerîfleri ricâ olunur. Şecâ'atlü Hân-ı âlîşân hazretleri ile ma'an gelen oğulları sultânlar hazretlerine ve Şirin beylerine ve mîrzâlara ve sâir Tatar-ı sabâ-refîâra ilbâs olan kürkler ve hil'atlerdir. Fî gurre-i S. sene 1101.

Vech-i meşrûh üzere yalnız dört sevb çuka kontoş semmûr kürk ve on sevb hâssu'l-hâs hil'at ve seksen sevb sâde hâs ve ve yüz on sevb kuşaklık hil'at ve yüz kırk bir sevb a'lâ hil'at ve yüz elli dokuz sevb altın-gümüş hil'at fermân-ı âlî mûcebince mutasarrıf olup mahalline kayd olunmak bâbında fermân-ı şerîfleri ricâ olunur bâkî fermân sultânım hazretlerindir.

Edirne'de İkamet Ettiği Esnada Selim Giray Han'ın Mefrûşat ve Masarifat-ı Sairesine Sarf edilen Meblağa Dair İrsaliye (BOA, İE. HR, 4/356 (5 Ocak 1693)

Sûret

Fi 27 Ra. sene 1104 rikâb

An-tahvîl an-akçe-i bâz be-hazîne-i âmire an-bahâ-i mefrûşât ve masarîfât-ı sâire berây-ı hazret-i el-Hâc Selim Giray hân-ı Kırım der-Edirne el-vâki' der-sene 1104 der-ba'zı esnâf kat' şüde ve be-hazîne-i âmire teslîm şüde an-yed-i Hasan Çelebi an-cânib-i Mustafa Ağa vekîl-i harc-ı hân-ı âlişân

Para

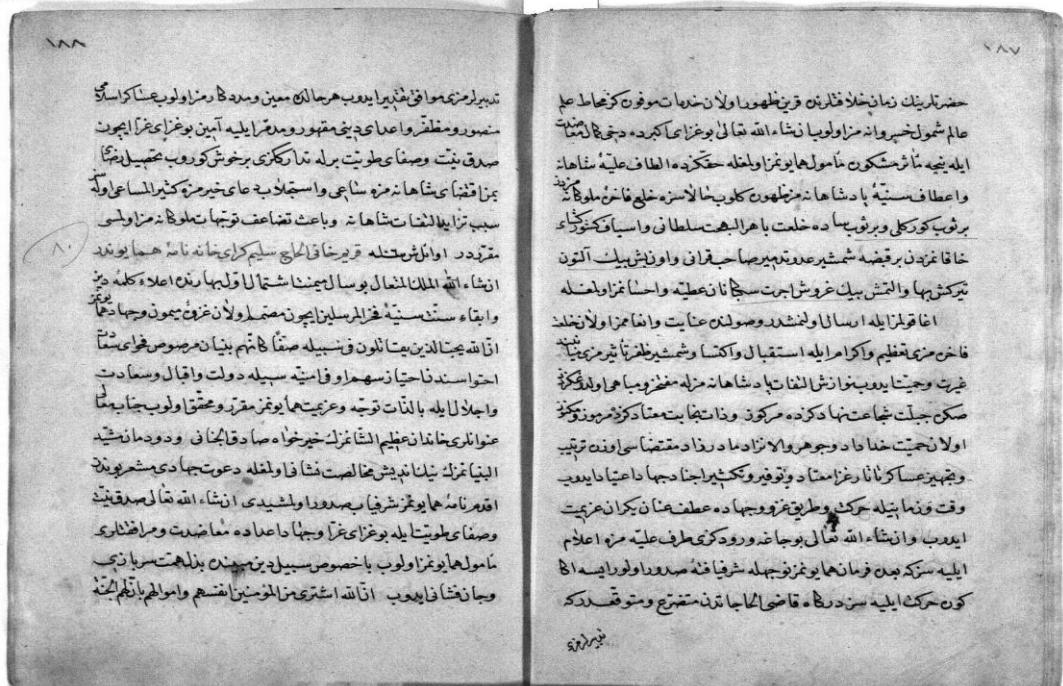
8.020 aded

24.060 akçe

Yalnız yirmi dört bin altmış akçelik paradır.

A. (DVNS.NMH.d.00005)

A. (DVNS.NMH.d.00005)

Sultan II. Mustafa'nın Cülûsunu Selim Giray'a Bildirmesi, A. DVNS. NHM. d., 5, (Cemaziyelevvel 1106)

A.{DVNS.NMH.d.00005

A.{DVNS.NMH.d.00005

Selim Giray'ın Sultan II. Mustafa Tarafından II. Avusturya Seferine Davet Edilmesi (A. DNS.NHM. d. 5, Evastı-ı Ş 1107), s. 205-207

24. СЕЛИМ ГИРЕЙ I			
Вар 1 правление 1082-1088 г.г.х = 1671-1678 г.г.н.э.			
1	خان سلیم گیرای خان بن بهادر خان خان Селим Гирей бон Бехадур хана	ضرب فی ۱۰۸۲ باغچه سراي чеканено в 1082 Багчисарай	табл. $\overline{X} \cdot 1 \div 7$ R $m = 1,3-1,65$ r
2	خان سلیم گیرای بن بهادر خان خان Селим Гирей бон Бехадур хана	ضرب فی باغچه سراي чеканено в Багчисарай	табл. $\overline{X} - 8$ $R \ m = 1,4$ r
2 правление 1095-1102 г.г.х = 1684-1691 г.г.н.э.			
3	خان سلیم گیر بن بهادر خان خان Селим Гир Бен Бехадур хана	ضرب فی باغچه سراي ۱۰۹۵ чеканено в Багчисарай 1095	т. $\overline{X} 1-5$; $\overline{X} 1-6$. $m_{4-5} = 1,2-1,3$ r $m_5 = 0,6$ r $m_6 = 0,25$ r
3 правление 1104-1110 г.г.х = 1692-1699 г.г.н.э.			
4	خان سلیم گیر بن بهادر خان خان Селим Гирей Бен Бехадур хана	как в вар. 3, но год 1101 = 1108	табл. $\overline{X} 1 \div 5$ R $m = 0,5-1,1$ r
4 правление 1114-1116 г.г.х = 1702-1704 г.г.н.э.			
5	как в вар. 4	как в вар 1, но год 1110 = 1115	табл. $\overline{X} 1 - 1$ R $m = 1,05$ r

Selim Giray'ın Hanlık Dönemlerinde Adına Bastırıldığı Paralar

О. Ретовский, Монеты Ханов Династии Гиреев (Крымское Ханство 1440- 1783), *Известия Таврической Ученой Архивной Комиссии, Симферополь, 1893, Труды Московского Нумизматического Общества, Том II, Вып 3, Москва, 1901, Том III, Вып 1, Москва, 1903, Том III, Вып 2, Москва, 1905)*

KIRIM HANLARI VE HANLIK SÜRELERİ

KIRIM HANI	I.HANLIK DÖNEMİ	II. HANLIK DÖNEMİ	III. HANLIK DÖNEMİ	IV. HANLIK DÖNEMİ
I.HACI GİRAY	1441-1456	1456-1466		
NUR DEVLET	1467	1467-1469	1475-1476	
I.MENGLİ GİRAY	1467	1467-1469	1478-1515	
I.MEHMED GİRAY	1515-1523			
I.SAADET GİRAY	1524-1532			
I.İSLAM GİRAY	1532			
I.SAHİB GİRAY	1532-1551			
I.DEVLET GİRAY	1551-1577			
II.MEHMED GİRAY	1577-1584			
II.SAADET GİRAY	1584			
II.İSLAM GİRAY	1584-1588			
II.GAZİ GİRAY	1588-1596	1596-1607		
I.FETİH GİRAY	1596			
TOKTAMIŞ GİRAY	1607-1608			
I.SELAMET GİRAY	1608-1610			
CANİBEK GİRAY	1610-1623	1628-1635		
İNAYET GİRAY	1635-1637			
BAHADIR GİRAY	1637-1641			
IV.MEHMED GİRAY	1641-1644	1654-1666		
III.İSLAM GİRAY	1644-1654			
ADİL GİRAY	1666-1671			
I.SELİM GİRAY	1671-1677	1684-1691	1692-1699	1702-1704
MURAD GİRAY	1678-1683			
II.HACI GİRAY	1683-1684			
III.SAADET GİRAY	1691			

SAFA GİRAY	1691-1692			
II.DEVLET GİRAY	1699-1702	1709-1713		
III.GAZİ GİRAY	1704-1707			
I.KAPLAN GİRAY	1707-1708	1713-1715	1730-1736	
III.DEVLET GİRAY	1716-1717			
IV. SAADET GİRAY	1717-1724			
II.MENGLİ GİRAY	1724-1730	1737-1740		
II.FETİH GİRAY	1736-1737			
II.SELAMET GİRAY	1740-1743			
II.SELİM GİRAY	1743-1748			
ARSLAN GİRAY	1748-1756	1767		
HALİM GİRAY	1756-1758			
KIRIM GİRAY	1758-1764	1768-1769		
III.SELİM GİRAY	1765-1767	1770-1771		
MAKSUD GİRAY	1767-1768			
IV.DEVLET GİRAY	1769-1770			
II. KAPLAN GİRAY	1770			
II. SAHİB GİRAY	1771-1775			
ŞAHİN GİRAY	1777-1782	1782-1783		
II.BAHADIR GİRAY	1782			

KIRIM

